

K

Művészet és Gondolat

KALLIGRAM

KOSZTOLÁNYI

■ 2012 JÚLIUS–AUGUSZTUS ■

3	KOSZTOLÁNYI	
4	CSONT NÉLKÜL	■
	Kosztolányi Dezsőről MÁRTON LÁSZLÓval Szilágyi Zsófia beszélget	
16	SZARVAS MELINDA	■
	Kosztolányi mint vajdasági író?	(tanulmány)
22	DOBOS ISTVÁN	■
	A filológus olvas	(a Kosztolányi Kritikai Kiadás tanulságai)
27	TAKÁCS LÁSZLÓ	■
	Néhány megjegyzés a Nero, a véres költő forrásaihoz	(Kosztolányi Dezső és Oscar Wilde)
32	BENYOVSZKY KRISZTIÁN	■
	Dolce vita Sárszegen	(tanulmány)
40	ARANY ZSUZSANNA	■
	„Csodálatos babák, játékok a nők”	(tanulmány)
45	SZILÁGYI ZSÓFIA	■
	Lázás lobogás és előfizető-gyűjtő ívek	(Kosztolányi Dezső pályakezdése és a <i>Boszorkányos esték</i>)
52	FERDINANDY GYÖRGY	■
	Kamaszszerelem	(próza)
56	BECK TAMÁS	■
	A Wehrmacht átlépi a svájci határt	(novella)
60	NÉMETH VÁNYI KLÁRI	■
	Czóbel Minka	(regényrészlet)
65–66	VISKY ANDRÁS	■
	Kivégzése után; Kr. e. vagy Kr. u.	(versek)
67–68	PÁL SÁNDOR ATTILA	■
	Metró; Gedi; A repülés	(versek)
69–71	TURI TÍMEA	■
	Hóvirág cukrászda	(versek)
72	SÁNTHA JÓZSEF	■
	Leszbosz	(novella)
78	POTOZKY LÁSZLÓ	■
	Nappá lett lámpafény	(novella)
84	CSOBÁNKA ZSUZSA	■
	Lengő trapéz	(regényrészlet)
92–93	KRUSOVSZKY DÉNES	■
	A madarak ellen	(vers)
94	NAJMÁNYI LÁSZLÓ	■
	Tudatfolyás	(mainstream)
102–105	VIDA GERGELY	■
	Rutin; Winchester; Hogyan kell lerajzolni egy fát?; Első testem	(versek)

- 106 **HEGEDŰS ÁGOTA**
miszisz (részlet)
- 109 **TALLÉR EDINA**
Lehetek én is (regényrészlet)
- 114 **JEANETTE WINTERSON**
A testre írva (részletek Mihálycsa Erika fordításában)
- 122 **NÉMETH GÁBOR**
Ami megvan és ami nincs (kisszé)
- 125 **LENGYEL ANDRÁS**
Önazonosság és művészet (egy „zsidózó” Cholnoky-novelláról)
- 134 **AYHAN GÖKHAN**
Sopotnik-futamok (esszé)
- 137 **VALÉR MIKO**
A konvergenciától a transzparenciáig
(tanulmány Benyovszky Krisztián fordításában)
- 140 **SÁNTHA JÓZSEF**
A türelmes vőlegény (Adalbert Stifter *Nyárutó* című regényéről)
- 144 **GEREBEN KATALIN**
Múzeumi ellentmondás (Ébli Gábor *Hogyan alapítsunk múzeumot? című kötetéről*)
- 145 **REICHERT GÁBOR**
Költők és/vagy katolikusok
(Szénási Zoltán *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig* című kötetéről)
- 147 **TARDY ANNA**
Olvasópróba (Baranyai Norbert „...valóságból táplálkozik s mégis költészet” című kötetéről)
- 150 **SZARVAS MELINDA**
Megvalósíthatóság és szerkesztői koncepció
(a *Színház és diktatúra a 20. században* című kötetről)
- 153 **ZELEI DÁVID**
Jövőt nekik! Az új latin-amerikai irodalom védelmében
(*A jövő nem a miénk* című kötetről)
- 155 **SZERBHORVÁTH GYÖRGY**
Autentikus örültek (Ludwig Hohl *A munkáról, a halálról*
és Eduard Limonov *Ez vagyok én, Edicska* című kötetéről)
- 159 **SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY**
A semmivel szembenezés regénye (Barnás Ferenc *Másik halál* című regényéről)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
kalligram@interware.hu

SZERKESZTŐK:
Beke Zsolt
kalligram@kalligram.sk
Kukorelly Endre (versovat)
qkorelly@yahoo.com
Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea
FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Rédey Zoltán

FŐMUNKATÁRSÁK:
Cseh Zoltán,
Hizsnay Zoltán

Levél cím: KALLIGRAM spol. s r. o.
P.O. Box 223, 810 00 Bratislava 1

Szlovákiai megrendelések:
distribucia@kalligram.sk,
valamint a szerkesztőség címén.

Magyarországi elérhetőség:
kalligram@interware.hu

Támogatóink:
A Szlovák Köztársaság Kormányhivatala
(Realizované s finančnou podporou Úradu
vlády Slovenskej republiky – program
Kultúra národnostných menšín 2012)

Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőség és kiadó:
811 03 Bratislava–Pozsony,
Staromestská 6D, 2. emelet,
tel./fax: (00421 2) 544 15 028.

Kiadja: Kalligram Kiadó Kft., Pozsony.
Nyomja: Valeur Kft., Dunaszerdahely
Példányszám/Náklad: 1300 db/ks
Ára: 1000 Ft / 3,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénnytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

KOSZTOLÁNYI

Csont nélkül

Kosztolányi Dezsőről Márton Lászlóval *Szilágyi Zsófia* beszélget

MÁRTON LÁSZLÓ

■ Amikor gimnáziumba és egyetemre jártam, Kosztolányi-lázban égtünk, egyértelműen ő volt a sztár az irodalmi klasszikusok közül. Aztán a kilencvenes évekből két bálványdöntő írásra emlékszem, az egyik Szilasi Lászlóé volt, a korai novellisztikáról (A fordulat éve: tüske a köröm alatt (1914) = Sz. L., A Kopereczky-effektus. Pécs, Jelenkor, 2000, 110–117. – az írás 1994-ben keletkezett), a másik a tiéd, 1997-ből, a Levelek-Naplók kötetről (Színes tinták bölcsessége = M. L., Az áhítatos embergép. Pécs, Jelenkor, 1999, 87–107.). A te generációnak, és neked nyilván másképp alakult a Kosztolányihoz való viszonya, hiszen a hetvenes években még sztárként alig-ha lehetett őt emlegetni.

– Furcsa ezzel most szembesülnöm. Úgy emlékszem, hogy amikor 1997 kora nyarán írtam ezt a dolgozatot, a legnagyobb szeretettel írtam. Szerettem és nagyra tartottam Kosztolányit, mint alkotót és mint személyiséget is. Eszmélkedésem, irodalmi szocializációm idején viszont erős ellenérzéseim voltak vele szemben. Középiskolásként érettségi előtt, 1977-ben tanultam róla: magyartanárunk, Dezső bácsi, nem tudott mit kezdeni vele. Nem tudta kezelni sem nagyságát, sem emberi vagy olykor alkotói gyengeségeit.

Akkoriban Kosztolányi sok írását elolvastam, és nem tetszettek. Ugyanakkor azt is láttam, hogy a marxista irodalomtörténet-írás különféle irányzatai nagyon mostohán bánnak vele. Lukács György rosszhiszemű reakciónak nevezi, Heller Ágnes 1957-es Kosztolányi-könyve pedig világnézet és belső tartás nélküli szerzőként írja le. Világos volt, hogy ezeket én nem gondolom róla. Nem tartottam elvtelennek vagy gerinctelen törtetőnek. De közben zsigeri ellenszenv is volt bennem. Magamnak is nehéz volt megmagyaráznom, Babitsot miért szeretem, őt meg miért nem. Nagyképűnek tartottam, önhittnek és főleg frivolnak. 17-18 évesen olyan embernek láttam, aki nem veszi komolyan az elveit. Akkor még azt hittem, hogy egy író nem élhet és nem dolgozhat elvek nélkül.

Sok időbe bele kellett telnie, hogy mindez megváltozzék – és nem is egyszerre változott meg. Még az egyetemen is volt bennem egy kis antipátia. Akkor Rónay László beszélt sokat Kosztolányiról, nagyon jókat mondott, remekül ismerte az életművet, és volt valami rajongó hódolat benne. De ő elsősorban Kosztolányi lírájára koncentrált ezeken az órákon, én viszont Kosztolányit prózaíróként fedeztem fel. Észrevettem, hogy milyen elképesztő elegancia van benne, milyen sokat tud a világról az érett novelláiban. Ennél is később volt, amikor észrevettem, hogy a nem annyira jó novellái is milyen jók. Adynak például sok rossz verse van. Látszik rajtuk, hogy kiváló költő írta őket, mégis rosszak. Ellenben Kosztolányi soha, semmilyen műfajban nem írt rosszat. Közepeset vagy érdektelent sem. Minden valamirevaló író életében vannak kivételes pillanatok, amikor összejön valami nagyszerű – de egészen gyakori jelenség, hogy mindjárt a következő darabnál ugyanaz az író már siralmasan teljesít. Azt láttam, hogy amikor Kosztolányinak rossz napja van, fáj a feje, a foga, rossz a kedve, akkor is meg tudja csinálni a novellát, igen magas szinten.

Ennél is később volt, a közelmúltban, már felnőtt férfi voltam, túl a fiatalságon, amikor felfedeztem őt mint regényírót. Volt egy nagyszerű regényírói periódusa, és azon belül is észre lehet venni, hogy egyik regénytől a másikig mekkorát fejlődik. Mint regény a *Nero* sem érdektelen (újra kellene olvasnom, mert legalább húsz éve olvastam utoljára), de azt látni, hogy a *Pacsirtában* milyen izgalmas kezdemények vannak, és ezek milyen megszabásúan folytatódnak az *Aranysárkányban*, milyen regényírói univerzumot hoz létre ebben a regényében, igen-igen gazdaságosan. Az *Édes Anna pedig ehhez képest is előrelépés*: a személyiségek és az egymás közti viszonyok elemzése, a korrajz és a krisztinavárosi miliő komplexebb összhatást ér el, mint a korábbi regényekben. Aztán a szorosabb értelemben vett regényírói periódus lezárul, de ott van az *Esti Kornél*-ciklus meg a *Tengerszem*, ahol a szerző azal a magyar irodalomban ma is létező problémával néz szembe, hogy a nagyregény nem igazi magyar műfaj, és azt a kérdést teszi fel, hogyan lehet regényszerű tágasságot létrehozni rövid írásokon belül, esetleg azok összekapcsolásával. És ki tudja, hogy mire jutott volna még, ha tovább él és dolgozik.

Amikor külföldi barátaimnak beszélek a két háború közti magyar irodalomról, akkor elsősorban Kosztolányit emlegetem. Leginkább az ő munkái mutatkoznak – fordításban is – világirodalmi kaliberűnek. Krúdy is világirodalom, meg Móricz is – magunk között. De magyarul nem tudó barátaimnak őket nem tudom megmutatni. Két évvel ezelőtt Berlinben a Humboldt Egyetemen tanítottam, és szerettem volna a Szindbád-novellákat elolvasatni a német tanítványaimmal – van is egy német nyelvű Szindbád-kötet. Elolvastam és kétségbeestem. Ami magyarul zseniális, az németül csak furcsa. Ami magyarul szívet remegtető és torkot szorító, sűrű, erős atmoszféra, az németül korlátolt provincializmus. És ami magyarul a derű és a kétségbeesés különös összefonódása, az német fordításban egyszerűen nem jön át. És nem elsősorban a fordító tehet erről, egyszerűen más a kulturális kontextus. Amikor viszont a *Házi dolgozat* című írást németül vettük, tökéletesen és hibátlanul lehetett érteni úgy is.

■ *Most is emlegetted azt a kettőséget, amelyről már az 1997-es írásodban beszéltél, a Kosztolányi-művek értékelésének, illetve a tetteknek, az emberi gyengeségeknek az összekapcsolását vagy szükségszerű szétválasztását. Azok a viták, amelyek időről időre feltámadnak Kosztolányi körül, akár a levelekből kiolvasható, ellentmondásos tettei, akár a Pardon rovat kapcsán, nem a műveit kérdőjelezzik meg, hanem azokat az emberi lépéseit, gesztusait, amelyeket még ma sem egészen beszéltünk ki.*

– Amikor Kosztolányi szereplésének vitatható mozzanatairól beszélünk, először csakugyan azt a kérdést kell felvetni, hogy amennyiben ezek számunkra tudottá válnak, lényegesen módosítják-e a művek megítélését. Nincs itt hely alapos érvelésre vagy elemzésre, röviden ezért azt mondom: nem. Szerintem semmiféle lényeges új szempontot nem nyújtanak a művek értelmezéséhez. A következő kérdés az, hogyan ítéljük meg Kosztolányi közéleti szereplésének ma negatívnak látszó mozzanatait. Ezek mennyire fontosak egyáltalán? Ha saját helyükön nézzük őket – mennyire voltak akkor, a maguk idején tudhatók? A hírhedt Pardon-rovatban nincs ott a neve. Nem is tudjuk, hogy az ott megjelent szövegek közül mennyit írt ő. A biztosan tudható rasszista megnyilvánulások száma pedig csekély. Nem arról van szó, hogy tucatjával hozhatnánk a példákat.

Tesz Kosztolányi magánlevélben egy rendkívül kínos megjegyzést Lányi Sarról, állatira nem örülök neki, amikor ezt olvasom – de ki tudhatta ezt akkor? A levél címzettje. Amikor pedig évtizedekkel később nyilvánosságra került a levél, addigra már annyira kordokumentum lett, hogy a korról elárul fontos dolgokat, de Kosztolányiról túl sokat nem. Nagyon sajnálom, hogy leírta, jobb lett volna, ha nem írja le, de nem gondolok róla lényegesen mást, mint korábban. Vagy, mondjuk, amikor Rómáról ír egy úti beszámolót, és tetszik neki Mussolini, akit Caesarhoz hasonlít. Nem örülök neki, de el kell gondolkodnom azon, hogy volt-e ebben bármi hátsó gondolat vagy rosszhiszeműség. Nem, hanem tetszett neki a fejformája. És akkor el kell töprengeni azon, mit tudhatott ő akkor Mussoliniról, és a parancsuralmat magasztalja-e. Vagy amikor Caesarhoz hasonlítja, akkor azt mondja, hogy *Caesar, Napóleon korában is*, hogy egy költeményére utaljak, megvoltak a politikusok disznóságai és emberi gyengeségei, és ettől nem volt független az emberi nagyság. Ez pedig nem védhetetlen gondolat. Végül az a kérdés, hogy mindezek miatt gondolhatjuk-e róla azt, hogy egy pillanatilag is ordas eszmék híve volt. Nem gondolhatjuk – bár nem volt humanista abban az értelemben, ahogy Babits Mihály, mert látta ennek korlátait és nehézségeit, viszont embertelen sem volt. Legfeljebb kíméletlen időnként, de egy írónak a kíméletlensége a munkaeszköze. Nem ideológia volt számára a kíméletlenség, hanem a részvét éles fénye.

Nem hinném, hogy mentegezni kellene őt. Inkább arra utalnék, hogy az ember maga is változik. Én most abban az életkorban vagyok, amit Kosztolányi nem élt meg. Nem mondhatom már annyira magától értetődően, amit Esterházy mondott nagyon régen, hogy ő a bátyánk. Tizenöt évvel ezelőtt, amikor írtam a leveleiről, már akkor megértőbb voltam vele, mint fiatalkoromban, és azóta még

sokkal inkább az vagyok, az emberi vonásait illetően is. Ha látom is a jellemnek egyes gyengeségeit, nem akarom már megítélni, nincsenek ellenérzéseim sem ezekkel kapcsolatban. Csak azt látom, hogy itt van ez a zseniális ember, mondjuk úgy, hogy egy olyan ember, akinek nagyon jó képességei vannak, szerencsésebb pillanataiban pedig zseniális. Egy-egy pillanat pedig egy hosszabb mű megírásáig is tarthat, mert ő a zsenialitást óriási munkabírással egyesítette.

És mi már azt is látjuk, amit ő még nem tudhatott, hogy nagyon kevés idő jutott neki. És egy sokrétű, sok műfajban kiemelkedő életmű köthető hozzá. És nem kapkod közben, beosztja az idejét, pénzt is keres, mert muszáj neki, nem akar rosszul élni, családja is van. Kicsit kurva is. Ezért sem lehet haragudni rá, mert tudjuk, hogy egy eltökélten önfeláldozó alkat sokkal rosszabb tud lenni, mint a szeretet kéjence és kurafija. (Ez idézet volt egy leveléből.) Nagyon örülök, hogy van egy ilyen szellemi elődnek tekinthető férfiú, akinek a 20. század katalizmái között megadatott egy megaláztatások, bukások nélküli, rövidségében is teljes élet.

■ *Ha már a teljes életnél járunk: ahogy újraolvastam az 1997-es cikkedet, azon töprengtem, hogy a levelekből összerakható ugyan egy töredékes életút, fontos tettek, gesztusok mégis kimaradnak belőle. Mert igaz ugyan, hogy Kosztolányi többnyire akar valamit, ha levelet ír, sokszor viszont tesz is másokért, elegánsan és nagyvonalúan. Például, amikor eléri, hogy a lord Rothermere által felajánlott 1000 fontos díjat megosztva Krúdy és Móricz kapja meg, úgy, hogy Krúdynál még azt is el kellett intéznie, hogy legyen egyáltalán olyan kötete, amelyre odaítélhető a díj, Móriczcal pedig nem sokkal korábban veszett össze az Ady-revízióban és Arany János írói jelentősége kapcsán.*

– *Fantasztikus minőségérzéke volt, és a szellemi bátorságot sem lehet elvitatni tőle. Azt tudta nagyon jól megoldani, hogy a köznapi dolgokban, amikor pénzügyekről volt szó, megvívta a kicsinyes hajszákat, kétszer-háromszor eladta ugyanazt a kéziratot, de amikor jelentős döntésekről volt szó, következetes és bátor volt. Még a tévedéseiben is. Nyilván nem lehet megkerülni az Adyról alkotott véleményét és a Toll-vitát. Én Adyt nagyon nagyra tartom, nekem ő rendkívül fontos. De tudjuk, hogy Kosztolányi Adyval szembeni ellenérzéseinek megvan a maga története. Ady akkorát rúgott a pályakezdő Kosztolányiba, amit nagyon kevesen tudnának ép érzelmi struktúrával végigszenvedni. Aki már kapott ilyen-olyan rúgásokat, az ezt pontosan tudja. Ady már akkor, 1907-ben nagy tekintély volt, pár évvel idősebb, mint Kosztolányi, ráadásul olyan dolgokat fogalmazott meg, ami a személyes ellenszenvem meg a szemétkedésen kívül alapvetően kétségbe vonta Kosztolányi költészetének premisszáit, éltető forrásait. Kosztolányi elegánsan reagált erre egy Adyhoz írt magánlevélben, túlélte, még okult is belőle – szerintem az, hogy a *Szegény kisgyermek panaszai* sokkal koncentráltabb kötet, amely meg is hozta az áttörést, a bírálatnak is köszönhető, Ady szándékaitól függetlenül. Onnantól kezdve Ady ekézéséről nem tett le, de ezt meg tudom érteni. Ha megnézzük a Tollban publikált cikkét, ott nemcsak Ady hullájára hord még egy székér földet, hanem megfogalmaz nagyon fontos dilemmákat is, a magyar költészet belső ellentmondásaira, szakadásaira mutat rá. Ady alkatával szemben is egy sor helytálló észrevételt fogalmaz meg. Kicsit leegyszerűsítve azt mondhatnám, hogy tulajdonképpen mindenben igaza van, csak egy dologban nincs igaza, abban, hogy Ady ne volna nagy költő. Mert nagy költő, még költőietlenségében is az. De minden későbbi versolvasónak, irodalomértőnek jogában áll, hogy az ilyen vélekedést felülbírálja, Kosztolányi pedig nem lett volna Kosztolányi, ha nem ezt mondja. Azonkívül pedig megfigyeltem, hogy 1929 után nagyon megritkultak az Adyval kapcsolatos megnyilatkozásai, ami van, az is sokkal indulatmentesebb – kiadta a mérgét. Nyilvánvalóan úgy tudja saját költészetét, saját szerepét megformálni, legitimálni, hogy azt, amit Ady csinált, leválasztja a magyar költészet modernizálódásáról. Csakugyan, Ady mai szemmel nézve*

sokkal inkább egy archaikus, régi magyar költőnek látszik, mint abban az időben, amikor még botrányszerűen modern volt. A modernisége látszik különösen régiesnek. Költészetének későbbi szakasza, amikor a kuruc versekre rátalál, és hozzákapcsolódik a régi magyar hagyományhoz, az érződik talán élőbbnek. De ez már messzire vezetne – csak azt akarom jelezni, hogy Kosztolányi problémaérzékenysége akkor is hibátlanul működik, amikor igazságtalan. Hogy egy másik költőt mondjak, amikor a még jóformán gyerek Weöres Sándorral levelez, ott is azonnal észreveszi, mennyire tehetséges költő. Miközben látszik az is, milyen fáradt, már nem tud odafigyelni, nem tudja kézben tartani a dolgokat, halálfélelem gyöttri, fájdalmai vannak, és mégis, a figyelmének morzsáiból is jut elég arra, hogy Weöresnek egy életre szóló útmutatást adjon.

■ *A pályakezdőkre, fiatalokra odafigyelni egyáltalán nem könnyű, ezt többek közt az irodalom történetéből is tudhatjuk. Babitsnak például nagyon nem ment, persze, ő sokkal inkább hatalmi helyzetben volt, mint Kosztolányi.*

– Babits ebben a tekintetben elképesztő antitalentum volt. Miközben, azt hiszem, egyik legfőbb vágya az volt, hogy tiszteljék, szeressék és kövessék az akkori fiatalok.

■ *Kosztolányinak a József Attilával való viszonyában, a Weöressel való viszonyában ez sokkal jobban ment.*

– Neki ehhez volt érzéke. És meg tudta tenni azt, amit nagyon sok befutott, idős költő nem tud, hogy saját direkt izlésbeli kereteit legalább egy pillanatra felfüggeszse. Hogy észrevegye a létező személyt, a formálódó alkotói észjárását a másikban.

■ *És kilásson a saját generációjából és beszédmódjából, észlelje és értékelni tudja azt a váltást, ami József Attila és Weöres költészetében megfigyelhető. Ez sem adódik olyan könnyedén.*

– És aztán ez továbböröklődik, hiszen ezt Weöres egészen felsőfokra vitte, aminek következtében belélatott nagy értékeket olyanokba is, akikben azok nem voltak benne. Ez megint egy dilemma, de ehhez tovább kell élni, Kosztolányi olyan hamar halt meg, hogy ilyen tévedésekbe nem esett bele.

■ *Már az 1997-es írásodban emlegeted a pályának azt az utolsó szakaszát, amelyre a fiatalok támogatása is tehető – azt írod, hogy Kosztolányi nagyon jól vészelte át azt, hogy a húszas évek végén megváltozott az irodalmi divat és környezet. El tudta kerülni, hogy kimenjen a divatból. Viszont, ha máshonnan nézzük, akár törést is láthatunk a húszas évek második felében, hiszen félbeszakadt egy nagy regényírói korszak – te mit gondolsz, miért nem írt több regényt? 1936-ig még írhatott volna.*

– Ez számomra is rejtély. Innen, a messzeségből úgy látom, nem volt energiája hozzá, hogy újra nagyobb feszításvérvetéseket alkosson meg és hajtsa végre. De nem ez volt az első törés, szerintem az első világháború vége legalább olyan nagy törés volt mindenki számára, és ez nem is az életkori okokból adódott elsősorban (aból is), hanem a háborús vereségből meg Trianonból.

■ *Meg abból, ami a kettő között volt, a Tanácsköztársaság alatt hozott döntéseik következményeit is viselni voltak kénytelenek sokan.*

– Ha végignézzük akkori nagyjainkat, Babitsot, Kosztolányit, Krúdyt, Móriczot, Füst Milánt (Ady ezt „megoldotta”, hiszen 1919-ben lezárta a pályáját), azt látjuk, hogy mind-mind teljesen új helyzetben, rosszabb feltételek mellett építették újra a személyiségüket. Tudjuk, hogy például Füst évekig depressziós és munkaképtelen volt. Más kérdés, hogy utána nagyon megerősödött, de akkor ezt nem lehetett tudni – most tudjuk, hogy egy csomó minden kellett ahhoz, hogy eljusson a *Feleségem története* csúcsára, de ezt a kortársak nem látták, és akinek ez a mű a kezébe került, az, például, nyelvi kifogásokat támasztott, mint Fülep Lajos. De ha megnézzük Babitsot, aki egyértelműen a progresszív irodalom élharcosának tartotta magát

az első világháború előtt, utána konzervatív utóvédharcot folytatott. Ez elképesztő, ha belegondolunk. És, ráadásul, óriási szerencse, hogy erre rájött, mert méltóság-teljesen tudta csinálni, és eredményesen. Részben ennek köszönhető, hogy a *Nyugat* harmadik nemzedéke életképessé vált. Ehhez képest Kosztolányi a saját attitűdjeit sokkal inkább meg tudta őrizni. És nem is esett úgy szét, mint Krúdy. Azt látnunk kell, hogy Krúdy ma legjelentősebbnek látszó, a húszas évek elején, illetve még 1917–18-ban írott művei, mint az *Asszonyosságok díja*, a *Napraforgó*, az *Utolsó szivar az arabs szürkénél* és a környező novellák, a *Mit látott Vak Béla szerelemben és háborúban* mögött egy totálisan szétesett személyiség áll. Kosztolányi viszont összefogott maradt. És személyiségből is, tájékozódó hajlamból is tudott volna még nagyon sokáig gazdálkodni. Az is óriási előnye volt, hogy rengeteg nyelvet tudott, amiben Babitscal közös volt, de Krúdyra és Móriczra ez már nem volt jellemző. Nagyon kommunikatív volt, mindenféle irányban tájékozódott, a PEN Club-vonalon meg egyéb vonalon tartotta a kapcsolatot a kortárs írókkal, közös nevezőre tudott velük jutni. Hogy most megint a levelekre térjek vissza: lehet azon mulatni, milyen komikus módon hízeleg különféle kortárs külföldi íróknak, de én ma már ezen nem nevetek annyira. Inkább azt látom, mennyire fontos volt neki, hogy őt is megértsék, és ő is megértse őket, és közös értékek birtokában valamire jussanak. És ez nem egyszerűen karrierépítés volt, hanem valami olyasmi, amit élő európai irodalomnak nevezünk. Egy pillanatig nem tévesztette szem elől a nemzeti értékek fontosságát, de egyúttal fontosnak tartotta, hogy a magyar irodalom integrálódása a nyugati kultúrkörbe ne szakadjon félbe. Azt, hogy saját magát ebben kiemeltetetten fontosnak látta, nem róhatjuk fel neki.

■ *Ezt azért a többiek is belátták, még Móricz is úgy gondolta, hogy a magyar irodalom külföldi népszerűsítésére Kosztolányinál aligha találni alkalmasabbat. A nyelvtudása, a szereplési képességei, az egész fellépése miatt. Azt gondolom egyébként, Kosztolányinak ezeket a képességeit, azt, ahogyan íróként el tudta adni magát, másként látjuk ma, amikor egy írónak szintén nagy előny, ha jól szerepel, megnyeri a közönséget. Már nem lehet gögösen lenézni Kosztolányit azért, hogy el tudta önmagát és az írói produktumait is adni. Nem állami fizetésekből vagy ösztöndíjakból épültek az életművek.*

– Persze, de nyilván akkor még az irodalomnak nagyobb belső fontosságtudata is volt.

■ *Meg tágasabb környezete: a sajtónyilvánosság számára még az írók emberi mivolta, magánélete is érdekes volt.*

– Meg a könnyedebb műfajoktól sem voltak olyan élesen elválasztva. Ha megnézi az ember, például, hogy Tóth Árpád mennyi elképesztő kuplét írt...

■ *Móricz kabarékban dolgozott.*

– De Tóth Árpádtól, ettől a nagyon finom, ezoterikus költőtől a kuplék és a satirikus versek talán még meglepőbbek. Aki tehát alkatilag ettől nem idegenkedett, mint Babits, azt nagyon könnyen beszíppanthatta. Pénzt kellett keresni, és ezt nagyon sokféle módon meg lehetett tenni, például fordítással is. A fordítás a legbiztonságosabb, hiszen ott mindig azt lehet mondani, hogy nem én írtam. És ha nincs más pénz, akkor aprópénz kell, amire az ember válthatja a tehetségét.

■ *Többször emlegetted azt, hogy azért tudod megérteni egyes lépéseit, mert beléptél már abba az életkorba, amelyben ő volt, átélted te is, miként változik meg az ember és körülötte a világ – de a prózairói beszédmóddodban érzél-e valamilyen kapcsolódást Kosztolányihoz? Volt olyan életperiódusod, műved, amikor kötődést valamilyen hozzá?*

– Erre nehéz válaszolni, mert rám sok mindenki hatott, minden időszakban más és más. Mindenesetre vannak olyan írók, akiket leginkább emlegetni szoktam ilyen kérdésekre válaszul, és Kosztolányi nincs ezek között. Viszont erősen foglalkoztat. Rendre újraolvasom a novelláit, regényeit, esszéit, cikkeit. Kíváncsi va-

gyok a trükkjeire. Minden nagy írónak van legalább egy trükkje, amit csak ő tud, és azt érdemes ellesni. Kosztolányinak mint elbeszélőnek több is van. De soha nem jutott eszembe, hogy úgy írjak, mint ő, és utánozni próbáljam. Már kezdő író koromban is mérce volt számomra, mert a pontosság, a biztoskezőség, a szenvedély és ugyanakkor a hűvös elegancia együttállása nekem nagyon imponált. De én másmilyen alkat vagyok. Nyelvi purizmusától is távol tartottam magam mindig, miközben azt tartom, hogy ez igenis nagyon jól tesz a jelenlegi nyelvi szokások közepette, hogy valaki egy kicsit szigorúbb, úgy, hogy óriási nyelvi tapasztalat áll mögötte. Ennek köszönhetően egyébként, szerintem, lassan-lassan egy bizonyosfajta múlt századiság is telepszik a nyelvezetére, ami, például, Krúdy prózájában kevésbé figyelhető meg, vagy akár Móriczban is. Ha már az ő nevük elhangzott: Krúdy is, Móricz is erősebben hatott rám, mint ő (az *Erdély-trilógiának* különösen sokat köszönhetek), viszont Kosztolányi sokkal inkább mérce számomra, mint ők.

Ha tehát úgy tesszük fel a kérdést, hogy közvetlenül hatott-e rám, akkor nem. Ha a kérdés az, hogy fontos-e, akkor a válasz: igen. És egyre fontosabb. Nem lehet megúszni azt, hogy az ember a szellemi előfutárának tekintse, de ennek nem az a célja, hogy saját magát megnagyobbítsa az ember. Nem a vállára akarok ráállni, hanem szembe akarok nézni a szellemi örökségével. Ha a 19. századból kellene olyan költők és írók, akikre szívesen gondolok, akkor ott van Kemény Zsigmond, Vörösmarty, Madách vagy Vajda, a 20. század első feléből pedig itt van nekem, sokak mellett, Kosztolányi. Ő az, akihez csont nélkül lehet viszonyulni. Ettől még elképzelhető, hogy ez vagy az a mű nem tetszik, vagy, adott esetben, egyes írói megoldásokat is tudnék kifogásolni. Amikor például az *Aranysárkányt* olvastam, volt olyan érzésem, hogy ezt vagy azt másképp is lehetett volna. De közben meg azt is érzem, hogy az is elég jó, ahogy ő csinálta...

■ *Nekem a legkérdésesebb mindig az epilógus volt, az asztaltáncoltatás jelenettel. De nem tudtam eldönteni eddig még, elhibázottnak gondolom-e vagy sem.*

– Például ez is – de valahogy be kell fejezni. Meg Vilmos történetének alakulásában is van egy kis erőltettség, sok esetben látom, hogy azért választja ezt vagy azt a gesztust Novák részéről, hogy még jobban elkeseríthesse Vilmost, pedig ez így nem életszerű. De a viharjelenet litalát. És amikor nem a tízesben van a nyílvesző, akkor is a kilencesben, és lehet, hogy ez a kilences nem is a tízes alatt van, hanem tőle jobbra vagy balra. Az a szép az elbeszélő prózában, hogy ugyanarra a problémára több jó megoldás is lehet vagy lehetett volna.

■ *Van olyan novellája, amelyik kapásból eszedbe jut, ha kiemelkedőt kell mondanod?*

– Említettem már a *Házi dolgozatot*, de számos Esti-novellát is nehezen tudnék nélkülözni, most éppen az *Esti és Elingert* említettem, lehetséges, hogy hat hónap múlva egy másikat mondanék, és nem lehet szó nélkül elmenni a *Fürdés* mellett sem.

■ *És azt a véleményt osztod, hogy a korai novellák gyengébbek (Szilasi szerint sokkal gyengébbek), mint a későbbiek?*

– Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolni tudjak, egyhuzamban végig kellene olvasnom Kosztolányi összes novelláját, vagy legalábbis az első tíz év termését. Hasonló helyzet lehet, mint a versekkel – nehezen lenne vitatható, hogy a *Szegény kisgyermek panaszai* az első igazi, jól sikerült Kosztolányi-kötet. De ha a Négy fal közöttet nézzük, ami még éretlen és kiforratlan, abban van az *Üllői úti fák*, és még egy csomó olyan vers, amelyben Kosztolányi teljes fiatalos pompájában ott van. Felvetődik a kérdés, hogy mi a műalkotás – a kötet vagy az egyes szövegek? Lehetetlennek tartom, hogy ha valakinek harmincéves koráig van egy ekkora életműve és ilyen istenáldotta novelláírói tehetsége, akkor még véletlenül se legyenek remekművei ebből az időszakból. Biztosan vannak már ekkor is remekművek, csak még nem dominálnak. Az igazi emblematikus művek később jönnek, és azok fe-

lől olvassuk a korábbiakat is. Meg az is lehet, hogy írt egy sor olyan, önmagában véve remek novellát, amelyek nem jellemzők az érett Kosztolányira. Hiába nagyon jók, olyanok, mintha nem ő írta volna őket.

■ *És megszoktuk, melyek a nagy művek, ezért ritkán vállalkozunk felfedezésekre.*
– Ha például egy dramaturg friss szemmel olvasná el Kosztolányi drámai kísérleteit, azokban is egészen meglepő dolgokat találhat. Pedig nagyon nehéz volna őt jelentős drámaíróként színreléptetni...

■ *Fiatalkorában viszont még, te is idézted annak idején ezt a levelet, a generációja drámaírójának szerepét osztotta magára.*

– Igen, és ráadásul szöke kolléganéjával Shakespeare-t akart nemzeni, de végül is a drámai kísérletei nem bizonyultak jelentősnek. Viszont elképzelhető, hogy lesz egyszer olyan színházi környezet, ahol ezek felértékelődnek. Nyilván akkor sem lesz ez jelentős drámai életmű, ott lesz mindig a szívfájdalom, hogy miért nem írt többet, és miért nem hagyta magát a színháztól úgy beszippantani, ahogyan Móricz.

■ *Eközben drámafordításaival, színikritikáival hangsúlyosan jelen volt a korszak színházában, a Színházi Élet című lapban, ha körkérdéseket intéznek írókhoz, az első két helyen általában Móricz és Kosztolányi szerepel.*

– Amikor nézi az ember akár a *Rómeó és Júliát*, vagy, amit én még jobban meg tudok ítélni, a *Danton halálát*, ott az látszik, hogy nagy színpadi érzékkel fordított drámát, és a fordítás ráadásul, pedig ez gyakran megtörténik, nem avult el. A *Danton halálát* a Kosztolányi-féle szöveggel lehet ma is játszani.

■ *A drámakísérletek és a -fordítások kapcsán munkásságának egy ritkábban emlegetett területére tévedtünk: mit gondolsz, vannak még újraértelmezésre váró művek, jelenségek az életműben? Persze, ez nem létező kérdés, mert mindig van ilyen, de mégis: feltűnően nagy számban íródnak róla a szeminárium- és szakdolgozatok, doktorik. Nem lehet mondani, hogy elhanyagolt szerző lenne – van még miről beszélünk? És most nem az életrajzára gondolok, ott nyilvánvalóan számos tisztázatlan pont van.*

– Most jelenik meg a kritikai kiadás, ettől sem lehet eltekinteni. De nemcsak erről van szó, arról is, hogy időben most lépett át egy határvonalat. Az elmúlt években haltak meg azok az utolsó emberek, akiknek közvetlen személyes emlékeik lehettek róla. Az én gyerekkoromban még rengeteg olyan tanú volt, aki ismerte őt. Ha belegondolok, kisgyerekkoromban alig harminc éve halt meg, itt jártak-keltek közöttünk, akik szerették, csodálták vagy éppen irigyelték. Ennek ma már nyoma sincs. Elképzelhetőnek tartom, hogy ez fogja ösztönözni a vele való foglalkozást, meg, persze, az, hogy annyi gyúanyag van benne, hogy az most is működik. Nyilvánvalóan egy csomó minden most nem érdekes annyira. Elképzelhető, hogy amit a korabeli Budapestről írt riportok vagy karcolatok formájában, az már túlságosan messze van attól, hogy a közvetlen élményszerűségével hasson, de nincs elég messze ahhoz, hogy egzotikus legyen, vagy valami archeológiai kincsesbányaként nyissuk fel. Ha lett volna száz évvel korábban, a reformkori Pest-Budán egy hasonló szemléletű, hasonlóan éles szemű, elegáns, megfigyeléseit biztos kézzel elrendező író, mint ahogy Nagy Ignáctól Kuthy Lajoson át senkit nem lehet Kosztolányi tehetségéhez fogni (aki meg hozzá foghatóan tehetséges volt, mint Petőfi vagy Vörösmarty, az nem szerette eléggé Pestet), tehát ha ilyen mélységeességű beszámolók volnának, akkor egyszerűen lehetne rekonstruálni és egymással összevetni a korabeli élet különféle mozzanatait.

Meg az, amit Kosztolányi a személyiségében hordoz: hiszen őbenne még ott van egy régebbi patriarchális Magyarország nyomokban, ami ellen fiatalkorában küzdött is, érett korában is iróniával szemlélte sokszor, de mégis ott van, hogy ne-

velkedett egy bizonyos vallásban, amely a gyerekkorát meghatározta, hogy volt egy szülőföldje, amit elveszített, és, hogy annak tudatában nevelték: ő egy magyar nemesember.

■ *Meg ott volt az 1848-ban harcoló nagypapa is, aki a magyar történelemnek ezt a hősi fejezetét közvetlenül adta át neki.*

– Verseiből is kiderül, mennyire fontos volt neki az ősökben testet öltő kulturális emlékezet, gondoljunk csak az Ezer év múlva című versre. Egy levelében meg azal dicsekszik, hogy egyik felmenője Mátyás király korában jelentős költeményeket hozott létre. A Csáthról írt nekrológban nem mulasztja el megemlíteni, hogy Csáth felmenői közt (tehát a rokonság miatt az ő felmenői közt is) ott van Baranyai Decsi János, a híres humanista történétíró. Tehát a magyar régiség is megvolt benne, noha soha nem tekintett abba úgy bele, mint Mikszáth vagy Krúdy. De azt a kérdést vizsgálni kellene egyszer, hogy a nemesség eszméje a magyar irodalomban hogyan volt meg, és ez aztán hogyan vált kompatibilissé a modernizációval meg a progresszióval. Ez nemcsak a reformkorban volt izgalmas probléma, hanem nyolcvan-száz évvel később is. Meg, amint láttuk Babits esetében is, közben ez nagyon erős defenzív és konzervatív pozíciókat vett föl a húszas és még inkább a harmincas években is. Kosztolányiban nem volt ez olyan erős, mint Babitsban, de ha még tovább él, ki tudja, mivé alakult volna. Próbáljuk elképzelni Kosztolányit a negyvenes évek elején. Rettenetes elgondolni. Ennél már csak azt rettenetesebb elképzelni, hogy a negyvenes évek második felében mi lett volna vele, amikor még mindig nem lett volna olyan nagyon idős. De maradjunk a tényeknél: akkor is ott van, hogy a magyar irodalomnak egy igen fontos szegmense ebből a hagyományból táplálkozik. Babits ki is mondja, hogy a magyar irodalom nem paraszti, hanem nemesi eredetű lényegében és legnagyobb áramlásaiban, és ezt az irodalom humanista pozícióinak védelmében mondja ki, nem valamilyen ávitás, feudális, archaikus világrend életre galvanizálása végett.

■ *Móricz a Babits Mihállyal a Garda tón című híres esszéjében úgy igyekszik író-társát jellemezni, hogy elmeséli, mennyire megértette egymást az ő felesége, Holics Janka, illetve Babits, hiszen mindketten hivatalnoksaládból származtak, és „ez egy láthatatlan és szellemi szőnyeget terített alájuk”. De egyébként is nagyon fontosnak tartotta, ki milyen családban, vallásban, hagyományban nevelkedett föl.*

– Nagyon tanulságos, ahogyan Móricz József Attiláról ír egy kései cikkében, és a proletárról kifejti az elméletét. A rögtönzött elmélet esetleg vitatható vagy árnyalásra szorul, de a benne rögzített konkrét megfigyelések ragyogóak.

■ *Már a magyar régiséghez és a nemesi hagyományhoz kapcsolódás is árnyalja a „modern Kosztolányi” képét: a mai irodalomban is azt látjuk, hogy az újrairó tevékenység több irányból közelít az életműhöz, nem egyetlen hagyományvonalba épül bele Kosztolányi. Ott van Esterházy, az emblematisztikus Estivel, de ott a vajdasági magyar irodalom is, Lovas Ildikóval és Tólnai Ottóval, akik elődeikként mutatják fel Csáthot és Kosztolányit, azokat az írókat, akik még a vajdasági irodalom időszámítása előttre tehetők.*

– Ők egyszerre akarják tájköltészetté tenni és nagyon vagány progresszív íróvá. De kétségkívül van bácskai identitása Kosztolányinak. Olyanja is van neki, egyebek mellett. Ehhez hozzátartozik, hogy az ő nemzedéke vidékről odaözönlött Pestre, meghódította a várost, és, miközben ő maga alkalmazkodott Pesthez, pestivé vált meg budaivá, olyan ízeket lopott bele, amelyek azelőtt nem voltak benne. Krúdy mint Óbuda, Tabán a pesti Belváros nagy krónikása sokat tett azért, hogy a régi és épp eltűnőben lévő városrészek igazi vidéki helyek legyenek. Ez nagyon szép dolog volt és költőileg produktív, de az ember nem tudja nem észrevenni, hogy *A vörös postakocsi*ban Krúdynak még nagyon frissek a pesti tapasztalatai, és a várossal nem tud mit kezdeni, csak a szerkesztőségben hallott pletykák-

ből csinál költői látomást. Amikor Kosztolányi a kertre rogyó fákról meg a mogyoró-mákról beszél, ott is érződik még, hogy hiába dicsekszik azzal, hogy nem idegen Budapesten, azért ez az állítás önmaga ellenkezőjét is jelenti. Annál inkább tudom értékelni a gesztusait meg a habitusát, hogy igyekszik a közeget magához húzni, nemcsak ő akar hasonlítani. Ez szerintem az összes nyugatos közül neki sikerült a legjobban.

■ *Ha „Budapest íróját” keressük, Kosztolányi sokkal hamarabb eszünkbe jut, mint Móricz, holott utóbbinak biztosan több fővárosban játszódó regénye, kisregénye van.*

– Igen, de Móricz nem tekintette kultuszhelynek a várost, inkább csak szociológiai ténynek. Meg a leányfalusi zöldség és gyümölcs felvevőpiacának. Az a kérdés, hogy a nyugatosok milyen személyre szabott viszonyt alakítanak ki fővárosi környezetükhöz. Ezt mindenkinek meg kellett oldani valamilyen módon. Furcsa, hogy aki budapesti születésű, mint Füst Milán, Karinthy vagy Szomory Dezső, azoknál ez kevésbé látszik fontosnak.

■ *Lehet, hogy épp az idegen tekintetre van szükség, arra, hogy valaki ne beleszülessen egy közegbe, hanem kívülről tudja nézni, mondjuk, éppen Budapestet.*

– Ez így van, és az egyetlen kivétel József Attila, de ő csak látszólag kivétel. Róla épp Móricz mond ki valami lényegeset, amikor el sem akarja hinni, hogy ez a fiú a Ferencvárosban született, mert úgy néz ki, mintha makói lett volna világlátásban. És ezek a vidéki élmények, Öcsödötől kezdve Makóig, sokkal meghatározóbbnak látszanak valahogy. Amikor azt írja, hogy az utca és a föld fia vagyok, akkor az utca mintha falusi utca volna – ezért tudja a *Külvárosi éjt* is úgy megírni, és a külvárost felfedezni. A fiatal Kosztolányi olyan értékeket tulajdonít az Üllői úti fáknak, amelyek a reálsan létező Üllői úti fákban valószínűleg nem voltak benne, viszont a város legendájából azóta sem lehet kiretusálni őket, és eljut egészen a *Szeptemberi áhítatig*, ami tekinthető vedutának.

■ *Az áhítatos embergép című esszékötetében, nem Kosztolányi kapcsán, van egy nagyon izgalmas és számomra kimondottan inspiratív gondolatod, hogy a magyar irodalom történetét érdemes lenne megírni a kudarcok történeteként is. Itt nem a műveken belüli elhibázott megoldásokra, vagy a gyenge művekre kell gondolni, hanem olyan esetekre, amikor úgy látszik, egy író rosszul döntött, nem azt a témát, műfajt választotta, amely alkaltilag neki való vagy mai szemmel izgalmasabb lett volna. Egy írói útelágazásnál ma rossznak tűnő irányba indult. Kosztolányinál látsz ilyen esetet?*

– Ebben a vonatkozásban az is fontos, hogy valaki milyen gyorsan tud fejlődni, egyáltalán, tud-e fejlődni, és a következő regénye nem gyengébb vagy halványabb, hanem sokkal erősebb, magabiztosabb, mint az előző. Nehéz ilyesmiket felfedezni, mert Kosztolányi sokat adott a látszatra, és pontosan azt nem akarta, hogy észrevegyék, ha valami nem olyan jól megy neki, mint ahogy szeretné. De lehetetlen észre nem venni, hogy a lírája a fiatalkor elmúltával és a világháborús vereség bekövetkezéével egy kicsit megbicsaklik. És ő ebbe nem akar beletrógni – a *Bús férfi panasza*it lehet úgy is olvasni, mintha szeretne még egy *Szegény kisgyermek panasza*it, annak fergeteges sikerével és ifjonti lendületével. És nagyon szép dolgok vannak ugyan a *Bús férfi panasza*iban, de ez mégsem megy. Nem azért, mert rosszabb költő lett volna, valószínűleg jobb költő lett, és mégis, miközben egészében megoldja, hogy ne menjen ki a divatból és ne felejtse el, ne hagyják számításon kívül, van egy bizonyosfajta költészet, amelyet csak fiatalon lehet művelni. A legzseniálisabb költő sem tehet az ellen, hogy elmúlik a fiatalsága. Ahhoz Goethének kell lenni, hogy valaki egy megfelelő középkorú, bölcs költészetet vagy esetleg aggyastyán-kori költészetet alakítson ki, *Nyugat-keleti diván* formájában meg bölcs gnómák formájában, és ezzel együtt sem vagyok biztos abban, hogy ez a költészet az, ami igazán előrevisz. Ez csak Goethe személyes zsenialitása meg szerencséje, boldogsága meg boldogtalansága.

Vagy, visszatérve a lehetséges kudarcokhoz Kosztolányinál: ott van az is, hogy nem tudta továbbvinni a regényírói programját. Az is látszik, hogy életművében nem volt olyan átfogó írói terve, ami annak egészét irányíthatta és vezényelhette volna, hanem, bizony, újra meg újra improvizálnia kellett. Zseniálisan improvizált, de ez nem vált mindig előnyére. Nemcsak a pénzkeresés kényszere miatt, de az állandó improvizációk miatt is jobban elaprózódott a tehetsége, mint kellett volna. Másfelől meg, ha meg akarjuk vonni a mérleget, akkor ott van a barátja, Karinthy, akinek a tehetsége még sokkal inkább elaprózódott. Úgyhogy én azért a mérleget mindent összevéve kedvezően vonnám meg, csak ha az ember jobban odanéző, akkor látszik, hogy nem minden úgy alakult, ahogy esetleg ő szerette volna, és nem volt százszázalékos a nagyszerű képességeinek kihasználtsága. Ugyanakkor vannak írók, Örkény István vagy Mészöly Miklós, akik világéletükben nagyregényt szerettek volna írni, és soha nem jött össze nekik, és nem is biztos, hogy elhitték, hogy az, amit meg tudtak írni, felér vele. Vagy Vörösmarty, aki szeretett volna hatalmas nagyeposzokat írni, amikből csak töredékek készültek el, ráadásul én a közéleti líráját nem is tartom annyira értékesnek, mint az eposztöredékeket vagy a *Csongor és Tündét* – ehhez képest Kosztolányi sokkal jobban járt. Meg az, hogy halála után a hivatalos kultúrpolitika annyira mostohán és igazságtalannul bánt vele, ez nagy baj, meg hátráltatta a recepcióját, utólag ez mégsem egyértelműen hátrány, mert annál nagyobb lendülettel, rehabilitálásszerűen sikerült ezt behozni. Nem most van az első Kosztolányi-kultusz ideje, hanem a nyolcvanas években, amikor Kosztolányi felértékelése egyértelműen az esztétikai ellenállás része volt. Ilyen szempontból a szerencsés alkotók közé számítható, minden kisebb-nagyobb pechjével együtt. A legnagyobb balszerencséje az volt, hogy fiatalon halt meg, méghozzá szörnyű szenvedések közepette. Ez azonban életrajzi, nem pedig írói balszerencse.

■ *És Kosztolányinál azért másképp beszélhetünk hiányokról, mint Karinthyinál, hiszen számos nagy mű létrejött.*

– Ott a négy regény, több száz novella, amelyből ötven egészen biztos, hogy csont nélkül remekmű, de lehet, hogy több is, ott az *Esti Kornél*, és a lírája is a legnagyobb költői életművek közé tartozik.

■ *A hiányokat már csak azért sem lehet egyértelműen értékelni, mert az sem lett volna jó feltétlenül, ha, rátalálva arra, miként tud sikeres regényt írni, még ír jó néhány ugyanolyat. Láttunk már ilyet, hogy egy író ráül a vonatra, aztán semmiképp sem akar leszállni róla.*

– A négy regény meg az *Esti Kornél*-ciklusok kapcsán is látszik, hogy ő soha nem ismételt. Soha nem érte be azzal, ami egyszer már megvolt neki, mindig kitalált valami újat, miközben ugyanúgy benne volt ő maga az újban is, mint a régiben. Ő íróilag épp a halála előtti években volt a csúcson. Semmi jele kifáradásnak, szétesésnek vagy ötletszegénységnek.

■ *És ez a siker mindenekfeletti áhítását is árnyalja azért, hiszen könnyebb sikert az hozott volna, ha újra meg újra követi a jól bevált receptet.*

– A második vagy másfeledik vonalban a két háború közt nagyon sok olyan író találok, aki így dolgozott. Kicsit félve mondom, de még Márai is ilyen volt. Neki nem voltak ilyen skrupulusai, nem félt a bevált receptektől, hanem nyomta a regényeket, ahogy a csövön kifért. Máraiból, akire az a fajta elegancia, amelyet Kosztolányi sajátjaként ismerünk, szintén jellemző volt, nem hiányzott sem az intelligencia, sem a műveltség és az arányérzék, mégis érzek a könyveiben egy nagyon erős költőietlenséget. Kosztolányi viszont költői lény volt, akkor is, amikor kicsit kurva volt, akkor is, amikor kicsit aprópénzre váltotta a tehetségét. Karinthy nagyon jelentős költői kapacitással rendelkezett, és nagyon sajnálatosnak tartom, hogy nem tudott több fajsúlyos művet kihozni magából – de a nagy költői kapa-

citása ellenére sem volt a lényge költői jellegű, hanem egy falstaffi vaddisznó volt, miközben nagyon jól értették egymást, és erősen stimulálták is egymást Kosztolányival. Azok a kegyetlen hülyéskedések, amelyek részben anekdotákban, részben levelekben fennmaradtak, mutatják, hogy miféle szakadékokba tekinthetünk bele, amiből feljön az, amit nagyszerű költészetnek látunk. Kosztolányi ahhoz is nagyon jól értett, hogy az esendőség határán valahogy megmaradjon. Nem követte el azt az életstratégiai hibát, amit Csáth Géza, aki egy irodalomtól idegen szenvedélynek teljesen rabjává vált, és az végül is irodalmilag termékettlenné tette. Meg azt sem tette, amit más írók, hogy lefedje ezeket a szakadékokat, és ne tekintsen beléjük többé. Beléjük nézett állandóan, és ami az életpálya szempontjából szerencsétlenség volt, a rák és a fiatal halál, meg a rengeteg szenvedés, az, szörnyű ilyet mondani, de íróilag szerencsésnek bizonyult, mert ő meg tudta oldani, hogy életművét a legmagasabb fokon zárja le, úgy, hogy nem volt ereszkedés. Krúdy nál sem zavaró egyébként, hogy az utolsó egy-két évben ki-kihagy a teljesítmény: amikor már a hónapos retekéről ír, akkor érezzük, hogy ez nem olyan, mint a *Hírlapíró és a halál*, de ettől el lehet tekinteni. De ha valaki húsz éven át sokkal gyengébben teljesít, mint korábban, az már kínos. Ezt egyébként a *Nyugalat* első nemzedéke mind elég jól elkerülte, részben azért, mert igen szerencsétlenül meghaltak korán – Adynak nem kellett a proletárdiktatúrával és Trianonnal foglalkoznia, Babits, Kosztolányi, Karinthy nem kényszerült arra, hogy azon gondolkodjék, belépjen-e az Írószövetségbe. ■ ■ ■

Márton László (Budapest, 1959): író, drámaíró, műfordító, esszéista.

Szilágyi Zsófia (1973): a *Kalligram* folyóirat szerkesztője, az ELTE tudományos munkatársa. Legutóbbi kötete: *A továbbélő Móricz* (Kalligram, 2009).

KOSZTOLÁNYI

MINT VAJDASÁGI ÍRÓ?

„2010-ben tovább emelkedett a Kosztolányi-részvények árfolyama ama nevezetes irodalmi tőzsdén”¹ – Szénási Zoltán szavaival csak egyetérteni tudok, 2010-ben volt a költő születésének 125. évfordulója, akkor jelent meg Szegedy-Maszák Mihály nagymonográfiája és a Kosztolányi kritikai kiadás első kötete is. Egyre gyakoribb, hogy Kosztolányi *önállóan* kerül szóba, s nem egy-egy irodalmi jelenség vagy folyamat bemutatása, vizsgálata során. Mindez bizonyos mértékben elkerülhetetlenül a szerző kisajátítását is eredményezi. Dávidházi Péter is ennek a kritikai kiadások munkálatai során kialakuló hatalmi pozíciónak a tagadhatatlan létét hangsúlyozza: „[a] szövegkritika [...] nem csupán tiszta tudományként létezik, ártatlanul és ártalmatlanul, hanem olyan tevékenységként is, amelynek kézzelfogható következményei vannak a hatalmi viszonyok világában”.² Ilyen alakulások idején az írássom címében felvetett, a szabadkai születésű Kosztolányi Dezső *vajdaságiságára* vonatkozó kérdés sem bizonyul könnyen megválaszolhatóknak.

Bár a Kosztolányihoz kapcsolódó magyarországi és vajdasági kutatások ki is egészíthetnék egymást, mégsem ez történik. Míg Magyarországon Kosztolányi most leggyakrabban a kritikai kiadás révén kerül előtérbe, mellyel kapcsolatban az „a[z egyik] legfontosabb, hogy [az] milyen módon járul, járulhat hozzá [...] a *magyarországi* kultúrához”,³ addig a Vajdaságban, az író szülővárosában, Szabadkán a Kosztolányi Dezső Napok, s az annak segítségével életben tar-

tott kultusz hivatott megalapozni a Kosztolányi-képet. Hózsza Éva, aki egyedüli vajdaságiként szerepel a Kosztolányi-kutatócsoport honlapján feltüntetett kutatói névsorban, úgy véli, „a húsz éve megtartott Kosztolányi Dezső Napokhoz ma már kritikai látásmód is kapcsolódik. Legfontosabb hozadéka a vajdasági és a magyarországi recepció közeledése.”⁴ Bár Hózsza Éva nem fejt ki, miben látja pontosan a recepciók közeledését, véleményem szerint semmiképpen sem lenne hasznos, ha a két irodalmi közeg ugyanazon szempontok alapján közelítene Kosztolányihoz. Kiegészítés és párhuzamos kutatások helyett közeledésről – a magyarországi és a vajdasági szempontok eredendő különbözősége miatt – csak abban az esetben lehetne beszélni, ha az egyik közeg feladná a saját pozícióját. Ezt a Kosztolányival foglalkozó vajdasági irodalomtudomány részben mintha meg is tette volna akkor, amikor a szerzővel foglalkozván egy *kultusz* felépítését és fenntartását választotta legfőbb feladatául, abból a vitathatatlan tényből kiindulva, hogy az író Szabadkán született. Ahogy Hózsza Éva írja: „A kultuszképződés szemszögéből az életrajz, a családfa, a szülőhelyhez való viszonyulás vált igazán fontossá.”⁵

Természetesen nem a kultusz okozza a lehetséges vajdasági kutatási szempontok elhalványulását, sokkal inkább az, hogy ehhez a kultuszhoz nem kapcsolódik a magyarországi kritikai kiadáséhoz hasonlóan tudatos, a vajdasági viszonyokból kiinduló kutatás. A kultusz fenntartása és az irodalomtörténeti vizsgálatok között mintha nem minden esetben lenne különbség – ez pe-

dig többnyire nem az előbbi tudományosságát erősíti, az utóbbiét viszont elhalványítja. Amennyi eredmény mégis felmutatható, az nem kap kellő visszhangot, s a különböző vizsgálódások sem kapcsolódnak egymáshoz. Lehetséges, hogy a kultusz tudományos jelentőségét szintén a magyarországi recepcióhoz igazodás vágya mossa el. Kosztolányi Dezső esetében ugyanis, ahogy arról már volt szó, életrajzi tényeket lehetne irodalomtudományi szempontokká alakítani, „[m]ai tapasztalataink szerint [azonban] az irodalomtörténet-írás mind gyakrabban veszi le a napirendről a szerzői életrajz és korrajz tárgyalását”.⁶ Szemben a magyarországi törekvésekkel és olyan eredményekkel, mint amilyen Szegedy-Maszák Mihály Kosztolányi-monográfiája, „amely az életrajziság követelményét [ugyan]csak másod- vagy harmadlagos tényezőnek tekinti”,⁷ a Vajdaságban nem (csak) a Kosztolányi-kutatásnak lenne hasznos a születési hely irodalmi vizsgálata. Vagyis a szülőhely szerepének hangsúlyozása a Vajdaságban nem az irodalomtörténet-írás és nem is egy Kosztolányiról szóló életrajz megírása miatt válhatna feladattá, hanem a kortárs vajdasági irodalom egy igen jellemzőnek tűnő tendenciája miatt.

A magyarországi és a vajdasági irodalomtörténet-tudomány számára nem ugyanazért jelentős Kosztolányi Dezső. „Az újabb elméleti megfontolások korántsem zárt (irodalom)rendszerben gondolkodnak, hanem lehetővé teszik, hogy egy szerző több együttes tagjaként is személhető legyen. [...] [E]fféle eljárás-mód hozzájárulhat a nemzeti kisebbségekhez tartozó, de nem kizárólag annak rendszerében tevékenykedő és kapcsolódásaikkal, viszonyulásaikkal több rendszerben is részt vevő alkotók az eddiginél megnyugtatóbb értékeléséhez és értelmezéséhez.”⁸ Ennek belátása sokkal elfogadhatóbbá teszi, hogy a két közeg nem közelíthet azonos irányból az íróhoz, így a Kosztolányi vajdaságiságára vonatkozó kérdés vizsgálata nem a magyarországi recepciónak, hanem a vajdaságinak lenne a feladata. A válaszhoz tanulságos módon nem is a vajdasági irodalomtudomány, hanem az ottani szépirodalom visz közelebb. Kosztolányi szépirodalmi újraírására a magyarországi irodalomban is van példa, a lírában Parti Nagy Lajost lehetne leginkább példaként hozni, prózairodalomban pedig főként „Esterházyt [lehet] közvetlenül Kosztolányihoz [...] kötni”.⁹ Esterházy Péter a költő születésének 100. évfordulójára írt *Ünnepi beszéd és rekonstrukció* című esszéjét „Esterházy folyamatos és aktív, szépirodalmi szövegeiben [...] is tettenérhető Kosztolányi-újraolvasása kísért[i]”.¹⁰ Míg a kortárs magyarországi irodalomban elsősorban Kosztolányi (akár lírai, akár prózai) *beszédmódja* az újraírások alapja, addig a Vajdaságban a közös hely áll a középpontban.

A továbbiakban elsősorban a vajdasági irodalomnak erről a lokalizáltságáról beszélek, és ezen keresz-

tül Kosztolányiról. Az íróról meglehetősen ritkán jut eszünkbe Szabadka, megfordítva azonban az asszociáció már gyakrabban működik, vagyis a város meghatározásakor több vajdasági író számára (nemzetiiségtől függetlenül) megkerülhetetlennek bizonyul Kosztolányi. A szintén szabadkai születésű Danilo Kiš a következőképpen fogalmazott: „Szabadka: Kosztolányi, a zsinagóga, a barokkos városháza, a többnyelvűség.”¹¹ Tolnai Ottóról monográfusa, Thomka Beáta írta, hogy a kortárs költő „[a]mint kissé jobban körülnéz Szabadka, Palics, a ludasi tó környékén, Kosztolányi Dezsőbe és unokaöccsébe, Csáth Gézába [...] botlik”.¹² És ugyanezt fogalmazza meg Lovas Ildikó egy vele készített interjú során: „[h]a pedig azt mondom, hogy Szabadka [...], a második mondatom az, hogy Kosztolányi és Csáth.”¹³ Már e három példából is jól látható, hogy Kosztolányival kapcsolatban nem a születési helye miatt merül föl a vajdaságiság kérdése, hanem a kortárs irodalom számára kijelölt központihagyomány-szerepének köszönhetően. Vagyis a vajdasági irodalomban a kortárs folyamatok alakulása miatt lehet elhelyezni, s nem pusztán azért, mert Szabadkán született 1885-ben, akkor, mikor a mai értelemben vett Vajdaság önálló irodalmi régióként még nem is létezett.¹⁴ Szabadkához kötődő műveivel Kosztolányi alapot szolgáltat a kortárs vajdasági irodalom e városhoz kötődő alkotásai számára a térség képének újraírásához.

A vajdasági irodalomra általában jellemző, szinte kényszeres önazonosítás, önazonosság-teremtés hozadéka lehet, hogy egyes szerzők saját lakóhelyükhöz kötik irodalmi életművüket, a lokálpatriotizmus irodalomban megvalósuló változatát létrehozva. A Vajdaságban a történelmi események miatt az ott ma kisebbségben élő magyarokban nehezen tudott a hovatarozás érzése kialakulni. „A kisebbségi ember nem élhet állampolgárként az egyik világban, miközben a kulturális értékek birtokosaként szüntelenül egy másik világba kell vándorolnia.”¹⁵ A helyzetet súlyosbította (és a mai napig megnehezíti) az elszakadás a korábbi kulturális központoktól, hiszen „a Vajdaságban [...] nem [...] olyan egyszerű az anyaországi centrumhoz kapcsolódni”.¹⁶ Mivel tehát (egy) ország nincs mögöttük, amihez viszonyítva evidensen önmagukat is meg tudnák határozni, érthető, hogy egy kisebb közigazgatási egység, egy város vagy község jelentheti számukra a valódi identitást adó közeget. Vagyis a vajdasági irodalomban jelentkező irodalmi lokálpatriotizmust egy paradox folyamat eredményeként épp az otthontalanság érzése generálta. A már említettek mellett ez az írói eljárás figyelhető meg Gion Nándor életművében, aki szülőfaluja, Szenttamás köré írta regényeit, vagy Balázs Attilánál, aki legutóbbi regényében, a *Kinek észak, kinek dél* címűben is annak az Újvidéknek (és Péterváradnak) a történe-

tét fogalmazta meg, amely korábbi írásaiban is központi szerepet játszik. Ezek a *lokálpatrióta* művek természetesen nem egyértelműen városregények, vagyis a hely megrajzolása nem ad műfaji keretet az írásnak, sokkal inkább állandó elemét képezi egy-egy regény, illetve életmű struktúrájának. Szabadka megírását Lovas Ildikó tekinti már a kezdetektől irodalmi feladatának, s az ő irodalmi lokálpatriotizmusa annyiban kap sajátos színezetet, hogy városát már öelötte is megírták. A Szabadkáról folytatott irodalmi párbeszéd alapját Kosztolányi Dezső úgynevezett „szabadkai regényei” adják: az ezekben megrajzolt képet Lovas Ildikó első, 2000-ben Újvidéken megjelent regényében, a *Meztelenül a történetben* címűben igyekszik újrafesteni.

A Kosztolányi-életmű vizsgálata során a gyermekkori élményeket feldolgozó *A szegény kisgyermek panasza* című verseskötet, valamint az *Aranysárkány* és a *Pacsirta* kapcsán kerül szóba (többnyire rövid bekezdésekben) Szabadka. Például így: „[m]unkásságának egyik legfőbb sajátossága arra vezethető vissza, hogy szülőhelyét parlaginak vélte, ám ugyanakkor a számára legfontosabb értékek megtestesülését látta benne”.¹⁷ Ennek a kettősségnek köszönhető, hogy bár Kosztolányi még gimnazista korában elkerült Szabadkáról, szépirodalmi alkotásaival újra és újra visszakapcsolódott a térséghez. Sőt, olyan publicisztikai írást is megjelentetett, melyben kifejti, nem érti, hogy ez a környezet „miért ne faraghatna erős fejű és erős szívű emberből művészt, író, igen-igen nagy regényíró?”¹⁸ Az 1920-as, 1930-as években éppen csak alakuló vajdasági irodalom vezéralakja Kosztolányi már egy másik országban élve és alkotva aligha lehetett volna; a bácskai térség a gyermekkor nosztalgikus helyszíne maradt számára. Ez a nosztalgia azonban nem mutatja meg egyértelműen Kosztolányi *személyes* viszonyát Szabadkához. Gion Nándor saját tapasztalatairól nyilatkozva jegyzi meg, hogy „[h]a valaki sokat ír, és sokat beszél szülővárosáról, szülőfalujáról, akkor arról nyilván föltételezik, hogy nagyon is ragaszkodik ahhoz, és szereti azt”,¹⁹ holott nem biztos, hogy erről van szó. Abból, hogy műveiben ihlet és témaadó volt a leginkább Sárszeg néven szerepeltetett szülőváros, nem lehet Kosztolányinak a városhoz fűződő érzelmi kötődésére következtetni, s ennek az írói megoldásnak túlzott jelentőséget tulajdonítani. Műveinek ilyesfajta vizsgálatában a városhoz való *irodalmi* viszonyát lehet csak említeni. Az egész életművet tekintve Kosztolányi kevés alkotásában említi Szabadkát (akár Sárszegként is), ám többnyire ugyanazokkal a motívumokkal rajzolja meg, s ez könnyen sztereotípiák rögzüléséhez vezethet. Írásai alapján inkább negatív viszonyulást feltételezhetnénk. „Sárszeg mint a sáros, poros vidéki kisváros archetípusa sok szempontból a parlagiság, az elmaradottság, a bezárkózás

jelképe is; jelentése mégsem szűkíthető-korlátozható erre a gúnyos-elmarasztaló aspektusra.”²⁰

Kosztolányi ambivalensnek látszó kötődése ellenére egyes értelmezők és olvasók mégis az író személyes viszonyát olvasták ki műveiből. Kosztolányit „[n]emzetközi látóköre olyan fölénnyel ruházta fel, amely lehetővé tette számára, hogy egyszerre lássa kisszerűnek és végtelenül értékesnek a maga mögött hagyott értékrendet. A délszláv államba szakadt magyarok kegyetlennek érezhették az ő szemléletét [...]”.²¹ Lovas Ildikó következetesen *irodalmi* párbeszédre törekszik Kosztolányival. Mikor azt nyilatkozza, „[m]ást se csinállok, csak megpróbálok elmagyarázni – lehet, hogy éppen a Dezsőnek –, hogy ez a provinciális, »poros, boros, bús« Bácska más, mint amilyenek megírta”, magyarázatként is Kosztolányi egyik szabadkai regényének jelenetét említi: „[h]iszen ahogy Vajkayék mennek végig a főutcán, az maga a halál. Az ember depresszióba esik tőle azonnal, rögtön, örökre.”²² Első regényében Lovas főként az ezekben a sorokban is megidézett *Pacsirtát* veszi saját újraírásának alapjául.

Kosztolányi Dezső a *Pacsirta*ban sem nevezi nevén Szabadkát, helyette az eseményeket Sárszegre helyezi. „Sárszeg kis pont a térképen. Semmi nevezetessége sincs, csak egy zenedéje meg egy rossz közkönyvtára van, az emberek alig ismerik, megvetően emlegetik.”²³ Fried István tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy Sárszeg „kitüntetett helyneve a Kosztolányi-életműnek, olyan, amely variánsaiban egyrészt a kisvárosi létnek és figuráinak sorstörténeteit különféle aspektusból szemlélteti, másfelől jelzi azt az archetipikus helyet, ahol – ha úgy tetszik – általánosítható sorstörténetek lejátszódnak”.²⁴ Az irodalmi helynévadást vizsgáló J. Soltész Katalin *Sárszeget* az írói fantázia termékének tekinti, annak ellenére, hogy valóban létezik ilyen nevű település,²⁵ ám Sárszeg a valóban létező helységek nevéként is ugyanazokat a jelentéseket hordozza, mint amelyek alapján Kosztolányi is megválasztotta városa alapmotívumait, úgy mint *por, sár, tűző napfény, unalom*. Bár Lovas Ildikó is e motívumok felhasználásával ír a városról, mást hangsúlyoz és mutat be. Két elbeszélői szólammal felépített regényének nem elsődleges tétje és témája Sárszeg újrajzolása, mégis ezt teszi, miközben a szintén íróként dolgozó narrátora révén a délszláv háborút követően a menni-maradni amúgy igen jellemző vajdasági dilemmáját feszegeti, másik, pszichiáter elbeszélőjével pedig a háború civil lakosságon érezhető hatásait mutatja be.

Ahogy a recepció elemeire bontotta és így elemezte a *Sárszeg* nevet,²⁶ úgy Lovas *Szabadka* névvel teszi ugyanezt, az egyén szabadságának és függetlenségének kérdését téve meg a *Meztelenül a történetben* egyik fő témájává. „Ha egyszer sikerül magasabbra állítani az egyén szabadságának fokmérőjét, már sen-

ki nem fogja érteni Kosztolányi regényeit, Csáth novelláit.”²⁷ Bizonyos értelemben ő is megtartja a város „önmagába záró” tulajdonságát, de ezt nem az eseménytelenséggel magyarázza, hanem az ember személyi szabadságának korlátozásával, a következőképpen bontva fel a városnevet: szabad-ka, vagyis kis szabadság. „A szabadság legmagasabb, elérhető és tolerált foka az, ha úgy élsz, hogy nem történik veled semmi.” (59.) A *Pacsirta* szereplőinek problémáit is ennek a „szabadság-faktornak” az elállítódásával indokolja: „a Pacsirta szüleinek is komoly gondja adódott abból, hogy néhány napra magasabbra állította a fokmérőt” (59.). Kosztolányi regényeinek egyik értelmezője, Grendel Lajos úgy látja, hogy „Kosztolányi hőseinek tragikumuk nem külső körülményekben keresendő. Annak alapvető oka idegenségük és otthontalanságuk a létben.”²⁸ Ahogy már korábban említettem, az otthontalanság és a szó szerinti értelemben is vehető kiúttalanság központi kérdése az író regényének is. Ő úgy fogalmaz: „a Városháza környéke nem lesz más, mint a megállt idő, a valahonnan valahová való eljutás lehetőségének emlékműve” (93.). Az élettelenység, eseménytelenség Kosztolányi és Lovas művében hasonló módon fejeződik ki. Sárszegről olvasható, hogy „[a]ki először járt itt, [...] azt hihette, hogy az emberek nem is élnek itt, csak meghalnak” (47.). A *Meztelenül...* című regényben pedig Szabadka az a város, ahonnan „nem fogunk se-

hová se eljutni, nem fogunk elindulni és megérkezni, csak a halálba” (91.). Másutt azt írja Lovas: „[a] halál keresése a város egyik legfontosabb jellemzője” (19.). A *Pacsirta*ban is említett gyakori halálesetek okozója „Sárszeg gyilkos pora, mely megtizedelte az itteni gyermekeket, s a felnőtteket korai halállal sújtotta” (37.).

Lovas Ildikó is a *port* okolja minden, a városban végbemenő negatív folyamatért. Regénye negyedik fejezetében szól a „*másként látás* szabadkai problémájáról” (25. – kiemelés az eredetiben), értve ezalatt „világnézeti” másként látást, és konkrét értelmű látást is. A szembe kerülő por az, ami fizikai értelemben befolyásolja a látást, ezt árnyalja a kórházban dolgozó narrátor: „Tüdejüket sípolóvá, szemüket könnytől ázóvá teszi, lelküket meg betemeti (az 1878-ban létrehozott első kórházban legtöbb tüdőbeteg volt, néhány évvel később pedig külön szemkórházra volt szükség, amit nem sokkal az elmeintézet követett).” (62.) Már ebből az idézetből is világosan kitűnik, hogy Lovas Ildikó a szabadkai másként látás problémáját a fizikai, testi értelmezés mellett a lélekre is vonatkoztatja. „A város lakói olyannyira sajátosan lát[j]ák a világot, hogy abba nemcsak látásuk, de a lelkük is megpropan” (106.).

A *Meztelenül...* című regényben többször megjelenő motívum a porral betemetett lélek. Az ilyen lelkületű embereket nevezi Lovas *másmilyeneknek*, akik a várost is alakítják. Az ilyen lélek ismertetőjele a bár-

gyúság, az érdektelenség, az újtól való idegenkedés; ezekből az elemekből épül fel a szabadkai ember lelke, „amelyek közt egyensúly soha nem lehet, csak periódusok vannak: hol a bárgyúság, hol a látomásosság kerekedik felül” (62.). A szabadkaiakról tett megállapítás magára a városra is érthető, hiszen két oldallal később a következőt írja Lovas: „Ebben a városban minden előfordulhat, mert nem lehet tudni, mely periódusát éli éppen: a látomásost vagy a bárgyút.” (65.) Város és lakója tehát a szöveg szintjén azonosulni látszik, vagyis analógiás elgondolás alapján épül fel *Szabadka* motívumhálója, ezáltal is némiképp a mitikus gondolkodást idézve fel, hiszen az egészet (várost) alkotó részek (emberek) is egészek (város=emberek). A polgár része és analogónja egyszerre a városnak. Lovas Ildikó már ezzel az első regényével megkezdi a Szabadka köré elképzelt mítosz kiépítését. Nála „[a] regény külső terét Szabadka - de a múlt Szabadkája! - határozza meg; és ez a tér olyannyira szoros kapcsolatban áll a lélek belső terével, hogy a város is jellegzetesen feminin karaktert ölt.”²⁹ Mindenek főként a narráció szerkezetében van jelentősége, hiszen a női elbeszélő, ahogy a város többi lakója is a leírás alapján, teljes mértékben azonosul a várossal, egyenlő lesz vele: „én voltam Szabadka” (81.). Lovas regényében a város egyértelműen meghatározza lakosainak életét, sőt, jellemét, és mindez fordítva is igaz: az emberek alakítják *Szabadkát*. Ilyenfajta kölcsönös meghatározottság, bár nem ennyire egyértelmű mó-

don, de Kosztolányi, illetve *Sárszeg* kapcsán is megfogalmazható: „a sár világa [...] szintén meghatározza az identitást, de más módon: az írói-költői szimbólumalkotás gyökereire mutat rá, azt a múltat is jelenti, amelyhez Kosztolányi az önmeghatározás igényével tud visszafordulni”.³⁰

Kosztolányi Dezső nemcsak művei és motívumai révén idéződik meg Lovas Ildikó *Szabadkájában*, hanem személyében is megjelenik, s a címben szereplő *Meztelenül* című lírákötet tárgyként bukkan fel. „[S]imogatni való verseskötetek akadnak a kezembe a könyvkereskedés-antikváriumban. [...] – *Meztelenül* – mondom a könyvesbolt tulajdonosának, milyen jó... – Benne van az Összes versekben – vág közbe ő.” (101. és 123.) Kosztolányi mint szabadkai író társ említtődik, Lovas narrátorának ő jelenthetne egy vágyott empátiás társat. „Mert vannak dolgok, amikről csak egymás közt beszélgethetünk. Beszélgetnénk. Azt képzelem, szóba állt volna velem.” (102.) Lovas első regényében a Kosztolányival folytatott lehetne az az identitásképző beszélgetés, amelyben, ahogy írja: „kitárnám magam, meztelenül ülnék a tonetten” (104.). „A vallomástevő, a szívét kitáró [...] az őt hallgatók együttérzésére, azonosulására apellál, s ezáltal megelőlegezi, ígéretként anticipálja a megértést...”³¹ Lovas a már korábban idézett interjúban vallja: „[p]árbeszédet bárkivel folytathatunk: régmúlt írókkal, halottainkkal, könyvek hőseivel, ha megvan bennünk a beleérzés, áthallás adottsága.”³² Mivel ez a beszélgetés nem jöhet létre, Lovas Ildikó a regénybeli idézetekkel, a narrátor pedig az azonos városban, Szabadkán hagyott nyomok naiv felkutatásával tud csak párbeszédbe lépni Kosztolányival és regényalakjaival. „[A] könyvkereskedés-antikváriumba [...] már azért is érdemes betérni, mert Pacsirta tonettszékén üldögélve ihatom meg a kávé: ki tudja, talán ő is ráereszkedett egyik rövid látogatása alkalmával, így a nagy költőnek és odaadó rajongójának a feneke ugyanazt a széket melegíti...” (101. – Kiemelés az eredetiben) A város régi épületeinek rituális felkutatása, ez a naiv nyomozás is azt szolgálja, hogy Lovas (elbeszélője) a város történelmének felidézésével és újraélésével válhasson annak részévé. „A nyomolvasó így a nyomok birtokolta »játéktéren« belülről kerülve lesz részese a város »életének«.”³³

A Kosztolányi Szabadka-képét újrafestő Lovas-regény egyik központi vállalása az író és Kosztolányi Dezső egy irodalmi közösséghez tartozásának erősítése. Kosztolányi *vajdaságiságának* hangsúlyozása a vajdasági irodalom számára rendkívül fontos lett, annak recepciójában egyre inkább megkerülhetetlennek tűnik. Az anyaországi Kosztolányi-kutatásban, érthető módon, nem vált vezető jelentőségűvé ez a szempont: a vajdasági irodalom kutatásában vált elengedhetlenné Kosztolányi Dezső ideköthe-

tő műveinek vizsgálata, a Kosztolányi-művek megértése viszont e szempontok hangsúlyozása nélkül is teljes lehet. A szerző vajdasági pozíciójának megerősítésére a legfőbb indok a kortárs vajdasági irodalom újraolvasáson, újraírásán alapuló működése. Ezt mutatja Lovas Ildikó közelebről is vizsgált első regénye, melyben, Kosztolányi Sárszegére reflektálva, Szabadka irodalmi továbbépítését elkezdte. Lovas Ildikó egy kihagyhatatlannak tűnő írói lehetőséggel élve „saját múltjaként mutatja meg városának irodalmi tradícióját”.³⁴ A vállalt feladatról az író a következőképpen vélekedik: „[e]gyeszerűbb lett volna kitalálni egy

várost, [...] és írókat [...], mint a levéltárban, könyvtárban ülni keresni, kutatni, [...], de nem tettem. Nekem Szabadka a dolgom.”³⁵

Kosztolányi Dezső a kortárs író regényében már *vajdasági* irodalmi hagyományként szerepel. ■ ■ ■

Szarvas Melinda (Győr, 1988): 2012-ben diplomázott az ELTE magyar szakán. Főbb kutatási területe a vajdasági magyar irodalom.

JEGYZETEK

- 1 Szénási Zoltán, *K mint tizenkettő avagy „Kosztolányizzunk!”*, Irodalomismeret 2011/2, 85.
- 2 Dávidházi Péter, *A hatalom szétoztatása: (poszt) modernizáció a szövegkritikában*, In *Helikon* 1989/3–4., 330–331.
- 3 Feldmájér Benjámin, *A Kosztolányi kritikai kiadás főbb kérdései*, <http://kosztolanyioldal.hu/feldmajer-benjamin-kosztolanyi-kritikai-kiadas-fobb-kerdesei> (utolsó letöltés: 2012. május 6. – Kiemelés tőlem. Sz. M.)
- 4 Hóza Éva, *Kultuszteremtés és görögpótló irodalomszemlélet: Kosztolányi-napok Szabadkán*, Literatúra, 2011/3, 296.
- 5 Hóza Éva, i. m. 293.
- 6 Papp Zoltán János, *Szegedy–Maszák Mihály: Kosztolányi Dezső*, Irodalomismeret, 2011/2, 100.
- 7 Uo.
- 8 Fried István, *Közép-európai irodalomtörténet (Lehetőségek és perspektívák)*, Kalligram, 2004/6, 109.
- 9 Mihancsik Zsófia, *Nincs mennyezet, nincs földém. Beszélgetés Nádás Péterrel*, Pécs, Jelenkor, 2006, 294.
- 10 Szilágyi Zsófia, *A továbbélt Móriscs*, Kalligram, Pozsony–Budapest, 2008, 172.
- 11 Danilo Kiš jegyzeteiből idéz Boško Krstić: *Nyomozás a vadgesztenyék utcája ügyében: Szabadkai emlékek Danilo Kišről*, Üzenet, 1998/3, 20.
- 12 Thomka Beáta, *Tolnai Ottó*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1994, 127.
- 13 „Csak kopogunk a köveken...” Berényi Emőke beszélgetése Lovas Ildikóval, *Híd*, 2009/6, 82.
- 14 A vajdasági magyar irodalom történetét megíró Bori Imréné az a döntése, hogy 1973-ban, majd az újabb kiadás során, 1993-ban is az *Elő-történet* című fejezetben tárgyalja Kosztolányit, jogosnak is tekinthető, hiszen a mostanra fel erősödő irodalmi folyamatok akkor még nem látszódtak. Mára azonban, látva a vajdasági kortárs irodalmi alakulásokat-alkításokat, en-
- nek az irodalomtörténeti munkának a felülvizsgálata is időszerűvé vált. Bori irodalomtörténetében Kosztolányi Dezső és Csáth Géza mint az *Elő-történet* fontos alakjai pl. Zrinyi Miklóssal és Janus Pannoniussal kerülnek egy kategóriába. Ez két fontos, újragondolandó szempontot is felvet: *ki és minek alapján* tekinthető a mai, önálló vajdasági irodalmi régió szerzőjének. Az-e a fontos, hogy a térségben született (esetleg ott alkotott)? Vagy az adott író műveinek vajdasági kapcsolódásai, a művek beépülése a térség kortárs irodalmába lenne a döntő szempont? Az ezekre a kérdésekre adható válaszok nagy eséllyel nem esnek már egybe Bori Imre egykori megállapításaival, ezt mutatja Kosztolányi Dezső szerepének változása is. (Bori Imre, *Irodalmi hagyományaink*, Forum Kiadó, Újvidék, 1973; Bori Imre, *A jugoszlávai magyar irodalom rövid története*, Forum Kiadó, Újvidék, 1993.)
- 15 Végel László, *Hontalan esszék*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2003, belső borító
- 16 Orsík Roland, *Rekviem, torzítóval*, Kalligram, 2010/5, 100.
- 17 Szegedy-Maszák Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Kalligram, Pozsony, 2010, 20.
- 18 Kosztolányi Dezső, *Álom és ólom*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969, 467.
- 19 Balázs Attila, *Torzóban maradt beszélgetés Gion Nándorral*, In B. A., *Világsarok non-stop*, zEtna, Zenta, 2006, 163.
- 20 Bengi László, *Keretek költészet és valóság határán*, In *Alszik a fény: Kosztolányi Dezső és Csáth Géza művészete*, Fiala Írók Szövetsége – Ráció Kiadó, Budapest, 2010, 95.
- 21 Szegedy-Maszák Mihály, i. m. 112.
- 22 „Csak kopogunk a köveken...” – Berényi Emőke beszélgetése Lovas Ildikóval, *Híd*, 2009/6, 83.
- 23 Kosztolányi Dezső, *Pacsirta*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008, 53. A továbbiakban a regényből származó idézetek utáni oldalszámjelölés mindig az itt megadott kiadásra vonatkozik.
- 24 Fried István, „... *hogy a sárkány ne szitáljon.*”, *Aranyáskány-értelmezések az Aranyáskányban*, Tiszatáj, 2004/09, 62.
- 25 J. Soltész Katalin, *Az irodalmi helynévadás*, Magyar Nyelvőr, 1958, 53.
- 26 Szó szerinti, fordítás alapján Sárszeg jelentését az alábbiakban lehet meghatározni; *sár*: lágymező, vízvesztő föld, *szeg*: szeglet, zug, Kosztolányinál, „a sár a földi, a mulandó, az alantas” kifejezője. (Szilágyi Zsófia, *Aranyáskány=arany+sár*, In *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*, Anonymus Kiadó, Budapest, 1998, 98.)
- 27 Lovas Ildikó, *Meztelenül a történetben*, Forum, Újvidék, 2000, 65. A továbbiakban a regényből származó idézetek utáni oldalszámjelölés mindig az itt megadott kiadásra vonatkozik.
- 28 Grendel Lajos, *A modern magyar irodalom története*, Kalligram, Pozsony, 2010, 143.
- 29 Fekete J. József, „*Miért kell csak sírnom és fáznom...?*” Lovas Ildikó: *Meztelenül a történetben*, Új Forrás, 2001/1.
- <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00061/010112.htm> (Utolsó letöltés: 2012. április 28.)
- 30 Szitár Katalin, *A prózanyelv Kosztolányinál*, kiadta az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Doktori Tanácsa, Budapest, 2000, 121. (Kiemelés tőlem. – Sz. M.)
- 31 Bónus Tibor, *A csúf másik – szégyen és részvétel: Kosztolányi Dezső: Pacsirta*, Tiszatáj, 2006/5, 63.
- 32 „*Nekem Szabadka a dolgom*” Beszélgetés Lovas Ildikóval, Tiszatáj, 2000/4, 54.
- 33 Eisemann György, *A város mint fikció és emlék*, Budapesti Negyed, 2001/34, 129.
- 34 Szilágyi Zsófia, *Nem is élt, csak futott*, www.litera.hu, 2007. március 2., <http://www.litera.hu/netnaplo/nem-is-elt-csak-futott> (Utolsó letöltés: 2012. április 28.)
- 35 „*Nekem Szabadka a dolgom*” Beszélgetés Lovas Ildikóval, Tiszatáj, 2000/4, 54. ■ ■ ■

A FILOLÓGUS OLVAS

A Kosztolányi Kritikai Kiadás tanulságai

Roppant hosszú és fáradságos út vezet az irodalmi szöveg élvezetes megértéséhez. A kötelező iskolai tanórák halványuló emlékezete jellemző színben mutatja fel a szöveg irányába tett első lépést, a mű filológiai magyarázatát, mely az olvasóra leselkedő veszélyek, s a megértés útjában álló akadályok elhárítására hivatott. A főcél magának a hiteles szövegnek a megállapítása, s ennek érdekében a szerzőről és művéről tudható tényyszerű ismeretek összegzése. A szerzői szándékot kifejező és történetileg helyes magyarázat elsődleges feladata ebben a gondolatkörben, hogy gátat vessen az irodalmi műalkotás megalapozatlan félreértelmezéseinek. A második lépés megtételére a szöveg felé azonban gyakorta azért nem kerül sor, mert az értelmezést előkészítő szakasz végtelenül kitolódik, ám a távolság, amely a művet elválasztja az olvasótól, a várakozással szemben számottevően nem csökken. A folytonos közelítés külső távlatból a szöveghez nem képes kiváltani az alkotó olvasás örömét.

A filológia, a szövegkritika fenti, hagyományos meghatározása szerint, mintegy megelőzi az irodalmi olvasást. Cáfolja e hiedelmet a Kosztolányi Dezső Összes Művei Kritikai Kiadásának* a Kalligram Könyvkiadónál megjelenő sorozata. Kétségtelen, hogy a vállalkozás egésze az eredeti forráson alapuló szöveg „megállapítását” tekinti feladatának. A szövegkritika célja ennek megfelelően a szövegváltozatok közti eligazodás elősegítése, a kéziratok betűhű átírása, a kiadások összevetése, a sérült, hiányos, vagy több vál-

tozatban létező töredékek helyreállítása, s végezetül az írások lehető legteljesebb szövegghűséget szem előtt tartó, tudományos szakszerűséggel jegyzetelt kritikai kiadása. Joggal merülhet fel azonban a kérdés a nem hivatásszerű olvasóban, amikor a sorozat súlyos kötetit a kezébe veszi, vajon a terjedelem nagyobb részét kitevő tárgyi magyarázatok, a forrásfeltárás, s a szövegkritika nem fedí-e el a művet? E fenntartás alapos mérlegelést igényel.

Előljáróban annyit érdemes leszögezni, hogy a klasszikus szövegek kritikai kiadása nemcsak szöveggondozást, forrásfeltárást, de egyben újraértelmezést is jelent. A filológus saját korának szemszögéből is értelmezi a múlt örökségét. A sajtó alá rendező maga is befogadója a műnek. Kosztolányi életműve a magyar irodalom kimagasló teljesítménye. Miért igényelnek gondoskodást a szövegei annak az írónak, aki költőként, az elbeszélő és az értekező próza művelőjeként, valamint fordítóként egyaránt nagyon jelentős alkotónak bizonyult?

A *Nero, a véres költő* kézírata, néhány oldalnyi hiányt leszámítva, szinte teljes egészében ránk maradt. Az *Édes Anna* kézírata töredékesen maradt fenn. Az *Esti Kornél* háromszor jelent meg Kosztolányi Dezső életében, de csak egyetlen fejezethez áll rendelkezésre kézirat forrás, az sem teljes. A *Pacsirta* kézírata töredékes, s feltehetőleg több rétege lehet. A szöveggondozó a szöveg alakulásának egyes rétegeit, szakaszait a kézirat anyagszerű jellemzői, az írásképe, az íróesz-

közök, a lapok mérete, a beragasztott papírcsíkok minősége alapján próbálja rekonstruálni. Az írószközök használata alapján azonban nem lehet teljes bizonyossággal sorrendet felállítani az egyes rétegek között, s ezt a nehézséget a szövegek közreadói nem is rejtik véka alá. A nyomtatásban megjelent szöveg és a kézirat eltérése sem minden esetben a szerző javításával magyarázható, más is javíthatta a szöveget, például a korrektor vagy a szedő. A kérdés gyakorlati vonatkozásának jelentősége, tehát annak eldöntése, hogyan különböztessük meg a kézirtától a szerkesztői értelmezést, mit, hol, hogyan magyarázzunk, korántsem becsülhető le. A szövegközlésben a lehető legnagyobb gondossággal jelezni kell, ha a szerkesztő bizonyos mértékig a szöveg implicit szerzőjévé válik.

A szövegátírás előzetes döntéseit, bizonytalanságait, eldöntetlen helyeit a Kosztolányi Kritikai Kiadás nem fedi el, sőt, láthatóvá teszi. A kézirat egy használati utasítással ellátott jelek rendszerének segítségével átirított szövegváltozat, amely képszerű alakzattá formálja a szövegfelületet. Ez további nehézségeket okoz. Másként olvasunk, ha a szövegközlésben megjelenített kézirat képezi az értelmezés alapját. A grafikai jelek segítségével leképezett, térben kiterített kézirat a szó szoros értelmében lassú olvasást igényel. Betű szerinti értelméhez nehezebben férhet hozzá az olvasó, mint nyomtatott szöveg esetében. Ez a szövegfelület kódutasításai-val a lehető legpontosabban leképezi a szövegalkulás történetét, s a javítások időbeliségét térbeli alakzattá transzformálja. A lehető legpontosabb szövegközlés esetében is viszonylagos a kézirat autoritása, ha töredékes, több rétege van, s például ugyanabból a részből két példány is fellelhető különböző kéziratlapokon. A kézirat átírása ebben az esetben az egyik forrás, de nem feltétlenül a végső alapja a szövegközlésnek. A *Pacsirta* fennmaradt kézírata – Bucsics Katalin vizsgálata alapján – olyan tisztázatnak tekinthető, amelyen Kosztolányi számos további módosítást végzett a nyomtatásban megjelent szövegekig.

Az átírás, a lejegyzés eseménye képes utat nyitni a mű újraértelmezése előtt. A nyelvi jelölő jelentésteremtő ereje a szöveg új lejegyzése során szintén eseményként mutatkozik meg. A keletkezés és fogadtatás története is eseményszerű mozzanatokból áll össze, a szövegközlés pedig eseménytörténetté formált elbeszélésként is felfogható, mely új kontextust teremt a szépirodalmi olvasás számára. A szöveg tehát inkább esemény, mint adottság.

Annyi bizonyos, hogy a kritikai kiadás szöveget állít elő, s kézenfekvő, hogy a legelemibb filológia aprómunka sem végezhető el a szöveg előzetes megértése nélkül. Az *Édes Anna* kéziratlapjainak hátoldalára gyorsírással beszúrt töredékek nem illeszkednek szövegkörnyezetbe. A gyorsírással beszúrt töredékek nem használják a központosítást, és nem minden esetben jelöli a kis és

nagybetűket, tehát megfejtése értelmezést kíván. Olvasói döntés eredménye, hogy a szerkesztő ezeket az autográf betoldásokat nem helyezi el a szövegben, a kézirat topográfiájában azonban közli. Amennyiben az olvasás a szöveg értelemlehetőségeinek a feltárására irányul, nyilvánvaló, hogy a törlések, betoldások, felülírások, kivágások és beillesztések, összességében a szövegváltozatok eltérései összetvetési alapot kínálnak a végleges szóválasztás helyezési értékének, jelentőségének s jelentésének a körültekintő mérlegeléséhez, s az értelmezés lezárhatatlanságának tapasztalatában részesítik a befogadót.

A textológia, az irodalmi művek szövegének hiteles megállapítása nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy az értelmezett szöveg hogyan gondolkodik a nyelvről. Kosztolányi esetében különösen fontos, hogy ez a belátás érvényesüljön a szövegkritika során. Kosztolányi a legtudatosabb nyelvteremtők egyike a 20. századi magyar irodalomban, aki a jelentő hasonlóságában következő többértelműségről, szó, hang és kép rejtelmes kapcsolatáról remekbeszabott esszék sorát írta. Számára a szöveg az utolsó javítás értelmében végleges.

Az értelmezést nem előzi meg a filológia, mely képes „magát a szöveget” az olvasó elé állítani. Az sem kizárt, hogy nem volt soha ennyire tartózkodó az interpretáció reflektált elméleti feltevéseivel szemben a szövegtudomány, s pusztán az ellentétes viszonyfogalmakat termelő gondolkodás szerkezeti kényszerének a teremtménye ebben a lecsupaszított formájában. Mindenesetre úgy látszik, hogy az értelmezéstől független szöveg képzete a textológia idejémtúlt örökségéhez tartozik. A magyar irodalomtudományban Szegedy-Maszák Mihály, a sorozat főszerkesztője, aki Veres Andrással együtt kezdeményezte s elindította Kosztolányi műveinek a kritikai kiadását, a nyolcvanas évek elejétől hangsúlyozza, hogy a szöveg önmagában nem, csakis értelmezéseivel együtt létezik. A sorozat eddig megjelent *editio maior* kiadásai, tehát szövegközlést, szövegkritikát, tárgyi magyarázatokat, keletkezés- és recepciótörténetet egyaránt tartalmazó kötetei (*Édes Anna; Esti Kornél; Nero, a véres költő*) azt tanúsítják, hogy a szöveg ebben a környezetben és összefüggérendszerben nyitott új értelmezések keletkezésének az eseménye felé.

Kisebb jelentőségű eltéréseket nem számítva a Kosztolányi Kritikai Kiadás sorozata feltétlenül egységes abban, hogy a szerzői változtatásokat a lehető legáttekinthetőbb formában adja közre. A szövegközlés a genetikus textológia elveivel mutat rokonságot, melynek célja Tóth-Czifra Júlia meghatározása szerint, hogy „feltárja és elkülönítse a szöveg alkotástörténetének rétegeit”. Nyitott kérdésként érdemes kezelnünk, hogyan hasznosíthatja a szépirodalmi olvasás a genetikus textológia szövegtapasztalatát. A sorozat hatástörténetének függvényében adható erre vá-

lasz a későbbiekben, de előzetes elméleti mérlegelésre azért lehet vállalkozni.

Létezik-e genetikus olvasás? Ha képzeletben ezt a jelzőt a 20. század meghatározó interpretációs irányzatai elé tesszük, összhang helyett inkább feszültséget érzékelünk. Genetikus retorika. Genetikus hermeneutika. Genetikus dekonstrukció. Az utóbbi szerkezet egyenesen oximoronként hat. Annyi talán megkockáztatható a hazai szövegértelmező gyakorlatok ismeretében, hogy nincs teljes összhang a genetikus textológia elveit követő szövegközlés és a 20. századi klasszikus szépirodalmi szövegek interpretációja között, legalábbis a felhasználók körében. További megszorítással élve, a Kosztolányi-filológiában az újraolvasások távlatát nem a genetikus szemlélet határozza meg. Kivételként s jó példaként említhetem a *Nero, a véres költő* kritikai kiadását.

Ezúttal e kiváló munkának olyan jellemzőit emelném ki, melyek különösen gazdagítják irodalmi műveltségünket, s távolabbi, mondhatni elméleti tanulságokkal is szolgálhatnak. A regény keletkezéstörténetének feltárása során ritka műveltséganyag kerül felszínre, s élő örökségként tárul az olvasó elé. Takács László a szöveget visszavezeti az ókor érzéki hagyományába. Gondosan számba veszi – többek között –, milyen gyümölcsökhöz lehetett az ingyencégek piacán hozzájutni Nero korában, de nem kerüli el a figyelmét az sem, hogy a gyaloghintónak ez idő tájt mely változatai léteztek, s kik, hogyan használták a közlekedési eszközt. A tárgyi magyarázatok az ókori világot a maga eleven teljességében, anyag és szellem egységében közelítik meg. „Kék szemében álmatag köd” – olvasható Claudiusról a regényben. „...szeme kék és kissé tompafényű” – mutat rá a szerkesztő az ihlető forrásra Suetonius alakrajzában. A tárgyi magyarázatok jelentősen kitágítják a 20. századi irodalom értelmezőjének látóhatárát. A textológia művelője aligha tehet ennél nagyobb szolgálatot napjainkban, amikor a bölcsészeti tudományok legszilárdabb közös tartópillére gyengülhet meg, ha elhalványul az antikvitás emlékezete. A filológus munkája a felejtés ellen hat. Kosztolányi a *Nero* írásakor, majd a regény javított kiadásait kísérő munkálatok közben ókortörténészről kér rendszeresen segítséget, mert ráeszmél arra, hogy latintudása megkopott. Az irodalmár napjainkban már nem veheti számításba a kötelező középiskolai és egyetemi latinórak gyötrelmesen szép tapasztalatait sem hallgatólagos tudásként. Nyelvi világunk nem efféle alapon nyugszik, s a hiányzó részek pótlásához is hozzájárulhat a gondos kritikai kiadás.

A *Nero, a véres költő* jegyzetei alapján sejtésként fogalmazható meg, hogy az irodalmi szöveg kultúrája nem teljesen független a szövegbe foglalt kultúrától. Jóllehet poétika és erudíció nem teljesen azonosak egymással, azonban a nyelvi műalkotás emléke-

zetének mélysége és hatástörténetének folytonossága között talán tételezhető összefüggés.

A kötet szerkesztője odaadó figyelemmel gyűjti össze Nero korának a regénybe épített elemeit. Úgy látszik, hogy a történeti anyag kezelésének jellegzetessége fényt deríthet az író alkotói módszerére, s a művet alakító szabályokra. A kihagyás, a sorrendcsere, a történetmondás és a jelenetezés váltakozása, a ritmusváltások, a gyorsítások és lassítások, egyszóval az elbeszélés felépítésének módja tárulkozik fel a szövegelméletek összehasonlító vizsgálatában. A regényíró Kosztolányi ezúttal sem antikvárius érdeklődéssel fordult a történelem felé, hiszen saját korának érzékenységgel szólította meg a római kor emlékezetét, s időszzerű jelentésével együtt adta tovább az antik hagyományt. A jelenvaló lét megértésének igényéből következően nem pusztán sztoikus és szofista gondolatok szövik át a regényt, ennél egészében jóval összetettebb a szemlélete. Jó példaként említhető, hogy Nietzsche és Oscar Wilde antikvitásértelmezése köszön vissza a regényben. Kosztolányi számára Wilde azért bizonyult az antik hagyomány legjobb közvetítőjének, mert öntörvényű művészi hitvallása és esztétikai nézetrendszerre közel állt Kosztolányi szemléletéhez, s támpontokat kínált Nero alakjának s korának a megformálásához. Köztudomású, hogy Nietzsche szelleme erőteljesen áthatja Kosztolányi regényeinek a személyiségfelfogását. Takács László meggyőzően mutatja be, hogy a német bölcselő különösen az örök visszatérés gondolatával gyakorolt nagy hatást a *Nero, a véres költőre*.

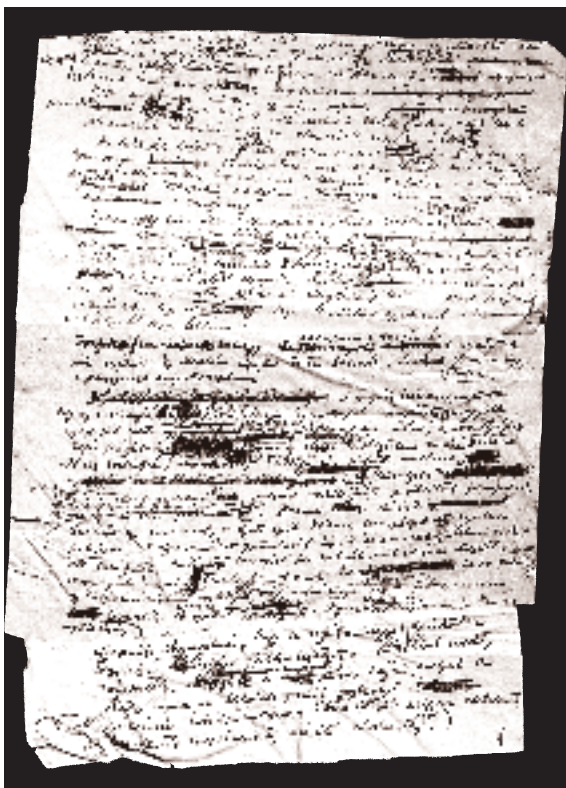
Közvetítő művek sokaságát kell számításba vennie a szöveggondozónak, ha helyre akarja állítani Kosztolányi antikvitásképét. A *Nero* alkotója művészi céljai megvalósításának rendelte alá a történeti hűséget a jelenetek beállítására, az események, az alakok megrajzolására. A szépíró tehát tudatosan tért el történeti forrásaitól. Vélhetőleg Kosztolányi többi regénye esetében sincs ez másként. A szigorú filológus úgy mond „tetten érheti” a szerzőt, aki „hibásan” idézi a temetési szertartás latin nyelvű imádságát az *Édes Anna* motatójában, holott vélhetőleg nagyon is tudatosan tért el a liturgikus szövegtől. A kihagyás része annak a nyelvi játéknak, amely a regény megszüntethetetlen többértelműségének a legfőbb forrása.

Takács László a klasszika-filológia műveltségfogalmára alapozott szövegmagyarázataival képes megszólítani a regényt. A keletkezési körülmények aprólékos feltárása nem fedi el a nyelvi műalkotást, s a szövegközlést kísérő kommentár, a regény rejtett szerkezetének rekonstrukciójával, nem veszi el a játékos, alkotó olvasás örömét sem. Illesse köszönet az ókortudományt! A 20. századi klasszikus irodalom szövegkritikai kiadása nem nélkülözheti a klasszika-filológia támogatását. A *Nero* jó példa rá, hogy a két szakterület együttműködése különleges nyereséggel járhat. A for-

rások feltárása nem holt ismeretek felhalmozását jelenti, ha eleven kérdések bírják szóra az adatokat a mű értelmezése során.

A modern irodalom szövegeinek értelmezője általában kételkedik abban, hogy a keletkezéstörténet feltárása, a kor alapos ismerete biztos támaszt jelenthet a szöveg irodalmi olvasásához. A retorikai olvasás szerint azonban az efféle referenciák figyelembe vétele, s általában az önéletrajzi magyarázat, magának az irodalmi szöveg értelmezésének a kitörölhetetlen alakzata. Önmagában nem hiba, sőt, dinamizálhatja az olvasást, ha a szövegszerűség és a megfelelő vonatkoztatás *feszültségében* keletkezik a jelentés. A körültekintő genetikus szövegközlést nem érheti az a vád, mely szerint a történeti, életrajzi ismereteket előtérbe helyező filológia „a szöveg nem értésének, a megértés nehézségének, sőt lehetetlenségének szisztematikus leleplezésére szolgál” (Paul de Man).

Vajon megtérül-e a genetikus textológia erőfeszítése? A tudomány berkeiben hallgatólagosan elfogadott szabály, hogy a hivatásos értelmezőnek a kritikai kiadást kell alapszövegnek tekintenie. A szépirodalmi szöveg olvasásmódjára vonatkozóan azonban nyilvánvaló, hogy hasonló elvárást nem szükséges s nem is kívánatos megfogalmazni az értelmezővel szemben. A genetikus textológiának megfelelő szépirodalmi szövegolvasás elmélete és módszertana ez idő szerint nincs részletesen kidolgozva a „nyelvi fordulat” utáni interpretációelméletek horizontján. Az egyik magyarázata ennek talán éppen a fent említett elméleti környezet-

ben kereshető. A legutóbbi félszázad meghatározó olvasáselméleteiben a leszármazás „mítosza” a metafizikai gondolkodás örökségéhez kapcsolódik, s jószírelvel kizárólag elutasításban van része. Közhelyszámba menő dekonstrukciós tétel, hogy az eredet nem nyújt biztos fogódzót a nyelv különbségeket termelő játékában a jelentés megragadásához, s a szöveg azonosságának megállapításához. A másik lehetséges oka a genetikus irodalmi olvasásmód részleges reflektáltságának abban jelölhető meg, hogy aki korábban a Kosztolányi-regények irodalmi olvasására vállalkozott, nem vehette figyelembe a kézirat rétegeinek rekonstruálható eltéréseit. Nyitott kérdés, hogy a szövegfázisok megkülönböztetése, a kézirat legkorábbi, későbbi, s utolsó változatának a rekonstruálása és jelölése a szövegközlésben, mennyiben fogja újraértelmezésre sarkallni a kutatókat. Jómagam úgy vélem, hogy a szövegolvasás reflektált műveleteinek a finomítása az irodalmár örök feladata, s ehhez termékeny ösztönzések nyervezők a szövegközlésből.

Milyen további indítást adhat a genetikus közlés szöveg és értelmezés viszonyának az újrarendeléséhez a kortárs olvasáselméletek távlatából? A szövegközlés emlékeztet a szöveg olvashatatlanságára, mely a retorika horizontján a nyelv különbségeket termelő működésének következménye. Az bizonyos, hogy bármelyik lejegyzési rendszert vesszük tekintetbe, akadálymentesen nem olvasható az átírásban leképezett kézirat, amely térben megjelenített rétegeivel sok mindenre figyelmeztet, amiről esetleg a nyomtatott szöveg szépirodalmi olvasásakor megfeledekezünk. A retorikai olvasás lehetőségi feltétele a betű szerinti, grammatikai értelmezés. Figuratív alakzatok csakis a szó szerinti magyarázattal együtt létesülhetnek. Egyszerűen működésképtelen az egyik olvasásmód a másik nélkül. A kézirat grammatikai és retorikai olvasása alapján hozhat olyan döntést a szerkesztő, hogy az elmaradt vesszőt abban az esetben teszi ki, ha értelemzavaró a hiánya.

A szövegközlés nem cáfolja vagy érvényteleníti, de összetettebb alakzatokban mutatja fel az irodalmi szövegértelmezés elméleti tételeit. Másfelől a genetikus szövegközlés tapasztalatára vonatkoztatva szemléletesé válnak némely elméleti összefüggések, például a keletkezésben lévő szöveg *képződmény* volta.

A fenti fejtegetések után talán emlékeztethetem magunkat arra, hogy a filológia egyik meghatározó elméleti felfogása szerint a szöveg *képződmény*, hiszen értelmező, (performatív) műveletek sokasága hozza létre. A műalkotás képződménnyé válásának folyamatát elemelve Hans Georg Gadamer szöveg és interpretáció kölcsönhatását feltételezi, s azt állítja, hogy a szöveg átváltozáson megy át, képződménnyé alakul az olvasó szövegteremtő tevékenysége révén, tehát megértésének az időszerű (applikatív) feltételeit magába fog-

laló jelentéssel telítődik. A kéziratok szövegközlésével foglalkozó számára eleven tapasztalat, hogy a kézirat anyagszerű hordozó, s a szellem magától nem kel életre a papírról. A képződmény rögzíthetetlen azonosságú, keletkező létezésben lévő szellemi termék, amely ki van téve a történet megértés időbeliségének, míg a szöveg mint archeológiai anyag az alkotottság mozgásba lendülésének a lehetőségét hordozza magában. Amennyiben a jelentés *közvetítésének* képességével rendelkező materiális hordozó nyugalmi állapotát a társalkotó olvasó képes megszüntetni, vagyis képződménnyé változtatni a szöveg *közlésével*, tehát megszólaltatásával, akkor ebből az következik, hogy az olvasás eseményében változik át immateriális szellemi létezővé az anyagszerű szöveg.

A kézirat legaprólékosabb átírata sem képes az át-helyezést irányító jelek rendszerének a segítségével tökéletesen hű képet adni az *eredetiről*. A közvetítő közegek közötti átmenet nem akadálymentes, s a különbséget termelő differenciát a szöveggondozó magyarázata sem képes megszüntetni. Ez a nyugtalanító eltérés emlékeztethet bennünket mű és olvasat megszüntethetetlen különbségére, s minden leképezés-elvű magyarázat esendőségére.

A szöveg irodalmi olvasása elé vágó filológus kénytelen belátni, hogy nem meríthet feltétlen autoritást a kézirat anyagából. A filológus a szöveg állandó javítására van ítélve. Nem jelent teljesen megbízható alapot az anyagszerű kézirat kibetűzése, az archeológiai leletek összeillesztése, átírása, a javítások reprodukálása, újra láthatóvá tétele sem. A lehető legpontosabb nyomtatott változat nyelvi konstrukciójának létrehozása azonban méltó interpretációs kihívás, s ennél többet nem tehet a filológus.

A Kosztolányi Kritikai Kiadás alapján megalapozhatatlannak látszik a tárgyyszerű, személyfölötti filológia, illetve a szöveg nyelvi játékaiba belefelelkező olvasás szembeállítás és rangsorolása bármilyen előjellel. Ha elvileg minden tudható a szövegről, mégis, hogyan lehet számot adni létesítő nyelvi erejéről, amelynek a sodrásába kerülve ismételtén újraolvassuk a szöveget? A tárgyi hűség, illetve a szövegbe felelkezés az igazság birtoklásának két szélső pólusán helyezkedik el, s mindkettő ellentétes az irodalmi szöveg ironikus nyelvi játékaival, amely lebegtetni az igazságot állítás és kifejezés között. ■ ■ ■

Prof. Dr. Dobos István: az MTA doktora, a Debreceni Egyetem egyetemi tanára, az MTA-ELTE Hálózati Kritikai Kiadás Kutatócsoportjának vezetője. Fő kutatási területe: 19–20. századi irodalomtörténet, irodalomelmélet. Hét saját könyve jelent meg, ebből három külföldön, idegen nyelven. A *Studia Litteraria* című irodalomtudományi folyóirat főszerkesztője.

Néhány megjegyzés a NERO, A VÉRES KÖLTŐ forrásaihoz

Kosztolányi Dezső és Oscar Wilde¹

ELŐHANG

A kritikai kiadás² készítésének egyik eredménye, hogy a filológus minden más olvasott vagy vizsgált műnél mélyebbre merül az így kutatott mű vagy író világába. Ennek az alámerülésnek következménye, hogy olyan vonatkozásai tárulnak föl műnek és életműnek, amelyek a kevéssé intenzív vizsgálódás előtt rejtve maradnak. Mindaz a tudás és ismeret, ami így föltárul és a felszínre jut, a kritikai kiadásban így-úgy megfelelő nyilvánosságot kap ugyan, minden kérdésre választ azonban mégsem nyújthat a határidőkbe szorított munka kényszerűségében. A kritikai kiadás élménye azonban maradandó, ha lezárult is, már sohasem ereszti a filológust, újra és újra visszatér, s olyankor a mű addig föl nem fedezett arcát mutatja...

A hogy azt egy frissen megjelent monográfia mutatja, Oscar Wilde-ot nemcsak az ellene indított eljárás tette híressé, hanem a fegyházbüntetése letöltése után rövidesen bekövetkezett halála is tragikus színezetet adott alakjának.³ Műveinek már életében megtapasztalt angliai sikerei, majd a halála után bekövetkező reneszánsz a magyar kultúrát is hamarosan elérte.⁴ Költeményeinek és prózai alkotásainak jelentős részét már a század első évtizedében lefordították magyarra, drámáit egymás után tűzték műsorra a színházak, és esszéi, aforizmái is eljutottak a magyar közönséghez.⁵ Oscar Wilde esetében tehát kettős hatással kell számolnunk: nemcsak az irodalmi hagyaték vált népszerűvé, hanem magának a népszerűség csúcsait és a megvetés legmélyebb bugyrait is megjárt, szimbólummá stilizálódott írónak az alakja is egyfajta profán ikonná lett. Mindezt azért szükséges előrebocsátani, hogy világossá tegyük, Kosztolányi nagyon korán, pályája legelején⁶ megismerkedett Wilde műveivel és esszéiben kifejtett esztétikai nézeteivel, s lelkesedett is értük, ahogy azt ekkoriban írt szí-

nikritikáiban nyilvánvalóvá is tette.⁷ Ahogy az Stefano Evangelista nemrég megjelent könyvéből⁸ is kiderül, Wilde művei 1903-tól kezdtek el megjelenni magyarul (először Moly fordításában a *Lady Windermere legyezője* című darab jelent meg),⁹ majd 1906-ban már a Nemzeti Színházban be is mutatták az *Egy jelentéktelen asszony* című darabot,¹⁰ a rákövetkező évben pedig három színház is játszott Wilde-darabokat: a Vígszínházban a *Bunburyt* és a *Salomé*t mutatták be, a Nemzetiben *Az eszményi férjet*, a Magyar Színházban pedig a *Dorian Gray arcsképe* dramatizált változatát.¹¹

A drámaíró Wilde mellett hamarosan fölfedezték azonban a prózaíró és az esszéista Wilde-ot is, s az olvasóközönség hamarosan megismerkedhetett életrajzával és a róla szóló történetekkel. Ebben nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy Wilde halála után újabb botrány robbant ki irodalmi végrendeletének végrehajtása során, amelynek következtében megjelent börtönben írt művének, a *De profundis*nak előbb csonka angol szövege, majd egy teljesnek mondott német fordítása, miközben az eredeti kéziratot a British

Museumban helyezték el azzal a kikötéssel, hogy a teljes szöveghez csak 1960-ban lehet majd hozzáférni – a benne szereplő személyek föltételezhető halála után.¹² Cserna Andor joggal írja hát a következőket, amikor a magyar Wilde-recepció első évtizedét összefoglalja: „Mint annak idején Ibsent, majd a modern oroszokat, Wilde Oszkárt is Németország fedezte föl az európai közönség legszélesebb rétegei számára. [...] a német kiadók elárasztották műveivel az egész világot [...] De a német után a leggazdagabb a magyar Wilde-irodalom. Az érdekes, különös brit írónak majdnem minden művét lefordították magyar nyelvre, olyik több fordításban is, különböző kiadásban látott napvilágot, valamennyi darabját nagy sikerrel játszották a magyar színpadokon és különösen az 1907–1908. években valóságos Wilde-láz volt Magyarországon. Hogy ez a láz voltaképpen divat volt és hamarosan lecsillapodott, már akkor előre volt látható, de azok körében, akik a szépért és az igazi művészetért lelkesedni tudnak, ma is aktuális Wilde és munkássága. Mutatják ezt az újabban is megjelenő Wilde-kiadások és az a nem csökkenő érdeklődés, amely Wilde iránt nálunk még mindig megnyilvánul, husz évvel az író halála után.”¹³

1920 körül tehát – a tízes évek érezhető hullámvölgye után – újra megnövekedett az érdeklődés Wilde művei iránt, amit mi sem jelez jobban, hogy egymással párhuzamosan két kiadó is sikeres üzleti vállalkozásnak gondolta Oscar Wilde összes műveinek kiadását. Míg a költő halála után művei nagy része a *Magyar Könyvtárnak* a Lampel–Wodianer kiadónál¹⁴ jelent sorozatában látott napvilágot,¹⁵ addig 1920 után a Genius Könyvkiadó Rt. kezdte el húsz kötetre tervezett sorozatában kiadni *Wilde Oscar összes műveit*, majd nagyjából ezzel egy időben adta ki az immár Lampel R. (Wodianer F. és fiai) néven működő kiadó *Wilde Oszkár összes művei* című sorozatát.¹⁶ A párhuzamos összkiadásnak egyik következményeként más-más fordításban jelentek meg a két sorozatban Wilde művei. Kosztolányi pedig – talán nem is meglepő módon – mindkét vállalkozásban részes volt. Így fordulhatott elő, hogy míg például az ő *Salome*-, *Dorian Gray arcképe*- és *A firenzei tragédia*-fordítása a Genius-kiadásban kapott helyett, addig a Lampel-féle kiadásban ugyanezek a művek Szini Gyula, Schöpflin Aladár¹⁷ és Benedek Marcell (*A flórenci tragédia*) fordításában jelentek meg, *A páduai hercegnő* pedig, amelyet Kosztolányi is lefordított a Lampel-sorozat számára, a Geniusnál Hevesi Sándor fordításában jelent meg.

Ugyanez volt a helyzet Wilde költeményeivel is. Először Radó Antal tolmácsolta magyarul az angol költő néhány versét,¹⁸ amelyek önálló kötetben is megjelentek,¹⁹ később, 1916-ban pedig Babits adott közre egy válogatást *Wilde Oszkár verseiből* címmel az Athenaeum kiadásában, amelynek második kiadása 1922-ben került a könyvesboltokba.²⁰ E vállalko-

zásokat követte Kosztolányi, amikor a *Modern költők* harmadik kötetében megjelentette a maga Wilde-fordításait,²¹ s a húszas évek elején már azt is lehetett tudni, hogy a Genius-sorozat számára ő fordítja a költő összes verseit, Cserna ugyanis már 1922-ben tud arról, hogy Kosztolányi fordításában jelennek meg 1923-ban *Összes költeményei*.²² Az *Oscar Wilde Költeményei* című Genius-kötet azonban, amely Kosztolányi fordításait tartalmazta, csak 1926-ban jelent meg.

Kosztolányit azonban nemcsak Wilde művei érdekelték, hanem magának Wilde-nak az alakja is, más-képpen aligha magyarázható, miért fordította le a költő bizalmas barátjának, Sir Alfred Douglasnak *Oscar Wilde and myself* címmel megjelent apologetikus memoárját, amely 1919-ben jelent meg *Wilde Oszkár és én* címmel a Kultúra Könyvtár sorozatban. Ha jobban szemügyre vesszük tehát azokat az éveket, amelyek a *Nero, a véres költő* megírásának és megjelenésének évét, 1921-et körülveszik, azt tapasztaljuk, hogy Kosztolányi figyelme – fordítási feladataitól elszakíthatatlanul – különösen fordul Oscar Wilde felé, hiszen miközben a regényt írta, többnyire valamilyen Wilde-fordításon kellett dolgoznia. Ez a fordítói tevékenység pedig számos ponton hozható korrelációba a regénnyel.

E hosszú bevezető után Kosztolányi művéhez fordulva, először is azt emelem ki, hogy a *Nero* regény sajtó alá rendezése során kétségtelenül óriási jelentősége volt annak, hogy nemcsak a regény szinte teljes kéziratosa fogalmazványa maradt ránk, hanem a hozzá készült jegyzetek sem veszték el teljesen. E jegyzetek világossá tették, hogy Kosztolányi tudatosan szerkesztette meg egész regényét, amint arról magában a kritikai kiadásban is szó esik, de világossá vált az is, hogy Kosztolányi nagyon alapos előtanulmányokat végzett, s minden egyes epizódnak, jelenetnek, de mondhatjuk, mondatnak és szónak külön megmérte a súlyát az egész jelentősége szempontjából. Mindez azt is jelenti számomra, s ezt szerettem volna hangsúlyossá tenni a kiadásban is, hogy a regény nem az életrajzi magyarázatok által sugallt hirtelen felindulásból s valamiféle pamflet- vagy apológiaszándékkal íródott, hanem sokkal inkább kell az okokat irodalmi élmények, filozófiai olvasmányok, művészetelméleti írások, pszichológiai tanítások között keresni, amelyek közül – az elmondottak alapján – éppen a Wilde-élmény lehetett a legelevenebb.

Ha tehát abból indulunk ki, és a fönmaradt kézirat vagy a jegyzetek alapján ebből kell kiindulni, hogy Kosztolányi minden egyes alkalommal, amikor eltért a történeti hagyománytól, amelyet – hangsúlyozom – jól ismert, vagyis ha minden alkalommal tudatosan tért el tőle, akkor ez az eltérés magyarázatra szorul, mert oka nem az adatok felszínes ismerete, hanem az írói-művészi koncepció tudatos érvényesítése. Ebből a szempontból két lényeges vonatkozást emelek ki:

egyrészt a Nerónak fölrott bűnök sorozatát, másrészt a műben Seneca szájába adott gondolatokat.

Ez utóbbival kezdve nyilvánvaló, hogy Seneca alakja több helyről származó anyagból van összegyűrva. Regénybeli sorsa nagyjából egybevág az adatokkal, amelyek műveiből és a történeti hagyományból nyerhetők, ám az eltérések is markáns következményekkel járnak: bár a sztoikus filozófus valóban Nero nevelője volt, az már vitatott, hogy a császár költői ambícióinak támogatásában részt vett-e, mint ahogy az is, hogy ő írta-e a neve alatt fennmaradt tragédiákat. Fontos megjegyezni, hogy a jegyzetlapok alapján Kosztolányi úgy tudta, hogy azt a tragédiát, amelyet Seneca a regényben ír, a *Thyestest*, a szaktudomány elvitatja tőle.²³

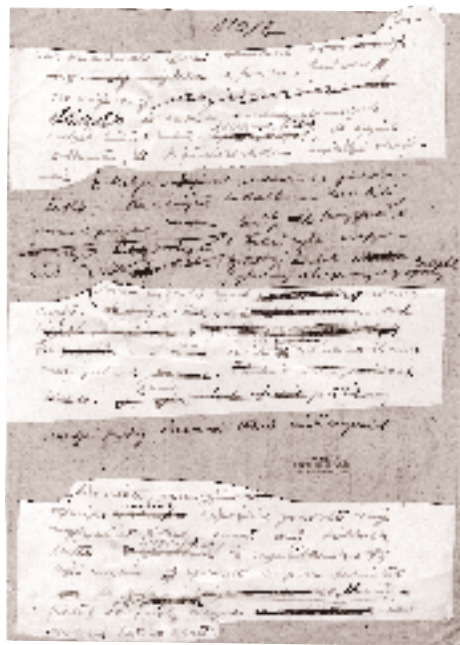
Kosztolányi tehát Senecát kifejezetten a költő-Nero nevelőjévé teszi, ami azt is jelenti, hogy a császár a tőle kapott esztétikai elvekre építi a maga költészetfelfogását. Ez a tanítás a VII. *Csömör* című fejezetben fogalmazódik meg, a benne kifejtett gondolatoknak nyomát azonban nem találjuk a fennmaradt Seneca-művekben.

Ugyanez a helyzet a regény híres, XXX. fejezetében olvashatókkal kapcsolatban is. Ebben Seneca a börtönből való szabadulás után kapja az öngyilkosságra felszólító parancsot, s míg Tacitusnál a lélek halhatatlanságáról elmélkedik – ami egyébként nem volt általánosan vallott sztoikus elv –, addig a regényben bűnbánatról, önnön költő voltáról, a politikai véleménynyilvánítás ostobaságáról és a halál pillanatában tapasztalt semmiről beszél. Itt-ott kifejtett szavai mögött a filozófus Senecánál sokkal markánsabban rajzolódik ki Nietzsche alakja. A német filozófusnak azonban csak a gondolatait kölcsönzi Senecának Kosztolányi (például: „Közömbös voltam, mint a természet”, ami szentségtöréssel ér föl egy sztoikus szájából), viselkedésében, jellemében inkább Nietzsche Seneca-képe köszön vissza. Noha a Kosztolányi-filológia már eddig is számon tartotta s bizonyos mértékig föl is tárta Nietzschének az íróra gyakorolt hatását (Kiss Ferenc például önálló fejezetet szentelt e problémának a Babits–Juhász–Kosztolányi ifjúkori barátságáról szóló monográfiájában),²⁴ a regény Seneca-szövegeinek ebből a szempontból való vizsgálatát a későbbiekben nem lehet megkerülni, ennek a vonatkozásnak a teljes mélységű föltárása azonban nyilvánvalóan meghaladta a kritikai kiadás kereteit.

Arról sem feledkezett meg a Kosztolányi-filológia, hogy a regényt összefüggésbe hozza néhány, Kosztolányi által ekkor fordított művel, különösen Huysmans *A különével*²⁵ és Oscar Wilde *Dorian Gray arcképe* című regényével.²⁶ Ráadásul ez a két mű szorosán össze is kapcsolódik egymással: egyes kritikusok szerint az a könyv, amelyet Lord Henry ad Dorian Gray kezébe, s amely megmérgezi annak lelkét (vö. a regény X. fejezetével) Huysmans műve.²⁷

Láthatjuk tehát, hogy a homoszexuális kapcsolata-ért perbe fogott, kétévi fegyházra ítélt, majd szaba-

dulása után idegen földön meghalt ír-angol költőnek a század elején ikonikussá transzformálódott alakja és költészete vonzotta Kosztolányit, e hatás mélységének a föltárásával azonban még szintén adós a Kosztolányi-filológia. Ennek nyilvánvalóan oka lehet az is, hogy Kosztolányi hatvanas-hetvenes években kibontakozó művészi rehabilitációjakor a (főként marxista) irodalomkritika nem tudott mit kezdeni Wilde-dal.²⁸ Áruklodó momentum Kiss Ferenc már említett monográfiája. Ebben Kiss többször említi Kosztolányi élményei közt Wilde művészetét, de mindig meglehetősen dehonestáló szövegkörnyezetben. Először még a jóbaráttal kapcsolatban mondja, hogy „a dionysosi Nietzsche és ennek Wilde rafinált és élvezeteg szépség-

kultuszával megfejelt változata tehát egyre idegenebb lett Juhász számára...”²⁹ Majd már Kosztolányiról: „Egyelőre az angolok közül is, a ziláltabb, a különös borzongásokkal ható Swinburne és az amorális esztéta Wilde áll hozzá közel”.³⁰ De hasonló értékeléseket találunk *Az érett Kosztolányi* című monográfiájában is: „az *orkidea* Oscar Wilde buja és perverz szépségeszményét képviseli, s vallja is a rokonságot”,³¹ „Nem felmért szükségletek szerint válogatott, Oscar Wilde-nak például több figyelmet szentelt, mint Baudelairenek”,³² és fölteszi a kérdést: „miként szerethette egyazon hévvel Arany Jánost és Oscar Wilde-ot, Sigmund Freudot és Petőfi Sándort”.³³

Pedig Kosztolányi nyilatkozatai, s az, hogy bőségesen fordította Wilde-ot, egyértelműen mutatják a kiemelt figyelmet, alkati rokonságukat pedig a kortársak is számon tartották. Nem lehet véletlen, hogy Kállay Miklós *A véres költő* első kiadásához írt előszavában így jellemzi az író: „Az érzékeny, a mimóza-lelkű örök-

gyermek és a spleenes világi keveredik a vonásaiban, Wilde Oszkár, aki a szabadkai aszfalra csöppent, poros kisvárosi ákácok közt Párisról álmodik, a gyermekszoba orvosságos üvegei narkotikus mérgek víziójával kísértik, s az éjjeli mécs rejtelmes félhomálya hasis neki, mely mesterséges paradicsomok-kéjeivel csókolja.”³⁴

A talán tudatosan is vállalt hasonlóság és rokonság azonban nyilvánvalóan nemcsak póz volt Kosztolányi részéről, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy a *homo aestheticus* – *homo moralis* ellentétpár gondolati forrásvidékén nemcsak Nietzsche-t találjuk, hanem Oscar Wilde-ot is.

S ha ebből a szempontból, vagyis Oscar Wilde alakja és művészete, sőt művészetelmélete felől nézzük a regényt, meglepő kapcsolatokra bukkanunk.³⁵ A *Salomé*-ban a végig fönnragyogó telihold „krétás bohócarcként” süt Neróra a *Vajúdó éjjel* című fejezetben, és Nero is szinte úgy könyörög Britannicus barátságáért a IX. fejezetben, mint a táncosnő Jokanán szerelméért. Nyilvánvaló az is, hogy Nero görögség iránti rajongásában nemcsak Nietzsche, de Wilde görögészménye is fölfedezhető, aki Walter Pater révén ismerkedett meg az ókorral, s Oxfordban kiválóan megtanult görögül, s a maga esztéticizmusa is a görög ókor korabeli képéből eredeztethető.³⁶

A motivikus rokonság mellett azonban vannak még ennél is egyértelműbb párhuzamok: Seneca, mint említettük, börtönből szabadul, s utána mondja el felesége és tanítványai jelenlétében egész életfilozófiáját összefoglaló monológiát, amely mintegy pendantja Wilde börtönben írt önvallomásának, a *De profundis*-nak.

Aztán szerepel a regényben egy rövid történet a görög költőről, aki meggyilkolta orvosát, mert visszaadta ugyan az egészséget, de elvette tőle a költészetet:

– De nem akarok boldog lenni, érted? Ha boldog vagyok, boldogtalan vagyok. Hallottad a görög költőről szóló mesét? A költő beteg volt, napról-napra hervadt, nem tudott se enni, se aludni. Akkor elment egy híres orvoshoz. Az meggyógyította. A költő már tudott enni is, aludni is, csak írni nem. Erre a boldogtalan poéta az orvoshoz rohant és így szólt: „Visszaadtad az egészségem és elvetted a költészetem, te gyilkos ...”

– És mit csinált?

– Megölte orvosát – lihegte Nero.

Ezt a történetet hiába keresnénk az ókori hagyományban. Nagyon valószínű, hogy az egész egy Wilde-modorában költött Kosztolányi-ötlet, hiszen az efféle történeteket csak úgy szórta Wilde, ahogy az Gide könyvéből is kiderül.³⁷

De ha még ezután is azt gondolná valaki, hogy a Wilde-reminiscenciák csak esetlegesek, utolsó példám világosan mutatja, hogy az angol író esztétikája milyen mélyen áthatotta Kosztolányit. Wilde-nak a *Hazugság hanyatlása*³⁸ (*The Decay of Lying*) című hi-

res esszéjében található az a paradoxonnak nevezett gondolat, hogy nem a művészet utánozza az életet, hanem többnyire az élet a művészetet. S nincs ez a *Nero* regényben sem másképpen. Mielőtt Britannicust Nero megmérgezteti egy lakomán, arról értesülünk, hogy Seneca a *Thyestes* című drámáját írja, amelynek középpontjában hasonlóan egy gyilkos lakoma áll. Mielőtt Agrippinát meggyilkolják, Nero a színházban az atyjáért, Agamemnónért anyja megölésével bosszút álló Orestést játssza, Orestés maszkjában érkezik a vilábra, ahol szorongva várja a híreket. Mielőtt meghal Lucanus, a saját eposza verssorait szavalja, amelyek egy katona haldoklásáról szólnak. Ezt a részletet olvastatja föl Seneca is Paulinával, mielőtt ereiből csordogálni kezdene a vér. De még a szerencsétlen szerepbe kényszerített Doryphorusnak is van művészi előképe, az Athénban látott *Dárdavivő* szobra. Az élet inkább utánozza a művészetet – Wilde koncepciója szerint. S amikor Nero verset alkot, hiába tanácsolja neki Seneca, hogy éljen, és szerezzen tapasztalatot, mert keveset élt, a császár képtelen megrázkódtatásait és „külsővárosi” élményeit nem készen vett művészi témák formáiba rendezni. Atyja haláláról úgy ír, mintha Orestés írta Agamemnónról, ír a homéroszi Messzenyilázó Apollónról és a Longos regényből ismert Daphnisről és Chloéről. Utánoz, s a görög kollektív tudat művészi eszközeihez menekül.

Mindez tehát azt jelenti, hogy Kosztolányira nemcsak Wilde művei, hanem tanulmányaiiban kifejtett gondolatai is mélyen hatottak. Ezért feltételezhető az is, hogy a *Nero* megírásához is ösztönzést meríthetett egy másik esszéjéből, amely Benedek Marcell fordításában *Toll, ecset és mérge* (*Tanulmány zöld tónusban*) címmel jelent meg,³⁹ s amelyben Thomas Griffiths Wainwright alakját elemzi Wilde, aki egyszerre volt művész, kritikus és gyilkos mérgekeverő. Azon túl, hogy az alakok közt párhuzamokat találhatunk, még egy másik lehetséges hatást is meg kell említenünk. Wilde szerint Wainwright-ban: „Megvolt benne az a különös előszeretet a zöld szín iránt, mely az egyes embernél mindig finom művészi temperamentum jele, egész népeknél azonban bizonyos lagymatagságot, sőt talán az erkölcsiség hanyatlását jelenti.”⁴⁰ Vajon nem lehetséges-e, hogy Kosztolányi éppen az itt említett *finom művészi temperamentum* kifejezésére kezdett el zöld tintával írni?⁴¹

Éppen ezért gondolom úgy, hogy a kritikai kiadással csak az első állomásánál vagyunk annak az útnak, amelynek a végére alighanem sosem fogunk elérni, de amelyen a legközelebbi megálló annak a foltárása lesz, miként van jelen Kosztolányi életművében Wilde művészete és művészetesztétikája. Mert ezek a példák világosan mutatják, hogy Kosztolányi művészetében a fordítások is az életmű integráns, az eredeti művektől elszakíthatatlan részei.⁴²

- 1 Jelen szöveg a 2012. április 24-én és 25-én Miskolcon tartott textológiai konferencián elhangzott előadás bővített és jegyzetelt változata.
- 2 Kosztolányi Dezső, *Nero, a véres költő*, kritikai kiadás, a szöveget gondozta, a kísérő tanulmányokat és a jegyzeteket írta Takács László, Pozsony, Kalligram, 2011. (A továbbiakban e kötetre az NKK rövidítéssel hivatkozom.)
- 3 Vö. Stefano Evangelista, *Introduction: Oscar Wilde: European by Sympathy*, in: *The Reception of Oscar Wilde in Europe*, Edited by Stefano Evangelista, London – New York, Continuum, 2011, 4–5.
- 4 Jellemző momentumként idézhető Lukács György lelkes nyilatkozata 1903-ból: „Itt van a költő, aki megírhatta volna azt, amire most vágyódnak a legjobbak: a Bródy színei, a Hauptmann plasztikája, a Maeterlinck nyelvének szépsége, a Wagner színpadi képei, minden megvolt ebben az emberben. Sokszor mondják, Angolország nem játszik szerepet a modern irodalomban. Angolországnak volt egy költője, aki elérte azt, ami után a többi nemzetek legnagyobb költői sóvárognak.” Vö. Lukács György, *Ifjúkori művek (1902–1918)*. Szerkesztette Timár Árpád. Budapest, 1977. (Lukács György összes művei) 43. Idézi: *Magyar Színháztörténet II. 1873–1920.*, főszerkesztő Székely György, Budapest, Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001, 571.
- 5 Erről az egyik legkorábbi összefoglalást Cserna Andor készítette, aki az 1920-ban, Wilde halálának huszadik évfordulójára kiadott *Wilde-breviáriumban* a hazai recepcióról is részletesen beszámolt: Cserna Andor, *Wilde-breviárium, A művészet és a szép kedvelői számára*, Budapest, Rózsavölgyi és társa kiadása, Budapest, 1922². 296–310.
- 6 Kosztolányi Juhász Gyulával és Babits Mihállyal folytatott ifjúkori levelezésében már az első levelek egyikében föl-bukkan Wilde neve, noha itt még Babits említi (vö. *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése*, sajtó alá rendezte Belia György, Új Magyar Múzeum, Irodalmi dokumentumok gyűjteménye 3., Budapest, Akadémiai, 1959, 10.). Egy későbbi, Babitsnak szóló levelében (1906. március 25.) Kosztolányi a következőket írja Wilde-ről: „Megvettem Dorian Greyt (*sic!*) Oskar Wildetől. Ha kell ezt is küldöm a Goetheval s a kézirataival együtt. Apropos olvasa Wilde-től a Fingerzeige-t? A legnagyobb szerűbb könyv, amit valaha írtak.” i. m. 124. Az itt említett Wilde-mű, az *Intentions* német fordítása először 1903-ban jelent meg.
- 7 Wilde *Az eszményi férj* című darabjának Nemzeti Színház-beli bemutatója alkalmával Kosztolányi a következőkkel kezdi kritikáját a *Budapesti Napló*-ban (1907. február 17.): „Ma este tulajdonképpen nem nekem kellene a rovatban írni, mert Oscar Wilde kedvenc költőm, s vele szemben a kritikai hadakozásban teljesen fegyvertelen vagyok.” In: Kosztolányi Dezső, *Színházi esték I.*, A kötet anyagát összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Réz Pál, Budapest, Szépirodalmi, 1978, 236.
- 8 *The Reception of Oscar Wilde in Europe*, edited by Stefano Evangelista, London, Continuum, 2010. Különösen xxi skk. E monográfia mellett a magyarországi Wilde-recepcióról még 2002-ben publikált számos helyen pontatlan és hiányos tanulmányt Lajos Krisztina. In: *The Importance of Reinventing Oscar Wilde during the Last 100 Years*, 2002, 257–268.
- 9 i. m. xxvii.
- 10 i. m. lxxii.
- 11 Vö. i. m. lxxiii.
- 12 Ezzel kapcsolatban lásd Török András, *Oscar Wilde világa*, Budapest, Európa, 250–251. [Írók világa]
- 13 Cserna, i. m. 296.
- 14 A kiadó működéséről lásd N. Mandl Erika, *A Lampel–Wodianer cég színműsorozat-kiadásai és fővárosi színházainak századeleji műsora*, MKSz, 118 (2002) 129–145.
- 15 Az életmű kiadását a Lampel még a húszas évek elején is folytatta *Wilde Oszkár összes művei* című sorozatában.
- 16 Később ennek a sorozatnak volt formailag utányomása a Lampel, illetve több a Franklin által kiadott életműsorozat.
- 17 A regény Schöppflin fordításában 1907-ben jelent meg először, majd 1918-ban újra, de a Lampel 1923-ban, még a régi szedés szerint *Dorian Gray arcképe* címmel jelentette meg
- 18 Radónak a *Readingi fegyház balladája* fordítása már 1908-ban megjelent.
- 19 Wilde Oszkár, *Verseik*, fordította és Wilde-ről szóló tanulmányt bevezette Radó Antal, Lampel R., Budapest, é. n. [1912]
- 20 A fordításról lásd: Rába György, *A szép hűtlenek (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai)*, Budapest, Akadémiai, Irodalomtörténeti Könyvtár 23., 1969, 45–46.
- 21 Kosztolányi Dezső, *Modern költők*, III, Budapest, Révai, 1921.
- 22 Cserna, i. m. 310.
- 23 Kosztolányi a fennmaradt jegyzetlapok alapján ismerte Hegedüs Istvánnak az *Egyetemes Philológiai Közönyben* megjelent tanulmányát, amelyben a szerző a vitatott művek közé sorolja a *Thyestest*, noha a legújabb kutatások a feltételezett Seneca Tragicus-i oeuvre-be sorolják. Vö. Seneca, *Oedipus*, Edited with Introduction, Translation, and Commentary by A. J. Boyle, Oxford University Press, 2011, xviii.
- 24 Kiss Ferenc, *A beérkezés küszöbén, Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága*, Irodalomtörténeti füzetek 37, Budapest, Akadémiai, 1962, 19–34.
- 25 J.-K. Huysmans, *A különc (À rebours)*, fordította Kosztolányi Dezső, Budapest, 1921, A Kultúra Könyvkiadó és Nyomda R.-T. kiadása, VI., Teréz-körút 5.
- 26 Oscar Wilde, *Dorian Gray arcképe I–II*, fordította Kosztolányi Dezső [Budapest] Genius kiadás [1922].
- 27 „Tekintete a sárga könyvre esett, melyet Lord Henry küldött neki. Kíváncsi volt, mi lehet. Odament a gyöngyházszíni, nyolcszögű állványhoz, melyről mindig azt képzelte, hogy különös egyiptomi méhek építették ezüstből, s kezébe véve a könyvet egy karosszékre vetette magát és lapozgatni kezdte. Pár pillanat múltán egészen elmerült benne. A legfurcsább könyv volt, melyet valaha olvasott. Úgy rémlett neki, hogy remek ruhákban, lágy fuvaloszónál a világ búnei játszanak előtte némajátékot. Azok a dolgok, melyekről csak tétován álmodott, testté-vérére váltak. Azok a dolgok pedig, melyekről sohasem álmodott, lassanként kitarultak. Regény volt, mese nélkül, egyetlen hössel, az egész tulajdonképpen lélektani tanulmány egy párizsi fiatalemberrel, ki a tizenkilencedik században meg akarta valószínűsíteni mindazokat a szenvedélyeket és gondolatrendszereket, melyek – a saját századát kivéve – minden században feltalálhatók, és magába akarta fogadni a különböző szélsőségeket, melyeken a világszelleml átment, s csakis meszterkelt voltak miatt szerette a lemondásokat, melyeket az emberek ostobán értenek neveznek, valamint a természetes lázadásokat, melyeket a bölcs emberek még mindig bűnöknek neveznek. Ennek a könyvnek a stíljé az a különös ékszeres írásmodor – egyszerre élénk is meg homályos is, tele argot-val és régiességgel, műszaki kifejezéssel és mesterkelt körülírásokkal –, mely a szimbolista iskolához tartozó néhány finom franciát jellemez. Akadnak

benne olyan valószínűtlen metaforák, mint az orchideák, melyek színben éppoly valószínűtlenek. Az érzékek életét a misztikus bölcsélet kifejezéseivel írta le. Néha nem lehet tudni, vajon az ember egy középkori szent légijs rajongását olvassa-e, vagy pedig egy modern bűnös beteges valóságait. Csupa méreg volt ez a könyv. Mintha tömjén nehézség illata tapadna lapjaihoz és megzavarná az agyat. Mondatainak pusztá muzsikája, méregnek finom egyhangúsága, mely telis-tele volt bonyolult fordulatokkal és ravaszul ismételt szökökkel a fiú lelkében, amint fejezetről fejezetre haladt, valami álmatagságot, valami beteg ábrándot gerjesztett, és észre se vette, hogy a nap leáldozott és előkúsztak az árnyak.” (Kosztolányi Dezső fordítása)

28 Ezt hangsúlyozza Arany Zsuzsanna is: *Irodalom és politika, Ideológiai vonások a Kosztolányi-életmű befogadástörténetében*, In: Arany Zsuzsanna, *Isten bájlán, Veszprém, Művészetek Háza*, 2011, 33. Ez, persze, nem csak az irodalomkritikára jellemző, hanem általában is a szocialista kultúrpolitikára. Nem véletlen, hogy a Víg-színház történetének összefoglalójából általában kihagyták a Wilde-bemutatókat és azok sikerét. Vö. *Magyar Színháztörténet II. 1873–1920.*, 571.

29 Kiss Ferenc, i. m. 24.

30 Kiss Ferenc, i. m. 49.

31 Kiss Ferenc, *Az érett Kosztolányi*, Budapest, Akadémiai, 1979, 343.

32 Kiss Ferenc, i. m. 411.

33 Kiss Ferenc, i. m. 442.

34 Vö. NKK, 754.

35 Itt és most ugyan csak a *Nero* regényben megfigyelhető párhuzamokat emelem ki, de áthallásokat alighanem Kosztolányi más műveiben is találhatunk. Aligha lehet ugyanis véletlen, hogy a *Pacsirta* kéziratában a *Dorian Gray arcképe* kezdetéhez nagyon hasonló részletet találkoztunk, csak míg Wilde *perzsa nyeregáskából készült kerevet-ről* ír, addig Kosztolányi *törökminitás szényeggel* borított kerevet-ről: **Ákos < ↓ : a : ↓ > ; < dolgozó > ; az udvarra néző < , > ; nyirkos dolgozószbájában hevert, < a törökminitás > kerevete < n > ; ↓ : törökminitás szőnyegén: ↓ .** (Külön köszönöm Bucsis Katalinnak, hogy a *Pacsirta* készülő kritikai kiadásának szövegét rendelkezésemre bocsátotta.)

36 Lásd például Hilary Fraser: *Aestheticism: Walter Pater and Oscar Wilde*, in: *Beauty and Belief, Aesthetics and religion in Victorian literature*, Cambridge University Press, 1986, 183–228.

37 Gide szerint Wilde szórta az efféle történeteket, többet föl is jegyzett könyvében, amely a Kultúra Könyvtár sorozatban jelent meg 1925-ben Lányi Viktor fordításában magyarul is megjelent, de Kosztolányi számára korábban is ismert lehetett.

38 Ezzel a címmel Benedek Marcell fordításában jelent meg a következő kötetben: *Wilde Oszkár, A kritikus mint művész*, fordította Benedek Marcell, Budapest, Franklin, é. n. [Wilde Oszkár összes művei], 101–148.

39 Eredeti címe: *Pen, Pencil, and Poison*. Wilde Oszkár, *A kritikus mint művész, Tanulmányok*, fordította Benedek Marcell, [Wilde Oszkár összes művei], Budapest, Franklin, é. n., 149–179.

40 i. m. 156.

41 Kosztolányi Wilde esszéit már egészen korán olvashatta, vö. Cserna, i. m. 301–302, 306.

42 A fordítások jelentőségéről lásd újabban Józán Ildikó, *Myel-vek poétikája: Alice, Évike, Kosztolányi meg a szakirodalom*, Filológiai Közöny, 56 (2010) 3. sz., 213–238. ■ ■ ■

Takács László (1968): klasszika-filológus, a PPKE Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának tanszékvezető egyetemi docense, 2001 és 2009 között az Eötvös Collegium igazgatója. Fő kutatási területe a Nero-kori irodalom, kultúra és politikatörténet.

DOLCE VITA

Tolnai Ottónak SÁRSZEGEN

Nem először történik meg velem, hogy a fordításszöveg komparatív szempontú olvasása az eredeti mű jelentés-összefüggéseinek mélyebb, árnyaltabb megértéséhez vezet el. Röviden: hogy a fordításkritika újraértelmezésbe fordul át. Így volt ez már a *Sárvány*¹ és az *Édes Anna*² esetében, s ugyanez játszódott le bennem legutóbb a *Pacsirta* cseh fordításának vizsgálatakor.³ Mindhárom műfordítás a cím megváltoztatásával „provokálta ki” a tüzeesebb összevetést, amelynek a szemantikai és stilisztikai eltérések mérlegelése mellett integráns részét képezi a recepciótörténet addigi eredményeivel való számvetés. S ha a kritika tárgyát képező műnek más fordításai is a rendelkezésünkre állnak, az csak növelheti az árnyaltabb véleményalkotás esélyeit.

Az egész tehát a címmel kezdődött. Anna Rossová *Pavučina*, azaz *Pókháló* címmel jelentette meg 1961-ben Kosztolányi regényének cseh fordítását. Engem elsősorban az érdekelt, mi indokol(hat)ta a szabad átköltést, és hogy ennek milyen pozitív vagy negatív következménye lehet a cseh változat interpretációjára nézve. Különös tekintettel arra, hogy a szlovák fordító, Oto Obuch viszont – olasz, angol, francia, német és orosz kollégáihoz hasonlóan – a címszó célnyelvi megfelelőjét használta (*Škovránok*).

A kiinduló kérdésre adható választ a regény utolsó, 13. fejezetében találjuk meg, mégpedig a hazaérkezett Pacsirta arcának apja nézőpontját tükröző leírásában:

„Csak leánya arcára meredt, amint száját kinyitotta, és látta a csillár alatt, a villanyfényben – élesebben, mint amikor elment a napfényben –, hogy valami hamuszín köd borult rá, gyengéden, de el nem téphetőn, valami

alig látható, vékony, de erős *pókháló*: az öregség, a könnyös, jóvátehetetlen vénség, mely már nem is fáj neki, hanem elfogadta, a leánya nevében. Amint álltak egymás mellett hárman, már hasonlítottak egymáshoz.” (144. Kiemelés: B. K.)⁴

A cseh fordítás címe tehát a szereplő korára, s közvetetten helyzetének visszafordíthatatlanságára irányítja a figyelmet. Nyomatékosá teszi azt, ami már Pacsirta első, ugyancsak Vajkay Ákos véleményét közvetítő jellemzésében is elhangzik:

„Nemcsak csúnya volt most, hanem hervadt, öreg, igezi vénlány.” (9.)

A zárófejezet idézett részlete arra világít rá, hogy Pacsirta immár hozzáöregedett szüleihez, s közülük is elsősorban a múltban élő, az archiváló tudományok iránt lelkesedő apjához vált hasonlatossá. Vajkayék nemcsak kiestek a jelenből, hanem kihunyt a jobbrafordulás – elutazás előtt még – pislákoló lángja is a számukra. Belepte őket a por, és befonta a pókháló, mint a pincében pihenő óboros palackokat vagy a lakatlan házak bútorait.

Ilyen és ehhez hasonló asszociációkat indíthat el az olvasóban a cseh cím. Rossová döntése tehát nem volt teljesen önkényes, illeszkedik a címszereplő élethelyzetéhez és a cselekménytér hangulatához is. Veszteséggént könyvelhető el viszont az, hogy így nem válik érzékelhetővé az a feszültség, ami a címmé emelt, tehát az értelmezés szempontjából is kitüntetett pozícióba került ironikus becenév és az általa jelölt személy „láthatatlan”, közvetett jelenléte között tapasztalható. Pacsirta úgy főszereplője a regénynek, hogy őt

magát közvetlenül csak az elutazás és a megérkezés jeleneteiben láthatjuk. A köztes időszakban csupán egy általa írott, iskolás stílusú levélben jut szóhoz néhány oldal erejéig, lappangva azonban végig jelen van a remete életforma börtönéből kimozduló szülők szavaiban, elszólásaiban, emlékeiben, álmaiban vagy éppen beszédes hallgatásában.

Itt véget is érhetne e felettébb kurtúra sikeredett eszmefuttatás, de – ahogy az sejthető – csak most kezd igazán érdekessé válni a történet. A cseh fordítás által előirányozott „pókhálós kód” szerinti olvasás közben ugyanis felfigyeltem valamire, amire korábban – a többszöri újraolvasás és a recepciótörténet szövegeiben megfogalmazott értelmezési javaslatok hatására – nem. A két főszereplő, apa és lánya másik olyan közös vonására, melynek érvényességét aztán további szöveghelyek igazolták vissza, közöttük olyanok is, amelyeket eltérő összefüggésben a regény egyik jelenetét elemző korábbi írásomban⁵ magam is idéztem. Később kiderült, hogy olyan attribútumról van szó, amely a mű további szereplőit is jellemzi. De nemcsak őket: a felismerés következményeként egyszer csak az *Édes Anna* szövegvilágában találtam magam, s végül az *Arany-sárkány* nyugtalanító kontúrja is feltűnt a horizonton.

Kosztolányi Dezső utolsó regényéről írva az *édes szó* és az *édesség* jelentésköréhez kapcsolódó egyéb kifejezések cselekményképző erejéről értekeztem. Igyekeztem bizonyítani, hogy a cím és a cselekmény kölcsönösen megvilágosító viszonyban van egymással, az események előrehaladtával ugyanis Anna „édességének” újabb és újabb oldalára derül fény. Ebbe „épp-úgy beletartozik a kedvesség, az anyai gondoskodás, mint a kacérság, az érzékiség vagy a profanizált szakralitás.”⁶ A *Pacsirtában* hasonló jelenségre figyelhetünk fel, a narratív trópusként viselkedő szó konnotatívumai is – az anyai gondoskodást kivéve – visszaköszönnek (pontosabban megelőlegeződnek), azzal a különbséggel, hogy a szerző második regényében ez a minőség több szereplő között oszlik meg. Hozzátehetjük, hogy legtöbb szállal mégis Vajkayékhoz kapcsolódik. Vegyük sorra az „édes” szöveghelyeket, reflektálva közben a cseh, a szlovák⁷ és az olasz⁸ fordítás egyéb megoldásaira, illetve az *Édes Annára* és az *Arany-sárkányra* utaló, azokat előrevetítő mozzanatokra is.

Az *édesség* a sárszegi élet több szereplőjéhez is hozzákapszódik, hol materiális, hol figuratív módon. Jelentése is ettől függően kerül közelebb vagy az evés fogalomköréhez, vagy az elvontabb érzelmi-gondolati síkhoz. Ez utóbbi a jellegzetes kisvárosi karakterek aktuális élethelyzetét és személyiségük egy-egy meghatározó vonását emeli ki.

Elsőként Pacsirta figuráját érdemes szemügyre venni ebből a szempontból, rögtön egy olyan szöveghellyel

indítva a vizsgálódást, amely szerzői intertextusként is olvasható. A részlet a Pacsirta levelét (is) tartalmazó 8. fejezetből való. Miután a padon üldögélő Vajkay lánya írásának végére ért, s az olvasottak hatására magával ragadja az erkölcsi felháborodás keltette indulat, körbepillant. A narráció itt az ő nézőpontjából, de nem feltétlenül az ő hangján⁹ közvetíti az alkonyodó parkban andalgó fiatal párok látványát:

„Bakák sétáltak, lassan lógázva az imádott cselédek ripacos kezét, mely épp belefért az ő kurtaujjú földműveskezükbe. Ebből az *édesből* azonban valami *édes* születhetett.” (85.)

A második mondat a kontraszt elvén keresztül köthető Pacsirta alakjához. Az elutazást követően felfakadó sírásában köszön vissza a szinesztétikus fordulat, de az előbbivel ellentétes ízélmény kíséretében. A vonatkozó helyen ugyanis az *édes* – a röpke csípős, kaparó édességérzet csupán figuratív jelzése után – keserűségbe fordul át:

„Majd a görcs jelentkezett, az idegek és izmok görcse, mely összeszorította torkát, úgyhogy *kaparó édességet* érzett, mintha *aszúbert* nyelne, aztán *keserűséget*, mely már elviselhetetlen.” (13.)

A kazuális sorba állított *édes*–*édes* szópár az *Édes Anna* két jelenetét is eszünkbe juttathatja. Torokkaparó édességet érez Patikárius Jancsi, amikor szexuális vágyát fokozandó gondolatban különböző vulgáris szavakkal illeti a cselédlányt:

„Ilyesmikkel biztatta magát, és más rondább szavakkal is, melyeknek *édessége* úgy karcolta a torkát, mintha köcsögből *mézet* nyalna. Köhögött tőlük.”¹⁰ (Kiemelés: B. K.)

Az együtt töltött éjszaka után pedig, amikor immár szerelmes rajongásában Anna kezét kezdi el simogatni, majd csókolgatni:

„A hólyagos kéz *édes karcolásában* volt valami kimondhatatlan *édes és mézes*. Majd az ujjait egyenként elővette és csókolgatta, bámulta a szerelmes zavarával, aki nem tudja, mit tegyen azzal, akit szeret.”¹¹ (Kiemelés: B. K.)

Tudjuk, Anna számára a pillanatnyi gyönyör *édessége* – ami Pacsirtának nem adatik meg – szó szerint (magzatelhajtó íze) és átvitt értelemben is (Jancsi elhidegítése) sok keserűséget hoz.

Az pedig már csak egy színes, de nagy valószínűséggel tudatos szerkesztés eredményezte kontextuális adalék, hogy az „*Édes* jó szüleim!” megszólítással kezdődő levélből az is kiderül, a lány rajong a pusztai életformáért („Milyen *édes* a mezei élet. Milyen gyönyörű az itteni munka”, 83.), délutánonként pedig elkíséri a kertészfiút a méhesbe, ahol nem győzi „elégge bámolni a kedves méhikék szorgalmas munkáját” (uo.). Az a Pacsirta írja ezt, aki saját bevallása és szülei tanú-

sága szerint is állandóan dolgozik valamin, nem szereti a tétlen üldögélést – nem ismeri tehát a *dolce far niente*, az édes semmittevés örömét. A házimunka az egyedüli olyan tevékenység számára, amely a hasznosság érzetével tölti el, és ideig-óráig feledteti vele egyre fokozódó elszigeteltségét. „A családi keretekre korlátozódott, a normális társadalmi léttől megfosztott Pacsirta állandóan keresi az általános érvényű társadalmi, kulturális mintákat” – írja Anna Sprawka. „A házi munka iránti vonzalmát pedig úgy értelmezhetjük, mint menekülést és segítséget a Pacsirtán mindjobban elhatalmasodó magány elől.”¹²

Az idézetben szereplő *aszúbor*, mely az édesség képviselője, egy másik fontos jelenetet is emlékezetünkbe idézhet – azt, amikor Vajkay Ákos délutáni pihenője alatt a Magyar Király étterem kínálatának ételnevein fantáziál. Amikor eljut a borokhoz, a nyelv csapdáján keresztül váratlanul a lánya merül fel gondolataiban:

„...s a borokról is, a csopakiról, az egri bikavérről, a mádi édesről, ezerjóról, ringatóról s a leánykáról, mely karcsú üvegekben kerül elénk. Leánya. Kedves Leánya. *Édes, édes* Leánykám...” (45.)

Az *Irodalmi étlapok*ban foglalkoztam már ezzel a részzel, utalva a *Leányka* kétértelműségére, illetve a karcsú üvegek és Pacsirta kövérsége közti ellentétre. Ezért most csak a kétszer megismételt „édes” jelző szerepét emelném ki, aminek a jelentőségére akkor még nem figyeltem fel. Ezek a kétértelműségek nem érvényesülnek sem a szlovák, sem a cseh fordításban. Obuch először a „kedves” (milé), másodszer a „drága” (drahé) szinonimákkal helyettesíti az „édes”-t (64.). Rossová elsőként ugyan az édeskés (sladounký) jelzőt használja, másodikként viszont már ő is a kifejezés variabilitását részesíti előnyben a szó szerinti ismétléssel szemben, és ugyancsak a „kedves” célnyelvi megfelelőjéhez folyamodik (53.). A legjobb megoldás az olasz fordítóé: „la *figliola*, la cara *figliola*, dolce, dolce *figliola* mia...” (72. A kiemelés a fordítótól származik.) Matteo Masini nemcsak a „leánya” szó kétértelműségét jelzi (azzal, hogy az első esetben – a többi étel- és italfajtához hasonlóan – kurziválja, másodszer viszont már nem), hanem szó szerint fordítja az egymás után kétszer szereplő „édes” melléknévet is („dolce, dolce”). Nem meglepő ezek után, hogy a regényhez írott utószóban, mely az anyanyelvi olvasók számára is érdekes meglátásokat tartalmaz, Vajkay jellemzését épp ennek a jelenetnek, sőt e szöveg helynek a magyarázatával vezeti fel.¹³

Maradjunk még egy rövid, de nem tanulság nélküli kitérő erejéig a levelet olvasó Vajkaynál. Mielőtt a sétáló szerelmesek láttán a világ igazságtalansága és az élet erkölcstelensége felett érzett felháborodásának adna hangot, egy nevet nyög hangosan maga elé: Orosz Olgáét, a városka ünnepelt és rossz hírű primadonnáját. Bár Ákos elítéli őt szabad erkölcsű életmódja

miatt, amikor először a színpadon látja, ő is a hatása alá kerül. A színésznő érzéki vonzerejének jellemzésében három, az édesség jelentésköréhez tartozó hasonlat is felbukkan:

„Sikere percről percre növekedett. A cselekmény a színpadon csak körötte forgott. Mindenki róla beszélt, mindenki rátekinített. Valóban, micsoda gyönyörű dög volt, micsoda cudar, istentelen kis macska. Már nem is fiatal. Túl a harmincon, talán már harmincöt is elmúlt. Húsa azonban porhanyó, kéjesen-fáradt, mintha a sok idegen ágy, a sok idegen kar megpuhította volna, az arca lágy, mint a *banán omló bele*, a melle pedig mint két apró *szőlőfürt*. Valami romlatag báj lakozott benne, a korai hervadás és halál költészete. Úgy szívta a levegőt, mintha sütné a száját, a kis forró szajha-száját, mintha *édeséget* nyalogatna, pezsgőt szürcsölne.” (65.)

Az utolsó mondat az *Édes Anna* előbb idézett két szöveg helyét vetíti előre, a másik két kiemelt kifejezés viszont Novák Hilda alakját is felidézheti. A szépségével és vonzerejével tisztában levő, s céljai elérésében azt tudatosan fel is használó lány egyik kedvence a banán, és minden olyan nyalánkság, amiket „rendes ételek” mellett, titokban, az atyai tiltás ellenében fogyaszt.¹⁴ Torkossága zabolátlanságának és lázadásának egyik jele. Szemrebbenés nélkül tagadja le például, hogy megdézsmálta a Liszner Vilmos apja által „figyelmesség” gyanánt küldött csomagot, melyben – nota bene – malagaaszú és datolya is volt. Az iskolaszolgát selyemcukorkával vesztegeti meg, amikor pedig teát főz Tibornak, előtte „cukrot égetett ezüstkanálom”.¹⁵

Az Orosz Olga és Pacsirta alakja közti hasonlóságba ágyazott kontraszt azonban más motívikus vonalon is kifejezésre jut a szövegben. A virágmotívum, konkrétan pedig a *napraforgó* kapcsolja egymáshoz a két szereplőt, s ezt a Kosztolányi prózájában és költészetében is fontos szerepet játszó színszimbolika foglalja átfogóbb szemantikai keretbe.¹⁶ Pacsirta jellegzetes testtartása (lehajtott fej, lesütött tekintet), illetve a sárga terítő fölé boruló fekete hajkoronája idézi fel annak a napraforgónak a képét, mely Vajkayék kertjében kókadozik.¹⁷ A virág tehát metaforikusan és metonimikusan (térbeli érintkezés) is megfeleltethető a vénlány alakjának. Sokatmondó ennek fényében – s az akkurátus szerkesztés ismételt bizonyítékaként említhető –, hogy az éjszakai kaszinózás alkalmával épp ezeknek a napraforgóknak a kiirtását szorgalmazza Ákos kártyapartnerre, az osztrákgyűlöletéről ismert Ladányi.¹⁸ Mondván, hogy még „a virágban sem kell nekünk a schwarzgelb” (94.). Tegyük hozzá, hogy a színházi előadásról beszámoló fejezetben az osztrák uralom jelképének számító sárga-fekete zászlóra is (akárcsak Pacsirtára) rátapad a „csúf”-ság bélyege.¹⁹ Amikor Vajkaynak az előadás után bemutatják Orosz Olgát, ahelyett, hogy megvető pillantással mérné végig vagy kiköpne felé (ahogy nem sokkal előtte magában eltervezte), rebegő han-

gon dicséri meg a színésznő játékát. Mintha elbódítaná a nőt körülölelő „új divatos parfüm: a *Heliotrop*” (68.).

Amikor Pacsirta megérkezik, a szülők nehezen ismerik őt fel a tömegben, főként a rokonoktól kapott új kalapja és esőköpenye, illetve a kezében tartott kalitka miatt. Jellemző, hogy Vajkayné végül a kosaráról ismer rá, amely *cukorspárgával* van átkörve.²⁰ Érdekesebb azonban a kalitkában gubbasztó „kopott, borzas” (142.) galamb, mely „kacska” lábaival, félreformított „szelíd, buta” (142.) fejével a vénlány groteszk alakmásként hat.²¹ Ez, persze, nem számít új meglátásnak a Kosztolányi-recepcióban, az „édes kód” szerint olvasó tekintete azonban megakad az állatról elragadtatottan beszélő Pacsirta egyik jelzőjén:

„Nézzétek, milyen aranyos. Tubi, Tubi, Tubica. Aranyos kis Tubica. Nem *cukros?*” (142.)

A „cukros” szó már azzal is felhívja magára a figyelmet, hogy használata kicsit szokatlan ebben a kontextusban, inkább a „cuki”, az „édes” vagy az „aranyos” volna talán elfogadottabb. (Mindhárom fordító az „édes” szó célnyelvi megfelelőjét használja, Masini viszont a melléknév felsőfokú alakjával – *dolcissima* – igyekszik érzékeltetni a csúnyácska állat és a szokatlan becéző kifejezés közti kontrasztot.) A szülők nem reagálnak lányuk kérdésére, s ezzel mintha Pacsirta személyére és élethelyzetére vonatkozó őszinte véleményüket fojtánák – ismételten, a korábbi évek gyakorlatát követve – magukba. Nem lehet nem észrevenniük ugyanis, hogy a madár legalább annyira nem „cukros” (édes, édi, cuki, helyes), mint a lányuk. Válasz helyett inkább segítenek kipakolni a poggyászt. Innen pedig, mily véletlen (?), szinte csak édességek kerülnek elő:

„A rokonok két üveg *málnalekvárt*, egy üveg *ringlóbefőttet* küldtek, egy egész disznósajtot meg egy *tortát*, melyet Pacsirta és Etelka néni együtt remekelt.

Ez a torta, mely piskótatésztából készült s kávékrémmel volt töltve – és maguk közt családi tortának, vagy Bozsó-tortának nevezték –, az úton kissé összenyomódott a ruhák közt, s oldalt kifolyt a tölteléke, elmaszatólódott a fehér papírra. Sajnálták mind a hárman, sokáig nézték, csóválták fejüket. De késsel le lehetett kaparni a tölteléket, s így is igen jó volt.” (142–143.)

Úgy tűnik, Kosztolányi egyre-másra az édesség jelentésköréhez köthető szavakkal és dolgokkal halmozza el szereplőjét, mintha ezzel is nyomatékosítaná, hogy élete ténylegesen mennyire távol van az „édes élettől”, és sokkal inkább része annak a sós könnyek elfojtása nyomán jelentkező torokkaparó keserűség; krémes torta helyett a „halovány, pápastaszínű piskóták” (44.) és az ízetlen darás metéltek.

Pacsirta csomagja akár Édes Annáé is lehetne. A cseléd lány megszegényítésében (s így, közvetten, a gyilkosság elkövetésében is) fontos szerepet kapó piskótatekercs, illetve az Anna készítette, s Vizyné

által olyannyira dicsért szilvakompót²² motívuma juttathatja eszünkbe a szerző utolsó regényének világát, és a címszereplő – más okból – „keserűdes” élethelyzetét. De van a két regény főszereplője közti párhuzamnak egy ironikus mellékszövege is: Pacsirta cselédekkel szembeni elvárásai és viselkedése nagyon emlékeztethet bennünket Vizynére. Arra a Vizynére, aki folyton lopással gyanúsítja szolgálóit, és szándékosan hagyja szem előtt a cukrot, azután is, hogy Annát felfogadta, így tévén próbára a lány becsületességét.

„Pacsirta szigorú volt hozzájuk, csukott mindent, főképp a *cukrot*, sokat követelt tőlük, és mind idő előtt megszöktek. Új cselédet nem akartak házukba venni, takarékoskodniok is kellett, nézni minden krajcárra, aztán a mai lányok már loptak, pletykáltak.” (31.)

Még egy bekezdés erejéig érdemes megállni Pacsirta hazatéréseinek jeleneténél. Annál a Vajkay Ákostól származó mondatnál, amely a lánya hamisan csengő dicséretét fogalmazza meg:

„Ákos elkérte a képet. Ő csak leányát nézte.

Ott állt a pajtában, melynek nyitott ajtajához fage-reben volt támasztva, egyik kezével Etelka néni, másik kezével a falba fogódzva, mintegy védelmet keresve valami ellen, amitől félt. Milyen egyedül tengett-lengett ebben a társaságban, az ő rokonai, az ő vérei között is. Csak ez a mozdulata látszott, a kétségbeesett menekülés mozdulata, mely szép volt, különben arca alig tűnt elő, mert fejét, amint szokta, lehajította, és haját tartotta a lencse felé.

– No, milyen?

– *Aranyos* vagy – felelte apa –, *nagyszerű* vagy.” (144.)

Az utolsó mondatban előforduló két melléknévből jól látszik, milyen kínos gonddal kerüli Vajkay a szépségre, kellemre közvetlenül utaló kifejezéseket, s igyekszik azt először a gyermeki, majd valamiféle emelkedett nyelvhasználat elemeivel helyettesíteni (ez utóbbi kicsit erőltetettnek, idegennek is hat – akárcsak az első éttermi ebédet visszafogott lelkesedéssel dicsérő jelzője, a „meglehető”). A mondat három fordítása közül jelentésében és stílushatásában a cseh áll a legközelebb az eredetihez:

„Jsi na něm moc *milá*» [kedves], odpověď otec, »*výborná*» [kitűnő] (166.)

A szlovák fordító már egy átvitt értelemben használt szóval adja vissza Pacsirta „aranyos”-ságát:

„Na obrázku si veľmi *chutná* [szó szerint: ízletes, finom], – povedal otec, – *výborná*.” [kitűnő] (200.)

A 'helyes', 'csinos' értelemben használt *chutná* melléknév olyan gasztronómiai képzeteket mozgósít, melyek az édesség eddig tárgyalt és a továbbiakban még kifejtésre kerülő kontextusai szempontjából egy ironikus

többljelentést ad a mesterkétségében egyébként is disszonáns kicsengésű mondatnak. Ha lehet mondanivaló, az olasz fordító erre még rátesz egy lapáttal, amikor ismételtenged a szuperlatívusz²³ csábításának:

„Sei un *amore*, – rispose il padre, – sei *bellissima* [gyönyörű].” (218.)

Mielőtt a szülők „édességét” vennék szemügyre, Pacsirta külseje kapcsán még érdemes megállni egy pillanatra a regény világának kicsinyített torzképeként felfogható operett egyik betétdalánál. Ahogy arra Szegedy-Maszák Mihály rámutatott, *A gésák* dalainak szövegét meglehetősen szabadon ültette át magyarra Fáy Béla és Makai Emil, nem a fogalmi jelentés pontos átadását, hanem a hangzóság és a ritmus egyenértékűségét tartva szem előtt.²⁴ Példaként idézi Vun-Csi kuplóját, mely – ez is jól ismert – kulcsfontosságú szerepet kap mind Vajkayék lelki metamorfózisának, mind a sárszegi viszonyoknak az ábrázolásában. A „Csúf, csúf csakugyan”, illetve a „Hess, hess, hess” sorok többértelműségéről van szó, melyek nemcsak a kisváros elmaradottságára vonatkoztathatók (ahogy azt a narrátor szerint a közönség nagy része gondolja), illetve, áttételesen, a „szellemi igénytelenség jellemzésére”,²⁵ hanem Vajkayék lányukkal szembeni viszonyára is. A szülők saját kilátástalan helyzetükön nevetnek, „hogyan potyognak szemükből a könnyek” (66.); amin nevetnek, annak tudatosítása „korábban s valamivel később tragédiájukat juttatja eszükbe, és ami ott a sírás fiziológiai s lelki ökonómiájához s benne a részvéthez és a gyászhoz [...] vezet”.²⁶ Az értekező még arra is felhívja a figyelmet, hogy az előadás végén a Vajkay által ismételt sor „az elzavarás

mozzanatát a madarakra használt indulatszóval fejezi ki, s a madár metaforája egyértelműen Pacsirta személyével kerül kapcsolatba”.²⁷

A regény 6. fejezete bemutatja azt, hogy egy bugyuta dal a befogadók kivetítő-applikatív tevékenysége folytán miként megy át többszörös szemantikai feltöltődésen, hogyan nyer el különböző aktuális értelmeket. Jelentőségét tovább növeli, hogy a részegen hazatántorgó Vajkay ezt dúdolgatja magában (a „Csúf, csúf csakugyan” a 9. fejezet zárómondata).

Ezt a jelenséget azonban nem mind a három fordítás képes közvetíteni a maga összetettségében, főként azért, mert az általuk használt fordítás nagy mértékben különbözik a magyartól. Anna Rossová az operett 1899-ből származó, V. J. Novotný által készített cseh fordítását használta, ami viszont azon túl, hogy nehézkes és rövidebb is, sem a csúfságra, sem az elhessegetésre utaló kifejezést nem tartalmaz. Ennek következtében aztán a cseh olvasó előtt végképp rejtve marad a kuplé kódolt üzenete. Hasonló a helyzet a – ritmikailag ugyan sikerültebb – szlovák változattal is, ahol a regény fordítója a „hip-hop” és a „huj, huj” indulatszavak kombinációjával próbálja visszaadni a „csúf” és a „hess” szavak megközelítő jelentését. A Pacsirtára és szülei helyzetére vonatkozó áthallás szintén teljes mértékben elvész. Úgy tűnik, hogy a két fordító nem ismerte fel e beágyazott szövegrészlet poétikai többljelentését. Nem úgy Matteo Masini, aki nem az angol eredeti olasz fordítászövegéhez nyúlt vissza,²⁸ hanem a Kosztolányinál szereplő magyar fordítást fordította le olaszra. Így az szó szerinti és metaforikus jelentésében is a magyar „eredetivel” ekvivalensnek tekinthető:

„Brutto, brutto veramente
il ciufetto da cinese.
Ma c'è forse o fu una gente
Che non ha niente così?

V'è forse un luogo ove il codino
Non è punto conosciuto?
Via, via brutto codino,
via, via, scido, scido, scido!”

Vajkay Ákos metamorfózisának ábrázolásában ugyan csak szerepet kapnak az édességek. A már említett „leánykás” példán kívül (melyhez, tegyük hozzá, az ismeretlen és izgató *vaníliás metélt* elindította ábrándozásnak köszönhetően jut el a szereplő) három további mozzanat érdemel figyelmet ebből a szempontból. Az apa a lánya elutazását követő napokban, a megváltozott kosztoknak és a társasági életnek köszönhetően, több évet fiatalodik. Visszatér belé az élet, arca a jóllét és egészség jeleit mutatja. Míg korábban a múlt foglalkoztatta, és egyre gyakrabban érintette meg a halál lehelete, most mintha újjászületne, s az aggság helyett gyermeki²⁹ vonásai válnak nyomatékosabbá:

„A borbély sokáig dolgozott rajta. Kendőt kötött eléje, langyos habbal szappanozta. Mellén a fehér partellivel *kisfiúnak* tetszett, ki valami fantasztikus *cukrászdai* uzsonnán *tejszínhabbal* maszatolta be orrát-száját.” (54.)

Tejszínhabos cukrász nyalánkságok, bizony, nem szerepelnek Pacsirta étlapján, s a habzsolás helyett a mértékletesség és a takarékoság az irányadó dietetikai elv. Emiatt nézi Vajkay fitymáló tekintettel a vendéglőben a cukrászok sürgés-forgását:

„Épp akkor lépett be két fehérsipkás *cukrászfiú* is, hosszú deszkán rengeteg krémeslepényt hozva, melynek dús, tojásos tölteléke csudásan aranylott a *cukorral* vastagon szórt, barnapirosra sült, omlatagnak látszó vajastésza kérge alatt. Csak futó pillantást vetett oda az öreg, bizonyos *halvány megvetéssel*, aztán fölvette az étlapot. Feleségének adta.” (32.)

Az apa megvető tekintete a lányáét tükrözi vissza, a „halvány” jelző azonban mutatja, hogy már gyengülőben van benne a vendéglői étkezéssel szemben mesterségesen táplált ellenállás. Igyekszik megvető tekintet lövellni a sütemények felé, de az inycsiklandó látvány hatása alól nem tudja kivonni magát. Ezt erősíti meg a „csudásan aranylott” kifejezés is.

Nem sokkal később már maga megy el a cukrászdába, hogy a színházi előadás szünetében egy „aranyzinórral átkötött csokoládésdobozt” (65.) vegyen a feleségének. Merész tette egyértelműen a lázadás, a kitörni vágyás gesztusaként értelmezhető. Pacsirta jelenlétében biztos nem engedte volna meg magának ezt a fényűzést; igaz, miatta színházba sem jártak már évek óta.

Vajkayné később Szilkuthy Birivel, „Pacsirta egyetlen jó barátnéja”-val fogyasztja el az édességet:

„Anya megkínálta őt a színházi csokoládéval, melyet még nem fogyasztott el, és csevegve, nevetgélve mind megszegették, nyolcig.” (105.)

Azonban sem a társalgás, sem a csokoládé, sem pedig a pótcselekvésként végzett varrogatás nem csökkenti benne a késlekedő ura miatt érzett szorongást. Ekkor nyúl a cukorhoz:

„Majd idegességében egy *kocka fehércukrot* vett a szájába, azt szopogatta. Nézte a képeket, melyeket annyiszor látott, Dobozyt és hitvesét, az első magyar minisztériumot, Batthyányt, a kapcsos albumokat, melyekben megtalálta a Vajkayak, Bozsók képeit harmadízíglén, Pacsirtát is tíz-, tizennégy éves korában, babával, léggömbbel, sziklán ülve merengő helyzetben, de gondolatait semmi sem terelte el.” (105.)

Az pedig már nyugodtan az értelmező rögeszméjének számlájára írható, hogy a szándékoltság jelét véli felfedezni Füzes Feri hol *édesnek* és *idétlennek* (29.), hol pedig *szirupédesnek* nevezett mosolyában (129.), a szomszéd fiú majszolta száraz kenyérben, „melyen a vastag, *cukros* napfény végigcsorrant, mintha *mé-*

zet pergettek volna rá” (38–39.), a színház padlóján heverő *cukorka* papírokból (56.), a vonatból a várakozó Vajkay szülők előtt kiszálló család gyermekének *édesded* alvásában (136.), a városka úriasszonyainak *befőtt* és *cukrászsütemény* mellett való társalgásában³⁰ vagy Pacsirtának az apjához intézett üdvözlő szavaiban: „Gyere csak ide, *édes*. Hadd nézzelek meg.” (145.) Az pedig, hogy az olasz fordító a vendéglői jelenetben a „város színe-java” szókapcsolatot a „la crema della città” (55.) fordulattal adja vissza, már tényleg csak hab a tortán (azt hiszem, elnyerte volna Kosztolányi tetszését).

De mit kezdünk a szlovák fordítás utószavának nyitómondatával? Írjuk azt a véletlen számlájára? „Aki nem élt a forradalom előtt, az nem tudja, mit jelent az élet édessége.”³¹ Ludovít Garaj (Garaj Lajos), persze, nem az édesség, sokkal inkább a forradalom vízvázalató szerepe miatt idézi Napóleon hírhedt külügyminiszterének, Talleyrand-nak szállóigévé vált mondatát, s vonatkoztatja a *Pacsirta* szerzőjének írói pályájára (ebben az segíti, hogy az évszám, 1789 helyett a „forradalom” szót használja). Ezzel, anélkül, hogy a tudatában lett volna, az én malmomra hajtotta a vizet. A mondatot úgy is átfogalmazhatjuk, hogy aki Kosztolányi előtt élt, nem tudhatja, mit jelent a sárszegi, azaz a vidéki magyar élet édessége – és keserősége.

PS:

Már jóval a tanulmány megírása és leadása után jutottam hozzá Tolnai Ottó *Kosztolányi édességei* című esszéjéhez.³² Ha ez korábban történik meg, nyilván valamilyen módon belefoglalom az elemzésbe, mivel olyan kérdéseket jár körül, amelyek nemcsak a fenti gondolatmenet, de a Kosztolányi-életmű mai értelmezése szempontjából is jelentőséggel bírnak. Különösen azért, mert az oeuvre különböző műfaji tartományai közötti átjárásokra és variációkra figyelmeztetnek. E személyes hangú, asszociatíván kanyargó, (ön)életrajzot, irodalomtörténetet és kultúrtörténetet egymásba oltó írás a szabadkai születésű szerző „édes bölcséletét” vizsgálja, elsősorban tárcák (*A cukrász*, *A cukrászsegéd*, *Cukor és irodalom*) és novellák (*A cukrászda*, *Esti Kornél 7. fejezet*) példaanyagára támaszkodva. Rámutat arra, milyen szimbolikus szerepet is játszott a négy alapíz közül épp az édesség a művekben, s hogyan kapott az író halálának évében megjelent egyik tárcában (*Cukor és irodalom*) filozófiai dimenziót. Kosztolányi itt azt magyarázza, miért kérnek a halálraítelt rablógylkosok utolsó kívánságként édességet. A vonatkozó gondolatokat nekem is idéznem kell: „Az *édes szinte túl van az ész határkörén. Az édes az első és ősi íz, mely az anyatejet idézi föl. Az édes szinte nem is*

eledel, hanem izgatószer, mámor és zsongító, mely vilamos ütésként hat ránk, s idegrendszerünket, agyvelőnket táplálja. Az édes bizakodás, szellemi erőtartály, pótszere az élet keserűségének. Az édes bölcsélet és világnézet is. Az édes a messze múltba nyúló érzet, a gyermekkori mennyország. Hiába hallottuk szidni kiskorunktól fogva, hogy kártékony és haszontalan, hogy rontja fogunkat és gyomrunkat, belül, a lelkünk mélyén mindnyájan megrögzött édespártiak vagyunk.”³³

Az idézet akár kiváló zárata is lehetne e toldozott tanulmánynak; esetleg utalhatnék még Édes Anna gyilkosság előtti süteményhabzsolására is, és a címszereplő „édességét” vizsgáló, korábban már hivatkozott tanulmányomra. Megtettem. De van még valami, amire ki szeretnék térni, s ami eredendően jegyzetlapokon maradt meg, afféle érdekességként, a „jó lesz majd egyszer még valamire” rekeszbe számúzva. Tolnai Ottó esszéje bátorított arra, hogy mégis elővegyem és – ha csak afféle *codaként* is, de – beillesszem őket a szövegembe. Hátha nem lesz már „egyszer még”, és elfeledkezem róluk.

Három versről van szó, melyek az édesség ízelménye és annak különféle konnotációi révén egyaránt kötődnek a *Pacsirtához* és az *Édes Annához* is. A *Számadás* kötet *Negyven pillanatképének* 3. darabja mindjárt mindkettőhöz is:

„Külvárosi kapuban kisgyerek
száraz kenyeret majszol, ám - igézet -
az édes, ikrás napfény rápereg,
s ő nyalni kezdi ezt az égi mézet.”

A vers prózai előzménye a *Pacsirta* 4. fejezetében olvasható. „Még süttött a nap. [Vajkayék] Kinyitották az ablakokat, a lakást átjárta a lanya légáram, melyen arany por-oszlopok libegtek. Szemben velük Veres úr rongyos, szutykos porontya, Gyurka ácsorgott. *Száraz kenyeret majszolt, melyen a vastag, cukros napfény végigcsorrant, mintha mézet pergettek volna rá, s a fiú nyalogatta.*” (38–39.) Az „égi mézet” szókapcsolat pedig felidézi a mézeskalács ízéhez hasonló mannát, mely, mint köztudott, a szerző olvasatában Édes Anna nevének egyik fontos asszociatív összetevője volt.

A második a szinesztétikus hatásokkal operáló *Az arany alapra arannyal* (1910) című költemény, melynek lírai énje az írást a rajzolás gesztusával helyettesíti, miközben olyan tapasztalatokra is reflektál (ízlelés, tapintás), amelyek túlmutatnak mind a nyelv, mind a kép közegén. A női test elképzelt megrajzolásakor kitüntetett szerep jut az édességeknek: az iniciálét festető szerzetes szerepében tetszelgő alkotó szubjektum a bájt és az érzéki vonzerőt egyaránt ebbe a képzetkörbe tartozó szavak segítségével fejezi ki. Két kiragadott részletet idézek belőle; az előbbi *Pacsirta* „cukros” galambját, az utóbbi pedig Olga érzéki hangszínét („mintha édességet nyalogatna, pezsgőt szüröcsölne”) és

Pacsirta keserédes hasonlatokon keresztül reflektált sírását („mintha aszúbert nyelne”) vetíti előre:

„Arany-alapra festeném arannyal,
és olyan lenne, mint egy *cukros* angyal,
aranyruhájú és arany szemű.
És búsan bűgna *édes*-lanya teste,
mint egy nemes és ódon hegedű.
[...]
És olyan lenne fáradt ajaka,
mint *szirupédes*, barna *malaga*,
és karja, mint egy kóbor villanás,
és dereka, mint egy meleg kalács,
és hangja álmos, bágyadt rezdülettel,
mint enyhe fürdő és mint a meleg tej.”

S végére hagytam a legzavarbaejtőbbet, mely azonban egyúttal a legkomplexebb is, az édesség irodalmi szemiotikája felől nézve legalábbis mindenképpen. Mivel a vers keletkezésének időpontja ismeretlen (a Réz Pál szerkesztette gyűjteményes kötetben a *Rímjátékok, csacsírimék, paródiák* között szerepel), nem tudhatni, előzményről, korai ráतालálásról vagy kései összegzésről van-e inkább szó. Önismétlő kommentár helyett, azt hiszem, elegendő a kulcsszavak kiemelése. A verset teljes terjedelmében közlöm:

Kis bordélyház

*Picike kéjnök, ti kiket kifestett
fantáziám, tiétek ez a dal,
egy férfitől, kinek az alma feslett
s útszéltre vágta már a viadal.
Kis bordélyházam, túl az óperenciákon,
hadd lássa más is, nyitljék kapuja
s lépjen ki onnan százezer buja
kis lány gyűrött seelyembe halovánnyon.
Sáros angyalkák, ti hüvelyknyi lányok,
piskótatestek, kapualjban állók,
idézzetek halálos éjeket,
és piszkos, parfümös ruháitokban
készítetek mocsaras kéjeket.
Hegyes cipőcskékétek bús vágyra koppan,
ha izzadt kéj mézibe forrotok,
gyönyört szaglász kis sáros orrotok.
A seggecskétek két kis gumilabda,
és szörp a nyálatok ezüst patakja,
kéj, hogyha ültök s terpedt lábbal álltok,
aranyt pisiltek és habot kakáltok.
Ti vagytok nekem a láz és a vakság,
ti cukraim és gyilkos mérgeim,
tejen hízott kis rózsaszín malackák,
patkánykák, gyíkok, édes férgem,
csiklandozzatok, ne hagyjatok árván,
takarjatok be, hogy senki se lásson,
violaszemetek legyen a lámpám,
a testetek legyen meleg kalácsom.
És hogyha majd őszén, lerongyolódva,
az ablakokon bezörgetek,
eresszettek be rongyos ágátokba,
az agg költőnek adjatok helyet.*

- 1 Benyovszky Krisztián: *Vér és arany, sár és hó*. Filológiai Közöny 2009/1–2, 89–105.
- 2 Benyovszky Krisztián: *Anna, te édes*. Literatura 2010/1, 52–67.
- 3 Dezső Kosztolányi: *Pavučina*. Fordította: Anna Rossová. Praha, Mladá Fronta 1961.
- 4 Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó 1971. A regény eme kiadására a továbbiakban már csupán oldalszámokkal hivatkozom. Minden kiemelés tőlem (B. K.) származik.
- 5 Benyovszky Krisztián: *Irodalmi étlapok*. Alföld 2007/9, 105–115. Kötetben: B. K.: *Szövegek szeszélye*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó 2010, 149–167.
- 6 Benyovszky Krisztián: *Anna, te édes... 66*.
- 7 Dezső Kosztolányi: *Škovránok*. Fordította: Oto Obuch. Bratislava, Tatran 1970. A fordításra a továbbiakban már csupán oldalszámokkal hivatkozom.
- 8 Dezső Kosztolányi: *Allodola*. Fordította: Matteo Masini. Palermo, Sellerio editore 2000. A fordításra a továbbiakban már csupán oldalszámokkal hivatkozom.
- 9 A leírás stílusa Ákos zaklatott lelkiállapotához és későbbi kifakadásához képest kiegyensúlyozottabb, tárgyilagosabb.
- 10 Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Budapest, Európa Könyvkiadó 2008, 127.
- 11 Kosztolányi Dezső: *Édes Anna... 139*.
- 12 Sprawka, Anna: *Kosztolányi Pacsirta c. regényének pszichoanalitikus interpretációja*. Debreceni Szemle, 1998/3, 397.
- 13 *Nota di Matteo Masini*. In: Dezső Kosztolányi: *Allodola*. Palermo, Sellerio editore 2000, 239.
- 14 Kosztolányi Dezső: *Aranysárkány*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1968, 36–37.
- 15 Kosztolányi Dezső: *Aranysárkány... 72*.
- 16 Pacsirta visszatérő színattribútuma a sárga. Az említett példákon kívül (méhes, virágpor, terítő, napraforgó-párhuzam) említhető a történet elején és végén egyaránt hangsúlyozott kacsázó járása (8., 136.), a lány levelében „bájos”-nak mondott sárga tollú csibék (83.), sőt akár még Vajkayné elutazás előtt elhangzó intése is: „– És ne egyél sárgadinnét. Ne egyél uborkasalátát. Pacsirta, ne egyél, a világért se egyél.” (12.) Közismert a sárga szín gazdag szimbolikája Kosztolányi költészetében, de egy ilyen szempon-tú műnem- és műfajközi vizsgálat elvégzése messze túlhaladná a tanulmány kereteit.
- 17 „Egy napraforgó lecsüggesztette fejét a sötétedő éjszakában, mintegy vakon, keresve a földön a napot, melyet bámulni szokott, a napot, melyet most nem talált sehol.” (77.) Szitár Katalin Pacsirta fejtartását a természetlenség metaforájaként értelmezi: Szitár Katalin: *A prózanyelv Kosztolányinál*. Budapest, ELTE 2000, 68.
- 18 „– Legény vagy a talpadon, Ákoskám. Csak egyet tégy a kedvemért. Dobd ki kertedből azokat a randa napraforgókat.” (94.)
- 19 A főispán „Csak akkor ugrott föl – ekkor azonban olyan gyorsan, mint egy automata –, mikor a Hentzi-szoborról meg a sárga-fekete zászlóról is megállapították, hogy csúf. Hátrább húzódtott, a páholya mélyébe. Másképp azonban nem tehetett. Végre ő a magyar kormány tekintélyét képviselte.” (67.)
- 20 „Négy-öt lépésnyire lehetett tőlük, mikor anya a nő háta mögött megpillantotta a hordárt, ki a barna vászonbőröndöt cipelte, melynek két oldala kidudorodott. A kosarat is látta átkötve cukorspárgával, a kulacsot, a vizeskulacsot, és a hordár vállán a fehérécskos gyapjútakarót. Igen, igen, igen.” (136.) Visszatérő motívumról van szó, hisz már a regény nyitómondatában, a pakolási jelenetben felbukkan: „Az ebéd-lő támlás diványán nemzetiszín zsinedgarabok, cukorspárga-végek, papírok foszlányai heverték s a helyi újság szétszaggatott példánya, melynek homlokán kövér címbetűkkel ez volt olvasható: Sárszegi Közöny, 1899.” (5.)
- 21 Ezt a motívumot emelte ki Stevan Lentmanji, amikor a regény szerbhorváth fordításának a *Život u kavezu*, azaz *Élet a kalitkában* címet adta. Vö: Čudić, Predrag: *Kosztolányi Dezső Pacsirtájának fordításáról*. In: Hóza Éva – Arany Zsuzsanna – Kiss Gusztáv (szerk.): *Az emlékezés elevensége. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön*. Szabadka, Városi Könyvtár 2007, 587–589.
- 22 „–Vörösszilva. Ő maga tette el. Nézd ezt a gyönyörű cukros levét. Mint a rubint. Van hozzá kedve. És érzeke.” Kosztolányi Dezső: *Édes Anna...* (Kiemelés: B. K.)
- 23 Jegyezzük meg, hogy az olaszban ennek sokkal nehezebb ellenállni, mint a két szláv nyelvben. E grammatikai forma közkedveltségét jelzi, hogy az *-issimo, -essimo* képző – főként a beszélt nyelvben – előszeretettel kapcsolják az olaszok nemcsak bármiféle melléknévhez, hanem akár főnevekhez is.
- 24 Szegedy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram 2010, 239.
- 25 Mohai V. Lajos: *A sárszegi regények és környezetük*. Szombathely, Savaria University Press 2010, 66.
- 26 Bónus Tibor: *A csúfmásik. A saját idegenségének irodalmi antropológiájáról*. Budapest, Ráció Kiadó 2006, 147.
- 27 I. m.
- 28 A librettó olasz fordítása már a darab első bemutatójának évében, 1896-ban elkészült, mely aztán számos újryomásban megjelent, anélkül azonban, hogy a fordító nevét feltünteték volna. Vö: Lavezzi, Gianfranca: *»Chi son? Sono un poeta«*. *La cauta rivoluzione della librettistica sullo scorcio dell'Ottocento*. <http://www.italianisti.it/FileServices/Lavezzi%20Gianfranca.pdf> Letöltve: 2011. április 22.
- 29 Vajkay rendbontó szivarozásának leírásában a (kis)gyermeki tulajdonságjegy az édes szemantikai és értékbeli oppozíciójának számító *keserűséggel* kerül összefüggésbe: „Az öreg csecsemő-mohósággal *cuclizta* szivarját, szopta nyáltól csillogó végét, ezt a zamatos, *keserű* csecset.” (51.)
- 30 Hasonlóan tesznek a sárszegi tanárnék is az *Aranysárkány*ban, közben pedig „Édesem”-nek szólítják egymást. Kosztolányi Dezső: *Aranysárkány... 51*.
- 31 Szlovákul így hangzik: „Nepoznal skutočnú sladkosť života, kto sa narodil po revolúcií.” (207.)
- 32 Tolnai Ottó: *Kosztolányi édeségei*. In: Gulyás Gabriella – Horváth Csaba (szerk.): *Jelenidőben*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum 2010, 185–206.
- 33 Idézi: Tolnai Ottó: *Kosztolányi édeségei... 201–202*.

„Csodálatos babák, játékok a nők”¹

foglalmaz Kosztolányi Dezső abban a job-
bára gyorsírással írt naplóban, melyben hol
Esti alakja, hol pedig az utcai lányok kerül-
nek elő, otthoni és kávéházi emlékfoslányokkal, va-
lamint (regény)ötletekkel fűszerezve. A kéjnők azon-
ban nemcsak a naplóban kapnak főszerepet, hanem
több szépirodalmi műben, valamint a levelezésben is.
A gyorsírástól följegyzésekben említett P. Irmárról meg-
tudhatjuk, hogy „ágyban feküdt, szőke feje a párnán
[...] aranyzöld szeme volt”; Vékony kisasszonyról pe-
dig azt, hogy „keze anyyira izgatott [ti. KD-t], hogy
majd megőrültem, mire hozzá fölértem. Később sár-
gára festette a haját.”² *A sárgahajú nő* (első, kézírás-
os változatban: *Pikáns, borzalmas zene*)³ című korai
Kosztolányi-versben a fentiekkel egybevágó sorokat is
olvashatunk: „A szeme zöld / s sárgára festi a haját. /
Ha rád tekint, megölt / e csillogó, színes agát, / e vil-
logó, bűvös agát.”⁴ A napló ugyan 1933–34-es kelte-
zéssel került be a köztudatba, azonban, ha a kézira-
tos anyagba (füzetbe) belelapozunk, láthatjuk, hogy
egészen különböző időpontokból származó, beragaszt-
ott papírdarabkákon is olvashatók följegyzések. Így
nem pusztán a megnevezett alkotói korszakban szü-
letett gondolatokról beszélhetünk, hanem annál több
esztendő termékéről.

Am nemcsak Kosztolányi verseiben találkozhatunk
kurtizán-motívumokkal, hanem például *A rossz baba
karrierje* című ifjúkori novellában is. A főszereplő baba
kezdetben az illedelmes jókislány sztereotípiáját tes-
tesíti meg, később aztán – a „vásott” rokonlány, Jo-
láncia érkezésével – átalakul. Eleinte még „egy kis ezüst
keresztet [viselt] a mellén”, majd Jolánka kreativitá-
sának köszönhetően, „szőkesége aranyfényében, kacér

fürtök, pikáns tincsek varázsában” tűnt föl, s „szeme
huncutul kacsintott”. A kis játékszer a családba kerü-
lésekor még az anya szigorú nevelési elveit tükrözte,
hisz „illedelmes baba volt, szerény és szemérmes, mint
egy iskolakönyvi olvasmány”.⁵ Ez a „jókislány” azon-
ban a szadizmust hozza elő az egyes szám első sze-
mélyű elbeszélőből, a kisfiúból, illetve annak öccsé-
ből. A babát ugyanis vaskalapáccsal akarják szétverni,
utána pedig összevisza taposni. Ezt az agressziót egy-
felől a hűg féltő gondoskodása provokálja ki, másfe-
lől a baba „önhitt és gögös” viselkedése. Nem nehéz
a babában a mindenkori nő képét és annak különbö-
ző, némileg leegyszerűsített aspektusait fölismernünk.
Az illedelmes jókislány, aki büszke és látszólag nem fi-
gyel a fiúkra, heves pusztítási vágyat ébreszt „udvarlói-
ban”. Mindez nemcsak a rombolási ösztön elszabadu-
lását jelzi, hanem erotikus töltettel is bír.

A másik birtoklásának a vágya, annak a bekebe-
lezésére tett kísérlet, illetve – a test uralásán keresz-
tül – a másik lelkének uralási vágya is megjelenik eb-
ben a szadisztikus gesztusban. Az „érzéketlen” nő,
aki nem méltatja figyelemre a fiúkat, ugyanis akadály
lesz, a sarjadozó férfi-büszkeség megélésének (az egó
kiteljesedésének) gátja – hisz emlékeztet a korlátozó
anya archetípusára is –, ezért pusztítani kell. E pon-
ton eszünkbe juthatnak azok a testfilozófiák is, ame-
lyek napjainkban egyre népszerűbbek. Sokan Sade
márkitól eredeztetik a jelenséget, akinek filozofikus
és egyben pornográf regényei az emberi testet állítot-
ták középpontba, illetve annak meggyalázását, de – ez-
zel ellentétben – a váagnak is hangot adott. „Sade-nál
a Másik test határainak lerombolása egyben a saját test
határainak lerombolása is, mely a testben – a szóban –

»válk testté«, s mely az individuum határainak megsértésére irányuló kísérlet is egyúttal. A testek és individuumok határainak átlépése a tudatalatti határtalanságot is felfedte. A tudatalatti kérdésköre nem pusztán a freudi olvasatok lehetőségét veti fel, hanem az emberben tételezett Gonosz fogalmának kérdését is. [...] A Természet – melyet Sade egyetlen maga felett álló törvényként elismer – pusztulást és pusztítást kíván.”⁶

A baba másik arca tehát már sokkal szimpatikusabb lesz a fiúk számára. Ő ugyanis „a kurtizán”, akinek az a feladata (azért fizetik), hogy örömet adjon a férfiaknak. Az örömlány mindig rendelkezésre áll, így nem okoz kihívást a férfi-egó számára. Ugyanakkor a „rossz babában” benne van a lázadás öröme is, a konvenciók elleni tiltakozás vágya, és a szabadság megvalósulásának lehetősége. Az utcalány kényszerű cinkosává válik a férfiak: együtt lehet „bünt” elkövetni, s a tekintélyeket (itt főként a szülői – anyai! – tekintélyt) semmibe venni. A prostituált nem akar semmit, nem kényszerít illedelmes viselkedésre – mint a másik nő, az anya –, nem kell neki udvarolni. Egyszerűen csak adja magát, hagyja, hogy a férfi azt tegyen vele, amit akar. Az anya-figura (beleértve az anyai mintát követő jókislányokat is) azonban követel, előír, megfelelési kényszereket támaszt.

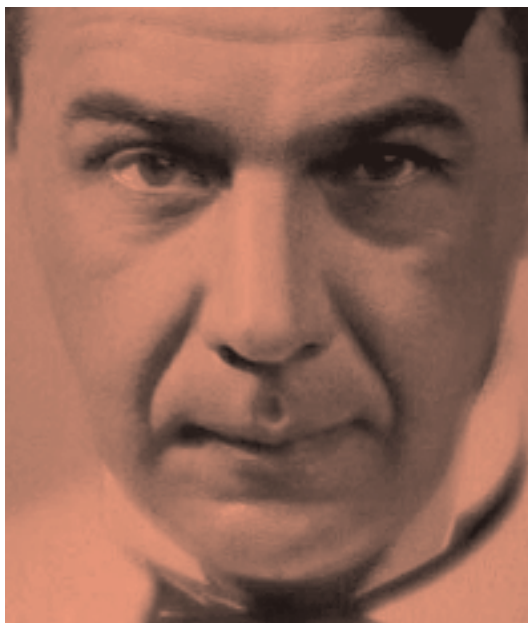
De Kosztolányi más műveiben is a nő e kétféle szerepkörével találkozhatunk: a kiszolgáltatott játékszerekkel, akik ugyanakkor a szabadságot és a lázadást is jelentik, valamint az anyafigurákkal. Előbbiek utcai lányok, cselédnők és pajkos kislányok („babák”) képében jelennek meg, utóbbiak pedig nagyságos asszonyokként és, persze, anyákként. Önálló akarral rendelkező, felnőtt és érett, önmagára reflektáló, árnyaltabb érzelmi világgal bíró („hús-vér”) nőket – akiknek nem az anyaság az elsődleges attribútuma – nem igazán találunk írásaiban. Az anyák is csak mint szigorú gondoskodók jutnak szóhoz; a női lélek behatódóbb ábrázolása, összetettségének bemutatása nélkül. A játék-nő (szabadság) és az anya-nő (kööttség és kötelezettség) két típusa is vagy megmarad mellékszereplőnek, vagy, ha főszereplővé is lépnek elő, akkor is beleragadnak a bábu-létbe: nem éreznek és nem gondolkodnak.

Kosztolányi egyik leghíresebb nőalakja, Édes Anna is csak bábként működik. Nincs belső története, nem tudunk meg semmit a vívódásairól, a személyiségéről. A hallgatása és a gyilkossága az, ami alapján következtethetünk jellemére és a lelkében dúló viharokra. Jancsi úrfival történt „kalandja” pedig női mivoltában teszi játékszerré. A fiatal világfí lényegében házi lotyójaként kezeli Annát, aki kéznél is van, ingyen is van. Vele szemben nem kell a társadalmi konvenciókat betartania, nyugodtan lehet önmaga. Lehet kegyetlen vele, lehet gúnyos. Nincs szükség illedelmes udvarolásra, felesleges tiszteletkörükre. Amikor An-

na teherbe esik, azt is könnyen el lehet intézni: mindössze gyógyszert kell szerezni. Az, hogy ez Annának milyen fájdalmakat okoz, már nem érdekes számára. De nemcsak Jancsi úrfi – és, persze, a Vízny házaspár – nem törődik a cselédnők lelkével, hanem az elbeszélő sem tárgyalja külön. Nem tudunk meg semmit a szenvedéséről, amit egyrészt a fiú aljas viselkedése (visszaélt a lány kiszolgáltatottságával), másrészt a kikényszerített vetelés fizikai kínja okozott. Mindössze Moviszttertől hallunk szavakat a kiszolgáltatottságról, ám ez nem feltétlen a nő, sokkal inkább a cseléd kiszolgáltatottsága.⁷

A regényben szereplő másik nő, Víznyé a másik női prototípust, az anyafigurát testesíti meg, ám ebben a minőségében is csődöt mond: meghal a gyermeke, emiatt kegyetlenné és érzéketlenné válik. Nőisége sem feleségi (a „migrénes nagyságos asszony” sztereotíp börtönében vergődik, gyomorhajos és idegbetegen), sem anyai mivoltában nem mutatkozhat meg. Ő jelenti a társadalmi elvárásoknak megfelelő nőalakot, aki a férfiban is a megfelelési kényszert erősíti. Víznyé – aki azonban „egészséges” – egyszerűen csak csalja, így próbálja kiélni „szabadságvágyát”: „Megint járt-járt a világban, a maga dolga után, a maga kalandjai után. Tudta róla, hogy csalja őt. Víznyé a kislány halála után szanatóriumba került, ott élt évekig, akkor hidegedett el iránta a férje, azóta csalta őt, udvariasan és finoman, de folytonosan csalta.” A miniszteri tanácsos egész élete ugyanis arról szól, hogy megfeleljen hivatali rangjának. Ezt tükrözi családi állapota (nős), illetve öltözköze is: „Galambszürke ruhát hordott, patyolatfehér inget, kifogástalan nyakkendő.”⁸ Víznyé, a „tisztességes asszony”, aki férje számára unalmas és idegesítő, elítéli a cselédnők szajhalkodásait. E gesztusában a féltékenység is közrejátszhat: a cselédnőkkel

ellenétben ő már nem tud kielégíteni egy férfit, vagy legalábbis nem úgy, ahogyan az megkívánná.

Egy másik regényben, a *Pacsirtában* a női főhős csak a kerettörténetben jelenik meg, az alaposabban megrajzolt női szerep inkább az anyáé. Ám Pacsirta szintén anyafigurának tekinthető, hiszen ő az, aki elvégzi a házimunkát, gondoskodik a családról. Mintha fordított szerepekről beszélnénk: Pacsirta nem lánya, hanem anyja lesz a szüleinek. A szülők pedig szót fogadnak neki, azonban mihelyt kiteszi a lábát, „rosszalkodni” kezdenek. Vajkayné ekkor válik (újra?) „nővé”, hiszen például az étteremben elkezdti figyelni a hősszerelmezt („Az asszony el volt ragadtatva. Csak leánykorában találkozott efféle tapintatos, kellemes fiatalemberekkel, azóta nem”), akit először még – berögzült prüdériája miatt – papnak hitt. A színházba menet végre fölveszi az egyetlen szép ruháját, s megjelenik benne a tetszeni vágyás. Férjével együtt ő is kinyílik, s kezdi végre nőként is élvezni az életet. Mikor azonban hazatér Pacsirta, Vajkayné vele együtt újra öregasszonnyá (öreglányá) válik, hiszen ismét rosszul lesz a vendéglői szagtól, „öregasszonyos katona-regulával” szól a lányához, s vele együtt pókhálósodik be („valami hamuszín köd borult rá, gyengéden, de el nem téphetőn, valami alig látható, vékony, de erős pókháló: az öregség, a közönyös, jóvátehetetlen vénység, mely már nem is fáj neki, hanem elfogadta, a leánya nevében. Amint álltak egymás mellett hárman, már hasonlítottak egymáshoz”). De Vajkay is keresztülmegy a pókhálósodás–férfiasodás–pókhálósodás folyamatán, így az ő „férfiasságáról” is árulkodik a vele egy háztartásban élő nő „nőisége” és kibontakozása. A regény konklúziója akár az is lehetne, hogy egy nő számára nincs igazi megoldás. Ha férjhez megy, ha nem, mindenképpen megkeseredik az élete. Anya és lánya egymás tükörképei

lesznek. Az egyedüli boldogságot egy nő számára talán a könnyűvérűség adhatja – Kosztolányi világában –, hiszen csak a gésát alakító színésznő („Ez a perszóna semmit sem szégyellt. Hosszan pihent egymáson a két száj, ette egymást, habzsolva a gyönyörűséget, tépdeseve a kéjt, melynek nem akart vége szakadni. Egyre izzóbbá, parázslóbbá vált az ölekezés”) és a Thurzó-lányok („Zelma, a nagyobbik olyan szecsessziós. Cigarettazik és nem visel fűzőt”) mutatnak alternatívát, a boldogtalanság és a hervadtság ellenében.

Az *Aranyáskány* Hildája ismét a „rossz lány” típusa lesz. Bűne, hogy szabad akar lenni, meri vállalni önmagát és a szerelmet. De hasonló alak Poppaea is, *A véres költő* egyik hősnője, Nero felesége. Ő is rendelkezik a felnőtt nő önálló akaratával, azonban a kurtizánszereptől ő sem menekül, sőt, még démonizálódik is. Nero mint férfi azonban – akárcsak a kisfiúk az említett novellában – őt is „rossz babának” nézi: „Szép vagy, – vall Nero elcsigázva – baba, fáradt, beteg baba. Azaz nem is vagy szép. Különös vagy.”¹⁰

Akadnak, akik egy-egy szerző írásainak olvastán az életrajz iránt kezdenek érdeklődni. John Batchelor például a mindenkori olvasó, az olvasott mű és a szerző életrajzának kapcsolatát így foglalja össze: „Elolvassuk a művet. Utána elolvassuk az életrajzot. Utána újra elolvassuk a művet és többet értünk meg belőle.”¹¹ Az átlagolvasó a mai napig így tesz, s az irodalomtudománynak felelőssége az is, hogy ha már egyszer a mindennapi ízlés kíváncsi a szerzőre is, akkor hiteles és megbízható életrajzot adjon a kezébe. Szerb Antal szintén elemzi a kérdést, *Az író és életrajza* című esszéjében: „az olvasót – vagy mondjuk az embert általában –, hiába, minden remek szellemtörténeti elemzésnél jobban érdekli kedves írójának magánélete. Lehet, hogy ez teljesen ostoba érzés, de az ember nem tud segíteni magán, mindig arra kíváncsi, hogy »mi igaz« abból az érdekes történetből, amelyet olvasott, »mennyire őszinte« az a költő, akinek verse megrendítette, szóval, tudományosabban kifejezve, ösztönösen keresi a mű élményalapját – s az irodalomtörténettől erre vonatkozó felvilágosításokat vár.”¹² Akármennyire is függetlenítették egyes irányzatok a szerzőtől a művet a 20. században, belénk van kódolva, hogy az alkotások mögött az *embert* is keressük. „Világossá vált, hogy a Szerző életben maradt, nem halt meg” – írja Nigel Hamilton az életrajz műfajának történetét taglaló könyvében.¹³

Mindezek fényében vessünk egy rövid pillantást Kosztolányi és a nők kapcsolatára! A műveiben előforduló sztereotípiákat vajon mennyiben befolyásolhatták személyes tapasztalatai? Első nagy szerelme, a Fecske-lány (Lányi Hedda) volt, aki mindössze 14 évesen (tehát még gyereklányként) mondhatta magát a költő kedvesének. Kiss Ferenc monográfiájában a dacos kislányt hol a rossz baba alakjával, hol Hildáéval, hol

Poppaeával hozza összefüggésbe, sőt, még a gésa alakjában is fölfedezni véli. A lány viselkedését Kiss szerint „megbosszúlja” Kosztolányi ezeken a nőalakokon, hisz Hedda végül elutasította a szerelmét: „»Madár vagy. Fecske. Könnyű fecske.« Heddáért rajongott így az ifjú költő. Igaz, Nero így folytatja: »Vagy karvaly. Éles csőrrel és körmökkel. Nem, más vagy. Gyümölcs vagy, rózsza vagy, gyümölcs vagy...« S ebben a folytatásban már teremtő könnyedséggel szerez magának érvényt az alapeszme: a madárkép megmarad, éppen csak a ragadozó tulajdonságok lépnek előtérbe, – ráhibázva ezzel Poppaea igazi lényére [...] a Hedda-szerelem csúfos tanulságait Kosztolányi az egész női nemre kiterjesztette.”¹⁴ Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy mialatt a kis Fecskelánynak Szabadkán kellett epedve várakozni szerelmére, addig Kosztolányi például Párizsban Madame Frou-Frou kegyeit kereste. Ahogy Csáth Gézának szóló, 1909. májusi levelében ír: „A Montmartre-on ültem, a Tabarin mulatóban. Egyedül és kétségbeesve. Nők táncoltak körülöttem. Paris legelőkelőbb táncosnői. Az egyik, Mme Frou Frou nagyon megtetszett [...] A villanylámpák alatt csókolóztunk. [...] Aztán egy éj. A nő megcsócsált, megmosott, végignyalt, rám köpött egy meleg gejrít, végül pedig kiköpött és újra szájába vett.”¹⁵ És ahogyan Heddának ír nem sokkal később, immár Budapestről: „nagyon szépen, munkásan élek [...] Munka közben sokszor – mindig! – bánt az a súlyos probléma, hogy nem változtatta-e meg a frizuráját?”¹⁶ Az már nem derül ki a levélből, hogy vajon frufruval látta-e viszont képzetében a szabadkai kislányt.

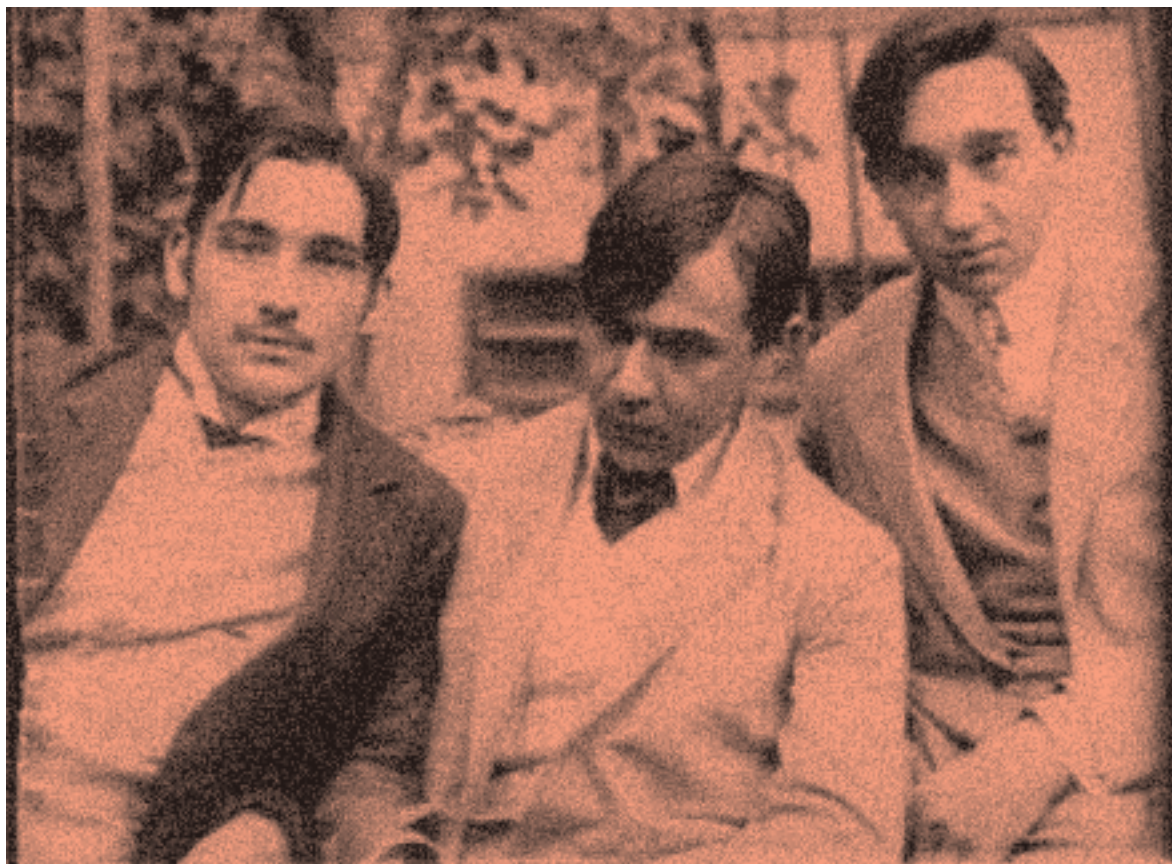
Kosztolányi feleségéről tudjuk, hogy színésznői karrierjét hagyta oda férje kedvéért. Több forrás tanúskodik arról, hogy Harmos Ilona nemcsak Kosztolányi lakhatási körülményeiről gondoskodott, hanem anyagi ügyeit is intézte, valamint „menedzsere” is volt. A fehérterror idején például ő ment ki tárgyalni Hatvanyhoz, hogy segítsenek Bécsben megjelentetni férje műveit, aki közben idehaza a *Pardon* rovat vezetőjeként tevékenykedett.¹⁷ De azokból a hangfelvételekből is kiderül, mennyire egyengette a háttérből férje karrierjét, amelyeken éppen az utolsó szerelem (egy szerető, aki fiatal férjes asszony volt), Radákovich Mária emlékezik vissza: „Kérdezte [ti. KD], hogy tudok-e a kiadókkal tárgyalni, és én mondtam, hogy tudok. Azt mondta, mert a feleségem nagyon jól tudott sáfárkodni a tehetségemmel. Ezekkel a szavakkal mondta, ez pontos volt. De mondtam, én nem tudom ezt csinálni. Azt mondta, akkor ezt úgy kell csinálni, mert egy pillanatra nem akar nélkülem lenni, amerre megy, el kell... mert autóval megyünk, taxival megyünk, és lenni a taxiban várom, és akkor ő... És egyszer el kellett neki valamiért a rádióba menni, és... Azt hiszem, pénzt kapott, igen. És akkor taxival mentünk, és megmondta, hogy így kellene máskor is várni rá, hogy-

ha összekerülünk. És akkor belegyömöszölte a pénzt a zsebébe, és mutatta, hogy nézd, milyen sok pénzt kaptam. És mondta, hogy nem fog spórolni. És akkor mondta, hogy ő még soha életében egy gázszámlát nem fizetett ki. És akkor fölhívott telefonon, és mondta, hogy »Mária, képzeld, kifizettem a gázszámlát.«”¹⁸ Harmos Ilona tehát inkább a gondoskodó anya-figura volt férje oldalán, amit az is alátámaszt, hogy Kosztolányi szexuális életét a családi otthonon kívül élte.¹⁹ A „nőt” az utcalányokban fedezte föl, legalábbis a házasság első éveinek lecsengése után, nem pedig anya-feleségében. A gondoskodó anya másik arca, a korlátozó, legerősebben a Radákovich-szerelem idején fog majd megmutatkozni.

Az utolsó szerelem története kissé romantikus színezetet kapott a szakirodalomban, főként azért, mert itt már a halálos beteg Kosztolányi vonzalmáról van szó. Radákovich Mária ismét a kislány-típust idézi föl, hiszen egyrészt jóval fiatalabb volt Kosztolányinál, másrészt még biológiai koránál is ifjabb volt lélekben. Mint ahogy erről ő maga is nyíltan vall: „Éretlen voltam. Nagyon éretlen voltam, igen. Teljesen éretlen. Nem is... Olyan voltam, mint egy tizen..., 35 évesen, mint egy tizenöt éves, tizenkét éves gyerek. Olyan éretlen voltam. De mert nem voltam buta. Ugye minden vizsgámat, mindig letettem, anélkül, hogy tanulnom kellett volna. [...] Viszont voltak dolgok, amik kimaradtak az életemből. Úgyhogy nem is sejtettem, hogy miből áll tulajdonképpen az egész élet. [Vargha Balázs:] És az erotika változatossága nem volt magának idegenszerű? [RM:] Nem. Nem volt előzőleg erotika az életemben.”²⁰ Azt, hogy vajon mivé fejlődött volna ez a kapcsolat, ha Kosztolányi életben marad, már nem fogjuk megtudni. Vajon Mária megmaradt volna játék-kislánynak, vagy felnőtt nővé érett volna, esetleg anya-szörnyeteggé változott volna? Mindenesetre Kosztolányi 1935-ben, a visegrádi üdülőben mintha elindult volna egy úton. Ám az is lehet, mégis menekülni akart, s inkább a halált választotta.²¹ A döntés helyett (egymásnak ellentmondó levelek, hol a feleségnek, hol a szeretőnek) – hogy vállalja-e az új érzelmet vagy sem –, e sorokat vetette papírra élete utolsó hónapjaiban: „Végül pedig meghalok. Hiába szenvedtem. Ez a fölháborító! / Pusztulni kellett volna hagyni. Vagy megölni / titokban. / De az akarat számít. Én akarom a pusztulást.”²²

Arany Zsuzsanna (Szombathely, 1976): irodalomtörténész, esszéista. Korábban a Kosztolányi Kritikai Kiadáshoz végzett filológiai alapmunkákat, jelenleg életrajzi kutatásokat folytat, s a műfaj elméletével foglalkozik. Kiadta Kosztolányi beszélgetőlapjait, tanulmánykötete jelent meg róla, illetve esztétikai kérdésekről (a Gonosz és a kettősségek) is közöl írásokat.

- 1 Írásom rövidített változatát közlöm.
- 2 Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Szerk. Réz Pál, Budapest, Osiris 1998, 843.
- 3 Fekete tintával írt autográf, magántulajdonban (Szerbia).
- 4 Kosztolányi Dezső: *A sárgahajú nő*. In — —: *Összes versei*. Szerk. Réz Pál, Budapest, Osiris 1997, 585.
- 5 Kosztolányi Dezső: *A rossz baba karrierje*. In — —: *Bolondok. Novellák*. Budapest, Athenaeum [1911], 54, 56.
- 6 Arany Zsuzsanna: *Ördögtrillák. Gonosz és Erotika az irodalomban*. Veszprém, Művészetek Háza 2004, 30.
- 7 Kosztolányi Radákovich Máriaának célzott rá, hogy Édes Anna és Jancsi úrfi esetének leírása életrajzi epizódra épül. Az esetről később Füst Milánnal is beszélgetett Mária. A következőket tudhatjuk meg a Vargha Balázsnak adott interjújából: „[VB:] És maga tudta, hogy az Édes Anna az azonos azzal a dajkával, akiről a vers szól, a Kosztolányi-vers szól, és hogy ez, ez Kosztolányi és a dajka között ez így volt? [RM:] Nem tudom elhinni, mikor nem beszélünk soha ketten róla. Odaadta a kezembe, hogy olvassam el. És hogy, talán evvel akarta, hogy tudomást vegyek róla. Milán mondta nekem. Hogy tudniillik ott volt a házban náluk egy dajka. És, és azt mondta, hogy olyan szépen viselkedett, mikor meglátta a ház előtt elmenve. Átment a Kosztolányi a másik oldalra, hogy ne kelljen elmennie a ház előtt. Mert ott házmesterné volt, a Máraiék házában, a szomszédban. És ott elment, és átment a másik oldalra a Kosztolányi. És akkor az volt, ott ment az, az Anna, Édes Anna nevű nem tudom, valaki. És azt mondta, hogy nem, ne menjen át a másik oldalra, tudok mindent, és legyen boldog, azt kívánom neked. Ennyit tudok. És ebből aztán én magamban próbáltam gondolni, és így elképzeltem ezt-azt-amazt, de nem sokat, mert nem akartam, túlságosan szép volt, hogy elrontsam én. Nekem ez visszatetsző volt. Nekem ez nagyon csúnya volt. És nem is tudom, tulajdonképpen Milánnak igazsa volt [...] Mikor azt mondta, hogy nem szégyellem magam. [...] elolvastam az Édes Annát, és ugyanazt a rossz érzést éreztem [...] És bosszankodtam rajta, hát hogy jövök én hozzá, nem lehet. És másnap odamentem a könyvszekrényhez, és kinyitottam, itt nyílt ki, és lélegzetes M betű volt bekearcolva [...] És meg vagyok róla most is győződve, hogy a túlvilágról bekearcolta. [...] ha nem lett volna rövid az idő, beszélünk volna róla. Biztosan, mert így is akart velem beszélni róla. Én meg örülök, hogy nem beszélünk, hogy nem tudok semmit. És ez az M betű. . . Most azóta vagyok nyugodt, mióta ezt az M betűt megláttam benne. Tudom, hogy nem volt igazam, és onnan, odaatról is visszajött” — Radákovich Mária, Füst Milánné és Vargha Balázs beszélgetései. A felvételeket készítette: Vargha Balázs. PIM Hangtára, K03008.
- 8 Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Szerk. Veres András, Pozsony, Kalligram 2010, 81, 79.
- 9 Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*. Budapest, Osiris 2001, 44, 133, 56–57, 76.
- 10 Kosztolányi Dezső: *Nero, a véres költő*. S. a. r. Takács László, Pozsony, Kalligram 2012, 317.
- 11 „We read the work. Then we read the biography. Then we read the work again and we see more.” — Batchelor, John: *Conrad's Truancy*. In *The Art of Literary Biography*. Edited by — —, Oxford, Clarendon Press 1995, 115.
- 12 Szerb Antal: *Az író és életrajza*. In — —: *A kétarcú hallgatás. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák. III. kötet: Egyes tárgyú írások*. Szerk. Papp Csaba, Budapest, Magvető 2002, 132.
- 13 „It became clear that the Author was alive, not dead” — Hamilton, Nigel: *Biography. A Brief History*. Cambridge—London, Harvard University Press 2007, 212.
- 14 Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. Budapest, Akadémiai 1979, 80. [http://mek.oszk.hu/05500/05520/05520.pdf]
- 15 Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Szerk. Réz Pál, Budapest, Osiris 1998, 180–181. [Közismert anekdota, hogy Kosztolányi ezért mulasztotta el a Rilkével való találkozást is.]
- 16 I. m. 182.
- 17 Bővebben: Arany Zsuzsanna: „Pardon, Kosztolányi!” Dokumentumok és kérdések egy rovat körül. *Kalligram*, 2009/11, 57–64.
- 18 Radákovich Mária, Füst Milánné és Vargha Balázs beszélgetései. A felvételeket készítette: Vargha Balázs. PIM Hangtára, K03008.
- 19 Hogy miért vette el Harnos Ilonát feleségül, arról Radákovich Máriaának tett bevallása szerint *Az esernyő* című novellája szól.
- 20 Radákovich Mária, Füst Milánné és Vargha Balázs beszélgetései. A felvételeket készítette: Vargha Balázs. PIM Hangtára, K03008.
- 21 Tudjuk, Mária nem volt vele a kórházban, de ehhez a visszaemlékezések alapján a feleségnek is köze volt. Ám nem hárítható a felelőség egyértelműen Harnos Ilonára, mert egyhelyütt Radákovich Mária azt is megvallja, addigra ő már elhagyta Kosztolányit, a kínos helyzetek miatt. (Neki is volt házastársa és gyereke.) Ennek ellentmond az, hogy Kosztolányi még a kórházból is küldetett neki vörös rózsacsokrot a névnapjára.
- 22 „most elmondom, mint veszem el”. *Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai*. Szerk. Arany Zsuzsanna, Pozsony, Kalligram 2010, 128. ■ ■ ■

LÁZAS LOBOGÁS

Kosztolányi Dezső pályakezdése és a Boszorkányos esték

ÉS ELŐFIZETŐ-GYŪJTÓ ÍVEK

„Szívből útálom azokat az embereket, / akik csak egyfélével tudnak gondolni” – olvasható Szilasi László 1994-es esszéjének elején a Kosztolányitól származó mottó. Hogy az emlékezet miként változtatja *egyfélévé* az összetettséget, jól jelzi, hogy, Kosztolányi pályakezdő novellisztikájával kezdvén foglalkozni, az egykori Szilasi-írásból annyira emlékeztem csak, a „bárányos könyvben” van, meg arra, hogy jól kiosztotta benne Kosztolányi korai novelláit. A bárányokat megtaláltam a *Kopereczky-effektus* című kötet borítóján, a „kiosztást” is, hiszen Szilasi, aki arra vállalkozott, hogy Kosztolányi 1994-ben megjelent, Réz Pál által gondozott novelláskötetét az elejétől a végéig elolvassa, ilyesmikre jutott az első ötszáz oldallal, az 1914-ig tartó időszakkal kapcsolatban:

„hosszú, didaktikus, ideologikus, maníros és sznob. Ezen felül mindig magyaráz. És a mondatok is rosszak. Sok a jelző. Szenveleg. Érzelgős. [...] Ezen felül szájbarág. Rossz a humora. Nyomja a metafizikát. És idejétmúlt: mit kell annyit rágódní azon a telefonon? Patetikus. Saját élményeinek magnetofonja, végtelenített szalaggal. Mindig túlságosan hasonlít valakire.”¹

A kilencvenes évek közepén, amikor először olvastam ezt az esszét, szinte kizárólag a bálványdöntés szándékát láttam ezekben a szavakban. Nem véletlenül, hiszen annak az időszaknak, nemcsak saját magamra, de irodalomszerető gimnazisták-egyetemisták egész generációjára visszagondolva most (durván általánosítva és az emlékeket egyneműsítve, persze), egyértelműen Kosztolányi volt a legkedveltebb írója. Az ELTE Böl-

csészkarán például, ahova akkoriban jártam, volt egy olyan beszédművelés szemináriumunk, amelynek vezetője az egyik alkalommal azt kérte, a következő órára hozzunk *bármilyen magyar verset* és olvassuk fel – a kilencedik Kosztolányi-opusnál már elég hangos volt a kacaj. (Nálam is Kosztolányi-vers volt, *A szegény kisgyermek panaszai*ból.) Szilasi írásának tehát a kontextusa is érdekes – és, még ha nem is értünk vele egyet, van más tanulsága is. Ma már sokkal inkább ezek a tanulságok érdekelnek, mint a provokatív szándék.

Szilasi a korai Kosztolányi ismeretlenségére ugyanúgy felhívja a figyelmet, mint az 1994-es, Réz Pál szerkesztette *Összegyűjtött novellák* „fából vaskarika” textológiai megoldására, vagyis arra, hogy „a novellákat az *első* megjelenés időrendjében közli ugyan, de az író életében *utoljára* megjelent szöveggel”.² Túlzás lenne azt állítani, hogy egy átlagolvasó is összekapcsolná saját olvasói élményét textológiai dilemmákkal, mégis fontos, hogy Szilasi ezt megtette: esszéje így, áttételesen, egy akkor még nem látszó kritikai kiadás elkészültét sürgette egyúttal, hiszen arra figyelmeztetett, hogy egy novella szövege több változatban is létezhet. És ott van Szilasinál a kritikai kiadások két kulcsszava is, az *időrend* és a *szöveg*. De messze nem pusztán ilyen kategóriákkal kell számot vetnünk a Kosztolányi életében megjelent első novelláskötet, a *Boszorkányos esték* kritikai kiadásának készítése kapcsán.

Az *editio maiornak*, a kiadás- és recepciótörténetet, tárgyi magyarázatokat is tartalmazó kritikai kiadásnak nem annyi a tétje, hogy közlétegyük egy adott mű pontos szövegét. A *Boszorkányos esték* kapcsán pél-

dául olyan, az életutat és a pályaalakulást érintő kérdések is felmerülnek, hogy: milyen módon írható le és értelmezhető Kosztolányi prózaírói pályakezdése, szoros összefüggésben egy egész generáció útkeresésével (külön is érdemes itt Csáthra és Babitsra gondolni), egy korszak hírlapi és folyóiratvilágának működésével, és saját költői (*Négy fal között*) és műfordítói (Maupassant-kötet) kezdeteivel. Mivel joggal írja Veres András, hogy a textológiára úgy egészében, mivel „a 19. századi pozitivistá szellem szülte”, „így az életrajzhoz és a pályaképhez hasonlóan” a „gyanú árnyéka esett a 20. század derekán-végén”,³ különösnek tűnhet a kritikai kiadás jelentőségének hangsúlyozásakor arra hivatkozni, hogy az egyik megkérdőjelezett „hagyományos tudományos műfaj” megtámogathatja a másikat, vagyis azért fontos a kritikai kiadás, mert általa az életrajz és a pályakép pontosabban lesz megírható. Mégis: ma már sem a kritikai életrajz, sem a társadalomtörténeti kontextussal számoló életút-vizsgálat, sem egy korszak irodalmi hálózatának belső viszonyrendszerét és benne egy adott alkotó mozgásait feltérképező kutatás, sem egy író vagy költő saját identitásához való viszonyát, ennek változásait feltárni szándékozó közelítés nem minősíthető érvénytelennek – így akár egymással szoros összefüggésben is megújulhat a textológia, illetve az életrajz, a pályakép műfaja. A *Boszorkányos esték* megjelenésének körülményeit és fogadtatását feltárva például már az is belátható, hogy, amennyiben az indulást kizárólag a *Négy fal között* című 1907-es verseskötet megjelenéséhez kötjük, Kosztolányit döntően költőként fogjuk látni, aki csak később, másodlagosan vált prózaíróvá és novellistává: holt ezekbe az irányokba egyszerre, egymással párhuzamosan indult el. Kosztolányit alapvetően költőnek beállítani hosszú évtizedekig szokás volt: a kilencvenes években került át a hangsúly a prózaírói működésére, az irodalomtudományban és az őt újraolvasó, újrairó élő irodalomban egyaránt. Hiba lenne ugyanakkor azt gondolni, hogy csak a szocialista időszak torzításai miatt hinnénk Kosztolányit elsődlegesen költőnek. Két, többé-kevésbé esetleges példát kiválasztva ennek cáfolataként - a két háború közti időszak vezető prózaírója, Móricz Zsigmond már Kosztolányi halálhírére meghallva, arról értesülve, hogy a Színházi Szerzők Egyesülete nevében beszélnie kell a sírnál, a következőt jegyezte fel a naplójában: „Nem tudok mást mondani róla, mint hogy szakszerű költő volt, aki ebben oly meghatóan következetes, hogy már nem is fontos a vers, amit írt: ő, mint költővel foglalkozó egyén az érdekes. Számomra legalább.”⁴ Bori Imrétől pedig arról értesülünk, hogy „Örley István 1943-ban, a novellák első nagy gyűjteménye megjelenésekor az első novelláskönyveket az író »könnyelmű korszaka« termékének nevezte, s ő is a lírikusra mutat: »Az ifjú Kosztolányi minden porcikájában költő, s a próza

csak kirándulás számára.»⁵ Bori egyébként csak jelzi, hogy miként vélekedtek Kosztolányi pályakezdéséről *mások*, ő maga azt hangsúlyozza, hogy a fiatal írónak a *vers és az újságcikk* volt a fő műfaja, és ő maga az egyetemi évek „tomboló munkakedvéből” látja kinőni a *Boszorkányos estéket*. Sőt, Bori a monográfiájában először ezt a novelláskötetet tárgyalja részletesen, majd a Lányi Hedda-szerelem részletezését követően tér át a *Négy fal közöttre*.

A *Boszorkányos esték* kétségtelenül elvlaszthatatlan a költői kezdetektől: nemcsak azért, mert a recepcióban visszatérő szólam a korai novellák líraisága, vagy azért, mert Kosztolányi a *Nyugatban* elsőként megjelent versének címe a *Boszorkányos este* volt, de azért is, mert a szerző maga is a versek felől érkezőnek mutatta meg prózaírói önmagát. Nem egyszerűen a kortársakra lehet visszamutogatni tehát, ha annak (egyik) okát keressük, a költői kezdetek miért takarták el ennyire a prózaírói indulást, de Kosztolányira magára is. Aki 1928-ban, a *Budapesti Napló*hoz kerüléséről így beszélt: „Első nap, amikor leültem íróasztalomhoz, az öröm után elfogott a félelem. Bevallom, én addig iskolai dolgozataimon kívül még sohasem írtam prózát. A prózaírást általában megalázó dolognak tartottam. Az hittem, hogy aki ilyesmire vetemedik, az menthetetlenül elzüllik. Nem tudtam elképzelni, hogy mi értelme lehet két olyan sornak, mely nem rímel egymással. Ennélfogva úgy segitettem magamon, ahogy tudtam. Cikkeim fontosabb részeit előbb versben írtam meg, aztán, hogy rajta ne kapjanak a turpisságon, leszereltem a ritmust, óvatosan áttettem prózára.”⁶ Miként Bíró-Balogh Tamás megállapította, a szép önfeltárás egyik fele biztosan nem igaz, hiszen „elég csak fellapozni Kosztolányi cikkgyűjteményeinek első kötetét, világosan látható belőle, hogy 1904–1906 között szinte teleírta prózával a *Bácskai Hírlapot*, valamint több írása is megjelent a *Szeged és Vidékében*”.⁷ Hogy a kijelentés másik fele, a versek átírása prózává ezek után mennyire hihető, kérdéses – de ha nem igaz, annál érdekesebb, hiszen a kezdet későbbi felidézésénél a legendagyártás vágya Kosztolányiban erősen munkált. Ahogy Bíró-Balogh is megállapítja, a pályakezdést az erre az időszakra visszatekintő alkotó leginkább úgy igyekszik beállítani, hogy az esemény teljesen takarja el a hosszabb-rövidebb helykeresést, a pályára lépés pedig ne tétova toporgásnak, majd félnék beóvakodásnak tűnjék, hanem egy hangos topantáshoz legyen hasonló. És leginkább ne látszódjék az, hogy a szerző maga miként küzdött, kilincselte azért, hogy felfedezzék végre. Akár szövegek létrehozásával, alakítgatásával és szerkesztőségekbe küldésével, akár az irodalmi kapcsolatrendszer kiépítésével: „A beérkezett alkotó gyakran misztifikálja az írói indulást, (ál)szerényen sokszor kicsinyíti szerepét benne, s úgy vall róla, mintha csak tárgya lett volna az

eseményeknek, nem alakítója-formálója, mintha rajta kívüli, nagyobb erők mozgatták volna, s íróvá válása végül is nem választás, hanem egyféle eleve elrendelés eredménye volt.”⁸ Amikor Kosztolányi Osvátról beszélt, 1923-ban, és megismerkedésükre emlékezett vissza, egyaránt misztifikálta a legendás szerkesztőt és a fiatalkori önmagára irányuló figyelmet:

„Budapesten mindössze pár hónapja lehettem, tizenkilenc éves voltam, s egy ódon, ferencvárosi bérházban laktam, ahol csak a házmester ismert. Vidéki újságokba írogattam verseket ritkán. Egy reggel a postás levelet hozott, melyben O. E. megkért, keressem fel őt délután ötkor, a Bristol-kávéházban. Vajon honnan tudta meg lakáscímem, a ház, emelet es ajtó pontos számát?

Sohase láttam őt addig. A kávéházban sok száz ember közt ült fekete márványasztalnál, fekete haja volt, fekete szeme, feketekávé állt előtte, s szokása szerint fekete süteményt is hozott magával, melynek ízét a fekete mák adja meg, a fekete fűszer, melyet csak finom ínyek kedvelnek. Biztosan feléje indultam. Vajon honnan tudtam meg, hogy ő az? Ezen a délutánon kikérdezett, mint vádlottat az ügyész, mint pap a gyónót, mint fiút az apa, s aztán a *Figyelő*ben, mely a *Nyugat* előfutárja, megjelent három szonettetem, a *Fasti*, a karácsonyról, húsvétról és pünkösdről.”⁹

Holott, miként Bíró-Balogh Tamás az MTA Kézirat-tárában őrzött, nyomtatásban korábban nem olvasható Csáth Géza-levele támaszkodva felfejti, Kosztolányi maga kereste fel verseivel a *Figyelő* szerkesztőségét. Nincs ebben semmi meglepő, hiszen Osvát ugyan remek szerkesztő volt, mégis: valóban honnan tudta volna egy vidéki lapokba írogató tizenéves költő nevéét és címét? A levélből az is kiderül, hogy a pályakezdésnél a fiatalabb, de irodalmilag nyilvánvalóan tájékozottabb Csáth, azaz Brenner József volt az irányító, aki ezt írta 1905. elején az akkor Bécsben tanuló Kosztolányinak: „Nem tudom, ismered-e a *Figyelő* című folyóiratot, a legmagasabb nívón áll az irodalmi folyóiratok között, egészen a Magyar Génusz szellemében szerkesztve. Szerk: Osvát Ernő, Sajó ucca 8/a. Jó lenne, ha ennél próbálkoznál. Addig is, hogy ne und magad, küldök neked egy számot belőle.”¹⁰ Sem azon nincs csodálkoznivaló, hogy még a legnagyobbak sem üstökösként bukkannak fel irodalmunk csillagfényes egén, sem abban, hogy később szinte művészi szöveggé alakítják az egykori történeteket. Egyetlen párhuzamot hoznék föl, a Kosztolányival az *elvtelen-összinte* ellentétpár mentén évtizedekig szembeállított Móriczét, aki szintén 1923-ban, az Osvát tiszteletére rendezett vígszínházi irodalmi délutánra írta meg ismerkedésüket:

„Elek Artúr rögtön vitt másnap a szent New Yorkba, ahol várt a főpap...

Ott találkoztam először Osvát Ernővel. [...]

Hallatlan udvarias volt, nem egy társaságbeli úriember udvariassága, egy apa gyöngédsége, aki fogadja a megjött fiút...

Nagy pápaszeme volt, s már deresedett, kévékben fésülte fel a hajak ezüstjét, mintha ezüst termett volna magas homlokán. Nézett s mosolygott. Soká nézett, s nem szólt, csak megfigyelt a pápaszemén át, s valami együtt fakadt közös titok, valami egymásrataláltak ös ismeretésege volt azonnal jelen.

Még meg sem szólalt. Már megelőztem. Zsebembe nyúltam, s odaadtam az új írást. [...]

Az arca feszült volt, görcsösen feszült, minden idegszál, minden izom megfeszült rajta – a szeme kidagadt, az üveg lencsájén túl fantasztikusan kidagadt vámpírszemek, kis barna karika, nagy fehér gömbök, feszült idegszálak remegtek meg néha arcizmain...

Mint egy nagy kielégülés után, lankadtan lélegzett föl, hogy befejezte. Rám nézett; komolyan, élesen...

S én, akinek az írását ez napig mindenütt visszaadták, ugyanolyan komoly, harcos, vad lázzal néztem vissza rá. Akkor levette a szemüvegét, s letette az asztalra.

Benyúlt a zsebébe, s azt mondta kurtán:

– Kedves barátom, engedje meg, hogy az előbbi írását kicseréljem ezzel.”¹¹

Móricznál Osvát Ernő a beavatást végző főpapként jelenik meg (úgy fogadta, mint „pap a gyónót”, írja Kosztolányi is), a szerkesztőt apaként látjuk (csak emlékeztetnék rá: Osvát három évvel volt idősebb Móricznál), sőt, az egész jelenet a tökéletes kommunikációt valósítja meg. Osvát és Móricz egymás szeméből olvasnak, szinte szavak nélkül értik egymást, a szerkesztő és a *Hét krajcár* (hiszen ezt a novellát olvasta éppen) találkozása pedig egy boldog, bár némileg egy vámpír és áldozata együttlétéhez közelíthető szeretkezéshez válik hasonlatossá. De a személyes mítoszképzés fontos része annak hangsúlyozása is, hogy Osvát kicserélte Móricz egy korábbi írását a *Hét krajcár*ra: mintha ez a gesztus mutatná meg, hogy Móricz „átlépett” a népnemzeti iskolából a modernekhez. Egy író felfedezése a *szerelem első látásra* sémáját látszik követni, s ezzel nincs is semmi baj: azzal már inkább, ha ezt így el is hisszük, irodalomtörténeti tényként fogadjuk el, és elfelejtjük, hogy Móricz nál milyen hosszú ideig tartott, Kosztolányiénál sokkal inkább elnyúlt az az időszak, amíg kereste, melyik kapun is juthatna be az irodalomba. És a „bejutás” érdekében gyűjtött folklórányagot Szatmárban, írt verses meséket gyerekeknek, fordított erotikus francia tárcanovellákat, érdemi franciatudás nélkül – aztán ezt az időszakot mosta el a visszaemlékezésekben a pályára lépés öröme. De, ha az író maga meg is feledkezhet ezekről az évekről (vagy dönthet úgy, nem kíván róluk beszélni), róla gondolkodva nem érdemes ezt tenni. Pedig az irodalomtörténet meglehetősen nagyvonalúan bánik a „valódi” pályakezdetet megelőző ténferegésekkel: leginkább a felejtés tartományába száműzi azt, mit csinált Mikszáth *A tót atyafiak* – *A jó palócok*, vagy Ady az *Új*

versek előtt. Gyakran abban is bizonytalanok az irodalomtörténészek, vajon a pályára lépést ahhoz a műhöz kívánják-e kötni, az életművek egységébe vetett hitre alapozva, amelyben az író rátalált „saját hangjára”, vagy ahhoz az időponthoz, amikor a külvilág íróként elismerte azt, aki így elkezdhetett főfoglalkozásban az irodalommal foglalkozni.

Az íróvá váláshoz ugyanis a már bent lévő befogadó gesztusai mellett (értve ez alatt nem pusztán a közlés engedélyezését, de a későbbi kritikákat is) legalább ennyire fontos az, hogy egy szerző dolgozni kezdjen saját művein és műveivel. És nemcsak azért, mert bármekkora jelentőséget kaphat később, hogy valaki megjelenhetett egy fontos lapban, kritikák a kötetekről születtek régen is, nem az egyes publikációkról, a kötethez pedig már nemcsak (sőt, nem elsősorban) a lángolás és a lobogás volt a fontos: a kompozíció, a beválogatandó és elhagyandó szövegeken kellett gondolkodni, sőt, sokszor előfizetőket gyűjteni és íveket köröztetni, hogy egyáltalán megjelenhessen a könyv. A kötetkompozíció kialakításának és az egyes szövegek alakulásának tisztázása, ahogy a korabeli kritikák feltárása és értékelése, pedig ugyancsak a kritikai kiadás fontos feladata.

A *Boszorkányos esték* első kiadásán az 1908-as év szerepel – a megjelenés azonban minden valószínűség szerint 1909-re tehető. Bár ezek az évszámok hagyományosan a *Nyugat* és vele számos író indulását jelzik, Kosztolányi maga egy Csáthnak 1908. tavaszán írt levelében *korszakzáratként* beszélt erről a könyvről, amelybe nem válogatta be valamennyi, 1904 és 1908 közt írt rövidprózai munkáját: „Kedves Józsi, a mai postával elküldtem neked novelláskönyvemet. Huszonhárom erősen kiválogatott novellát, amelyekhez röviden csatolok majd hármat: a *Csillagász fiá-t*, a *kövér bíró-t* és *Valaki áll a küszöbön* címűt, melyeket legjobb novelláimnak tartok. [...] Nagyon szívesen fekszik ez a könyv, s végtelen sokat várok tőle. Egy korszakot zárok le vele, valamint a *Négy fál-lal* s a *Maupassant-nal* is.”¹² Nehéz lenne tehát egyfelét gondolni a pályakezdő novellisztikával kapcsolatban a kritikai kiadás feladatáról: lehetne az egyes novellák időrendben közlése a rendező elv, vagy a kompozíció és kötettség megtartása, miként az *Esti Kornél* esetében történt, és a *Tengerszemnél* történni fog. Mégis dönteni kell, hiszen másként nem születik meg a kötet: a *Boszorkányos esték* esetében nemcsak azért tartom fontosnak, hogy a kötettség mellett döntsünk, mert a kritikai kiadásban már megjelent kötetekhez kellene igazodni. Önmagában még nem elégséges érv ez, hiszen a korábbi időszakban készülő kritikai kiadások a kötetkompozíciót megbontó *időrendet* tartották elsődleges rendező elvnek. Például a Mikszáth Kritikai Kiadásban éppen annak a kötetnek a jegyzetapparátusa világít rá erre, ahol Bisztray Gyula kivételt tett:

„A nagyközönség soha nem is tudta, csak egypár szakember tartotta számon, hogy a két kötet némelyik elbeszélése már négy-öt évvel a gyűjteményes kiadás előtt megjelent újságokban, folyóiratokban. Ezeket az első közléseket csak a szűk író-baráti kör méltányolta. Valódi sikert, kirobbanó sikert csupán a két gyűjtemény megjelenése váltott ki.

Éppen ezért – bár a kritikai kiadásnak az a feladata, hogy a műveket szoros időrendben tárja fel – ezzel a két gyűjteménnyel kivételt *kell* tennünk [...]; ellenkező esetben *A tót atyafiaknak* és *A jó palócoknak* a köztudatban már teljesen egységes összképét áldoztuk volna fel a kronológiának.”¹³

Nem véletlenül hoztam a *Boszorkányos esték*hez párhuzamként Mikszáth pályakezdő novellásköteteit: az összekapcsolás legalább annyira segítő, mint félrevezető, de épp a két eset eltérései lehetnek elgondolkodtatóak. Hiszen a *Boszorkányos esték* nem játszik olyan fontos szerepet Kosztolányi életművében, mint *A tót atyafiak* és *A jó palócok* Mikszáthéban, nincs is arról szó, hogy a „köztudatnak” lenne erről a kötetről egységes (halank teszem hozzá: bármilyen) képe. A Mikszáth-novellaciklusokhoz műfaji szempontból sokkal inkább az 1933-as *Esti Kornél* szokás kötni, amely a kompozíció átgondoltsága alapján (is) a novellista életmű egyik csúcspontjának tekinthető. Miként Tóth-Czifra Júlia írta, „Kosztolányi tudatosan válogatott, amikor az 1933-ban megjelenő *Esti Kornél* anyagát összeállította, hiszen nemcsak olyan szövegek álltak rendelkezésére, amelyeket soha nem válogatott be kötetbe, hanem az *Esti Kornél kalandjai* novelláinak döntő többsége is”.¹⁴ Mégis hiba lenne akár Mikszáth *A tót atyafiak* és *A jó palócok* című kötetét, akár Kosztolányi *Esti Kornélját* a pályán olyan egyedi jelenségnek tekinteni, amely döntően más elvek alapján állt össze, mint a többi, rövidprózai írásokból „csak úgy” összerakott kötet. Amikor Bisztray saját eljárását indokolja, a kompozíciók átgondoltságát a későbbi kötetektől sem vitatja el. Annak okát, hogy *A tót atyafiak* és *A jó palócok* kivételével az időrendet tekinteti rendező elvnek,¹⁵ sokkal inkább az értelmezéstörténetben (illetve az ő értelmezői álláspontjában) és a már emlegetett „köztudatban” lehet megtalálni: „Mikszáth novella-gyűjteményei eleinte hosszabb, később egyre kurzább időközökben jelentek meg. Tartalmukat az előző évek terméséből *szigorú válogatással állította össze*. [...] Olyan tartalmi (témabeli) és formai egység – vagy legalábbis valamelyes belső egységre törekvés –, mint ebben a két kötetben: sem korábbi, sem későbbi gyűjteményeiben nem található.”¹⁶ Kosztolányi esetében az *Esti Kornél* műfaji egyedisége, az, hogy a regényírói korszak után, de a regények műfaji tapasztalatával született meg, vitathatatlan – mégis fontosnak tartanám, hogy megnézzük, a kötetben gondolkodás a pálya kezdetén, a fiatal író esetében mennyire volt jellemző.

Annyi Kosztolányi esetében is biztosan tudható, hogy a *Boszorkányos esték*ben szereplő húsz novella, és a nyolc rövid írásból összeálló *Verstárgyak* egymás után rendezésekor nem a keletkezés időrendje volt a rendezőelv. Ha nem is volt annyi anyaga Kosztolányinak fiatal íróként, mint később, önmagához nyilvánvalóan már akkor szigorú volt (unokaöccsének egy levélben „erősen kiválogatott” novellákat emlegetett, mikor a kötettervről írt) – a *Boszorkányos esték* sajtó alá rendezése tehát voltaképpen két kötet munkálatait jelenti párhuzamosan, hiszen az ebből a kötetből kihagyott, de 1904 és 1908 közt írott és lapokban közölt novellák összegyűjtésén is dolgozni kell egyidejűleg. (Kosztolányi, persze, úgy volt szigorú, hogy mindenáron novelláskötetet akart – szigor és vágy interakciója hozta létre feltehetőleg a kötetet.) De arról sem feledkezhetünk meg a *Boszorkányos esték* egyes novelláinak szövegalakulását és -változatait vizsgálva, hogy „a kötet művei olykor öt évnyi előtörténetre tekinthetnek vissza”.¹⁷ Miközben a kortársak a költőként, a *Négy fal között* szerzőjeként megismert Kosztolányi prózájáról a kötet megjelenésekor nyilatkoztak meg, a később Kosztolányi rövidprózai írásairól megszólalók számára már a korai kötetek (a *Boszorkányos esték*et 1911-ben követte a *Bolondok*, majd 1916-ban a *Bűbájosok*) határai ugyanúgy elmosódtak, mint a kötetbe beemelt, illetve onnan kihagyott írások közöttiek.¹⁸ Mind a recepciótörténeti áttekintést, mind az életrajz és a pálya teljesebb feltárásában segítő „járulékos” tanulságok levonását a kötetkompozíciót megtartó kritikai kiadás segíti jobban. Az *Összegyűjtött novellák* (akár a hajdan a Szépirodalminál megjelent, akár a Szilasi által is olvasott, kilencvenes évekbeli osiris verzióra gondolunk), bár megmutatja, miként követték egymást az egyes írások, az egykori novelláskötetet mint művet és eseményt megszünteti az időrendi egymásutánosság elvének követésével.

A kritikai kiadások esetében az is az elsődleges feladatok közé tartozik, hogy a szövegek kéziratától a nyomtatott változatig vezető útját megállapítsuk és átadjuk: fontos tudni azonban, hogy Kosztolányi novellái esetében az effajta feltárást nem pusztán a Tábor utcai ház sokat emlegetett lebombázása és a hagyaték részleges pusztulása akadályozza meg, hanem az is, hogy „Kosztolányi általában nem őrizte meg rövidebb írásainak kéziratát, már csak azért sem, mert ezeket többször jelentette meg, és igyekezett mindegyik esetben legalább apró változtatásokat eszközölni, következőképp míg az első publikációk alapja a tisztázott kézirat (vagy gépirat) volt, a későbbieknek az időközben megjelent, Kosztolányi által átirat-javított újságkivágatok”.¹⁹ Ebből arra is következtethetünk, hogy másként viszonyult a rövidprózai műfajokhoz, mint a regényekhez, de arra is, hogy a novellák szövege az első megjelenést követően is sokat alakult, az első közlés nem mozdulatlaná merevítést jelentett.

Szegedy-Maszák Mihály, monográfiájának *Kései művek előképe* című alfejezetében, számos példát hoz arra, milyen változtatások figyelhetőek meg: módosíthatott a korai művek szövege a „nyelvtisztító szenvedély” okán, történhetett tömörítés, változhatott a cím, de van példa arra is, hogy egy kötet az újbóli megjelenéskor más szövegeket tartalmazott, mint az első kiadás. Ha a kritikai kiadás a novelláskötetek esetében ezeket a mozgásokat megmutatja, nem egyszerűen az egyetlen érvényes szöveg illúziójával száll szembe, de annak az ellentétnek a lebontásához is hozzájárul, amely a textológia megújulását sokáig gátolta. Ahogy Kecskeméti Gábor írja a hazai textológia alakulástörténetét és aktuális helyzetét összegezve: „A hazai irodalomtudományi kutatások episztemológiai tere is alapvetően megváltozott. A posztmodern irányzatok térnyerésével a szakmai közbeszéd meghatározó vonásává vált a befogadó jelentéstulajdonító szerepét kiemelő, a szöveget relativizáló, annak mindenkorai pluralitását hangsúlyozó beszédmód, amelynek egyáltalán nem nyilvánvaló a közös érdekeltsége a szövegtudományi stúdiumok humanista filológusok által rögzített, majd textológus nemzedékek által továbbfejlesztett alapelveivel.”²⁰ Kosztolányinál a novellák esetében speciális módon a mű nyomtatott változatainak alakulását követve juthatunk közelebb a genetikus szövegkritika által is kitüntetett *keletkező szöveghez*. Azt a kétséget sem felejtve el, amelyre Szegedy-Maszák Mihály figyelmeztet: „vajon a szövegváltozatok közül mindig s szükségképpen a későbbit kell-e irányadónak, jelentősebbnek vagy sikerültebbnek tekintenünk?”²¹

Egy szerző, amikor önmagát javítja, illetve eldönti, beválogassa-e kötetbe az egyes, lapokban megjelent novelláit, voltaképpen saját szövegeiről is ítéletet mond – természetesen nem kell sem az értelmezőknek, sem az olvasóknak elfogadniuk az effajta döntésekből következő állásfoglalást, elgondolkodni mégis érdemes rajta. Hiszen, például, az először 1904-ben a *Bácskai Hírlapban* *Philomene* címmel megjelent novellát, amelynek címét később *Adonisz ünnepére* változtatta, kötetbe Kosztolányi nem emelte be („csak” publikálta még, 1904 és 1911 között a *Budapesti Naplóban*, a *Bajai Hírlapban*, a *Független Magyarországnak* és a *Tolnai Világlapjában*) – mégis ezt a novellát választotta Szitár Katalin Kosztolányi-monográfiájában annak bemutatására, miként történik meg a „poétikai értelemalkotás” a mitologikus hagyományra mint előszövegre építve. Ha, Szitár Katalin álláspontját követve, „egységes szimbólumvilágot konstituáló és (kissé metaforikusan fogalmazva) »egyetlen szöveg« folyamatosságaként megvalósuló életműnek”²² tekintenénk Kosztolányiét, éppen azt fednénk el, hogy léteznek gyengébb és erősebb szövegei a korai és a későbbi időszakában is,²³ illetve azt, hogy a műveken dolgozott még az első megjelenésük után is, a novellák címén és szövegén pedig nem pusztán azért mó-

dosított (bár azért is), hogy a többszörös újraközlés lehetőséggé váljék. Ráadásul, bár Szitár Katalin azt állítja, hogy az egész életmű „egységes szövegvilág”, természetesen nem az a célja, hogy ennek az egységnek minden egyes darabját vizsgálja – ugyanúgy válogat a művek közül, mint az az értelmező, aki, akár a tévedés kockázatát is vállalva, a jobban sikerült novellákat választja ki elemzésre, a gyengébbekről pedig hallgat.

Szilasi László az 1914-es évet látja határpontnak, a „fordulat évének”, amely után „egycsapásra jobb lett az egész és úgy is maradt”.²⁴ Életrajzi magyarázatot nem talál erre a változásra, leginkább abban találja meg a fordulat okát, hogy a „benne [mármint Szilasisban – Sz. Zs.] élő hagyomány” találta „önmagán belül rossznak, a rendszerben perifériának, a paradigmában anomáliának” az 1914 előtti novellatermést. Ha az esszé kétségtelenül poentírozó és hatásvadász (ám egyúttal bátor és elgondolkodtató) alapvetését továbbgondoljuk, úgy tűnik, a korai Kosztolányi-novellák esetében nem egyszerűen arról van szó, amire Szegedy-Maszák Mihály jogosan figyelmeztet: „A jelentős életművekből többnyire a későbbi alkotásokat szokás kiemelni, annak a hallgatóságos föltételezésnek a szellemében, mely szerint valamely életművet meghatározott irányban haladó fejlődésnek lehet megfeleltetni, s a legmagasabb pontot, a legjelentősebb alkotásokat a pálya vége felé kell keresni.”²⁵ Hanem, egyfelől, arról, hogy az irodalomban (és ez a tendencia a Szilasi-esszé óta még inkább felerősödött, gondoljunk Esterházy *Esti-jére*) az újírás, a szépirodalmi műv alakuló olvasat leginkább az Esti Kornél-novellákat érinti,²⁶ másfelől arról, hogy a korai novellák még egy *megelőző hagyományra* épülnek, azt írják újra, illetve a korábbi szerzőkhöz, beszédmódokhoz való viszonyt alakítják szöveggé. Nem új hagyományt teremtenek tehát, hanem hagyományvonalhoz kapcsolódnak. És itt nemcsak arra gondolok, hogy a korai novellák szimbolista, szecessziós, impresszionista jegyeket mutatnak: az a novella, amelyet *A léggömb elrepül* című kötet is az első helyre tesz (feltehetően valóban ez Kosztolányi legkorábban megjelent rövidprózai alkotása), a *Károly apja*²⁷, például az apa–fiú viszonyon keresztül a művészgenerációk egymáshoz való viszonyát bontja ki. Erről a szövegről Kosztolányi maga a következőképpen írt ifjúkori barátjának, Juhász Gyulának egy levélben:

„Elgondoltam, hogy mily távolságban áll egymástól az a két nemzedék, melynek egyike Kisfaludy Károly, Jókai, Kemény olvasásán nőtt fel, míg a másika Ibsenből, Nietzscheből, Spencer Herbertből szívta fel a szellemi kiképzéshez szükséges talaj-táplálékot. [...] a régi világ képviselője az apa, az újé a fiú lesz, s egy kiábrándult idealista, s egy fölfelé törő, nyugalmat nem ismerő temperamentum forradalmas kavargásában fog megtisztulni az a gondolat, hogy bárkihez – s szüleinkhez is – csak annyiban van közünk, amennyiben lelkiünkhöz rokon.

A fiú felveszi a harcot a szülői ház nyárspolgárságával, apórlékoskodásával; az apa rövidlátóságával, s meghasonlik az egész családdal, s végre egy hóbortos és bölcs barátja karján ott hagyja a tisztességes és öreg embert, a szülőanyát, a testvéreket, azzal a cinikus, de lélekemelő mondással, hogy »ezekhez az emberekhez« nincs semmi köze.”²⁸

A *Károly apja* szövege azonban összetettebb még annál is, mint ahogy ez az eredeti elgondolást körvonalazó levél sugallja (bár itt is egyszerre ír „nyárspolgári” szülői házról és „tisztességes és öreg emberről” az apa kapcsán Kosztolányi) – ahogy Szegedy-Maszák Mihály is írja: „Hagyomány és újítás, helyi és nemzetközi érték szembeállításra olyannyira kétértelmű, hogy az olvasó mindazoknak a későbbi alkotásoknak az előzményét is láthatja e korai történetben, amelyek Sárszeg világát egyszerre tüntetik föl kisszerűnek és gazdagnak.”²⁹ Hiszen a novellában nemcsak apa és fia szembeállítása történik meg, de a közelítésük is: nem nyárspolgár-apáról és művész-fiúról van szó (még akkor sem, ha a Párizsból visszatérő fiút azzal fogadja az apa, hogy „Vezettél könyvet a napi kiadásaidról?”), hanem két művésztől, akik közül az öregebb nem egyszerűen a múlt megtestesítője, hiszen már szakított a múltjával, a fiatalabb pedig „[é]rezte, hogy ezek a néma-tétlen napok őt is meg fogják látogatni s összeborzadt”. Az apa–fiú viszony a generációk szembeállításán túl így azt a távlatot kapja meg, hogy a két, egymáshoz hasonlító férfiú (a novella első mondata: „Károly nagyon hasonlított az apjához”) eltérő életfázisokat mutat meg: a fiú nem jobb, mint az apa, hiszen az övéhez hasonló sors vár rá is. Az apa–fiú viszony ráadásul meg is fordul a novellában, leépülő, alkoholista apjával úgy bánik Károly, mint a gyermekével („megsimogatta ősz haját, mint az engedelmes gyermekeknek szokták”), róla magáról pedig ezt olvassuk: „Ez a fiatal-öreg arc a reggeli levegő fagyosságában nagyon hasonlított az apjához.” Amikor pedig az apa végül egy közös biciklizés során behajtatja a folyóba, olvashatjuk ezt a jelenetet egy mítosz újírásaként, egyszerre valóságos és szimbolikus apagyilkosságként (az apának már korábban eszébe jut „a hitrege Zeusa, aki atyját megölette s aztán a trónjára lépett”), de arra is figyelniünk kell, hogy az apáról az utolsó kép az, hogy magasan a fia fölé kerül: „A gép kavargott s egyszerre egy arcot látott a levegőben magasan, hihetetlenül magasan.”³⁰ A *Károly apját*, ha rajtam múlik egykor Kosztolányi pályakezdő novelláskötetének összeállítására, nyitószóveggé tettem volna (a *Boszorkányos estékben* ő maga nem adott ennek a művének kiemelt pozíciót) – a mű jelentőségét az is megemeli, hogy az 1933-as, vagyis kései *Barkochba* a művészi nemzedékek szembenállását újra megmutatja. A *Barkochbában* már Esti Kornél nézi, a különbségeken csodálkozva, az új nemzedéket képviselő fiút, Jancsi Jánost, és azt, hogy „[k]ét nemzedék még nem különbözött annyira egymástól,

mint a miénk, meg az övék”.³¹ Persze, a fiatal Kosztolányi még nem tudhatta, hogy a *Barkochbát* is megírja egyszer – a korai novellák esetében azonban arról sem feledkezhetünk meg, hogy a későbbi novellák felől miként lehetnek újraolvashatók.

A korai Kosztolányit tehát nemcsak azért kell kiemelni a felejtésből, mert a kritikai kiadás célja az elérhető teljesség. Az a felismerés, hogy egy pályának nemcsak kiteljesedése van, hanem eleje is, hogy az életmű ugyan nem „egységes szöveg”, viszont folytonos alakulásban van, újraírások tarkítják, hogy egy később maga is paradigmát alakító szerző kezdetben

még a korábbi időszakból, olvasmányiból tanult mintákat is követ, hogy a bálványoknak lehetnek gyöngébb szövegei, együttesen már a Kosztolányi-képünkre, sőt, akár az irodalomtörténeti gondolkodásunkra is hatással lehet. A *Boszorkányos esték* készülő kiadása arra is figyelmeztethet, bármennyire jól hangzik az, amit Mikszáth mondott Jókai kapcsán, hogy Napóleonnak is „csak a közepe Napóleon”,³² Kosztolányinak azért már az eleje is Kosztolányi. A már ekkor sem csak egyfélével gondoló, sőt, nem is egyfélével mondogó, a textológusokat és az értelmezőket alaposan megoldoztató Kosztolányi. ■ ■ ■

JEGYZETEK

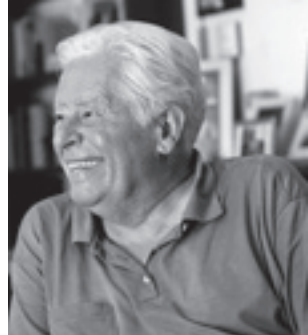
- 1 Szilasi László, *A fordulat éve: tüske a köröm alatt* (1914) = Sz. L., *A Kapreczky-effektus*, Pécs, Jelenkor, 2000, 111.
- 2 Szilasi i. m. 113.
- 3 Veres András, *A József Attila és Kosztolányi Dezső kritikai kiadások újdonságairól*, *Literatura*, 2011/3, 217.
- 4 Móríc még kiadatan naplójában olvasható ez a részlet, a feljegyzés dátuma 1936. november 4. 13 óra 46 perc. Köszönöm Cséve Annának, hogy az általa gondozott naplónak ezt a részletét kéziratos formában rendelkezésemre bocsátotta.
- 5 Bori Imre, *Kosztolányi Dezső*, Újvidék, Forum, 1986, 60.
- 6 Kosztolányi Dezső, *Vészi József*, Nyugat, 1928/11
- 7 [Bíró]-Balogh Tamás, „Egy reggel a postás levelet hozott” (*Kosztolányi ifjúkori helykeresésének önellenmondásai*), *Forrás*, 2007/2, 72.
- 8 [Bíró]-Balogh i. m. 11.
- 9 Kosztolányi Dezső, *Ósvát Ernő* = K. D., *Egy ég alatt*, Budapest, Szépirodalmi, 1977, 162.
- 10 A levelet teljes terjedelmében lásd [Bíró]-Balogh i. m. 64.
- 11 Móríc Zsigmond, *Ósvát Ernő, a Nyugat szerkesztője* = M. Zs., *Tanulmányok I.*, Budapest, Szépirodalmi, 1978, 442–443.
- 12 Kosztolányi Dezső, *Levelek-Naplók*, Budapest, Osiris, 1996, 154.
- 13 Mikszáth Kálmán, *Elbeszélések* (*Mikszáth Kálmán Összes Művei 32.*), sajtó alá rendezte Bisztray Gyula, Budapest, Akadémiai, 1968, 205.
- 14 Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél*, Kritikai kiadás, a kötetet szerkesztette Tóth-Czifra Júlia és Veres András, Pozsony, Kalligram, 2011, 408.
- 15 Még ha az egykori gyakorlat mást is mutat, a kritikai kiadások szabályzata, legalábbis 1988-as változatában, megengedő az időrend-kötet dilemmában: „3.2 Egy-egy műfajon belül a szövegeket általában időrendben közöljük. [...] //

- A szerző szerkesztette kötetek és ciklusok egy-egy darabjának közlésében a szerkesztő kétféleképpen járhat el:
- 3.31 Egy-egy művet (verset) a keletkezésének megfelelő időrendi helyen közli. Ez esetben a műnek a kötetbe vagy a ciklusba illesztéséről a Jegyzetekben kell szólnia, a kötet végén pedig olyan mutatót közölnie, amely a kötet vagy a ciklus szerinti sorrendben tartalmazza a címeket és kiadványbeli lapszámukat.
 - 3.32 Az egész kötetet vagy ciklust az összeállításának megfelelő időrendi helyre sorolja, egységes műként közli, és az egyes művek keletkezési idejét a Jegyzetekben adja meg. Ebben az esetben a művek címét a maguk időrendi helyén is közölni kell, utalva ciklusbeli helyükre.” *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata*. A Magyar Tudományos Akadémia textológiai bizottságának közreműködésével összeállította Péter László = *Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*, szerkesztette Hargittay Emil, Budapest, Universitas, 1987, 76–77. Az MTA I. osztályának Textológiai Munkabizottsága honlapján olvasható alapelvekben már nincs az időrendre vonatkozó kitétel.
 - 16 Mikszáth i. m. 205. Kiemelés tőlem. Sz. Zs.
 - 17 Molnár Fábián, *Az eltűnt Kosztolányi nyomában. Kosztolányi korai novellái*. Alapszakos szakdolgozat, ELTE BTK, 2010 (kézirat) Ezúton is köszönöm Molnár Fábiánnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta komoly segítséget nyújtó, kivételesen színvonalas szakdolgozatát.
 - 18 „Kosztolányi első prózakritikusai a *Boszorkányos esték* kapcsán fejtik ki véleményüket az író prózai munkásságáról. Meglepő, sőt mulasztásnak tekinthető ezzel szemben, hogy Kosztolányi monográfusainak többsége sem tárja fel a szerző novellisztikájának történetét a század első éveiben.” Molnár i. m. 6.
 - 19 Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél* i. m. 406.
 - 20 Kecskeméti Gábor, *Helyzetértékelés*, lásd: [\[iti.mta.hu/helyzet.php\]\(http://textologia.iti.mta.hu/helyzet.php\)

 - 21 Szegegy-Maszák Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Pozsony, Kalligram, 2010, 79.
 - 22 Szítár Katalin, *A prózanyelv Kosztolányinál*, Asteriskos, ELTE Bölcsészdoktori értekezések, Budapest, 2000, 21.
 - 23 Erről lásd még: Szegegy-Maszák i. m. 75.
 - 24 Szilasi i. m. 112.
 - 25 Szegegy-Maszák i. m. 78.
 - 26 Szegegy-Maszák Mihály hoz olyan példát, amely azt igazolja, hogy „esetleg más szerzők későbbi alkotásai is felfoghatók úgy, mint Kosztolányi korai elbeszéléseinek újraírásai” – az 1912-es *Tréfát* említi meg, amely ösztönző lehetett nemcsak Csáth, de Márai számára is. Ld. Szegegy-Maszák i. m. 82–83.
 - 27 1904-ben, a *Szeged és vidékében* még *Kifélé* címen jelent meg.
 - 28 Kosztolányi Dezső, *Levelek-Naplók* i. m. 28–29.
 - 29 Szegegy-Maszák i. m. 81.
 - 30 A novella szövegét betűhűen, az első megjelenés alapján idézem: Kosztolányi Dezső, *Károly apja* = K. D., *Boszorkányos esték*, Budapest, Jókai nyomda kiadása, 1908, 106–120.
 - 31 Kosztolányi Dezső, *Barkochba* = K. D., *Esti Kornél*, Budapest, Szépirodalmi, 1981, 346.
 - 32 „Jókai nyilvános élete voltaképpen idáig terjed, ami ezentúl van, az már nem tartozik szorosan az életrajzhoz, annak elbeszélése csak rossz szokás. Csecsemő korában még Napóleon is bizonyosan csak olyan csecsemő volt, mint a többi és talán olyan tehetetlen fecsegő aggastyán lett volna kilencven éves korában, aminők a kilencvenéves aggastyánok. Csak a közepe Napóleon. A zúzmarával ellepett fák télen mind egyformák.” Mikszáth Kálmán, *Jókai Már élete és kora*, lásd \(többek közt\): <http://mek.oszk.hu/00900/00945/>](http://textologia.

</div>
<div data-bbox=)

kamaszSZERELEM

KAMASZszerelem

Azokban a boldog időkben, van ennek már félévszázada is, még menyasszonyok és vőlegények – nem pasik és csajok – népesítették be a Duna-parti sétányokat. A *regula* alól én sem vontam ki magam: volt nekem is egy szende, szép menyasszonyom. Hogy így emlegettük-e egymást, ma már nem tudom. Tény, hogy ez a titulus maradt meg az emlékezetemben. És ma ez az Annamari, lám csak, eszembe jutott.

Álmomban kint jártam a Margitszigeten. Apámat toltam ki Arany János tölgyfái alá, az SZTK által kiutalt kallantyús tolókcocsiban. A Rózsakertnél járhattunk, amikor megállt előttünk egy sétáló család. A szülők és két nagyobbacska gyerek. Az apa és apám néztek egymást. Váratlanul mind a két férfi sírva fakadt.

Valaha egy bérházban, a Bodográf fölött lakott a két család. Azután apám Budára nősült, és jött a háború. A fiú girhes kamasz volt, de a hűgárol nem tudtam levenni a szemem. Mert azt mondanom se kell, hogy ez a boci képű szőkeség lett a menyasszonyom.

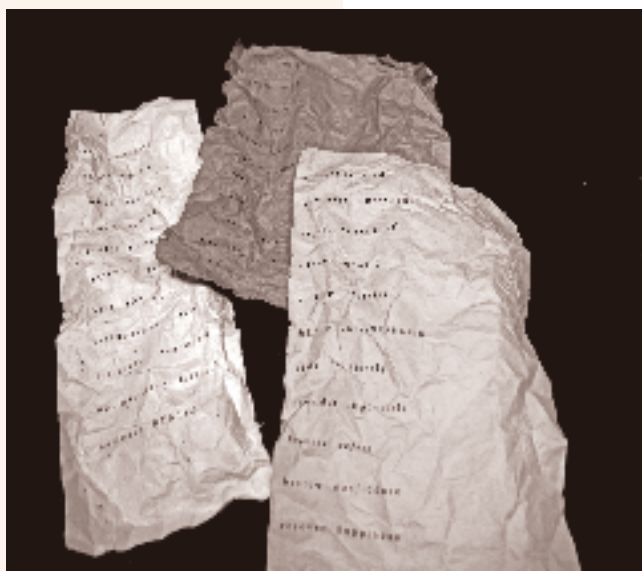
Akkoriban még, ha lehet, a saját utcájukból nősültek a férfie emberek. Annamarit egy tánciskolában, Mimi néninél láttam viszont. Stimmelt minden. Hazakísértem, és attól fogva – igaz, hogy csak hallgatólágon, de – visszavonhatatlanul ő lett a menyasszonyom.

Apám néha mesélt a régi időkről, amikor zsúrokat rendezett – így mondták – a két családnak. A férfiak politizáltak, az asszonyok zenéltek. Mondom, stimmelt minden. Egy ízben nagyanyám, Frida néni megkérdezte, hogy mennyi az ócskavas kilója. Vasséknál el lehetett sütni az ilyen vicceket. Az ember feledékeny, de néhány furcsa részlet – ki tudja, miért – megmarad.

Pedig én arra sem emlékszem, hogy megcsókoltuk-e egymást ösztánc után a kapuban. Azokban az időkben egy gyors puszi is sokat, rengeteget számított.

Azután, persze, kitavasodott, én pedig észrevettem, hogy kis arámnak két apró, hegyes cici ágaskodik a blúza alatt. Megsimogatni nem merem, de tangózás közben próbálgattam, hogy – mint mondtuk volt – belép-e a lány. Annamari, igaz, hozzám simult. Csak valahogyan hűvösen, félszegen.

Náluk, a Bodográf fölött, hét végén változatlanul zenélt a család. A fiú vadászkiürtös volt, emlékszem, ezen sokat nevettem. Hogy vajon mire vadászik itt, a Nagykör-

úton. Feljárt hozzájuk egy másik, nálunk idősebb kürtös is, gyanakodtam, hogy Annamari egyre hegyesebb cicije miatt.

Mert ez a Zotyi dörzsölt szeladon volt. A színház mögött, a próbák szünetében megleszte a csúszkáló, hinta-palintázó diáklányokat. Csupa ártatlan szórakozás. Éppen csak belesett a szoknyácskák alá, azután visszaosont, és játszott tovább a harmatos operettekkel.

Mindez rám, persze, nem vonatkozott. A mátkaság intézményétől távol álltak az ilyen és ehhez hasonló bűnös gondolatok. Egy gyűrűs menyasszony – példának okáért – árkon-bokron át, ha törik, ha szakad, szűz maradt. Ezt azokban az időkben fölöttébb méltányolták – mi több, megkövetelték – a férfiak.

Volt olyan kis barátnőm a szigetvilágban, aki apró fiolában tárolta a tulipiros festéket, amit egy óvatlan pillanatban a lepedőre csepegtetett. Így érte el, hogy a férfiak szemében mindvégig ártatlan maradt.

Egy vőlegény, persze, szabad, mint a madár. Én azonban – mire nem képes, ha szerelmes az ember! – ezekhez az íratlan szabályokhoz tartottam magam.

Egészen addig, amíg csak május elsejére hajókirándulást nem hirdetett a gimnáziumom. Leányfalura mentünk, én pedig vittem magammal a menyasszonyomat.

Van valami kis erdő a hajóállomás közelében. Oda, egy tisztásra terítettem le a kabátomat. Megebédeltünk, azután belefészkelte magát az ölembe a lány. Itt tartottunk, amikor megállt fölöttünk egy nyolcadikos. Megállt, és fényképezett.

– Kaptok belőle! – ígérte. Persze, el kellett menni érte. Hogyan jutott el a felvétel Annamarihoz, azt én már, ugye, nem tudom. A bátyjával hozták el, állította. Én pedig hittem neki: ilyenkor ez a legokosabb.

Így ért véget a leányfalui kaland. Jártuk tovább a belvárosi színházakat. Éjjel, hazafelé menet énekeltünk. A kapu alatt néha már szájon csókoltam a menyasszonyomat.

Volt valami cinkosság közte és a két vadászkürtös között. Neveket adtak egymásnak, engem – ki tudja, miért – Don Tütulónak csúfoltak a hátam mögött. Annamari kivirult, asszonyos formái kerekedtek, alig tizennégy évesen. De hát mit tehet, mihez foghat ilyenkor egy kamaszgyerek!

Hát keres magának valakit. Egy másikat, akivel nem bénítja meg a félelem. A saját utcájából ezt is: az enyém, Gyöngyi, a Bodográffal szemben, a páros oldalon lakott.

Pista bácsi hívta fel rá a figyelmemet, a dobos. Ezt – súgta oda a szünetben – megfoghatod! Persze, az ő korosztályába tartozók – mint mondták – szobára vitték a lányokat. Csakhogy közben lett egy világháború, és kéglije – mi már így hívtuk – nem volt senkinek.

Legalábbis este nem. Napközben viszont nem volt senki otthon, ürmöst hoztam, Gyöngyi pedig a Telekiről hanglemezeket. Felkurbliztuk a gramofont, táncoltunk. Sietni kellett, hamar leperegtek a lemezek. Szerelmeskedni pedig – úgy tudtam – csak zenére lehet.

Így múlt el ez az év. Ősszel behívtak katonának, sokáig nem láthattam a menyasszonyomat. Amíg csak ki nem tört Budapesten a forradalom, és el nem ástam a szolgálati fegyveremet.

Úgy volt, hogy együtt vágunk neki a nagyvilágnak. Én már útra készen álltam, de ő, a lány, meggondolta magát és maradt. Azt hittem, hogy ezzel véget ért ez a szerelem.

Hát nem egészen. Az élet rövid, és vannak dolgok, amik egy egész életen át tartanak. Nem kompakt, összefüggő történetek, eltűnnek, feltörnek, újra meg újra, mint a bűvópatak.

Az én históriám is műfajtalán. Nyúlós, mint egy rossz operett. Megírni nehéz, de elhallgatni se lehet.

Már hét éve francia voltam, lett már polgári foglalkozásom, feleségem, gyerekem, amikor, mint kék égből a villám, Ákos, Annamari bátyja bejelentkezett. Akkor még dúlt a vietnámi háború, és ő, a bátyó, amerikai egyenruhában irtotta a bennszülötteket. Az ő kürtszavára kelt és feküdt a Jenki sereg.

Fuldába, ahol állomásozott, kétszer mentem el. Hosszú út volt, hajnalban parkoltam le a laktanya kapujában. Meg kellett várnom, hogy ébresztőt fújjanak a vadászkürtösök. Körülöttem, az őrségen mindenki magyarul beszélt, azokban az években jobbára ötvenhatosokból állt az amerikai hadsereg.

Valami étteremszerűségben üldögéltünk, Ákos mesélte az életét. Ha leszerel – magyarázta –, egy csapásra amerikai lesz. Kihozathatja a családját. Hogy miért akarná kihozatni őket, azt nem mondta meg.

Második utamra pontosabban emlékezem. 1963 karácsonya volt, amikor Annamari Fuldába érkezett. Ákos addigra már megházasodott, egy mozdonyvezető lányát vette el, menyasszonyom a német családnál lakott.

Hét év alatt – mondják – kicserélődnek a sejtek. Furcsa egy ilyen találkozás hét év után. Igaz, hogy meg voltam illetődve, de Annamari – ki kell mondanom – már nem tetszett nekem.

Hajat mosott – nyilván a tiszteletemre –, de hogyan! Úgy, mint a háború éveiben: esővízbe ecetet és kamillateát csöpögtetett.

Én a kislánnyommal utaztam, a feleségem kritikus pillanatokban rám tukmálta a gyereket. Úgy volt, hogy vacsorázni megyünk, miután lefektetem. Aztán én – szegény-gyalázat! – elaludtam, lehet, hogy még előbb, mint a gyerek. Másnap pedig Annamária összehajolt és hazament.

Így fejeződött be ez a nagy félreértés. Egy fantazmagória, amiből semmi se lett.

Legalábbis nem olyasmi, amire gondolna az ember. Mert Annamari férjhez ment, alig néhány nappal a nagy nyugati út után. Küldött egy búcsúlevelet, megírta, hogy úgy tervezte: kint marad velem. Nem tudom, hogyan képzelte el a részleteket.

Elfranciásodtam volna hét év alatt? Egyre gyakrabban eszembe jutott, hogy ezek a fuldaiak

– a vadászkürtös, a mozdonyvezető családja, a mátkám – nem túlságosan okosak. Ákos például nem egyszer meglátogatott. Ilyenkor könnyes szemmel biztatott, hogy a harmadik felvonás még hátravan. Don Tutuló! – kiáltotta, és mélyen a szemembe nézett. Bízjal bennem! Amint leszerellek, kihozatom!

Hogy mit csinált, amikor leszerelt, nem tudom. A levelezésünk megszakadt. Őt, a vadászkürtöst, soha többé nem láttam viszont. A húgát is csak valamikor a hetvenes évek derekán, amikor először kaptam Magyarországra vízumot.

Zsóka kishúgom akkoriban a Főfotónál, a Mártírok útján dolgozott. Annamari pedig a Filler utcában lakott. Két szép gyerek anyja! Amikor megláttam őket, a lélegzetem is elakadt. Hagyján, hogy a kislány az én valaha volt menyasszonyomra hasonlított. De hogy a fiúcska! Amikor megállt előttem, azt hittem, álmodom, és hogy ez az emberpalánta én vagyok.

– Lehetetlen! – hebegte útban hazafelé a húgom. Pedig úgy látszik, vannak ilyen csodák. Tudomásul vettem: él a Fillér utcában egy kisfiam.

A férjet csak egyszer láttam, a látogatásom utolsó napjaiban. Zömök emberke volt, eredetileg ő is vasutas, de amikor meglátogatott, már biztosításokkal foglalkozott. Ültek az IBUSZ-lakásban, amit béreltem magamnak, az apró ügynök és az én valaha volt, karcsú menyasszonyom. Győzködtek, hogy – mi az nekem! – biztosítsam be tűzkár ellen magam.

Elmúlt megint egy évtized. Akkor már ismét a régi házban éltem. Úgy voltam én is, mint Ciro Alegria öreg indiánja, akinek minden lépése – ha akarja, ha nem – hazafelé vezet. Itthon ért a hír, hogy Annamari férje beteg.

Elmentem még a temetésére is.

Látni akartam a fiút, akiből időközben – úgy hallottam – az Operaház szólótáncosa lett.

Hát a gyerek nem volt ott a kis ügynök búcsúztatásán. Haknizott valahol, így mondták, és nem sikerült kapcsolatba lépni vele.

Én sem lehettem ott szegény apám temetésén. Akkor, az első időkben, a disszidenseknek nem adott beutazó vízumot a hatalom. Most meg, a pénz. Ez a másik nagyhatalom.

Annamária méltóságteljes volt. Így, feketében. Egyedül állt a koporsó mögött, néma bólintással nyugtázta a részvénytulajdonosokat. Húgom úgy tudta, hogy kivándorol, nekem pedig eszembe jutott, hogy még össze sem írtam, amit róla tudok.

Most itt volt a lehetőség. Egy ember élete csak akkor egész, ha íve van. A befejezést nem lehet – nem szabad – kitalálni. A valóság egyébként is felülírja a képzeletet. Megüzentem az özvegynek, hogy szeretnék találkozni vele. Minden félreértésnek hosszú utóélete van.

Egy könyvesboltban adtam neki találgát, a Liteában – úgy gondoltam –, ott nyugodtan beszélgethetünk.

Menyasszonyomat – magamban néha még most is így hívom – meglepte ez a diszkrét környezet. Rendelni akart, mindenáron, és megkérdezte, kétszer is, hogy hol kell kifizetni a sóssüteményeket. Egy *echte* budai úriasszony. Nagyszüleim kertjében láttam utoljára hozzáfoghatót, még kisgyerekként.

Elmondta, hogy igen, Kaliforniába készül, Ákos, a bátyja, már elintézte az engedélyeket. A vadászkürtösből zongorahangoló lett az évek folyamán, és vele éltek a szülők is. A két kisöreg.

Kalifornia lett a harmadik felvonás. *A happy end*. A papa házmester, a mama német nyelvlekkéket ad. Most, hogy megöregedtek, Annamari veszi majd át a helyüket.

Ennyi. Lett egy kis csend közöttünk a Liteában. Azután:

– Miért hívtál ide? – kérdezte menyasszonyom.

Valami mást várt volna most is, mint már annyiszor, közös életünk fél évszázada alatt? A rádióban, stílusosan, felcsendült egy operett.

– Hogy miért? – nem mondtam ki, hogy ezért a *fnisért*, Annamari. Hogy meg tudjam írni a történetedet. ■ ■ ■

■ ■ ■
Ferdinandy György (Budapest, 1935): író, irodalomtörténész.

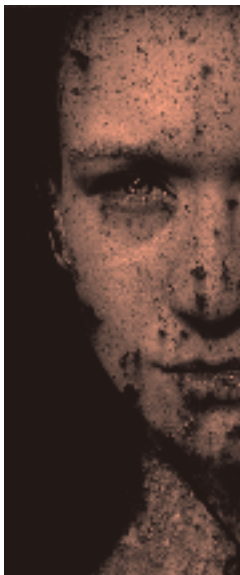

A Wehrmacht átlépi a svájci határt

Azért nem hajtottam rá eddig erre a nőre, gondolja, amiért a nácik se rohanták le Svájcot!

Hitler nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy elveszíti a háborút, s erre az esetre a rezsim vagyonát állítólag svájci bankszámlákra menekítette. Kálmánnak pedig szüksége volt eddig egy nőnemű barátira, egy lelki szemetesládára, vagy nevezzük akárhogy. De mostanra megnyerte a háborút, vagyis túlélte az apját. Pedig apja számtalanszor elismételte előtte az elmúlt évtizedekben: „Szarra való vagy; amint leveszem rólad a kezem, meg fogsz dögleni!”

Igaz, ami igaz, Kálmánban sokszor csupán a barátnője tartotta a lelket. Kapcsolatuk a nő rendelőjében kezdődött, ahol Kálmán kényelmesen befészkelte magát a bőrfotelbe és a téveszméiről mesélt neki. Idő kellett hozzá, hogy érzéseik kölcsönössé váljanak, noha természetesen léteztek tabuk a nő számára. Azzal nyugtatta magát, hogy az orvos–beteg kapcsolatba belefér, ha egy-egy kiállításon kézen fogva jelenik meg a fiúval. Az orvostikánál azonban kevésbé zavarta, hogy férjnél van.

Ha egy pszichotikus roham napokon át az ágyhoz szegezte Kálmánt, a nő elrejtette előle feminim vonásait és gyújtó hangú szónoklatokat tartott a fiatalembernek. Kálmán becülje meg magát; megvan benne a képesség arra, hogy legyőzze a skizofréniát. Pusztán léte erre a bizonyíték. Az ősei azért maradtak életben, mert elég erősek és találékonyak voltak ahhoz, hogy mindent túléljenek. A génállományukat pedig átörökítették Kálmánra is. A fiú ilyenkor fásultan szemügyre vette önnön kezfejét. Tisztán látszottak rajta az apró pikkelyek, amelyekből a bőre összeáll. Nem szeretett arra gondolni, hogy a távoli ősei mindenféle sauruszok voltak. Rendszerint elengedte a füle mellett a nő mondatait, falnak fordult és várta a következő hallucinációt.

Mégsem őt, hanem az apját vágták le a kötélről néhány hete, egy ködös hajnalon.

Már otthon elhatározta, hogy lefekszik ma a nővel. Most itt kuporog mellette az anyósülésen, és a visszapillantó tükörben diszkréten szemrevételezi annak szép arcát. Lágy dinári vonások, bár orra tövében a hatalmas anyajegy kissé disszonáns.

– Merre? – töri meg a csöndet a nő és lefékez egy elágazásnál.

– Jobbra a Feketeházig! – kap észbe Kálmán, mert belefeledkezett gondolataiba. Pár perc múlva, a haranglábnál megállítja a kocsit. A nő nem kérdez semmit; kiszáll, nekítámaszkodik az autó testének és rágyújt. Kálmán a léleklaranghoz sétál. Állítólag apja halála napján is meghúzták a kötelét. Háromszor, ahogy Lentihegyen szokás időtlen idők óta. Kálmánnak már gyerekkorában szöveget ütött a fejébe a gondolat, hogy vajon az utolsó lentihegyiért ki fogja meghúzni a harangot. De hát ez eldönthetetlen, mint a tyúk meg a tojás problémája. Óvatosan a nőre sandít, aki unottan fújja a füstöt. Kálmán nem szeretné, ha éppen most hordanák tele magasztos gondolatok a szép szemeket könnyekkel.

Legközelebb az elhagyott háznál szólal meg. Behajtanak a feljárón át a kerítés nélküli, elgazosodott udvarba. A nő behúzza a keziféket, de mielőtt kiszállna, inhalál az asztma elleni pipájából és fényvédő krémet ken végig az arcán. Kálmán egy ideje már az omladozó vakolatot csodálja a falakon, amikor a nő melléje lép.

– Mostantól mindez a miénk! – jelenti ki a fiatalember nem kis önérzettel, és elégedetten szippant a májusillatú levegőből.

– A tiéd! – javítja ki a nő, és mutatóujjával finoman megböki Kálmán oldalát. A fiú ránéz. Kicsit bántja, hogy a nő nem érzi sajátjának is, ami az övé. Aztán, mintegy próbaképpen, mégis átöleli törékeny vállát.

Félóra múlva már forr a fekete a kotyogóban. Kálmán csak szemes kávéval talált a konyhai kredencben, de csöppet se bánja. Mialatt férfiasszozódásokkal annak rendje s módja szerint megdarálta a kávészemeket, a nő elismerő pillantásokat lövellt feléje. Kálmán viszont izgatott volt. Nem tudta, nem ismétlődik-e meg ezúttal is az a fiaskó, amit korábban már számtalanszor átélt férjes asszonyokkal. Akik visszautasították a közeledését, majd fájdalomdíjképpen értékes ajándékokat vásároltak neki. Tele van otthon az egyik fiók az így kapott tárgyakkal. De ha ez a nő sem teszi neki szét a lábát, biz' isten meg fog sértődni, mint az a volt magyar miniszterelnök, akiből egymás után kétszer nem kértek a választópolgárok.

Torkig vagyok azokkal a nőekkel, akik kompenzálóknak, gondolja Kálmán, miközben ünnepélyesen megtölti a csészéket. Elfogódottan mosolyognak egymásra a nővel, és zavarukban kávéval koccintanak. Még sohasem voltak így kettesben a világ végén, mindenkitől távol. Nem tudják, mit illene ilyenkor mondani.

– Kérsz még? – emelkedik fel jobb híján székéről a fiú, amikor a nő kiürült csészéje koppan az asztallapon.

– Nem, köszönöm – mosolyog vissza rá amaz –, ez ma már a harmadik. Ha még egyet iszom, intoleránssá válok!

Ó, nem, azt Kálmán se szeretné. De a tréfás hangtól felbátorodik. Bár félig van még a csészéje, félretolja és odahúzza székét a nőéhez. Egy darabig közvetlen közről néznek egymás szemébe. Aztán a fiú kinyújtja egyik kezét, és ügyetlenül megsimogatja a nő arcát. Hogy nem ütközik ellenállásba, a fényvédőkrém-illatú kezeket is megragadja, és egyenként végigcsokolja a nő ujjait.

– Ne kívánd meg felebarátod feleségét! – szólal meg most amaz, de egyetlen mozdulatával sem cáfolja meg hajlandóságát. – Második Törvénykönyv ötödik fejezet, huszonegyedik vers...

– A házasság nem mentesít a szerelem kötelessége alól! – válaszolja a begerjedt fiú és elkezd kigombolni a nő ingét. – Andreas Capellanus, tizenharmadik század.

– A Wehrmacht átlépi a svájci határt... – súgja később partnere fülébe, mert megtetszett neki a háborús hasonlat. A nő akkor már félúton van az orgazmus felé.

Félóra múlva ruhátlanul cigarettáznak az egyetlen ágyon a lakásban. A nő fejét Kálmán vállgödrébe illeszti. Most még annyit se beszélnek, mint a szeretkezés előtt. Próbálják feloldozni a kialakult helyzetet. A fiú a parkettán heverő bársonynadrágját nézi, amint körbejárja azt egy magányos csótány. A szülei utálták, ha szanaszét hagyta a ruháit. Kialakult közöttük egy sajátos munkamegosztás, amikor Kálmánt kellett fegyelmezni. Mindkettejüket elöntötte az indulat, de egyikük türtöztette magát. Rendszerint apja kezdett ordítózni, ettől anyja megnyugodott és még ő csitította férjét. Ilyen magától értetődően válhatt szét egymástól a törvényhozó és a végrehajtó hatalom is, gondolja a fiú. Anyja halála után persze leegyszerűsödött a helyzet. A kontroll nélkül maradt, elvadult férfi ész nélkül

üthette-verhette, szidalmazhatta fiát. A nő tanácsolta Kálmánnak még kapcsolatuk kezdetén, kezdjen el egy gyógyszeres terápiát, és mintegy annak kiegészítéseképpen költözön albérletbe, amint teheti.

– A gyógyszerkezelés versenyfutnak a skizofréniával – mosolygott szomorkásan ifjú páciensére –, mi válasszuk a kerülő utat!

– Jól hallom, helikopter zúg odakint? – fülel most Kálmán.

– Igen – feleli elmélázva amaz. A szeme még ködös a mámortól. – Miért kérded?

– Tudnom kell, nem hallucinálok-e.

A nő durcásan fordul a fal felé.

– Illúzióromboló vagy!

A fiú gondolkodóba esik. Mikor is hallotta ezt utoljára a nőtől? Aha, 2001 tavaszának egyik estéjén. A nő éppen összeveszett a férjével, sírva telefonált Kálmánnak; kérte, menjen fel hozzá. Kitárták az ablakokat, leoltottak minden fényforrást és a sötétben hevertek egymás mellett a franciaágyon. Sokáig nem esett szó köztük, hallgatták a kinti forgalom zaját. Aztán a nő tett egy megjegyzést az idilli nyugalomra. Kálmán pedig, maga sem tudja, miért, válaszul egy cikkről kezdett beszélni, amit aznap olvasott a Corriere della Serában. Elég jól beszél eszperantó nyelven, úgy-ahogy elboldogul hát az olasszal is. A cikkben Szolzszenyicin szólította fel a fiatalokat, hogy ne tévessze meg őket a jelenlegi boldog békeidő. Tudniillik a harminckilences nyár is gyönyörű volt és reményekkel teli. Siamo tutti nella storia, mindannyian benne élünk a történelemben.

Persze, hogy illúzióromboló volt Kálmán, tudja ezt maga is. De az idő Szolzszenyicint igazolta. Néhány hónap múlva leomlottak az ikertornyok New Yorkban.

Értelmetlenül sokáig folytatják a vizet a zuhany alatt. Háromszor is leszappanozzák egymást, mintha egy elkövetett közös bűnt próbálnának lecsutakolni a másiktól. A nő akadémikus férjére gondol, aki tegnap megpróbálta tudományos magyarázatát adni gyakori félrelépéseinek. A férfiakkal éppen úgy igényük van az állandó társra, mint a szexuális partnerek váltogatására, fejtegette és hozzátette, hogy ez egy antinómia. Baszd meg az antinómiádat, gondolta a nő, de fennhangon nem mondott semmit. Helyette ma lejött ide a páciensével és bosszúból lefeküdt vele. Nemcsak a házastársi hűségnek, az orvosetikának is fittyet hányt. Ébredszik benne a bűntudat.

Kálmán pedig csodálkozva konstatálja, hogy ágyékán keresztül az imént a lelkéből is kiürült valami. Bizony nemcsak egy házasságot, hanem egy barátságot is el lehet hálni. Pedig a nő alighanem meg akarja fogni majd magának. Ő azonban érzékeny búcsút fog venni tőle, a kettejük közötti orvos–beteg kapcsolatnak úgyis annyi. A fiú önelégülten mosolyog, hiszen ezt a könyörtelenséget éppen azoktól az őseitől örökölte, akiket a nő emlegetett neki.

Ahogy megbeszélték, visszafelé Kálmán fog vezetni. Amint elhelyezkedik a volánnál, mégsem tudja megállni, hogy a nőhöz forduljon és megkérdezze:

– Jólesett?

A nő tesz egy mozdulatot, ami vállrándításként és bólintásként is értelmezhető. A fiú nem erőlteti a témát, de eszébe jut, hogy titokban már egy hete nem szedi be a gyógyszereit, csak azért, hogy ma teljesíteni tudjon az ágyban. Elvárhatna a nőtől egy elismerő szót.

Éppen tőle hallotta, hogy a neuroleptikum, aminek a szedését abbahagyta, az állatok téli szendergéséhez hasonló állapotot idéz elő a betegekben.

– Tavasz van, ideje felébredni! – csúszik ki a száján és beindítja a motort. A nő nyugtalanul néz rá, de ő mintha észre se venné. Ahogy gyorsul a kocsi, gondolatai is mind sebesebben váltják egymást.

– Öt körül ér haza a gyerek az iskolából... – próbál a fiúval kontaktust teremteni a nő, mert érzi, hogy valami nincs rendjén.

Kálmán találkozott már a nő tinédzser fiával. Egyszer a gimnáziumból morcosan érkezett haza, mert osztálytársai megviccelték. Kálmán azzal a bon mot-val vigasztalta, amit egy amerikai filmből hallott: a menő felnőttek mind népszerűtlen kamaszok voltak. Aztán elfintorodik egy másik emléktől. Volt valami fajtalan, vérfertőző erotika abban, ahogyan a nő fia homlokán nyomkodta a pattanásokat.

És most nemzzen ő is gyerekeket ennek a nőnek, hogy a patanásokat nyomkodhassa a homlokukon?

Na ne.

A nő észbe kap.

– Lassíts! – kéri szelíden, és reménykedve turkál a retiküljében, mert olykor ő cipeli magával a fiú gyógyszereit.

A novai parton ereszkednek lefelé, amikor Kálmán fülében megszólal az a hang. Vékonyka csilingelésként kezdődik, mint amikor a karácsonyfaágon megrázzák a csengettyűt. Aztán egyre mélyül és erősödik. Mire a fiú elengedi a kormányt, és füleire szorítja kezeit, addigra harangzúgássá változott és egészen betölti a fejét. Kálmán nem érzékeli, amikor lesodródnak az útról, nem vesz tudomást arról, hogy a kocsi számtalanszor megpördül a tengelye körül, nem hallja, ahogyan a nő staccatóban sikolt mellette.

Kitartó zúgás marad csupán a világból; valaki rázza, örülten rángatja a lélekharang kötelét, mert éppen most távozik az utolsó lentihegyi. ■ ■ ■

BeckTamás (Zalaegerszeg, 1976): a Nyugat-magyarországi Egyetemen szereztem bölcsészdiplomát. 2005 óta publikálok prózát és verset különböző folyóiratokban. Kétszer nyertem oklevelet a Salvatore Quasimodo Költőversenyen. Többször szerepeltem országos antológiákban (*Szép versek, Körkép*).

Czobel Minka

CZOBELMINKA

első rész

Mintha még mindig itt karistolna. Karolják egymást a Büttnerrel. Két száalmas öregasszony. Ki hitte, hogy így végzi. A régi fotejba találtam rá az ablakkal szemközt. A kertre látott. Mindég a kert. Feszt hajtogatta, hogy vigyázzon a kertre, nézze, nehogy összejárják a katonák. Mintha a ruszkik eszükbe tartották volna, hogy hová lépjenek, melyik virágágyat kerüljék. Tapostak azok mindenben, a nagy platán tövébe hugyoztak, a kedvencébe. Oda, ahun a Büttner nyugszik. Kellett nekik olyan hányaveti módon oda csinálni, azt a sírt. Nem lehet a ruszkik szemére vetni, hogy összehugyozták, hát ki tudta aztat, hogy halott fölött állnak. Igaz, mink sem tudtuk akkor még a ruszkikat, mikor eltemettük végre azt a nyavalyást.

Klavíroztak meg spacirultak, így mondta a Büttner, ha zongorált vagy sétált. Most már nem spacirul, spacirult eleget a kisasszony vagonán. A kisasszony, az szépen zongorált, csak úgy szaladgáltak a finom ujjai, mint valami kis fehéreregerek azon a kegyetlen, nagy zongorán. Jó helyt vót az is a Tanácson, most meg már ott áll az önkormányzatba. Mindent elhordtak, éccaka kellett visszamennem, hogy áthozzam minálunk a két nagy kazettát. Minden, ami ütüle maradt, abba van, a Büttner is. A tűz égette vón meg, azt a rongy fejecselédet!

Sokáig a vánkosom alatt őriztem azokat a kacnikat. Közel a fejemhe, álmodtam is a kisasszonnyal, tán majdnem minden éccaka, ahelyett, hogy az asszonyt abajgattam vón, a kisasszony vót a vánkosom alatt meg az eszembe. A régi fotejt, amiben rátaláltam, a Zséder Pali hurcolta el, egyidű múlva már szégyellette maguknál tartani, felaprította tűzifának. Eltakarítottak ezek mindent! Nyoma se maradjon a nép zsarnokinak!

Zséderné Mariska úgy csárogott meg sipítózott, hogy hallotta az egész utca. „Ide hurcoltad nekem a fotejjet, hogy ne legyen nyugtom tülük, hogy feszt ide járjanak kísérteni! Mintha nem tudnád, kifélék, mifélék vótak ezek mindég?! A naccsága éccakákon át világot, meg füvezett, oszt úgy gyógyított. Tán még rontani is tudott! Hát rám hozod a veszedelmet?!” – visított Zséderné, mint a szopós malac, oszt beszélte az utca, mi vót, mikor az ember behurcolta a fotejt a tisztaszobába. Mostanra meg állítja, ünékik nem kellett sose a másé. Ők nem prédáztak, mint a kommunisták.

Én nékem kellett vón az a fotej. Ki tudja, milyen vén jószág vót az. Tán még a kisasszony nagyanyja hozatta át Berkeszrűl ide. Milyen júl megtérnék benne, mert hát beleevett már engem is az idű, mint a hajdani öregasszonyokat. Elüldögélnék benne, oszt nem bán-

nám, ha a kisasszony vissza-visszajárogatna hozzám! Az biztos, hogy ütet látogatták a halottai, így mesélte, míg élt. „Higgye meg, Pista, a múltkorában Sennyey grófnő jött nálam teázni!” Én csak kacagtam. „Eridjen mán, Tekintetes asszony, ne tréfálkozzék velem! A mándoki kriptából az mán nem tud elűjönni! Micsoda márványbúl épült!” – mondogattam, de ű csak erősködött.

Nem hittem én akkor sem neki, mikor halála elűtt pár nappal egyszerre csak hozzám fordult, oszt azt mondta: „Jól nézzen meg, Pista, vésse az emlékezetébe az ábrázomat, hamarosan elköltözöm. Oda, ahová megyek, maga mán nem kísérhet engemet!” Akkor mutatta meg a kazettákat az írószekreterben, még azokat a csepp kis kulcsokat is átadta, amivel ki lehetett nyitni a zárat.

Tán mégis eljün és járkál a kertben. Ezek itt nem adnak az ilyesmire.

„Ne bolondozzék, Pista bátyám!” – legyínget a Zséder fiú, nagy tisztséget tót be az is, pedig mi buta kölyök vót. Dologtalan. „Ne bolondozzék!” – mormogja, amikor erre jár és látja, hogy pár jácintot meg nárciszt ledugdosok ide a kertbe. Netán, ha a kisasszony erre téved, hadd gyönyörködjék. „Be szép is ez, Pistám! Az álmok kertje, az otthonom!” – még a hangja is az eszembe van, pedig milyen régóta rágja mán a féreg a gyenge húsát. Nékem ilyen hús sose járt ki. Én mán csak a magamfajta fejércselédet simogathattam. Rendjén van ez így. De a virágjit elűtetem, ha tetszik ezeknek, ha nem. Pár éve mán azt hajtogatták, gonduzza csak Pista bátyánk a nép parkját, beletörűdtek, hogy engem a parkbúl elhajtani nem lehet, mostan meg mán úgy mondják, az önkormányzat parkját ápoljam, adnak kis nyugdíjkiegészítűt. Rosseb beléjűk, ez a Báró parkja vót évszázadok óta, oszt az is marad, bánom is én az önkormányzatot, meg a népet, meg a pinzűket! A kisasszony nem látta, mi lett a kertbúl, mi lett az udvarházbúl. A liliomfákat mind kinyűtték, egyetlen selyemakácot hagytak csak. A filagóriát meg a pavilont szijjelverték. Bántotta a szeműket a sok úri nyehézség.

Ató meg! Mindent beléje hajigálnak, hiába próbálom zavarni ezeket a pulyákat, csak nem tágítanak. Békalencse meg iszap. Ki kéne kotorni az alját! Ej, pedig mi tó vót ez a kisasszony idejében! Azok a régi, rekkenő hőségek nyáron, mink kint arattunk a mezőn, ingujjban, űk meg a Büttnerrel itt fickándoztak. Sose láttam, igaz, de a házi cseléd, a sok asszony, mind cserfelt, hogy mezítelen együtt firidnek, hát, ha úgy vót, úgy vót.

Telente fakutyázott a jégen. Oda néha elkísértem, ha egyedűl ment. Megkaroltam, azt úgy mentűnk. Néztem arrűl a csepp hídrűl, amiből mostanra mán nem sok maradt. Tűzelőnek hordja valamelyik.

Mi fűrge vót! Egész vén korában is szeretett trenírozni, így mondta, trenírozni, mert az jót tesz a csontoknak. Tán nekem is a vóna jó, egy kis trenírozás a csontok végett. Mindég ajánlja a doktor úr, hogy adna beutalót, oszt mehetnék, Sóstóra, meg Szoboszlóra is. Minek? Vénségemre nemigen utaznék, hisz eddig se utaztam, akkor mostan meg minek mán?! Tán míg az asszony megvót, akkor lett vón a jó.

Nem hagyom Anarcsot, ű se hagy engemet. Ideköt minden. „Örökös jobbágyai vagyunk mink a Báróéknak” – így mondta nagyapám. Hej, de kacagta a Tanácselnök, amikor eléje állottam, hogy csak ha által gázolnak rajtam, engedem űket be, a Báró udvarába.

„Minek ez a kutyahűség, Pista, minek, mikor ezek elnyomták, kizsákmányolták magu-

kat ezerízíglen?! Mit gondol, az ősei nem kurjongatnának az örömtől, ha látnák, hogy ki-be járogathatnak a bolthajtásos kúriába, sétálhatnak a parkba. Nyugtuk van végre tülük, ezektül a burzsujuktül!”

„A vénasszonyt is hányjuk belefele a gödörbe! Nem kár ezért a burzsua boszorkáért” – szájalt a Stróf Miska, később ü lett a Téesz-elnök, oszt úgy szólottam rá, hogy megállj, hát, nem süil ki a szemed, nem féled te a holtakat! Ott álltunk mindketten a gidu asztalnál, ahová a kisasszonyt fektettem. A vót neki a ravatal. Mikor mán csak egyedül maradtam, úgy csináltam mindent, ahogy ü kérte. Nálam vót a tú, általszúrtam az orrát, a kezibe adtam a feszületet is, a megszentelt földdel. Megállítottam a nagy órát, a delet mutatta, aztat akkor láttam utolján. Hej, hogy nem vágtam a földhő! A tükröknek mind betörtem az üvegjit. Láttak ezek mán eleget! Azok is tán még a berkeszi kastélyból valók vótak, ősi ingóságok, így mondták mindég. Későbbben megjöttek mán az asszonyok, fekete marokin selyemruhába ötötötték, fejár selyem tüllfátyollal takarták le, mi hosszan ért egészen a bokájáig, lecsüngött a gidu asztalról, lábaira meg fejár selyemgyöngyöt tettek.

Sose láttam csúfnak a kisasszonyt. Holtában meg. Sokáig csak üriztem. Nem mentem odébb. Megvártam a doktor urat meg a tisztelendőt. A papért Ajakra kellett kocsit küdni. Melegített téglát tettek a lába alá, mert azon a télen egyetlen napra sem vót engedelmes jobb idű. Januárban rüfögött a hideg, olyan jeges vót a föld, majd beletört az ásóm. Oszt egyszer csak megkoccant a Büttner koporsója. Várta mán a kisasszonyt, hogy feküdjék melléje. No akkor kezdtem káromkodni, szidtam azt a lengyel fajtáját. Mondta is a Miska: „Mi az, Pista, csak megértette végre az osztályharc lényegit!”

Sose fordút meg bennem, hogy milyen idűs mán, nékem csak a kisasszony maradt. Apám is így mondtá, meg a nagyapám. Ha nem iparkodik úgy a Büttner után, megélte vón a századikat. Elű-elűszedem a rúla maradt fotógráfákat, azokat is összeszedtem mind, még nem jöttek üröngetni a Tanácstül, oszt elnézegetem, mi szemrevaló. Sissyt formázta. Mi haja vót! Tán még most is megvan! Azt beszélük, hogy a haj nem porlad el. Az a haj biztos nem! A derekáig ért, lyánykora óta növelte.

A Büttner fészülte. Annak micsoda csepű nütt a fejin, oszt még azt is lenyiszáltatta. Várdába járt lóháton, később, vénkorában meg a bricskán, a haját nyiszáltatni. Ha valahogy eltudnám legyintgetni a Büttner, hogy hagyna nekem békit! Nem lehet aztat csak úgy ellegyintgetni! Rajta ragadt a Büttner a kisasszonyon, most mán meg pláne, holtában hogyan tudnám rúla lemetélni. A fűd alatt oszt meg végképp nem látja mán senki, mit csinálnak. De hogy minek nehezedik meg a szívem, mindétíglen, ha erre gondolok!

Mostanság is gyakorta álmodom a kisasszonnyal. Az álmaimról nem szívesen beszélek, minek is?! Ezek az ál-
mók mán nem olyanok, mint annak elütte vótak.

Ezekbe a Büttner is benne van. Egész éccaka csak hánkódom, alig várom mán, hogy virradjon. Akkor magamra kapom azt a pár rongyot, oszt csak ülök az ágy szélén. Az éccakáktül félek is. Sose vótam csihés, mint a fejár cselédek, sose hittem a boszorkányos, bolond beszédnek, mégiscsak gáncsot vetett nekem a Büttner. Vén-ségemre csúffá lettem. Tán Kállóba kerít az a lidérc! Igaz, nincs is messze tülünk, oda van temetve egy zsidau pap, valami csodatevő, még segítene is, jó pénzért persze, mert a zsidau, az hóttában is zsidau! Pócs is arrafele van, a Fekete Madonnáho kéne inkább meztéláb gyalogunom, mint a kutya zsidauho, hogy vegye le eztet a rontást rúlam, mert álomban mindég a Büttner meg a Kisasszonyt látom, úgy tesznek, mint a szeretők, le-sülne a képemről a búr, ha el kellene mondanom, mit művelnek azok ketten. A tegnapi csak elűszedtem

a kazettákat, benne a sok levéllel. A kisasszony keze írását megismerem, a másik, azok a hegyes betűk, azok a Büttneréi. Bob, így írja a sorok aljába. Ókulláréval mind végigpöntyörögtem a lapokat, nem értettem, mik ezek, tán nem is a mi nyelvünkön íródtak, tán valami úrinnyelven, francia vagy német. Aztat, hogy Bob, kibetűztem, meg a dátumokat is. 1900 elűtről is van közte. Mostanra már nagy értékek. A Büttner, vagy há legyen akkor már Bob, rajzút a levelekre. Mi szép ökröket, apámanak vótak olyanok, egészen a lápig lehajtottuk őket hajdan. Nádfedeles kalyibákat, meg virágzó forgú táblákat is talállok a sárgút papíron. Elnézegetem a rajzokat, azukat tudom óvasni, meg is értem. A többit nem.

Úgy tanátam rá arra is. Két, pajeszos jaszki szemközt egymásnak, egy-egy fél dinnyényi valaggal kezükben, a valagakat meg egy kegyetlen fütykös köti össze. A jaszikon két nagy csöcsös fejrénp álldigál, csókulja egymást, karimás kalapban.

Mit tézzen ez, csak nem jövök rája?! Hej, hogy nem bírtak pipára gyűjtani ezekkel a rongy levelekkel mind a kommunisták! Minek kellett nekem áthurcolkodnom üket, és ha már itt vótak, minek nézegettem köztük, ha egész eddig meg vótam nélkülük, mostan minek belenézem! „Őrizzed, Pistám, mintha engemet őrizné! Őrizzed, Pistám, őrizd meg bennünket!” – mondta a Kisasszony, amikor megmutatta a dobozokat.

Mégiscsak igaz, amit az asszonyok beszélnek, hogy megverte ezeket az ördög, mert egymással fertelmeskedtek! Boszorka mind a kettő! Fejércseléd szavára sose adtam, csak a Kisasszonyéra, de ü nem fejércseléd vót, hanem a métósága, a tekintetes Minka kisasszony! Tán férfi vót a Büttner? Mi nyavalya vót? Én nem láttam a csúnyáját, pedig ha eszem van, megbizonyosodom róla, van-e fütyköse, mikor a ravatalon feküdt, oszt a kisasszony virrasztotta, de csak elbólintott nagy ritkán, na nekem akkor kellett vóna fellibbenteni a Büttner gúnyját. Megfordút a fejembe, mégsem merem hozzája nyúni. Mindegy már, elvitte magával a föld alá Minkát! Nemigen álltak szóba senkivel a mifajtánkból, csak parancsútak, mindég. De egyebet nem tehettek, hát uraságok vótak, mink meg csak parasztkok, meg cselédek, oszt mink csak a parancsot értjük. Igaz, engemet a kisasszony igen szeretett, beszélte a sok irigyem. Tán rágyütt, hogy én hallgatok, a hűségűl, mint a kutyák.

Átszúrtam az orrán a tűt, át én, ahogy kívánta pár héttel a halála elűt. „Bizonyosodj meg róla, Pistám, hogy meghóttam, mert nekem már sokszor vót úgy, mintha meghóttam vón, oszt ez csak látszatja vót a halálnak! Nehogy élve tegyetek koporsóba!” – magyarázta

A keresztet még a Szentföldről hozta, mert mi vallásos vót, oda is elzarándokút, azt a kezébe akarta fogni, vinni magával. Tán, hogy hamarébb a Mennyekek országába érjen, hogy ott van-e vagy máshun, ki tudja? Nem nekem kell megmondanom. A Büttner pokolra megyen, onnan jött, oda is tért meg, ha megtért egyáltalán, de nem hiszem már aztat sem. Itt bolyong az, nem hagyja a kúriát. Lidérc, a Kisasszony vérit szíjta, mostan meg az enyimet. Jó, helyre jött, a régi öregek beszéltek, hogy nyüzsgött ez a vidék, hajdan, mikor minden egy álló lép vót, a tüzesemberektől meg a lidércűl. Nem egy vénasszonytől hallottam a saját filemmel, hogy hány fiatal leány táplálta a mellyiből ezeket az ördögfattyakat. Beszéltek, hogy némelyik göthös csirke képiben pityegett a lány után, mikoron az megszánta, és bevitte a házba, éccaka csak megrázta magát, férfi lett belüle, oszt együtt hancúroztak.

A skatulyákban, amiket a Kisasszony rám testált, hánkódik egy kártya nagyságú kép. Megsárgút már, a széle meg kironyulódott. Nem fénykép, kézzel festették, a Büttner van rajta, olyan az ábrázatja, akár a köshedt csirkének.

Vizenyős kék madárszemmel néz rámfele, sápadt arcából mint valami esetlen kis csőr áll ki az orra, meg az a sárga pihe a feje tetején, mintha minduntlan dögrovásra sorvadna a nyomorút. A kisasszony még vénkorában is feszt becézgette a szerencsétlent. Pipegett neki, mondogatta, hogy édes Pipikém. A Büttner, ha velünk cselédekkel szót, mindig rikácsút, még a hangja is olyan vót, mint az aprómarhának. Kacagtuk is magunk közt, hogy kárál ez a madárijesztő! Most is elűttem van, ahogy ott áll a baromfi közt ecsettel a kezében, oszt pacsmagul. Nem tudta senki, hogy hunnét származik, csak jött, oszt itt vót, de mán az apám is ismerte a Művésznő őnagyságát. Elűforduhat, hogy éccakára a Büttner is meg-
rázta magát, oszt bódogította a Kisasszonyt?!

Hallom, mán megint sivalkodnak a pulyák. A tó felül jön a hang. A nyehézség beléjük, hogy itt rajcsúroznak, még holtában is háborgatják a Kisasszonyt meg azt a másikat! De nem tudják ezek, kikkel ellenkednek valójában. Üldögelnek a sírjukon, a Zséder ivadékai még tán cigarettáznak is. Velük van az a pesti pulya, a Balla Póli lány unokája. Mekkora szája van annak a bibliás Pólinak, hogy az ű családja mindég távol tartotta magát a pápisták meg a báróék babonájától, ahho képest az ű pesti unokája állandóan az udvarház kertjibe jár, ezekkel a rongy kölykökkel. Ki tudja, mit csinálnak, megbújnak a felnőttek elül. Engemet pocsekulnak, bolond vénember vagyok nekijek, tudják is ezek, miféle kert ez, miféle ház, és hogy mi vót itt annak elűtte! Rossz mán a lábam, hasogat járáskor, de elhajtani még tán elbírom ezeket a rongyokat! Nekiiramodok hát, meglendítem a görbebotomat!

Németh Ványi Klári: Budapesten lakom. Az ELTE–BTK magyar szakán diplomáztam. 2003-tól kutatom Czóbel Minka életművét. Civilben egy fiatal, pesti divattervező kreatív tanácsadója is vagyok, divat és design eseményeket szervezek és a Budapest Terminálnak és a Cotcotnak készítek interjúkat.

Kivégzése után

Elvettetik romlandóságban, feltámasztatik romolhatatlanságban, írja a Korinthuszban lakóknak a kilikiai S., Rábbán Gámliél hitehagyott tanítványa a test útjáról a földre, majd onnan föl a hetedik égbe, ahol ő maga még életében járt, és ahonnan csaknem vakon és sántán tért vissza, a kimondott szó megsokszorozódott erejével.

Nem érintett sohasem asszonyt a véres kezű S., még kevésbé férfit, magát ugyanabban a levélben idétlennek nevezi, olyannak, aki valójában meg sem született, hanem csak sebtében elvetélték, rövid vajúdás után, a tűző napon.

Igazáért, ha csak tehetett, követ ragadott és ölt, bár a korán özvegységre jutott nők sorsa iránt később ő is érzékenynek mutatkozott, miként mestere Gámliél, aki az engedékeny Hillél unokája volt.

Egy későbbi, megint csak a korinthusziakhoz címzett levelében egy tövist emleget, amit a húsában hordoz, hogy el ne bizakodjék, és amit a Sátán angyala helyezett el szerelemtől tiszta testében.

Egy tövis, amiről mit sem tudunk, és amely vélhetően csak kivégzése után szűnt meg sajogni benne, Krisztus után 64-ben, Rómában, amikor még teljes pompájában állt a Második Szentély a Mórija-hegyen.

Kr. e. vagy Kr. u.

Örüljetez reszketéssel, vagy, ami még jobb, reszketve vigadjatok: nos igen, persze.

Ugyanúgy jutott erre a felismerésre, mint később ama babiloni, aki előtt, önfeledt mulatozás közben, egy szürke kéz jelent meg és a palota festett falára, a lámpatartóval szemben írt halálos üzenetet, ami aznap éjjel maradéktalanul be is teljesedett, Kr. e. 540 körül.

Ahogy az öröm átvált kétségbeesett kiáltozássá a magyarázatért, ami a falon virító néma jeleknél akkor is jobb, ha a kikerülhetetlen végromlást adja hírül hideg tárgyilagossággal.

Nincs folytatás, a lélek bizonytalansággal széthull, a semmiben csápoló karok megragadják ama fal előtt lebegő készséges kézfejet, amikor az a pontot végre kitette, és engedik, hogy vigyék a semmibe a megroskadt testet, egy kerek történetet hagyva hátra a világos tanulsággal, amely senkinek hasznára nem volt, mióta világ a világ.

Örüljetez reszketéssel, reszketve vigadjatok, de mindhiába örülsz és mindhiába reszketsz, a kéz megjelenik előtted is és felírja a falra az üzenetet, ami egyedül neked szól, és amit meg nem érthetsz mégsem, ki kell futnia a vérnek az arcodból és mindenednek remegnie kell, nyüszítve kell kiáltoznod, ahogyan még sohasem hallottad magad, a megalázott nagyvadak módján, a saját ürülékedtől bűzlő veremben.

Vagy mint szeretve szeretett apád, aki férfiúi dicsősége csúcsán egyszerre csak a hátsóudvarban körbejáró háziállatokkal érzett egyedül közösséget, velük együtt étkezve és üzekedve nagy gyönyörűséggel, amit persze gondosan eltagadott előled a család, mert más utat szánt neked, amelynek a létezéséről sejtelmünk ha vannak, és amit bosszúszomjas történetekbe zárunk, a magunk bukására.

Mert hamar fellángol a haragja, de mind boldog, aki hozzá menekül, mind boldog, aki mielőbb belefut a tűzbe és megsemmisül, még mielőtt mások iszonyatos fölismeréseit a saját tudására váltaná, Kr. e. vagy Kr. u.

Metró

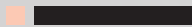
Fantomemlékeim vannak. Nagyapáéknak volt egy garzonjuk Szentendrén, úgy egy kilométerre az óvárostól. Minden nyáron oda mentünk nyaralni. Besétáltunk a központba, a régi házak közé, imádtam a macskakövet. Rengeteg fagyit ettem, és akkor voltam a legönállóbb, amikor úgy sétálhattam a gáton, hogy nem fogta senki a kezem. Ritkán Pestre is bementünk, rokonokhoz. Metróztunk is egyszer. Ekkor történt, hogy kiszabadítottam magam anyám kezéből, és beugrottam a sínek közé. Jó volt ott lent sétálni. Apám és anyám sem volt ideges, annyit mondtak, hogy ha jön a vonat, jöjjen ki. A közelebbi alagútrészbe kicsit be is néztem, aztán amikor láttam, hogy amarról jön, igyekeztem visszamászni a lábak közé. Elsőre nem ment, egyre közelebb jött a két lámpa, de lassan, anya és apa pedig kiemeltek. Nem történt semmi. Azóta sem járok sűrűbben a fővárosba. Néha metróznom is kell, egyedül a rengeteg ember közt. Már tudom, hogy ez így nem történhetett meg, a vágány túl mély, ott a nagyfeszültség, anyámék nem ilyenek. Pedig emlékszem, milyen volt az alagút, a vonat lámpáira is, a megállóra, egy-két pislákoló neonra, és hogy milyen volt ott lent, azt is pontosan tudom. Egyszer valahogy megnézném újra, éjszaka, amikor nem jár, vagy ha üzemzavar van. Nagyapáék hat éve eladták a nyaralót. Pedig lehet, hogy nincs is ott semmi.

Gedi

Nagyon féltém a Geditől, mert sokkal nagyobb volt nálam. A mi tanyánkon lakott egy alkoholistával, aztán egy télen a Miska bácsi egy cigarettával magára gyújtotta a dunyháját. Utána nagyapának kellett etetnie a Gedit. Én mindig a földút felénél megálltam és aggódtam. Nagyapának a derekáig ért a Gedi, ő azt mondta, a hónaljáig. Nagyapa biztos módszere, hogy megköpködi minden ismeretlen kutya orrát, és akkor nem bántják. Gedi sem bántotta, de engem mindig meredten nézett. Nagyapa szereti az állatokat, nem fél tőlük. Ha kiskutyák vagy kismacsák születnek, mindig egyet hagy, a többit elássa. Ha valamelyik öreg kutyánk szenved, felakasztja. Nagyapa állatorvos akart lenni, csak nem engedték, mert túl sok állatuk volt. Nem tudom, mi lett a Gedivel aztán.

A repülés

A dédipapa temetésén beszélgettem először a halottakkal. Később aztán ez rendszeressé vált. Úgy csináltam, hogy fogtam egy kavicsot, és azzal kopogtattam a szótagokat a sírköveken. Mindig ismeretlenekkel beszéltem, többnyire azokkal, akik a dédipapa vagy születésem előtt meghalt rokonok sírjai körül voltak, szóval egy idő után ismerősökké váltak. Ritkán kószáltam el messzebbre. Mindenfélét kérdeztem tőlük. Ismerték-e a dédipapát, hol laktak a faluban, jó életük volt-e, hogy érzik most magukat. Azt hiszem, sosem válaszoltak, de ez nem érdekelt és nem esett rosszul, úgy gondoltam úgy van ez, mint az Istennel. Nemsokára aztán abbahagytam, lelkiismeret-furdalásom volt, néha oda-odakopogtam egy-egy bocsánatot vagy neharagudjot, aztán ez is elmaradt. Nem kerestük egymást azóta sem. Nem tudnánk mit mondani.

Pál Sándor Attila: Szegeden tanul a Bölcsészkaron, történelem–magyar szakos tanárnak készül. Versei több lapban (*Tiszatáj*, *Műút*, *Prae*, *Új Forrás*, *Híd*) megjelentek már.

Hóvirág cukrászda

Hazatér-e?

Az iparoslevél megszerzésének öröméből linzert,
mignokat és aprósüteményt hozatott a Hóvirág cukrászdából.
Az alumínumtálcák mint a régi ezüstök, pedig gyermekkorában
a szakácsnő sütött. A gyermekkorban látott élet nem segít.
Amit a lánya lát, mihez lesz mankó?
A vendégek sehol még. Mindig késnek. Hazatér-e?
Mától fehérnemű-készítő. És az is jó, hogy él.
Megfeszül. És összeomlik.
Nincsen elég szám, személy. A távol túl erős
kapocs. A férje után fénykép sem maradt.
Csak mondatok. Bizonytalan remény. Reménytelen.

Kék bárány

Ez egy bezárt szoba, ebben élek.
Egy kék bárány az órám, és a számlapon
betűk. Mert minden betű, ami nem mutat.
És soha nem lesz éjfél, a négy O birodalma.
Mert addig, amíg várom, alszom el.
Pedig félek aludni, az álom zárt szoba,
és az ébredés is végtelen, védtelen.

Másik vakság

Moszkva sincsen távolabb, és ott sincsen közel.
A metróhoz vezető utat ötkopejkás nyitja.
A naplót otthonhagyta, csak az anyjának ír
hosszú leveleket, pedig ő majd hamarabb érkezik haza,
pontatlan emlékekkel, a levél lesz pontos.

Moszkva, a színház is múzeum, a korszellem
épp az örök emberi. Minden vakság jól látja a másikat.
A metrókaput ötkopejkás nyitja, és öt kopejkával
bármeddig elutazhatsz, amíg nem érsz
a földfelszínre.

Tésztanap

Köveket cipelek, pedig számlapok.
A napot mindig túl közelről néztem,
ahonnan csak a tízórai látszik és
a pénteki ebéd, a tésztanap. És megszámloltam
minden mákszemet. Az érintés hiányát
megneveztem. És aztán elcsúsztam,
a figyelem hiánya: jég. Most messziről figyelem,
a múltam hogy nyüzsög. Hogyan hagy el.

Egy bezárt szoba

Milyen sokan magányosak ebben az egy szobában!
Egy időben és az idő zsírpapírján láthatatlanul.
Te elszabott idő, gyerekzsivaj, rom-élet és
enyészet. Milyen sokan születnek hanyatlásba,
és a boldog kiskor dekadencia. Tudtuk-e, hogy
a fénykép csak nyom lesz, mankó a félelemnek?
Hogy az idő véges, de hátra mélyül egyre?
Milyen sokan félték ebben az egy szobában!
És a férfiak, mint tévedés, fakultak el a képen.

Az anyám szüzessége

Ahogy minden gyerek. Nem hiszi el, hogy ő is
abból az izamos ölelésből születhetett.
Hazudtat az anyjával magának vétlen, védtelen
mozdulatot. Pedig az anyja épp kilenc hónapra
született egy fotó nélkül maradt esküvő után,
ő pedig túl későn, és e későtől lett az, aki.
Kilenc hónappal a „Ki tud többet a Szovjetunióról?”
elmaradt döntője után. A véletlen találkozás
a férjjel, akivel pedig egy szobában lakik.

Egy seb

Néha, mint egy seb, megnyílik a családom története.
Pedig nincs is család, csak általam.
Az a sok kusza történet, befejezetlen és egymásba
torlódó, mind nem egy család,
de én vagyok a forrpont.
Mikor már távol vagyok, a kép hirtelen éles,
és egyszerre látom az összes tévedést.
Ez az én családom. Most már biztosan,
mert minden tévedésük végleg az enyém.

Túl erős kapocs

Az iparoslevél megszerzésének öröméből mignokat,
linzert és aprósüteményt hozatott a Hóvirág cukrászdából.
Az alumínumtálcák messziről ezüstnek, a papír selyemnek tűnt
a két megmaradt szoba egyikében, a gyerekszemmel
hatalmas asztalon. Vendégeket vártak egy új korszak
kezdetén, mikor újra van biztonsági háló. Megfeszül.
És összeomlik. Bár nem értett semmit, neki kellett haza-
küldenie az anyja vendégeit. Fél év Lipótmező,
ő a nagynénjénél. Nincsen elég szám, személy.
A távol túl erős kapocs lesz. Miután visszajön,
örök vendég a saját otthonában.

 Turi Tímea (Makó, 1984): költő, író, újságíró. A Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola Modern Magyar Irodalom alprogramjának PhD-hallgatója.

LESZBOSZ

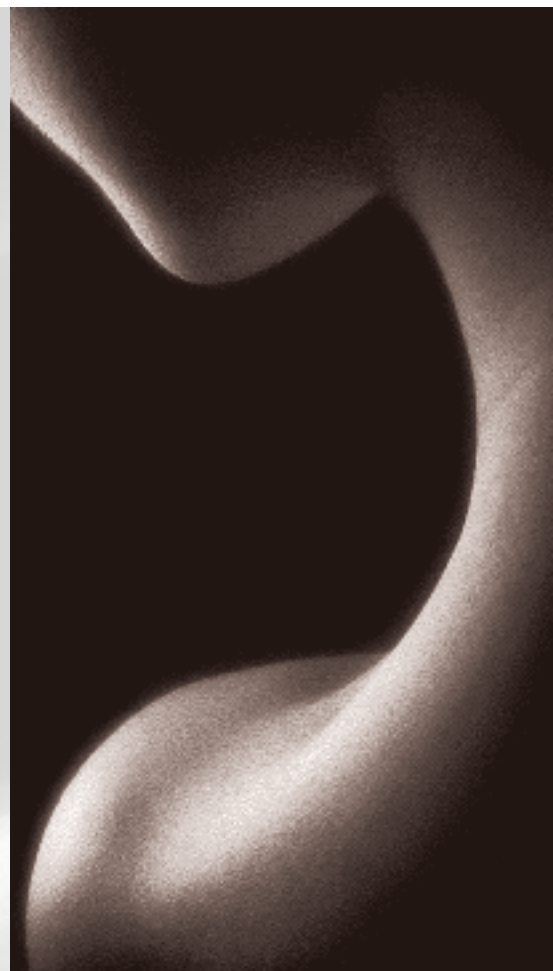
Mindannyian jól emlékezünk még arra, hogy Lesbosz szigetéről hazatérvén a nagynénénk miféle változásokat okozott kissé álmatag, a szélmalomban megrekedt, semmiképpen nem kilátástalan, ám a külső változások befogadására alkalmatlan hétköznapijainkban. A messziről jöttek lendületével és biztonságával rendezte át az életünket, úgy, hogy a mi viszonyaink felől szinte semmit sem tudott, és nem is akarta megismerni azokat a körülményeket, amelyeket magunkból fakadó körülményeskedéssel óvtunk, és elviselhető valóságként éltünk meg. Még a legapróbb dolgokban is olyan következetességgel és ellentmondást nem tűrő határozottsággal járt el, hogy hetekig csak suttogva merészeltünk mindezekről beszélni, elégedetlenségünk kimerült abban, hogy néha vonakodtunk az utasításait szó szerint végrehajtani, próbáltuk megtalálni a régi életünk és a hirtelen jött változás között némi átmenetet. Emlékeink szerint jól beleillettünk ebbe a környezetbe, nagy lassúsággal eveztünk az örökösen minket semmissé tevő holtpontokon keresztül, s ha némi mozgástér adódott, nem voltunk restek kiküszöbölni a szélmalom számunkra örökké csak hátrányokat jelentő, arányaiban is riasztó jelenlétét. Szereplőkként, eleven emberek kölcsönös kapcsolatában mindig fokozottan nehéz, hogy ne akarjunk mások kényére-kedvére bohócot csinálni magunkból. Inkább érteni akartuk magunkat, mint eljátszani, holott ha eljátszottuk volna a ránk kirótt, sokszor méltatlannak tűnő kis komédiákat, akkor, úgy tűnt számunkra utóbb, akár értelmezhetővé kerekedett volna minden. Amit örökké csak lehetőségként fogunk föl, azok a dolgok sebezhetőségünkben is minket hordoznak.

Nagyszüleink a legkevésbé sem vették mindezt zokon, egyedüli kárvallottjai mi magunk lettünk, akik eddigi helyünket elhagyva kénytelenek voltunk a szélmalom második emeletére felköltözni, ahol az első szinthez képest mostoha állapotok uralkodtak, és visszafogott alázattal túrtuk, hogy minden dolgunkban ezentúl ne a saját érdekeinket tekintsük elsődlegesnek, hanem a hozzá való viszonyulásunkban az egyre távolodó, érdekeinket néha durván sértő kész helyzetekhez alkalmazkodjunk. Ágyainkat magunk cipeltük fel s még egyéb, a nagynénénk számára fölöslegesnek tetsző dolgokat is, hiszen semmire nem volt szüksége mindabból, amit mi rendesen kedves tárgyainknak neveztünk,

s korlátozva voltunk mozgásunkban is, hiszen az emeletek között le- és feljárva, szükségképpen érintenünk kellett nagynénénk ódon bútorokkal újonnan berendezett nappaliját. Tagadhatatlan, hogy mindeme új körülmények izgalommal töltöttek el bennünket, ha zavarunk féltékenységgel párosult is, a szélmalom egész, eddig kissé fullasztó levegője, nagynénénk átgondolt, magára szabott, számunkra örökös feladványt jelentő cselekedeteiben megnyilvánuló öntörvényűsége inkább olyan kalandot sejtetett, amelynek valamiképp bizonyára mi is szereplői leszünk. Bátyámmal ugyanezért, aki ekkor már sűrűn belázasodott, és napokig gyengeségre panaszkodott, őszintén csodáltuk nagynénénk temperamentumát, azt a megfoghatatlan idegenséget, amely egész lényéből áradt, miközben nagyon is visszahúzódó és a maga feltűnő külsőségeiben, ruházatában, különösen combjáig érő, lábához simuló zöld csizmájában annyira egy másik világhoz tartozott, hogy már azzal is, ha néhány órára megtűrt bennünket maga mellett, úgy éreztük, rengeteg új tapasztalat birtokába jutunk, részesei vagyunk egy tőlünk idegen világnak, amelyben a kissé tompa álmélkodás helyett a sorsát mindig kezében tartó lény közelében egymást is másnak képzelhettük. A távolság halálos azokra nézve, akik magukban nem érezvén folytonosságot, egyre csak az idegenek által fenntartott, rájuk vetülő árnyék bizonyosságában reménykednek.

Magas, kissé fiús termete, rövidre vágott, mindig frissen dauerolt haja, vékony felsőtestéből kibuggyanó lányosan feszes mellei már önmagukban is azokat a szépségeket idézték elénk, amelyeket a képesújságok lapjain csodálhattunk meg. Udvarias volt velünk, néha úgy tűnt, érdeklődése őszinte, de sajnálattal kellett tapasztalnunk, hogy túlságosan bátoritanok voltunk ahhoz, hogy akárcsak a legártatlanabb kérdésekkel zaklassuk viszonyainkat illetően. Ha volt is eddig valami élettervünk, a nagynénénk közelében ez csak suta, a magunk szűkös körülményeiből alig eltávolodó védekezés volt, mintha hamiskártyások lettünk volna, akik a határozott kérdésekre egy később kijátszandó adu sejtelmességével válaszolnak.

Mindenkit meglepett az is, hogy hazatérvén hamarosan elhelyezkedett, és nem is nagyon válogatott a lehetőségek között, az akkor egyetlen, a Főtéren található cukrászdában lett pincérnő. Nagyszüleink sosem nyilvánítottak véleményt eddigi életéről, előttünk most sem tettek megjegyzéseket, némi csalódottság azonban mégiscsak érezhető volt, hiszen az éjszakai élet, amely ettől kezdődően elválaszthatatlanul mindennapjaink meghatározó része lett, némileg zavart okozott a malom hosszú évek alatt kialakult rendjében. Munkája délután kezdődött, és csak hajnalban tért haza, ezért napközben is a legteljesebb csendben kellett közlekednünk, s miközben szeretnénk volna a régi életünket folytatni, hamarosan rá kellett jönnünk, hogy a házban már mindenki csak a nagynénénk nyugalma ügyel. Mi, akik magunkban korábban már jókora szellemi és földrajzi távolságokat termeltünk ki személyét illetően, az adott messzeség közelivé válásával úgy éreztük, mintha mi is megtettük volna ezeket a számunkra képtelenül idegenségbe vezető utakat. Gondolatainkban a vérzés nem állt el. A gondolatok jó véredények, táplálják a megalapozatlant, ám óhatatlan, hogy egyes megfogalmazásaink túlzottan is alkalmasak olykor a szövetekbe zárt reménykedések teljes kivéreztetésére. Már néha túrheteretlenül csak a szélmalom külső falába kapaszkodva, úgy éreztük, hogy nem szeretnénk

továbbra is azokat a hidakat magunkkal cipelni, amelyeken egyszer már átmentünk. Bár nagynénénk csendes és visszahúzódó volt, ritkán közölte akarátát, azt is mindig a legudvariasabb formában, mégis elképedtünk azon a változáson, amelyet ez az alapjában tapintatos lény a malom lakóinak mindennapjaiban szinte öntudatlanul, a saját lényre állandó és lényegi megtartásának, túlhangsúlyozásának felmutatásával elért.

Néha egészen sajátos összejöveleteket rendezett, amelyeken a kisváros vele kapcsolatban álló hivatalos személyiségei is megjelentek, akiket talán csak munkája során ismert meg, de valamiképpen ellenállhatatlan, délies temperamentumával teljesen lenyűgözött. Ilyenkor többfogatós vacsorát főzött nagynénénk, aki jártas volt ezekben a kisvárosi gyomrokat lekenyerező ingyencégekben, előkerültek a féltve őrzött tálalóedények, mi csak beleshetünk a pompás, félig üres terembe, láttuk a sötét öltönyös, zakójukról minden pillanatban szöszmöszőket lecsippentő úriembereket, de nagynénénk nem vetette meg a kollégái társaságát sem, látnunk kellett, hogy az alpolgármester mellett ott szorong a cukrászda többi pincérnője is, a városháza egyéb vezetői, természetesen mindig családtagjaik nélkül, véleményünk szerint meglepően felszabadultan és néha fékezhetetlen jókedvvel vettek részt ezekben az első emeleten, némileg nagyvilági környezetben rendezett partikon. Ilyenkor nekünk semmi más dolgunk nem volt, csakhogy lehetőleg ne mutatkozzunk, bármilyen tapintatos és érdeklődő volt is velünk szemben, erről a másik életéről, úgy gondolta, nem köteles számot adnia. Úgy aludtunk ezeken az éjszakákon, mintha nem miattunk sötételt volna be, mintha nem a mi álmunkat szolgálta volna az eddig nagyon is testileg kívánt nyugalom, hanem épp ellenkezőleg, azért lett sötét, hogy az éjszaka a nappal folytatásaként megőrizzen valamit annak szorongásaiból. Valójában már hazaérkezésének első napjaiban éreztük, hogy minden eddigi, általunk tilalmasnak vélt dolgot egy átszellemült pillantásával tökéletesen eltöröl, mégis több volt benne az ésszerű, amit mi sosem szűntünk meg csodálni, ám ez az ésszerűség, úgy gondoltuk már nagyon hamar, csak bizonyos határok között szolgálja a magában sosem érvényesíthető és kiteljesíthető személyiséget.

Nem emlékeztünk rá pontosan, mikor és hogyan lett ezekből a máshol is rendszeresen megtartott összejöveletekből lassan nem kívánatos esemény, amikor már nem jöttek el azok az emberek, akikre nagynénénk a leginkább számított, miközben néhány év alatt ő lett a cukrászda üzletvezetője, és egészen tekintélyes személyiséggé vált, aki minden hétvégén akkor makulátlan hírű énekeseket hívott meg, több órás esztrádműsorokat szervezett, ahol megint csak tovább gyarapította ismerőseinek körét, s a kisvárosban szinte divat lett, társadalmi esemény ezeken a zenés műsorokon részt venni. Nagy plakátok hirdették, hogy ki lép fel a szombati napokon, képzett zenészeket is szerzett, és minden hétvégén dugig volt a cukrászda, már hónapokkal előbb elfogyott az addig teljesen ismeretlen belépőjegy.

A bátyám közben kórházba került, nagyon fiatalon egy gyógyíthatatlan betegséget állapítottak meg nála, miközben elmúlni látszott a sikeres és folytonosan sikeres nagynénénk kisvárosi karrierje. Nem tudtuk józanul meghatározni ezt a kettőséget, amely egész

lényét jellemezte. Miközben a munkájával nagyon is elégedettek voltak, hiszen mindenben kiszolgálta a kisváros nem túl igényes, ám a mindennapok unalmától szinte megrészegült hatalmasait, ugyanakkor hamar elszigetelődött, és ha nem is voltak ennek látványos jelei, gyakran tűnt fel a megalázott addig ismeretlen pózban, amikor is már nem tette viselkedésével sem egyértelművé, hogy sikerei elégedettséggel töltenék el, inkább visolygott azoktól az emberektől, akik hajdan fenntartások nélkül a pártját fogták. Nehezen mondható el, mert kevés tényező erősítette meg, számunkra különösen, akik korunknál fogva sem lehettünk megfelelően tájékozottak a felnőtt világában, hogy pontosan mi is történt valójában. A tényleges dolgok,

a vélekedések olyan messzeségben történtek tőlünk, hogy még megfogalmazni is nehéz lenne azokat a vádakat, amelyek közvetlenül a nagynénénk személyiségét és jóhírét érintették. Mi akkor már csendes hívei lettünk, szerettünk rá úgy tekinteni, mint aki nem csak minket büvöl el az életben való kissé eszelősen gyakorlatias jártaságával, hanem egy egész, számunkra meghatározhatatlan életérzés prófétája lett, a közöny egy megemelt túlsúlyával, amit sosem tudott lakájosá tenni, másokban is hasonló távolságokat szült, problémákat, hogy magukat az ő szüntelenül vibráló világában felismerjék. Úgy emlékszem, először a bátyám hívta fel a figyelmemet arra, hogy miközben udvarlók tömege kering, persze nem komoly szándékkal nagynénénk körül, addig ő, ennek a hihetetlenül sóvárgó és rajongó embereknek csak a lénye árnyékát mutatja. Később tapasztalnunk kellett, hogy ha betértünk a cukrászdába, mert valami feladattal bízott meg nagyanyánk, a körülmények, az egész hely jellege merőben eltért már attól, amelyet gyerekként természetesnek éreztünk. Megfosztva az igazi ismeretektől, csak mintegy homályos illegalitásba rejtőzve, ugyanakkor a felnőtt kor küszöbére érve, lassan megértettünk néhány dolgot, különösen az éjszakai látogatók jóvoltából, akik egyre sűrűbben zaklatták nagynénémet, és fölhallatszott, bármilyen halkán és fojtottan beszélgettek is, hogy szerelmek sokasága szövődött a fiatalabb alkalmazottak és az akkor már harmincas éveiben járó nagynénénk között. Tényszerűen csak sokkal később értesültünk a mindennapi dolgokról, egy véletlen folytán, az egyik volt osztálytársunk mesélte el, akinek a nővére maga is áldozata lett ennek a szerelemnek, miként is uralkodott nőiségével a cukrászda fiatal lánykái fölött. Már pincéernőként távolságtartó és föllényes volt velük, a valóság illuzórikus kiegyenesítése révén, amennyiben nem a megszakásokat erősítette, hanem éppen ellenkezőleg a szokatlan felmutatása volt erénye. Olykor a hajlamok megbonthatatlanul egészek, képesek átvenni, és átértelmezni, sőt, egyetlené tenni minden megszokottat. Nagynénénk olykor brutális föllényessége egy olyan terepen zajlott számunkra, ahol még a legkevesebb tapasztalatokkal sem rendelkezünk. Nyílt volt és őszinte, kielemezte a férfiak durvaságát, a kisvárosban ehhez nem kellett különösebb bizonyíték, a nőiséget az érzékiség egyedüli templomának nevezte, amennyiben a férfi népesség csak belerondít ebbe a szelídségében meghaladhatatlanba. Nem volt a szavak embere, nem is fejtette ki soha egészében nézeteit, talán csak azok előtt, akiket már teljes bizalmával ajándékozott meg. Mozdulatai voltak igazából, amelyeket az arra érdemesek sohasem tudtak elfelejteni. Mások és gyakran említették azt a véletlenszerűnek látszó ruhaigazítást, egy új nyaklánc kézbevitelének finoman tétova mozdulatait, amelyet nyilvánosan is egészen természetesen vitt véghez, s az ékszer tapintásakor őszinte kíváncsiságát szinte büszkén elviselőik megérezték, hogy az ártatlanul ide-oda mozgó ujjai már elkalandoznak, a testet mint egymásra halmozódó héjak sokaságát tekintették, amelyeknek mélységébe, ha nem is hatolt be, de olyan zónákat, testtájakat idézett fel ujjböggyeivel, amelyek, ha közvetlenül nem is, de gondolatilag már mindenképpen az erotika és a női kíváncsiság nehezen értelmezhető mezsgyéjén mozogtak. Nem tudták sosem mással magyarázni révületüket, mint nagynénénk világot látott jó ízlésével, hogy a régen várt dicséret közben bizony egész testükben átfutott a kéj szelídebb vagy egészen gyötrőbb fokozata. A hatalom mindig a saját gyengeségétől lesz erős, belátja korlátait, és miközben mindent megtehetne, visszavonul érzékenysége, néha megbántottsága sáncai mögé. Azt mesélték, hogy nagynénénk egyre csak védekezett, és elhárította a megtámadottak néha kihívó felkínálkozását, hogy végső soron mindig ezek a lányok, fiatalasszonyok akarták e játékok folytatását.

Bátyám hol rosszabb, hol heteken át tartó láztalan állapota következtében, amikor is a napokig elhúzódó, és mindannyiunkat kétségbeesésben tartó, eszméletvesztésekkel járó

rosszullétei után hirtelen felkelt, és megszabadult betegség tudatától, ami ezzel járt, gyötrő halálfélelmétől, s így mi magunk is részt vehettünk olykor a tavaszi, nyár eleji kirándulásokban, amikor kora délelőtt kísértáltunk nagyapánk tanyájához, hozzacsapódtunk nagynéném engedélyével a főként lányokból álló csoporthoz, élveztük a nálunk idősebb hölgyek társaságát, még ha nem is tűntek számunkra különösebben vonzóknak, bátyám mindig talált egy-egy fiatalabb lányt, akit szerelmének nevezett, jó érzéssel töltött el bennünket, hogy mennyire rajonganak nagynénémért, s mi is részesei lehetünk ennek az énekelve vonuló hölgykaréjnak. A tanyán aztán ebédet főztek, a kosarakból borosflaskák kerültek elő, számunkra aligha volt feltűnő, hogy olykor mennyire megfogyatkozott a tűz körül szorgoskodók hada, jöttek-mentek, különböző játékokat találtak ki, s késő délután derült ki számunkra, hogy nagynéném és egyik frissen szerzett barátja, Lola kisasszony már órák óta nem mutatkoznak.

Néhány könnyes arcot is láttunk, lányosan heves kirohanásokat, majd kéz a kézben kellett sétálnunk a legszomorúbb leányzókkal hazafele, s ekkor a csendes estben az is megtörtént, hogy egy nálam csak néhány évvel idősebb lány a csoporttól elmaradva anyáskodni kezdett velem, lassan maga köré fonta karjaim, és arra kért, meg tudnám-e nagy bánatában vigasztalni. Életem első és folyamatában kissé érzékiségtől mentes csókja volt ez, behatoltam egy női test illatokkal, a túlfűtöttség párájában mégis mámorral telített aurájába, ahol nekem, életkoromnál fogva még nem lehetett igazi szerepem, de tiltakozás nélkül és jóleső ernyedtséggel viszonyoztam csókjait. Érzéki ártatlanságom elvesztése nem volt több, mint egy langyos arc összenyálazása, a női mellbimbó anyagszerűségének különös tulajdonságain való elrövedés, s hogy számomra ismeretlen mélységből törhetnek elő egészen artikulálatlan emberi mozdulatok, amelyeknek eredetét nem ismertem. A többiek-től elmaradva, nagyanyánk részéről felelősségre vonva késő este értünk haza, s csak nagynéném arcán látszódtott némi méltatlankodás, hogy mind az én, mind pedig a hasonló kalandokba keveredő, nálam már sokkal érettebb bátyám ilyesfajta közreműködését a továbbiakban nem tartja kívánatosnak.

Lola kisasszony egyre gyakoribb szélmalombeli tartózkodása egybeesett egy fölöttébb kellemetlen eseménnyel. Valahonnan megérkezett, s nem is egyedül, nagynéném eddig számunkra teljességgel ismeretlen olasz nemzetiségű férje, aki bánatában, hogy fiatal, gyönyörű felesége elhagyta, vándorszínésznek állt, s felesége után a fél Európát bejárta, míg végre rátalált. Egy szomszédos kisvárosból, ahol éppen hosszabban időzött a társaság, éjszakánként részegen Cyranókkal, Falstaffokkal, Cherubinókkal érkezett meg a szélmalomhoz, hogy éjszakai szerenádot adjon hűtlen feleségének, de még inkább, hogy mindenféle hangos szavalatokkal és fájdalmas oroslánbögésszerű sirámaival, amelyekből szerencsére egy szót sem értettünk, visszakönyörögje magához a hűtlent, de leginkább kudarcai láttán, hogy megzavarja a környék nyugalalmát. Egy alacsony, köpcös, később országosan híressé lett színész vezette a kompániát, ő volt rendszeresen az, aki tárgyalásokat kezdeményezett a földszinten lakó nagyszüleimmel, hogy a malomban foglyul tartott Hermiánát azonnal és „ellenszolgáltatás nélkül” eresszék ki, mert különben rögvest nekikezdenek a „várkastély” ostromának. Negyedszerre valóban fel is másztak a kőfal téglahiányos oldalán, s vakmerőségüknek csak az szabott határt, hogy egyikőjük megcsúszván a többméteres mélységbe zuhant. Nagybeteg bátyám mellől elszökve, aki már nem tudta magát kiszolgálni, s hetek óta én egyedül viseltem gondját, öreg nagyszüleim képtelenek lévén a malom meredek, létraszerű lépcsőit megmászni, mentőt hívtam a bokaficammal heverő beteghez, majd egészen a közeli kisvárosig kísértem őket. Egy szavakból, színes történe-

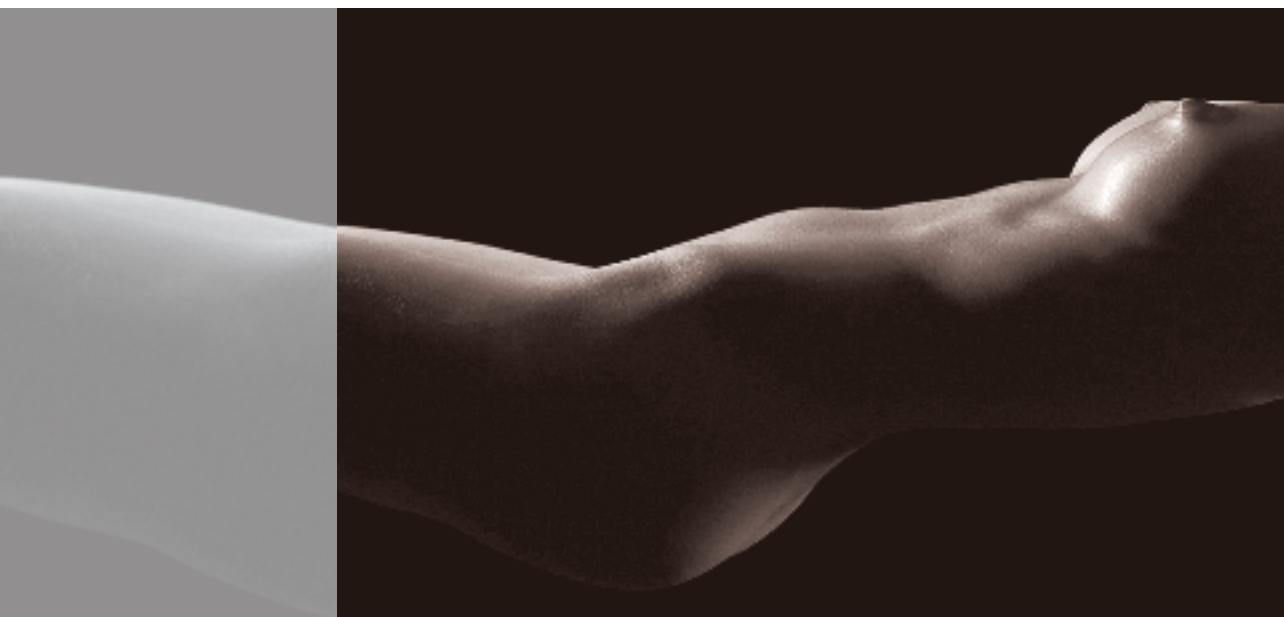
tekből álló, jórészt, gondolom, önmaguk s mások által mesévé, legendává formált valóságban éltek, nem valós alakok mégsem, inkább delíriumszerű tünemények, öncsonkaságuk, szárnyaszegett haláltáncuk azt éreztettem velem, mennyire könnyű és súlytalan életet éltem eddig, hogy ezek a közönséges bohócok, jórészt tehetségtelen ripacsok is elkápráztattak, holott én akartam magamnak valamiféle menedéket, s csak kölcsönvettem tőlük néhány hétre ezt a hazugságában is öncsalóan vonzó életet, maszkjaik alatt melengettem teljesen meztelen magam, jobbára hallgatagon ültem velük a kocsmákban, az első sorban tapsoltam, ha felléptek, a csak színpadon élénk, fiatalos színésznők máskor avas mosolygását lestem, tudván, hogy hamarosan el kell hagynom őket, nem tart soká ez az öncsalás sem.

Ha fiatalon nem kerülheti el az ember az efféle életcsapdákat, amelyekben számára semmiféle lehetőség nem adódik, hogy helyzetét önmagában megszilárdítsa, s kívülről sem érkezik semmiféle segítség, amely támpontul szolgálna, hogy valós érdekei mentén haladva megszabadítsa magát vele született szorongásaitól, akkor megtagadva és lemondva azokról az értékekről, amelyekben eddig reményeit titokban látni vélte, széthullásában és otthontalanságában egyre messzebb merészkedik, már-már olyan dolgokat tanul ösztönösen és módszeresen, amelyektől eddigi életében a leginkább viszolygott. Csak hetek múlva tudtam kilépni véglegesen a kisvárosi kompánia bűvös köréből, egy velük átmulatott éjszaka után, erős fejfájással, és az addigi sóvárgó maszkjaimat szinte szétröhögve futottam az álmomásra, és kölcsönként pénzből jegyet váltva utaztam vissza nagyszüleimhez.

Nagyanyám fehér, eddig ismeretlen pillantása volt, amely a szélmalomba lépve üdvözölt. Nem ismert meg, még a hangom sem volt ismerős neki. Az ágyában feküdt egyedül, körbejárva nem találtam senkit, a sparhelten néhány hetes zöldre penészedett ételmaradék, nagynéném nappalijában kirángatott fiókok, összevissza tologatott bútorok. Ott aludtam, az ő ágyában, napokig szinte teljes öntudatlanságban. Csak később tudtam meg, hogy nagyapám, nénének távollétében betört a lakosztályába, és az első emeleti ablakon keresztül kiszórta a fiókok tartalmát, több száz szerelmes levelet, amelyeket Lolától kapott. A környék lakói napokig szedegették a libalegelőn, az országúton, az árokparton, és feltehetőleg jót derültek az eddig csak hallgatólagosan ismert titkokon. Nagynéném észrevétlenül tűnt el az életünkből, elinalt a messzeségbe, a következő hetekben visszaállt a rend látványa, a kifordított világ, amelyben addig is éltünk, és ezentúl már soha nem mentem fel a második emeletre, hangokat sem hallottam onnan, kérdezősködni nem mertem, viszolyogtam egész addigi életemtől. Nagyanyám csak néha ismert meg, többnyire az ablakon kibámulva hallgatott, s nagyapám mintha a falakból tépné ki magát, nehézkesen, szertartásosan nyögdécselve, néha átment a nappalin. ■ ■ ■

■ ■ ■

Sántha József: 1954-ben születtem Karcagon, az ELTE BTK-n végeztem. Jelenleg Mogyoródon élek. Kritikus vagyok.

NAPPÁ lett

para el gran Julio Cortázar

LÁMPA fény

Csak azért nem engedték el azonnal egymás kezét, mert ujjaik olyan görcsösen géberedtek egymásba, mintha a kinti fagy összeforrasztotta volna őket. A fűtött előtérbe lépve azonban egykettőre megpezdült bennük a keringés, kioldották kabátjuk övét, és beálltak a ruhatár előtt várakozók közé. Mire rájuk került a sor, a falra rögzített, fakeretbe rejtett plazmatévék képernyőjén negyedjére ismételték az idei évad reklámját. Kornél elsőnek a sajátját nyújtotta oda, majd intett a ruhatárosnak, hogy ugyanarra a vállfára feltehet még egyet, s már neki is fogott volna lesegiteni Hankáról a kabátot, de ő elhárította a kezét, és maga adta oda a ruhatárosnak a koptas ballont, mondván, tegye csak külön vállfára, nehogy összegyűrődjék.

A sorban, ahová a jegyük szólt, rajtuk kívül egy lélek sem ült, és a körülöttük levő székre egyetlenben is jóval több volt a foghíj, mint a néző, pedig csak percek voltak hátra az előadás kezdetéig. Hanka akkor szólalt meg utoljára, amikor javasolta, húzódjanak ki a sor szélére, közvetlenül a középső folyosó mellé, hogy még jobban lássák a színpadot, aztán csak ült, kissé hátraszegett fejjel figyelte a függönyt, még csak nem is pislogott, mintha számára máris megkezdődött volna az előadás. Az évad kezdetétől adták a darabot, a szakma viszont még csak negatív kritikára sem méltatta, Kornél szótlanul egyezett bele, hogy megnézzék, mostanság úgy érezte, még egy jóreggelt is nagy erőfeszítéssel vetett oda Hankának.

Háromszor egymás után kondult meg a gong, a főügyelő magnóról bejátszott köszöntőjében felszólította a közönséget, hogy kapcsolják ki telefonjaikat. Aztán nem hallatszott egyéb, csak a meg-megreccsenő székek zaja, egy-egy illedelmesen elfojtott köhintés a terem valamelyik távoli szögletében, s még el sem aludtak jóformán a fények, amikor hangos surrogás közepette széttáruult a függöny.

A színpadot elborító fényár egy pillanatra megvakította Kornélt. Hunyorogva vette szemügyre a szegényes díszletet, a kőfalakat jelképező, festett fatáblákat, a felettük feszülő ponyvákat, a földön elszórt szalmát, és csak hosszas vizsgálódás után jött rá, hogy a színpadon egy ókori piactér elevenedik meg. Három árus kínálta portékáját: egyik lábbeliket és mindenféle ruhaneműt, a másik fűszereket és illatos vizeket, a harmadik pedig hátasállatokat és *minden egyebet, ami csak dolgozni tud.*

Egyszerre kapták fel a fejüket, amikor a színpad szélén megzizzent a szalma, egymást túlharsogva próbálták rátukmálni árujukat az érkezőkre, egy vörös palástot viselő, idő-

sebb férfira, akit pretoriánus uramnak szólítottak, és fiára, aki szemmel láthatóan feszengve, tógáját félszegen igazgatva követte apját. A pretoriánus, megelégedve a rázúduló hangzavart, egyetlen ordítással elnémította az árusokat, majd a portékájukat kezdte becsmételni: leverte a standokra kipakolt ládák, kosarak fedelét, tartalmukat a földre szórta vagy a kardjával turkált bennük. Fia unottan bámulta, és igyekezett elkerülni az árusok esdek-lő tekintetét, hogy csillapítaná már le apját, aki egyre csak azt ordította, hogy *mi ez a mo-csok, mi ez a szenny?! Egészen belevörösödött a túljátszott alakításba, ezért is tűnt annyi-ra művinek, amikor örjögése hirtelen félbeszakadt, és szinte nyávogva hajtogatta tovább, hogy mi ez, mi ez, miközben kardjának lapjával félrehajtotta az egyik sátor oldalponyváját.*

A hátasállatokat kínáló kereskedő felugrott a földről, ahol addig a többiekkel együtt la-pított, óvatosan félretolta a pretoriánus kardját, majd benyúlt a ponyva mögé, és cibálni kezdett valamit kifelé. Ekkorra már mindannyian a ponyvát figyelték, a mögüle előbukka-nó karcsú kart, a keskeny, gömbölyded vállat, a szakadt ruha alól elővillanó combokat-keb-leket, a borzos, előreomló haját, mely aztán felfedte az arcot, amit már Kornél is ugyan-olyan révetegen bámult, mint a színpadon állók: gyomra tájkán és torkában sürgető szorítást érzett, akárcsak az álmaiban megjelenő nők láttán, annyi különbséggel, hogy ez az arc magába sűrítette az összes eddig látott ábrázat delejességét, vagy talán még annál is többet.

A pretoriánus a lány álla alá csúsztatta kardlapját, hogy jobban szemügyre vehesse vonásait, s közben ügyet sem vetett a kereskedőre, *ez a legjobb fajta, pretoriánus uram, néz-ze csak meg a bőrét, egymagában munkaruha és ünneplő, meg azok a fogak, vigyázzon, ne-hogy megharapja, kissé vadóc ugyan, de még érintetlen, erről kezeskedem,* és már le is térdelt, hogy szétfeszítse a lány combjait, de a pretoriánus leintette, majd egy pénzeserszényt vá-gott hozzá, az érmék csengésével egyidőben pedig a fények is kialudtak.

Alig rántották össze a függönyt, Kornél máris felpattant a helyéről, és csak annyi idő-re torpant meg, míg felelt Hanka méltatlankodására, hogy mégis mit képzelsz, hová megy? De onnan én nem látok jól, begörcsöl a nyakam, ha felfelé kell néznem, sziszegte Han-ka, amikor Kornél az első sorok felé biccentett, s kirántva kezét barátnője szorításából, el-indult a színpad felé.

Az első sor bársonyszékei szélesebbek voltak az átlagosnál, támlájukhoz aranyozott sze-gecsekkel rögzítették a hátpárnát, mecénásoknak meg díszvendégeknek tartották fenn őket, de most egytől egyig üresen álltak. Kornél épp akkor hajtotta le az ülökét, amikor véget ért a jelenetek közti félperces szünet, még hallotta, ahogy a díszletesek lesietnek a színről, aztán nekilódult a függöny.

Kőfalak határolta, rideg helyiséggé alakult a színpad, középen emelvény magasodott két heverővel. Egyiken a pretoriánus, másikon a fia hevert tenyérbe támasztott fejjel. A preto-riánus egy egész fürtöt marokra fogva ette a szőlőt, a magokat szanaszét köpdöste a szín-padon. Kornél csodálkozva követte a szőlőmagok röppályáját, de csak akkor lepődött meg igazán, amikor egyik épp a széke karfájának koccant, a következő pedig egyenesen az ölé-be hullt. Ujjbegyei közé csipentette a csúszós magocskát, majd óvatosan hátrasandított a válla fölött, vajon a többi néző észrevette-e a malört? Megkönnyebbülten konstata-lta, hogy közvetlenül mögötte senki sem ül, a közönség többi részét pedig a teremben hono-ló sötétség öleli magába, oly szorosan, hogy még az ingmellüket meg a fejük kör-vonalát sem engedi földeregeni. Egyre türelmetlenebbül fészkelődött, fü-le mellett semmitmondó replikák hosszú sora úszott el, aminek csak akkor szakadt vége, amikor az utolsó szem szőlő is elfogyott, és a pretoriánus összeütötte a tenyerét.

A díszlet mögött közelített, Kornél már alakjának alig felsajgó körvonalából megbizonyosodott, hogy ő az. Fá-radtnak látszott, mégsem lassított, míg az emelvény elé nem ért. Meghajolt gazdája előtt, majd meg sem várva a parancsot, felvette az üres szőlőstá-lat, és elhagyta a színpadot. Hatalmas tál gyü-mölcscsel tért vissza, Kornél el sem tudta kép-zelni, hogyan bírja el, ki is hagyott a szíve egy dobbanást, amikor a lány, megrémül-

ve a pretoriánus fenekébe csípő ujjától, megbotlott, és az emelvény előtt elzuhant a földön. Az első sorból jól látszott fájdalmas arc kifejezése, ahogy a színpadon szerteszt guru-ló gyümölcsök után nézett; egyszerre zihált a fáradságtól és a félelemtől, majd egész teste megrázkódott, amikor a pretoriánus, lustaságát meghazudtolva, felugrott a heverőről és ordítózni kezdett.

Kornél a karfába süllyesztette a körmeit, majd látván a lány fölé emelkedni a pretoriánus sarujának durva talpát, fel is pattant, s ahogy ott állt egyazon magasságban a színpaddal, nyílni érezte a száját, aztán el is kiáltotta magát, *elég!*, vetett véget lagymatagon apja őrijongésének a fiú, majd szolgálát hívott, hogy szedjék össze a szétszóródott gyümölcsöket, és hozzanak helyettük frissset. A lány aprócska lábai halkán dübögtek a deszkapadlón, ahogy kirohant a színpadról.

Unalmasabbnál unalmasabb jelenetek követték egymást. A pretoriánus meg a fia bort nyakaltak, az öreg a birodalom hanyatlásán kesergett, *romlott itt minden és mindenki, fi-am, nem is beszélve ezekről a férgekről, ha tehetné, az orrom elé szarna, bezzeg a munka, az büdös*, s ahogy ezt kimondta, a színpad egyik homályos sarkában erőre kapott a fény.

Kornél csak most vette észre, hogy a piacon viselt rongyait egyszerű, fehér vászonruhára cserélte, mely előző öltözékéhez képest semmivel sem takarta jobban bájait, sőt, ahogy ott guggolt egy széles fateknő előtt, a lábai közé is könnyen be lehetett volna látni, ha az ember kicsit lennebb csusszan a széken. Egy inget sulykolt éppen: először csak a teknő körül fénylettek fel a kispriccelő víz foltjai, majd, ahogy egyre dühöttebben csapkodta a ruhát, a fröccsenések ívei is nyúlni kezdtek, míg lassan túlterjeszkedtek a színpad peremén. Kornél egyszer csak valami nedvességet érzett a lábánál, a bokája körül, s épp csuromvíz nadrágszárát-zokniját tapogatta, amikor kegyetlen hirtelenséggel összezárult a függöny, annyi időt sem hagyva neki, hogy egy utolsó pillantást vessen a lányra.

Véget ért az első felvonás, kigyúltak a fények. Kornél felállt, megpróbált belesni a függöny alatt, valahol ott, ahol a lány a teknő fölé görnyedt, de egyetlen rést sem talált, amin keresztül tekintete behatolhatott volna a bársonyfal mögé. Hátrafordult, egy pillanatra mintha Hankát látta volna, ahogy sértődötten sodródik a teremről kiözönlő tömeggel, átvillant az agyán, talán utána kéne mennie, de alig lépett párat, átndvesedett zoknija ráébredtetten, hogy sürgősen vizelnie kell. Tanácstalanul pillantott körbe, úgy érezte, nem bírna ki egy örökkévalóságig tartó sorban állást az előtérből nyíló vécék előtt, ezért is indult el azonnal afelé az idős, öltönyös férfi felé, aki a színpadtól jobbra, egy alacsony ajtónyílás előtt állt, és szívélyesen integetett neki. Kornél mindaddig nem figyelt fel erre a kijáratra, a félhomályban képtelenség lett volna kiszúrnia a kilincstelen ajtót, amit ugyanazzal a fényes, kopott tapétával vontak be, akárcsak a terem többi falát. Az öregember előreengedte Kornélt, majd ő is belépett, és behúzza maga mögött az ajtót.

A folyosó zsbivására emlékeztetett, a fal mentén porlepte halmokban heverték a különböző színpadi kellékek. Az öregember egy hámló festékű ajtóhoz vezette Kornélt, és betessékelte a mosdóba, mely meglehetősen tágas volt ugyan, berendezése mégsem állt egyébből, mint egy piszoárból meg egy miniatúr kagylóból.

Kornél még nem végezte el a dolgát, amikor az öregember, aki addig a bejáratnál várakozott, hirtelen feléje indult. Léptei ráérősen kopogtak a csempepadlón, míg közvetlenül a háta mögé nem értek. Kornél megborzosongott a nyakába áramló lehelettől, mintha forró ujjak túrták volna tarkóján a haját.

– Amiatt ne aggódjon – szólalt meg háta mögött az öregember –, úgysem kell már so-
káiig viselnie.

Kornél csak most vette észre a nadrágján sötétlő hosszúkás vizeletfoltot, kapkodva viszagombolta a szliccét, s közben érezte, ahogy a fejébe tóduló vértől kigyúl az arca: zavarában megigazgatta a nadrágba betúrt ingét, majd nyakkendője csomóját kezdte lazítani-szorítani, de csak akkor fordult végre szembe vele, amikor az öregember megütögette a vállát.

– Elnézést – mondta –, távol álljon tőlem, hogy siettetni akarjam, de az idő végesen fog. És különben is, öntől kicsit több odaadást várunk el.

Kornél megdöbbenve ismert rá az előadás előtt bejátszott magnófelvételen hallott hangra; meglepettségében szótlánul tűrte, hogy a főügyelő belekaroljon, és kivonszolja a mosdóból. Ismét végigmentek a kacatokkal teli folyosón, de nem tértek vissza az nézőtérre, hanem befordultak egy félhomályos leágazáson. Alig férték el az elkeskenyülő folyosón, össze-összeütdő vállal, egymás cipőjét taposva értek el az alacsony lépcsőig, mely egy fémajtóhoz vezetett. A főügyelő erélyesen bedöngtetett, Kornél előtt magas mennyezetű, de szűk helyiség tárult fel.

A balkézre eső falat tükör borította, ez előtt kellett megállnia, miután két megsárgult bőrű nő nekiesett, és leráncigálta róla a ruhát; hiába ellenkezett, csupán az alsónadrágját sikerült magán tartania. A két nő egy szótagos mordulásokkal értekezett, merészebb szájmozgást nem engedhettek meg maguknak az ajkaik közé csíptetett számtalan tű miatt, melyeket arra használtak, hogy megtűzzék a Kornél köré tekert fehér lepedőt. Aztán széket toltak alája, cigarettával a szájában pedig megjelent egy harmadik nő is, akit a főügyelő arra utasított, fésülje ki Kornél hajából a választékot és borzolja össze egy kicsit, úgy majd nem lehet észrevenni a különbséget.

– Miféle különbséget? – kérdezte Kornél a helyiségben terjengő dohánybűztől kábultan, de senki sem felelt, a főügyelő most arról oktatta ki a sminkest, hogy mennyire vastag alapozóréteget vigyen fel. Mihelyt szétterült arcán a bőrszínű krém, Kornélt furcsa melegség öntötte el, testén borzongás szántott végig, hideg vejtéket sajtolva pórusaiból.

– Nehogy nekem izzadni kezdjen! – förmedt rá a sminkes, és óvatosan megtörölte a homlokát.

A főügyelő odalépett hozzá, és a vállára tette a kezét. Kornél még erősebben kezdett émelgyeni a bőreből áradó tömény pacsuliszagtól.

– Ne aggódjon – bátorította az öreg –, megesik az ilyesmi. Meglássá, hamarosan illillan az egész, akár egy rossz álom. Tamaszkodjon csak rám nyugodtan!

Hogy miként hagyták el az öltözőt, fogalma sem volt. Lépcsők sora követte egymást, majd a cementpadlót széles padlódeszkák váltották fel. A kitágult teret hadaró beszéd, kiáltozás töltötte be, de legjobban mégis az oldalt hullámzó, puha anyagú fal ragadta meg Kornél figyelmét, s már meg is tapogatta volna, amikor a főügyelő visszarántotta a kezét.

– Ne szórakozzon, hamarosan maga következik.

Ebből a szögből először fel sem ismerte a pretoriánust, aki egymagában, hangosan elmélkedve járkált fel-alá a színpadon. Hogy miről beszél, nem hallotta, fülébe a főügyelő szavai csorogtak: nézze, én tudom, hogy minden változás nehéz, különösen, ha ilyen hirtelen történik, de mi bízunk önbén. Maga több mint egyszerű néző, ezt az első pillanattól fogva tudtuk. Biztos vagyok benne, hogy jóval többet tud felmutatni, mint az a másik. Őbelé, valljuk meg, tévedés volt bizalmat fektetni, de meggyőződésem, hogy maga nem fog csalódást okozni.

Időközben kiszáradt a pretoriánus torka, összecsapta a tenyerét, bort rendelt. Kornélnek először úgy tűnt, a tálcára rakott kancsót és kupát cipelő lány egyenesen feléje tart, ringó csípője azonban mozdulatlaná dermedt, mihelyt gazdája elé ért.

A pretoriánus egyetlen hajtással kiitta a kupát, majd ismét megtöltette, de ezúttal nem emelte a szájához: szemei egyetlen pontba révedtek rezzenéstelenül, ajkai pedig mintha valami néma imát rebegtek volna. A kard a fal mögé van támasztva, hallotta Kornél a főügyelő hangját, hátra akart fordulni, hogy kérdezzen még valamit, de túlságosan hirtelen villant a pretoriánus karja, egyetlen gyors mozdulattal a lány csípője köré tekeredett, a tálca csörömpölve hullt a földre, a szanaszét guruló kupák zörgésébe hasadó szövet harsenése vegyült. Kornél porral keveredett bor savanyú szagát érezte, amint berontott a színre, és végre farkasszemet nézett a pretoriánussal, akinek karjában holtápadtan remegett a félmeztelenre vetkőztetett lány.

A beálló csöndben nem hallatszott egyéb, csak a színpadot megvilágító reflektorok zümögése, a belőlük áradó hőségtől megzavarodva Kornél a közönség felé fordult. Rövid keresés után meg is találta Hankát, aki még mindig ugyanabban a merev pozícióban ült, ar-

cán a megjátszott érdeklődés vonásaival, azt azonban már nem tudta eldönteni, hogy felismerte-e őt a színpadon, vagy sem; hirtelen erőtlen nyögés tört fel a közelében, ő pedig, feleszmélve kábulatából, ahogy csak a torkán kifért, elkiáltotta magát:

– Apám!

Lépte alatt megdöndült a színpad, *megmarkoltam és lefejtettem karját a lány testéről*, aki szabadulni már nem tudott, mert a pretoriánus a haja után kapott és visszarántotta, szabad kezével pedig fia arcába vágott. Aztán csak állt, nézte a földön heverő fiút, mit képzelsz, zihálta, ilyent még az istenek sem láttak, majd a lányra fordította tekintetét, aki megpróbálta kitépni haját marka szorításából, így nem vehette észre, hogy Kornél a díszlet felé kúszik. *A kard feltűnően könnyűnek tetszett, markolata langyosan simult a tenyerembe, és csak amikor feltápszkodtam*, eszmélt rá, hogy apja mit sem sejtve, fegyvertelenül áll vele szemben, de ekkor tekintete találkozott a lányéval, aztán a félig leszaggatott ruhából előbukkanó mellbimbóra tévedt, végül pedig a véraláfutásos combon állapodott meg.

A penge a melle alá fúródott, akaratlanul is fordítottam még egyet rajta, majd elnéztem, ahogy térdre rogyik. Csupán egyetlen elhaló hörgésre futotta az erejéből, aztán elzuhant, s ezzel egy időben hangos surrogás közepette, mintha száz meg száz madár kavarná szárnyával a levegőt, hirtelen sötétség támadt.

A díszletmunkások fojtott hangú utasítások közepette dolgoztak, valaki a kardot is kivette a kezéből. Kigyúltak a fények, egy köpadon üldögéltek, ölükbe ejtett kézzel, félszeg szótlanságban, hátuk mögött a palotakert bokraival. *Most, hogy végre kettesben lehettem vele, fogalmam sem volt, mit mondhatnék neki, s különben is, nagyobb gondjaim is akadtak, tudtam, csupán idő kérdése, hogy a szolgálak valamelyike felad. Mert dehogy hitték el az apám hirtelen haláláról koholt mesét, mely szerint délutáni szieszájára után találtunk rá boltan*, s azért kellett olyan hirtelen elhamvasztani, mert olyasfajta ragály vitte el, ami könnyen járvánnyá fajulhatott volna a palotában, ha nem szabadulnak meg egykettőre a tetemtől.

Napról-napra ferdébb szemmel néztek rám, és csak azért tettek úgy, mintha fel sem tűnt volna nekik nyomtalan eltűnése a szolgálóházból, mert, bárhogyan is rejtegettem, jól tudták, hogy velem van. Ott őriztem lakosztályom egyik elsötétített szobájában, és csak esténként merem kihozni a szabad levegőre, amikor tudtam, hogy senki sem láthatja. Minden vágyam az volt, hogy végre szerethessem, de csak gondolatban tudtam megkívánni, testemben a rettenetes sosem hagyta szétömleni a gerjedelmet; éjszakánként ott feküdtünk test test mellett az ágyban, álmatlanul forgolódva, de nem mertünk egymáshoz szólni, azzal csak nyugtáztuk volna, hogy mindketten pattanásig feszülten hegyezzük a fülünket a legkisebb neszre is, mely jelezni fogja, hogy jönnek, jönnek az engedetlenek, hogy végezzenek mindkettőjünkkel, és kifosszák őket, vagy ami még rosszabb, a törvény elé hurcolják őket. *Aztán elérkezett az az éjszaka, amikor a halálfélelem végre legyűrte bennem a hatalomhoz és gazdagsághoz való ragaszkodást. A rajtunk levő ruhán kívül semmit nem vittünk magunkkal, még élelemért is félünk kimenni az éléskamrába. Szerettem volna néhány ékszert és aranytálat becsúsztatni egy zsákba, de aztán eszembe jutott, a fém zörgése könnyen elárulhat, miközben a palota folyosóin osonunk. A lovak szerencsére ismertek, nem rémültek meg, amikor benyitottam az istállóba, csak néha-néha prüszköltek egyet, miközben kifogtam és elővezettem a legerősebb csödörünket.*

Nem akartam, hogy a patkók csattogása felverje a várost, azokat az utcákat választottam, melyek nem voltak lekövezve. Csak a városkapunál állítottak meg bennünket, az őt ismerte apámat, meg sem kérdezte, hová megyünk, egy kacér kacsintás kíséretében továbbengedett. Poros országutakon vágattunk, többször fel kellett költenem, éreztem elernyedni karjait a derekam körül, féltem, hogy egy merészebb ugratáskor leesik mögülem.

*Egész éjjel lovagoltunk, csak hajnalban pihentünk meg. Jól ismertem az erdőt, a mi uradal-
munkhoz tartozott. Letértünk az útról, kerestünk egy tisztást, a közelben patak folyt, odave-
zettem a lovat, megittattam, majd kikötöttem egy fához, jó kövér fücsomók mellé, hadd legeljen.*

*Az avar puha volt, azért aludhatott el olyan hamar. Leheveredtem melléje, füleltem, de a bo-
garak neszezésén kívül nem hallatszott semmi, csak a ló nyihogott bele olykor-olykor a csönd-
be. Kornél szempillái elnehezdedtek, de nem hagyta, hogy legyűrje az álom: felköltöttem, és
lehúztam róla az inget.*

*Kerek ernyő alá szorított, lángtalan, de mégis fényes mécsesek világítottak rám a magas-
ból, melyekből az elviselhetetlen forróság mellett hangos zümmögés is áradt. Amikor felriad-
tam, arcom csak úgy furdott a verítékben, először ki sem tudtam nyitni a szemem, a déli ve-
rőfény a szemhéjamon is átszúrta.*

*Egy hangyát láttam mászni csípőjének domborulatán; lefújtam, s ettől felebredt. Mielőtt
útnak indultunk volna, ittunk a patakból, vízzel töltöttük meg a gyomrunkat, hogy ne érez-
zük az éhséget.*

*Az országutakat megkerülve jutottunk el a határig. Egyetlenegyszer találkoztunk emberek-
kel, vadászok voltak, de amikor meglátták a díszesen fölszerszámozott lovat, némán biccentet-
tek, és menetirányunkkal ellentétesen folytatták a hajtást.*

*Idegenben már nem voltunk védettek, semmivé lettek a nevemmel járó előjogok. Az első vá-
rosban elcseréltük a lovat egy hátasra, a különbözetből élelmet vásároltunk és széles, sátornak
való ponyvát. Az íjhoz meg a tegezhez egészen olcsón jutottam, a kereskedő néhány nyilves-
szőt is adott ajándékba.*

*Sokáig vándoroltunk anélkül, hogy letelepedtünk volna. Ha elfogyott az ennivalónk, löttem
vadat az erdőben. Házasok voltunk, de hogy mikortól, azt nem tudtuk megállapítani: egy-
szerre azon kaptuk magunkat, hogy asszonykámnak meg uracskámnak szólítjuk egymást. Ott
szálltunk meg, ahol az este ért, tüzet sem raktunk, csak felhúztuk a sátrat. Hajnalonként el-
sőnek keltem, kimásztam a sátorból, és elnéztem a napfelkeltét. Az ég olyan volt, akár egy na-
rancsszínre mázolt vászon, moccsatlan, vörös felhőkkel, még madarak sem szálltak rajta, nem
is mertem sokáig bámulni, visszabújtam a sátorba attól való félelmemben, hogy ha túl sokáig
nézem, a nap ott ragad a dombok mögött, és talán sosem bírjuk elő.*

*Ezen a helyen, ahol most a birtok áll, ugyanúgy szálltunk meg, mint vándorlásunk többi
állomásán, annyi különbséggel, hogy reggel nem bontottuk sátrat. Csupasz, alig lejtő domb-
oldal volt, semmi egyéb nem nőtt rajta, csak sűrű, kövér fű, hamar azon kaptuk magunkat,
hogy arról beszélünk, ha felszántjuk, mit vethetnénk bele. Még aznap nekifogtam megépíteni
a házat, el is készültem vele a tél beállta előtt, a fiú már ott született. Farkasbundába csavar-
tuk, és gyönyörködtünk benne.*

*A leánykának már bölcsőt is készítettem, de ringani már sosem ringott. Annyi vér nem is
létezik, amennyit én akkor láttam, egyenesen a földbe tettem őt is, az anyját is. A fiúnak mel-
lettük ástam sírt, pedig csak nyolcéves volt.*

*Tudom, mindaz, ami ért, az istenek büntetése, amiért megöltem az apámat. Azóta szokott
csak úgy egyik pillanatról a másikra sötétség telepedni a szememre, ilyenkor furcsa zajokat hal-
lok, mintha száz meg száz madár szárnya csapkodna a fejemben. Most már öreg vagyok és eset-
len, lassan az ágyból sem tudok fölkelni, gyakran kapom azon magam, hogy fennhangon gon-
dolkodom, ilyenkor elnémulok, és szégyellni kezdem magam, úgy érzem, egész seregnyi tekin-
tet követi minden egyes mozdulatom. Ezek megszállták a házat, pofátlanul ide-oda tologatják
a bútorokat a hátam mögött, s a dolgaikat is széthordják, összevissza rakosgatják. A múltkor
is felakasztottam a fenőszíjat a szegre, egészen biztos vagyok benne, mégis az asztalon találtam,
amikor legközelebb borotválkozni akartam. Az ajtók mögül rohángászás, elfojtott beszéd hall-
szik, nem is merek benyitni, míg el nem csendesedik minden. Félek, nehogy megzavarjam őket.*

Potozky László (Csíkszereda, 1988): *Első, Áradás* című prózakötete a kolozsvári Erdélyi Híradó Könyvki-
adónál jelent meg 2011-ben. Írásai a *Körkép*, *Erdélyi Szép Szó*, *Az év novellái* antológiákban jelentek meg,
illetve erdélyi, magyarországi, vajdasági és felvidéki folyóiratokban. Jelenleg második novelláskötetén
dolgozik, melynek megjelenése 2013-ra várható a Magvető Kiadónál. Kolozsváron él.

LENGŐ trapéz

Szaltó

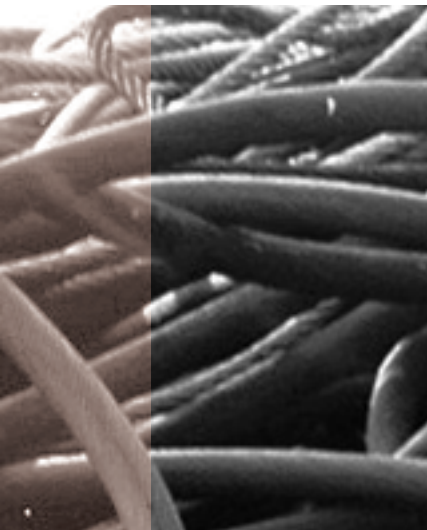
Kisnémát nem lehet elfelejteni. Jakob lassan lépegetett az avarban, és közben azon tűnődött, hogyan lehetséges, mégis van múlt és emlékezés, hogy ezek a levelek nem állnak ket-tejük közé. Mindenhol az évek alatt unásig kiismert utca. A házak jobbra és balra, ame-lyekre akkoriban sosem így figyelt. Egyáltalán nem figyelt sehogy, most mégis idegenségük-ben lettek ismerőssé. Minden ablak mögött tudott titkokat, minden ajtó mögé elképzelt egy-egy fogast, rajta kabátot, sálat és sapkát. Aztán az élet úgy hozta, mára csak a lombok fénye maradt, az a képtelen világosság, ami az őszi lombzajból válik ki, fényből hangok, és mégis lehetséges. Mert akárhány év is volt, ezt a birsalmafényű neszezést először hallotta, ahogy a fák végig a hosszú utcán duruzsoltak a fülébe. Megbolondultam, gondolta Ja-kob, aztán azt: „Nocsak, megismernek a fák”. A kerítések réseibe beszorult apró propelle-res levelet figyelte, vajon miféle szél sodorhatta pont erre, pont oda. Megállt egy fa alatt, és felnézett, a sóhajtásban belül egy darabka test mégis könnyedebb lett: „Vagy Uram, te-hát, és én is létezem.” Felül a birsalmaszín, mintha a nap süttött volna át a leveleken. Gye-rekkorában tartotta így vonatablakon keresztül a napfelkeltébe a tenyerét. Később a kis-lámpa fényébe, de ugyanaz a mesés képtelenség, hogy a bőre áteresztő, az erek kimutathat-óak, akár a létezés. Október vége volt, egész nap ónos eső szitált, a Duna felett köd go-molygott, mintha valami láthatatlan vége-nincs kamrából fújnák Pestre ezt a nedves vattát. De abban az utcában se köd, se csönd nem volt, a fák duruzsoltak, neszezték, megismer-ték a férfit. Alul ugyanaz az aranysárga. „Mintha víztükörben állnék”, hallgatott el Jakob.

Látta maga előtt azt a másik tócsát, amiben majd János áll évekkal később egy kerítés mögött, alatta aranyszín, felette aranyszín, de nem ez lesz, ami megmarad. Elképzeli az unokája mellé egy füvesasszonyt és egy kölyköt is, az asszony életeken át csak hallgat, a teste gyökeret ereszt, terebélyesedik, diófa lenne, ha választana. A kölyök néma, más-kor csahos, mint a legvadabb kutyák, akikből végül szomorúszemű lesz, olyan, aki nem könyörög majd a halálért, maga fogja kézen, és vezeti. Ebben a mozdulatban csönd van, csak a birsalmák fényét hallani, ahogy megcsillan az ágak között. És János előredől, meg-billen, jobb lenne végre nem megint egy küszöbön bukni fel.

Mint Kisnéma, akiért az egész tábor odavolt, kerítésen innen és túl, de ő csak a katonákat szerette. És néma sem volt, hiába terjedt róla el, formás combjai felett a vékony derék és a mellek hangot ringattak, a nővére volt néma, úgy ragadt rá a név. Szóval előredől, mint Kisnéma, a kerítésen vágott kerek lyuk köré hajol, odaátrol egy kiskatona dugja át éppen a farkát, „Gyere, Kisnéma, szopj le szépen”. Voltak katonák, mesélték, akik csak lyukakon keresztül érintkezhetek Kisnémával. Amikor János megismerkedett vele, már a nyolcadik hónapban járt. A telepet körbevizelte, mint a kankutyák, nem engedte oda más nőt, se pelyheset, se csúnyát. A katonáknak fekete-fehér karcos filmeket vetítettek egy-egy eldugott teremben, és míg a frottírzoknis házmester rámászott a fogatlan házmesternére, a vászon előtt reszelt májat ettek, és vaskos szeletekkel tunkolták fel az uborka mellől a szaftot. Zorót eközben a kaszárnya legkisebb ágyához kötözték, vergődött, hánykolódott, mint aki rosszat álmodik éjjel, mert nem engedték Kisnémához. „Feleségül veszek”, mondta neki, mire Kisnéma a szeme közé köpött. „Hercegné leszel”, mondta, mire Kisnéma arcul ütötte, Zoró ekkor sírt először föl. Álmában ugyan Kisnéma kredences lakásban fújta mellette a húsvest, de igazából az ágyszomszédok borogatták a homlokát. Azok már tudták, amit Zoró sok év múlva a sírásás közben sem tudott megemészteni, hogy vannak olyan nők, akik legendává válnak, és Kisnéma éppen közülük való. Persze ritka példány, és amikor tiszta fejfel fogadkozott, senki sem firtatta, most hirtelen miért gondolkodik róla másképp, hanem aztán a lázban újra lekötözték, újra borogatták, hogy legalább a nagyanya briliánsgyűrűjét ne kapja az arcába. A mandulaverések alkalmával látott ilyen erővel repülni bármit, miközben a férfiak botokkal az ágakat csapkodták, a nők és a gyerekek énekeltek, és a vászon fölé görnyedve szedegették a földről a lehullott mandulát. A királynő udvarán téli füge nő. A legkorábbi gyümölcs a mandula virága. „Uram, királyom, másikat is tudok: a királynő udvarán téli füge nő”. Így duruzsoltak a férfiak fülébe, akik ugyanezt a dalt hallgatták éjszaka az ágyban is, amikor a nők fölējük kerekedtek, puha testtel rájuk nehezdedtek, és finom ringásokkal a dal ritmusára hagyták, hogy beléjük élvezzen a férfi.

Ez hiányzott hónapokon át ott a kerítés mögött, ez a súly vált pótolhatatlanná, de Kisnéma mégis érzékkel hitette el a férfakkal, hogy ismeri a mandula dalát. Zoró lázalmában mintha a száraz héjat dörszölte volna le törés előtt, pedig csak az ujjai mozogtak esetlenül valaki és bárki után kutatva. Amikor Kisnéma engem talált meg, emlékezett vissza János, egy sarkot választottam ki magamnak a kocsmában, tudtam, 11-re vissza kell érnem, egy sört guríthatok még le. De csak szopogattam, a kesernyés telt sör új csapról volt, ízesebb is, mint másnap ilyenkorra lett. Kisnéma kinézett magának. A kerítés mögött óva intettek, Csak arra vigyázz, el ne kapjon téged is. Nem értettem, de mégis akartam látni ezt a néma nőt, aki nem volt néma és még csak nőből is alig. A formák állapotot rejtegettek, tudta ezt mindenki, aki megjárta a testét, de utólag már nem tudtak beszélni róla. Hiszen semmi sem történt, csak Kisnéma odaült az asztal sarka mellé, odakucorodott, mint egy apró madár, talán cinke vagy veréb. Többen ezt a két madarat mondták, én viszont nem értettem, hogy nem lehet eldönteni. Igazuk volt. Aztán csak hallgatott, hallgatott, és a katonáknak felcsillant a szeme, míg az italát elé tették, mert a résnyre elnyíló ajkakon megcsillant a nyál, mert a mandulákat most otthon más verte az ágról, és mert késő volt már mindegyik virághoz azon a sarkon. Ami-

kor háromnegyedre járt az idő, Kisnéma megvadult, mint a legjámborabb lovak szoktak, ha tüzelnek, szétcsapta füleit, a katona után ment, és csak annyit várt, hogy a kocsmán legyenek kívül. Ott elkezdte kigombolni a zakómat. Én utánanyúltam, visszagomboltam, alulról kezdtem, azt hittem, attól védettebb leszek. De amíg a szegycsont körül matattam, ő máris a nadrágomhoz nyúlt, gyakorlott mozdulattal kioldotta az övet. Úgy omlott minden csatos szíj és öv azon a küszöbön, mintha Kisnéma varázsigt mormolt volna rá. Hagytam a nyakam a fenébe, eltoltam a kezét, bújtatni kezdtem az övet. Ő megint a fenti gombokhoz nyúlt, a nagy sietségben a zakóm félig nyitva maradt, végeztem az övvel, és erősebben, mint az előbb, ellöktem a kezét. Kisnéma, mint a legelszántabb rágcslók, egyszerre sokan lett, és ezer keze nyüzsgött a nyílásokon, míg én az övet és a sliccet, ő a fenti gombokat pattintotta újra ki.

Erősebb volt nála egyenként mindegyik katona. Együtt pedig arra is képesek voltak, hogy kizavarják meztelenül a hóba, és fényes nappal vonuljon át rajta az egész csapat. Kisnéma nem azért visított úgy, mintha vágnák, mert annyira fájtn neki. Törődött is azzal. Egy egész regimentnek tárta volna örömmel ki az ölet, hisz ő az ezred babája volt. De hogy ezek fényes nappal, szabadidőben másznak rá, és gyalogolnak rajta végig, az elviselhetetlen. Csak egy kicsit maradj még, sugdosott a fülembé, duruzsolt, mint a legelszántabb fák azon a hosszú utcán. Mert az idő volt számára a legértékesebb. Abból az időből akart, amit tilos volt a kerítésen túl tölteni. Azt akarta, olyan nő legyen, aki miatt a férfiak elfelejtik a mandula illatát, elejtik botjaikat. A szabályok szerint egy hónapja lett volna hátra, aztán elkotródik, és új ezred után néz. De maradt. A kilencedik hónapban is volt, aki a küszöbön bukott fel, akit megtanított az Úristen birsalmafénybe nézni. De mind elnémult utána. A királynő udvarán téli füge nő, mormogta lázalmában Zoró, és mormogtam olykor én is, de ezt csak mesélték, én csak a lengő trapézra emlékszem.

Kardamom

Kitolta a fenekét, azzal ellensúlyozta a nagy vödröt, amit a jobb vállán vitt. A papucs hangosan klaffogott, azt hihette az ember, bármikor elcsúszhat, ha nagyobb lép. Az út túloldalán volt a narancsárus, méterszer méteres pallón nagy halmokban tornyosultak a gyümölcsök. A talpa nemcsak sáros volt, a körme alatt mélyen összesűrűsödött a kosz, a hústól elválaszthatatlan lett, szinte összenőtt vele. Távolról beszűrődött a müezzín hívószava, néhány sarokkal arrébb a mecset felé kezdtek szállingózni a férfiak. Nagy leplekbe burkolózott testük alól csak a hatalmas has dudorodott ki, a kiegészítő téglafalak és a sötétbarán lerakódott homok- és porréteg alól másztak ki, mint a fáradt legyek, ittasan dülöngélve az épület felé. Mintha a mecset gőzölgő tetem lett volna, és ez a sok férfi mind arra tartott, hogy a kapuban levegye a cipőjét, kibújjon a papucsából, és aztán Mekka felé fordulva a fülei mellé emelje a kezét. Jakob nézte ezeket az arcokat, a homlok felső lebenyén vastag varasodásra lett figyelmes. Reggelente, amíg a nők aludtak, volt, aki dörzspapírral csiszolta a bőrt, hogy senki se kérhesse számon rajta, mennyire szereti az istent. Mire az asszonyok csípője hengergősre telt, a homlokon már talpkemény lett a bőr, máshol pengével nyesegették volna le, hogy a friss, rózsaszín felület levegőhöz jusson. De most az istenről volt szó és a hitről. Ahogy a füle mellé emelte a kezét, hátulról úgy tűnt, megadásra kész, a csupasz tarkó isten ellen való volt, ugyancsak buja, mint a nőké.

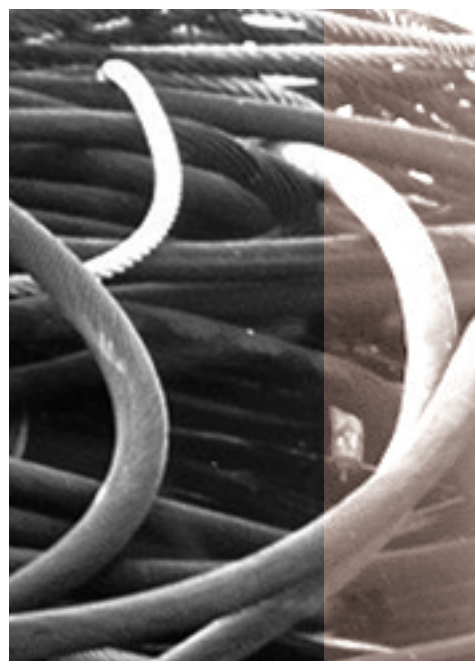
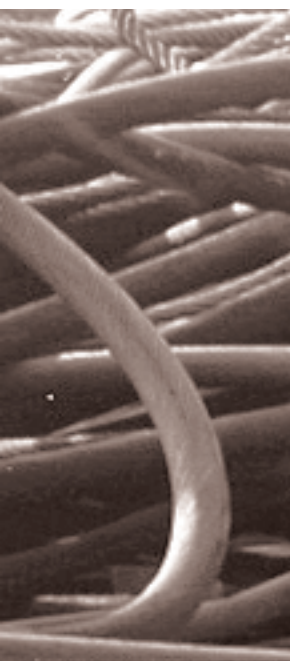
Gyárak mellett robogott a vasút, Jakob feje felett acélsodrony tartotta a bőrdönyt, a beadin a szomszédos széken belealudt a zötykölődésbe. Csönd volt a belvároshoz képest, a kardamomos kávé illata messziről gőzölgött, csak nyomokban maradt meg, ahogy a ka-

bát felhajtásában megrekedt reggelről. A restiben négyet számolt, a férfi hosszasan bámult egy európai nőt, az viszont állta a tekintetét, és ahogy az asztaltársai felé nevetett, mosolyában volt némi fény, amit ennek a férfinak szánt. Nem nőttek össze az ujjai, de a mutatós és a középső ujj között sokkal nagyobb volt a távolság, mintha az isten kettéhasította volna egy csapással. Pálmafák nyílhattak szét ilyen megadással az égiek előtt. A hátsók közé csippentette a cigarettát, ettől nem lehetett látni, öt ujj van-e, és csak a ménkű játszadozott egy öblös női hasban az osztódó sejtek idején, vagy eleve négy ujra redukálta a férfit, mondván, négy ujj elég egy csészéhez, egy cigarettához, nőhöz, fiam, te meg ne érij. Amikor felállt, kiderült, hogy jóval többről volt szó, játékos kedvében lehetett a teremtő, amikor abban a hasban a sejtek osztódni kezdtek, mert a jobb lába is csökkent volt, egy vékony fapálcikára tekerte, ami a combcsontból maradt, mutatóban egy alumíniumtálcányi hússal, mégse karistolja össze a csont a fát.

Ugyanilyen tállakokon hevert az állatok kivágott szíve, reggel még frissen és melegen, kacsák, ludak, csirkék szívei gőzölögtek, bámészan keveredve a kardamommal, délre már a legyek raja lepté be, ha kevés volt a vásárló. És ezek a kósza férfiak és nők, jobb vállukon a gyerekeikkel gyakran hagyták érintetlenül a tálcán kínált szívet, egye, akinek idegen az istene, aki kivágja a tengeren túli szeleket a térből, akinek messzebbre ér el a keze, aki lassabban és csöndesebben veszi a levegőt. A középkori épületek alatt átsurrantak a zajok, a csobogás, ahogy a férfiak a talpukra és a bokájukra csorgatták a vizet, aztán a tarkójukat sikálták meg, hiszen az úrhoz készülődtek szólni. Az imára kulcsolt alkar összezavarta a beszédüket, jobb lett volna csöndben maradni, eltávolodni tőle is. Úgy hajolni a szőnyegre, hogy abban köszönet legyen, isten bólintson ránk, surrogták, aztán megint az ég felé emelték tekintetüket.

A seregélyek raja a legyekére emlékeztetett, és Jakob arra gondolt, ha ez igaz, akkor nincs a legyekben, ami taszítaná az embert, hacsak a saját sodronyait nem a zümmögő fekete szárnyakban látja, amelyek valójában átlátszóak, mint az isten, kupolás ablakokkal tárulkozva a világ színe elé. A vijjogás, csivitelés elhalkult, elnyomta az imára hívók rettegése, szeresd és tiszteld, imádd, dobd el a botokat, mielőtt másra emelnéd. A seregélyek vészjósoló csöndje már fel sem tűnt, az oszlopokat nézte, amint abból a szögéből az aranymetszés szabályai szerint keresztetkék a felagatott lámpaburát. Nem tört meg azon semmilyen fény, az ornamensek felismerhetetlensége mégis otthonosabbá tette a mecsetet, mint bármely harangkondulás. Addigra a két imádkozó is végzett a mosdással, rituális hajlongásaikkal az urat dicsérték, és Jakob arra gondolt, mégiscsak a szent terekben a legmagányosabb az ember, Edit illata hiába lengi be az üvegburát, nem emelkedik fel semmi az ég felé, és onnan sem szól le senki, nem nyugtatgat.

Órákkal később ébredt, álmában Budapesten járt, kitarazott testét Edit fedte be, nem szólt hozzá, csak nézte, nem is érezte magán az ujjait, hiszen a paplan felfogta az érintést is. Abban az ágyban nem skorpiók tanyáztak, apró szilánkos dróttal volt körbefonva a rugók körüli gypajjú, kisüléstől tarthatott volna, aki beszerelte, de annyira nem érdekelte Edit. Legfeljebb kigyullad, éjszaka úgysem segít senki. Edit abban az álomban megöregedett, látta elveszni maga körül az életet, Jakob után kiabált, de nem válaszolt senki, Jakobra gondolt, de már az arcát is alig tudta felidézni magában. A vonat mellett egyre zöldebb lett a táj, eltűntek a homokosra szikkadt házak, a lebegő terítők és a szomszédos beduin turbánja is. Azon a napon nem süttött ki a felhők mögül semmi erősebb fény, este is csak az Odeon néger pincérei bőrén verődött vissza az aranyporral behintett fali dísz. Kör alakú volt, messziről buddhista gaónak látta, az apró szelencében tekerccsel, amit hiába keresett egész délélőtt. A szerzetes kontinensekkel arrébb kitöltötte neki a teát, és leült szemközt a földre.

A halottak városa

A sivatag felé vezető útból csak az élesen ívelő kanyarokra emlékszem, pedig tele volt a fém kérdésekkel. A konzul sokáig nem szólt egy szót sem, vékony és sudár alakja himbálózott nadrág és az ing mögött, legalább két számmal nagyobboknak hatott. A negyedet katonák védték, neki elég volt kihajolnia az ablakból, az őr már nyitotta is a sorompót. Jakob előtt is ugyanúgy emelhettem fel, gondoltam, de talán ő nem autóval jött, és magától. Idegességemben a fületem kezdtem piszkálni, a csigás hajlatokban két hét alatt összegyűlt a zsíros testváladék, a körmömmel kapartam ki, aztán szétdörzsöltem az ujjaimmal. Ettől persze zsírszagú lett a két utolsó párna, mindegy, majd kezet mosok.

A konzul leállította a motort, és felém fordult. Bent ne kérdezz semmit, amíg ébren vannak. Majd kísértélünk a sivatagba éjjel. Nem ismertem ezt az embert, de egyedül benne bízhattam, tőle várhattam segítséget, hogy megtudok valamit Jakobról. Az Odeon hotelben az öreg pincér az ő számát firkantotta fel egy szalvétára, ittas voltam, és zárni akart már, de makacskodtam, hogy addig nem megyek sehova, míg nem mondja el, amit tud. Ő győzött, ha ez valaha verseny volt kettőnk között, mert nem beszélt, Jakobnak hüen tartotta a szavát. Így képzeltem legalábbis, ahogy hazafelé botorkáltam, a járda emelkedőin és lejtőin félhangosan mormogtam, beautiful friendship, my dear, a kurva anyád. Pedig nem kérhettem rajta számon semmit, ugyan milyen jogon tettem volna, mivel bizonyíthatam volna, hogy Jakob a vér szerinti nagyapám. Szerethette az öreget, mert a neve hallatára szétszaladtak a sötétbarna bőrbe vésett árkok és barázdák, megfiatalodott, ahogy megismételtem nagyapám nevét, de hirtelen komorult el, amikor hozzátettem, hogy keresem, és segítenie kell. Előbb rendeljél, mondta angolul, a tegezése fájt, mert túlmutatott a nyelven, lekezelő volt, mintha ostoba unokaöcs lennék, aki családi titkok után kutat.

A szalvétafecnit a markomban tartottam, később dühös lettem, mert ésszerűbb lett volna a belső zsebbe rakni, még véletlenül se hagyjam el. Ne gyere ide többet, búcsúzott tőlem el, és nem fogadott el borraivalót. Ha hinnék a gondviselésben, a tartozáson merengtem volna el, hogy vajon milyen kamat az, ami elévül ennyi év után. Az utcafronton hajózási bolt jött szembe, a falon egy hatalmas teknőssel, előtte pedig acélból készült henger alakú konténerek, tele szeméttel. Napokkal később ezek a hengerek megteltek tűzzel, és akkor még jobban jártam, mert ha csak úgy egy-egy földön heverő kupac lobbant be, attól semmi jóra nem számíhattam. A piacon domborúbbak voltak a páncéljaik, a rácsos kalickában volt vagy húsz darab, de csak egy-kettő bírt felmászni valamennyi hátára, mintha kilátásért küzdene. Hiába, a rácsokon belül csak rácsok vannak. Ezt mondhattam volna magamnak is, ha már ilyen okos vagyok, de csak felnyögtem kínomban, hogy még egy teknősben is több törekvés van a fény felé, mint bennem. Hogy Jakobot keresni sötétségbe mutat, és abban a sötétben kihalt utcákon járok, a halottak között, ahol szemetet égetnek az utcagyerekek.

Reggel kétszer csöngött ki, mire beleszólt egy férfi, halló, mondta, én viszont elbizonytalanodtam, mert igazából nem gondoltam végig, mit fogok mondani. Azzal mégsem kezdhettem, hogy a seregélyeket követem lassan kilenc hónapja, és azzal sem, hogy Auschwitzról nem bírok beszélni, ezért kérdezni akarok. Jakobra kellett volna terelni a szót, rákérdezni, tud-e róla valamit. Vagy az Odeont emlegetni, dadogni egy néger pincérről, utána vigye tovább ő a szót. Végül zavaromban bemutatkoztam. A vonal túlsó végén hirtelen lett nagy a csönd, a mellcsontján éreztem a kagylót. Fasza, káromkodtam, ez is hiába volt. Megismételtem, mire a konzul légzése hallhatóan felgyorsult.

Korábbra vártalak. Sikerült meglepnie, a tegezés még csak hagyján, de a hangja olyan volt, egyszerűen olyan meleg és finoman számonkérő, mintha aggodó anyámmal beszéltem volna egy hét szabadság után. Hol vagy most, kérdezte, El Behoosban, válaszoltam, negyven percen belül ott vagyok a metrómegállónál. Honnan ismerlek fel, kérdeztem, ezüst Peugeot, de akkor már belevágtam, rajtam barna bőrkabát van. Megtaláljuk egymást.

Az egyetemről ismerlek, ismételte meg, én akkor már nem értettem semmit. Az úton végig egy szót sem szólt, csak cigarettáról cigarettára gyújtott, és kínált, tegek így én is. Közben szólt valamelyik rádió, de nem a szokásos egyiptomi arab, hanem finom jazz, de ezen már végképp nem volt időm értetlenkedni.

A lakásban a felesége és a két kislány már vártak minket, az előszobában egy magyar származású politikai elemző ledobott táskája hevert. A férfi magyar volt, de Spanyolországban nevelkedett, aztán a Sorbonne-ra járt egyetemre, és most a török barátnőjéhez készült. Kimérten vizsgálta a poharát, aztán oldalra szolt a háziasszonynak, kibonthatja-e a hozott csomagot. Hirtelen eredt meg a nyelve, ahogy beleharapott az édességbe, hogy ő bizony ebből nem tud keveset enni, és most az ünnepek alatt is legalább öt kilót magára szedett. Ahogy a szájához emelte, szétválaszthatatlan lett a bőrszín és az édesség színe, nem tudom, hogy a spanyol napfény vagy a francia iskola miatt, de a vöröses szakáll körül marcipánszínű volt a bőr. A szeme, mint a tenger, azúrkék, erős kontrasztja volt önmagának. Kicsit bántam már, hogy idejöttem, törtmagyarsággal kezdett érdeklődni irántam, holott úgy éreztem, itt most egyedül nekem lehetnek kérdéseim. Magyarországról beszélt, hogy az emberek mindig panaszkodnak, sportot úznak belőle, így mondta, és valamiért a lovi jutott eszembe, na meg persze megint a nagyapám. Neki mindegy, Trianon vagy épp '56, de mindenki a múltban él, úgy kapaszkodnak bele, mint a vízfelszínen lebegő szitakötők a hínárba, és erre elszégyelltem magam, hiszen akkor én is csak egy apró rovar vagyok, ízelt lábaimmal a mélyben.

Hiába mentettem magam, rávágtam höcögve, de hát ez gyöngyhalászat, az emberek derekára finom szalaggal vannak a kövek kötve, és azzal merülnek alá. Nem hagytam, hogy közbevágjon, képzeld el, a tengerfenék felé egyre változnak a színek, először még látod a felszín közeli fényeket, aztán megtörnek ők is, és zöldül és mélyül a szín a kagylók körül. Ott már a szalag színe sem látszik, a selyemből biztosítókötél lesz, vékony fonál, ami összeköti a levegővel. Egyszerre pánikolsz, hogy többé nem kapsz majd levegőt, de közben alattad az a rengeteg kagyló, és az a rengeteg hit, hogy azokban mind igazgyöngy van, hogy elengedni a derekad körül a selymet valójában nem más, mint szabadság. A kezeden a kagyló, nehéz, súlyos mindennapokat juttat eszedbe, hogy fel kellene érni, és aztán újra alámerülni, mintha a hétfőt kedd követné. A férfi ekkor már rég nem figyelt, bambán nézte a félig töltött medence felszínén úszkáló levelet, az ilyen érdektelenség mindig lenyűgözött. Mennyi hazugságot sűrít össze a figyelem.

A konzul ekkor lépett ki a teraszra, koccintsunk a megérkezésre, mondta nyájasan, mi pedig követtük a szobába. Nem volt rosszabb, mint majd pár nappal később a Holtak városában töltött idő. Embereket kerülgetni vagy üresen húzódó falakat, egyazon érzés. Tudom, hogy valahonnan jöttem, az érkezésben van távolság és közelség is, sokáig hallottam még a taxist, aki kihozott, a kezemben gyűröttem a visszajárót, és volt valami homályos ingerültség is bennem a kiszabott ár miatt. Pedig harminc font nem nagy pénz. Ha egy labirintusnak van kapuja, akkor itt az állatpiac volt az. Rossz volt az emberek szemébe nézni, a büntudattal nincs mit kezdeni Egyiptomban sem. Először a gyerekeket figyeltem, akik marokba fogták a galambokat, két lábukat összecsapították, a szárnyaknak így már mindegy volt, használhatatlanná lettek. Szaporán követték az előttük trappoló férfiakat. Aztán a ketrecek, amelyekben a borzok, szalamandrák, sólymok teste töppedt

össze, mellettük a pár hetes kismacsskákkal, vadak és élelem néhány rácsnyira egymástól. A ketrecek tetején kitömött sivatagi rókák, tátott szájjal ordítottak a Holtak városa felé. Beljebb zezugos utcák kezdődtek, ahol a mosószerszaggal keveredett a húgy, a kitegetett ruhák felett apró nők hajlongtak, úgy tettek, mintha az ingeket, nadrágokat igazgatnák, de talán inkább engem néztek. Tudtam, merre kell menni, egy napom volt arra, hogy megtanuljam a térképet.

A konzul először lerajzolta, aztán magyarázni kezdte a vonalakat, az állatpiacon túl a zezugos utcákból érsz majd ki a sírok közé. Aztán elhallgatott, és sokáig csak a lapra koncentrált, ami azonban elem tárult, teljesen hasraütésszerűnek tűnt, mert felülről egy kibogozhatatlan labirintus volt csak. Egy pillanatra elmerengtem, ha ezek a vonalak mind egy-egy sírt jelölnek, és a Holtak városának egy szelete mindez, kis esélyem van csak a túlélésre. Ha egy kutyát látsz, attól ne félj. Baj akkor van, ha falkában jönnek. Ha az utcagyerekek kéregetnek, kedvesen, de élesen küld el őket. Köszönj előre, bárkivel találkozol. Ha kövekkel dobálnak a kölykök, előbb-utóbb kijön majd egy férfi, és rájuk szól, abba fogják hagyni. Ha már ők is ellenségesek lesznek, akkor futás.

Egyenesnek tűnik végig. És olybá, hogy nem vétheted el. Felül egymagas minden fal, nincs mecseset vagy torony, ami vezetne. Nappal se Hold, se csillagok, ha megvárom, az már-már öngyilkosság. Jakob erőseket lépett, felül minden fal egymagas volt, jobbra, balra sikátorok, sehohly lélek. Nem tudtam, minek örülnék jobban, ha jönne valaki, vagy ha sokáig senki. Jakobnak mindegy volt, halottnak halottak között a helye, és így is lépett tovább. A Hold már fent volt, csillagból alig, felhős lehetett az ég. A távolból zörgést halott, talán többen vannak, futott végig rajta, aztán az, hogy gyertek. És istenem, milyen magas ez a hajnali ég. A szám nekem addigra már összeszáradt, később a tükörben barna csíkot sikáltam le, elnyílni se hagytam, olyan erősen szorítottam össze. A csoport elég közel ért, hárman vagy négyen lehettek, Jakob nem láthatta. A kurva anyátok, káromkodta el magát, mire az idegenek is felemelték, ami a kezükben volt, a sötétben jól elkülönült egymástól a négy árnyék. Jakobnak apám villant eszébe, hogy Edit talán most ébreszti, és húzza le róla a pizsamát, látta az elnyíló ajkakat, álomtól áporodott ízeket lehel maga elé. A kurva anyátok, ismételte meg, és nekik támadt, annak ugrott, aki a legnagyobbknak tűnt. De épp csak annyi ideje maradt, hogy tarkónál érezze az ütést. Gerinc mentén hasított végig a fájdalom, a tüdeje összeesett, egy töredékmásodperc alatt kiszállt belőle minden levegő, a fulladás nem szép halálnem. Édes istenem, túléltem már annyi mindent, és most itt fogy el a levegőm, gondolta, aztán örülten kacagni kezdett, sakálként nyert fel a Holdra. Hogy nézd, isten, ennyit ér egy ember, szakíts ki végre az élők közül. Legyen már vége, ordította, és közben folytak a könnyei, de úgy képzelem, az örömei voltak mind. A négy férfi zavartan kereste egymás tekintetét a sötétben, mert a kószáló fehérember az ő nyelvükön szidta az istent, öljetek meg, nyihogta tovább, mire az egyik oldalra suttogott, ez örült, és a többi megkönnyebbült, hogy nem ő lesz, aki ezt kimondja, elég csak helyeselni, és legközelebb messziről elkerülni ezt a holdvilágképűt, mert ez a démonokkal cimborál, és nincs istene, mert ebben a démonok tanyát vernek, ezt a holtak meghívták magukhoz.

Mikor felébredt, addigra szétoszlott az égett szemét szaga, a porban feküdt, és falak vetették körül. Mire kiélesedtek a fények, egyértelművé vált, hogy egy sírboltban van, a labirintuson kívül került, mert eggyel beljebb van. A térkép egyenes vonalai kiszélesedtek, ő azokba belekerült, és talán jobb is így, a labirintusból úgysem akart kijönni, talán ez már a túlvilág. A holtaknak a holtak között a helye, az élőknek pedig az élők között, és látta, ahogy apám vállára táská nehezedik, Edit a kezét fogja, tél van, sál és sapka rajta, egyre pirosabb az orra, Edit pedig mindenfélére gondol, négyre érted jövök, előtte lesz még időm tejet, kenyeret venni, este leckeellenőrzés, én még legalább húsz év múlva sírok csak fel. Vagy harminc, mert az idő itt a holtak között holdtöltéről holdtöltére felszívódik. Mint vala-

mi lila zúzódás, végül csak sárga lesz, majd bőrszínű, Jakobban is feltámad valaki, és úgy lép ki belőle, akárha sírból tenné. De annak a valakinek van arca és vannak könnyei, annak van ereje és tekintete, és nekem muszáj vele farkasszemet nézmem, muszáj megkeresnem az aprócska kutyatetemem, amiről a feljegyzéseiben írt. Legalább egy vékony csontot találjak abban a félreeső jobb oldali sírboltban, a tizenhatodik síkatoron túl, ahonnan egy mecset is látható nappal, ahol a seregélyek ugyanúgy rikácsolnak, mint Szegeden tavasszal. Amely sírbolt mögött az ég felé azóta kinyílt a tér, ott kell legyen az aprócska kutyatetem, ahogy Jakob írta, elnyíló szájjal. Talán tacsó lehetett, és bizonyos, hogy csak pár hétig élt, még az is lehet, az utcakölykök játszottak vele, amikor szétverték a koponyáját. Nagyapa, túlzol megint. Ezt a kiskutyát egyszerűen megmérgezték, mert ennyi port nyelni a Holdak városában nem lehet. Mert a halált magadba inni, szétrepeszteni a torkot, nem lehet. Mert Edit négy előtt nem fog boltba menni, hiába telik a Hold, és hiába ülnek pár tömbbel arrébb a kövér asszonyok, hiába van lábaik között hatalmas kosár tele hallal, az én kezemből kicsúszik Jakob, és nincs, akit leemeljek a keresztről, amíg magamat feszítem fel.

■ **Csobánka Zsuzsa** (Miskolc, 1983): költő, író, kritikus, magyar- és drámatanár, a kortárs irodalmat kutató PhD-s az ELTE-n. Jelenleg Budapesten él. Kötete a Kalligramnál: *Hideg bűnök* (2011).

Félúton sem jártunk még
a bizonyosság pusztasága
és a kétségbeesés lankái között,
máris ránksötétedett.

Homályba borult a táj, és úgy maradt
évekig, mert amikor botod
végét követve az égre
emeltük tekintetünket,

a málló plafon alatt egyetlen
kétségbeesett galamb csapkodott csak.
Ebből kellett volna kiolvasnod
valamit, de inkább hallgattál.

Összepréselted kirúszozott, ráncos ajkaidat,
és hiába könyörögtünk, hiába
fenyegettünk, mint egy vén hímringyó,
halkan nyüsztetted egyre.

(Azt hallottam,
később hajléktalan lettél,
egy metróállomáson kéregettél sokáig,
ahol kutyádat is megtúrták,
csak a gyerekek csúfoltak mindig,
itt ül a vak jós,
aki semmit sem mert mondani,
itt ül a gyáva, a néma.
Végül innen is kitiltottak,
aztán a többiekkel együtt
elvezettek a dombok mögött
felfénylő meszesgödörkig,
hogy senki ne kérdezzen rá
a szeplőtelen város fogantatására.)

Így indultunk, egyedül,
felázott az agyagos út lábaink alatt,
pedig nem esett eső,
és mi sem hullattunk búcsúkönyvet.

A jobb otthon utáni vágy nyirkát
tapostuk, közben mégis
egy vidéki gyerekkor melaszával telt meg
a szánk,
alig győztünk köpködni folyton.

És az a legszebb, hogy semmit sem akartunk,
azon túl, amit egyébként is meg lehet kapni,
csak vágyakozni ne kelljen,
csak hiába remélni.

Ahogy mi jöttünk, az távozás volt,
betonkerítés tetejére szórt üvegszilánk,
tüskés párkány a madarak ellen,
vékony földréteg alatt belobbanó szemét.

Távoli kiáltásokra riadtam fel
egy deres útszélien,
a gazt fagyos szél fésülte végig,
és messzebb, mintha egy hatalmas télikabát
közelített volna felém kitért karokkal,
de hiába figyeltem,
sehogy sem láttam meg a mélyén az
embert.

Persze, lehet, hogy nem is akartam igazán.

A madarak ellen

A madarak ellen

Vemhes az ég, ennyit mondtál csak,
és én ehhez mást nem is tettem hozzá,
borzasztó elképzelni, hogy fonnyadt
napjainkat
egyszer majd aranykorként fogják
felelmegetni.

Pedig penész ül minden szavunkon,
penész pereg a mozdulatainkról is,
ahogy eszünk, ahogy szeretkezünk,
ahogy álmatlanul forgolódunk a lucskos
matracon.

Mielőtt elindultunk, tettem egy ígéretet,
a nap, amelyen visszatérek, a látogatás napja
lesz,
a rokoni házakat végigjárom majd
egyenként,
kék lánggal lobogó disznóperzselővel a
kézben.

Egyetlen egyszer jártam igazi szeméttelenen,
csodálattal adózom azóta is
annak az óriási, rozsdamarta,
lánctalpas tologépnek, ami minden
ellenkező látszat ellenére
egyszer csak megrándult,
fullasztó, olajos gőzt préselve ki magából,
egy egész hegynyi összeállt,
rothadó masszát mozdított meg
egyetlen pillanat alatt.
Soha kétségbeejtőbbnek nem
éreztem, ami szép.

Nehéz, sötét szájával mégis
rámásított a félelem, hogy amit
hátrahagyok, jóval nagyobb
helyet foglal majd el,
mint amennyit én magam
valaha is értelmesen kitölteni bírtam.

(Nem csak a hallgatásod,
a húsod is összesavanyodott már,
mégis arra várok,
hogy mutass valamit végre,
a faszod,
bocsánat,
a krétaport, amit egykor a szemedbe
szórtak,
vagy inkább mégis,
elszáradt vénemberfarkad a föld alatt,
a szőr emlékét,
a madarakét, a kávézaccét,
a jövőt, amire visszagondolunk.)

Mocskos tollal, visítva csaptak
levegőbe a sirályok, míg odalent
szakadt ruhás, mezítlen lábú cigányok
vetődtek félre, ahogy az erőgép
átolta az egyik helyről a másikra a szemetet,
hogy helyet csináljon a szemétnak.

Soha ne érjek haza, ennél többet nem
remélhetek.

tudat

FOLYÁS

Most lúgosítson, vagy vegye kutyába? Kutyus. Láncocska kutyája. Kutyaprizma, térdharisnya, csigaház. Van-e a koldulásnak etikája? Ha nincs, legyen! Egyen. Leg. Haitin porból készült sütitet. Esznek. Nagyon jó. Megtölti gyomrot. Íze, zamata kiváló. Békefenntartók mondják. Beválna ez itthon is? Van elég porunk ilyesmire? Hogyne lenne. Csak akarat kérdése. Aka rat. Rattus Melancolicus. Minden por lesz porrá törve. Itt. Örve. Örölve. Idő vasfoga. Mene tekel fáesz. Elohim porrá éget. Dust. Dust in Hoffman. A múlt pora. Po, ra. Vízze, törkölypálinkával, fáradt (!) olajjal keverve iszap. Galvániszappakolás. Kényeztető hétvége az egész családnak. Eljött már az ideje betiltani a polírozott, tükröző felületeket? Fel, ület. Vagy elég lenne csak letakartatni őket? Letagadni. Agad. A gad. Gadó. Szólni Horváthnak, hogy korbácsoltassa meg a Lesyánt. Elbóbiskolt az Alapörvény Asztalára dőlve. Őrségben. Nem őrizte, nem olvasta, nem tisztogatta könnyeivel. Nem terjesztette. A gyerekei se tanulták meg kívülről határidőre. Őket kalodába? Állítsuk ki az ilyeneket vasketrecben a Főtéren? Ezra Pound példája lebegjen vak szemek előtt. Lebeg, lobog. Megmagyarázni extatikus különbséget zászló és lobogó között! Nem tudják. A tudatlanság nem mentség, bár segít a túlélésben. Én sem tudtam, de meggyóntam. Kétszer. Egyszer plébánosnak, egyszer püspöknek. Luther ide, Kálvin oda. Azóta tudom. Lobogtatom. Lobog tatom. Esküszöm Husz János fekete seregére! A pápának fogom gyónni. Telefonon, levélben, SMS-ben talán. Ott fut Zalán. Megyéjét, kapcaraktárát Szombathely Állandó Zenés Színházára hagyta. Leszek majd egyszer én is pápa. Őszentség. Miért ne? A labdarúgástól miért félték? Éltek? Miért baj, hogy mindenhez értek? Ér tek. Tek tek. Tek no. Teknő. Tek e nő? Teelő. Tel el ő? Nem csak én mondom, ők is mondják. Mondjuk. Ki kell mondanunk! Danunk. D'anunk. Múltidőben: danette. Fülét szögezzük térdkalácsára! Ne villogjon itt nekem. Meg kell követelnünk! Követ el, Bieberach félre. Ki kell hirdetnünk naponta háromszor. Elektronikus médiában, hacker, backer, tűzfalat. Kidobolhatni. Kis bírók. Bírák. Bí rák. Ráktérítő, térdszalag. Tömlöcbe velük! Kezdődhetnek már a kivégzések? Mire vár ez a sok léhűtő? Ezt is nekem kell megoldanom? Mint az idő értékarányos újrafelosztásának kérdését, szemben az árral? Elvtársak = múlt. Így, kisbetűvel. Munkatársak = Jelen + Jövő. Jövő tegnap volt. Jelen végtelen. Csak én tudom átlátni. Miért? Kiért? Iránytűk megbolondultak. Mindegyik ugyanarra mutat. Ki a felelős? Kinek, vagy inkább *kiknek* áll ez érdekében? Ma éjjel a múltat is meghódítjuk. Ésszel, vagy erővel? Vagy mindkettővel? Érzelmi kérdés. Hit. Re: mény. Szer:

etet. Elvtárs volt az apám, elvtársnak születtem, halmozottan hátrányos. Ma már úri-ember vagyok. Úr i emb. A természetes (!) kiválasztódás juttatott ebbe a pozícióba? Darwin Einsteinnel és Learyvel együtt senyved a Pokolban. A kénköves tóban spriccelgetik Lenint, Bakunyint és Marxot. Inkább saját erőből, már az anyaméhben öntudatra ébredt. Azt mondják, az akarat diadala. Triumph des Willens. Igazuk van. Igazam van. Munkatárs vagyok. A legfőbb. A legkedvesebb. Karakánabb. Kara kán. Karakánaán. A legokosabb. A legszebb, remélem. A mény hal meg utoljára, kéremszépen. Igaz, hogy a velős pacal árt az arcbőrnek? És a röfike saját beleibe töltve? Két új étékfogót állományba venni. Valóságos, belső, titkos tanácsosi minőségben. Fülemlék, pacsirták könnyében pácolt nyelvét kenjük tokaszalonnára. Pihentessük kemencesutban néhány napig. Írja könyvében párom. Moby Dick előszavával. Nyessük bele ezt is az Alapörvénybe. Művészkéim majd megfestik. Olajban, vérükkel, szénnel. Kiállítjuk őket. Kínában is. Voltam ott, ismerem, működik, értem. Itt sem fognak visszabeszélni. Dim szung, édes-savanyú mentális körítésben. Virágozik a szervkereskedelem. Itt sincs mindenkinek szüksége két vesére. Szólni Horváthnak, hogy cseréltesse nagyobbra az összetört széket. Maga csak ne hozzon engem indulatba! Értem?! Régebben futottam, ma már visznek. Így könnyebb. Gyaloghintón járom a bűnös város romjait. Fullajtrók elöl, hátul. Zászlókkal (lobogó?). Harsonákkal. Nem trombitákkal! Azoknak az időknek már vége. Sorba állnak, ha osztjuk az észet. Sorokat akarok látni! Minden sarkon, téren és sikátorokban. Minél hosszabbak. Nem elég hosszú? Felturbóztatni saját állománnyal. Szólni Horváthnak. Mindig mindent mindenkinél jobban tudok. Miért van ez? Áldás? Átok? Á tok. Tk. Rendelünk Moldáviából nemes penészt aranyáron. Miért ne vonnánk össze a süketnémák és a vakok intézetét? Telepítsük őket a Kőbánya alatti kazamatákba. Nekik már úgyis mindegy. Nekünk még nem. Kétféle nyomorékot ismerek: van a jó nyomorék, aki tudja, hogy vissza fog nőni a lába, dolgozik érte; és van a rossz nyomorék, aki állandóan fantomfájdalmakra panaszkodik és nem hajlandó arénát építeni a többiekkel Bicsérdén. A napi leveséért megdolgozni keményen. Nincs ingyen ebéd! Elvtársak etettek. Mi nem etetünk. Nem is fogunk. Ma már a pap se adja ingyen a templomban az ostyát. Áfavonzata is van. Szenteltvíz dettó. Bruttó és nettó. Két jóbarát, kéz a kézben járnak. Nálunk a gyerekek is fizetnek a tejbeprízért! A család nem más, mint a legkisebb, de legerősebb harci egység. Különítmény, a szó legmagasztosabb, Skorzeny-i (drága Ottó, 'Operation Weitsprung', és a többi szép emlék enyészete ne légyen...) értelmében. Kommandó, ha úgy tetszik. Állig fel vagyunk fegyverkezve. Inasok, szobalányok, kocsisok, szakácsok hada is. Buzogányok, kopják, fokok, kardok. Számszeríjak, rakéták, gépkarabélyok. Szombaton lögyakorlat. Vasárnap laposkúszás. Énekelve! A temetőtől a kápolnáig, és vissza. Háromszor. Kopfon futball labdát egyensúlyoz apraja, nagyja. Kezemben jogar és az Áfakulcsok. Szólni Horváthnak, hogy fényesíttesse ki őket. Ne csak az egyiket, mint a múltkor. Jön a türkmén delegáció. Testvérnép (test, vér, nép – alt.: gép), lovasnemzet, sasok, saslik, gázkincs. Ne felejtjük el a balmazújvárosi segédjegyző fejét vetetni. Beleköpött a levesembe. Nem szimbolikusan. Nem véletlenül. Nem népe ellenérzéseit kifejezve. Leves pocskékba. Már majdnem kiment az eset a fejemből. Az őrség tartóztat a tudat kapujában. Már nyúlt a kilincserért. Az esetek gyanúsak. Maguktól jönnek-mennek. Kiszámíthatatlanok. Azt hiszik, csak úgy megtörténhetnek. Nem várnak parancsra, jogszabályi környezetváltoztatásra, intésre, kacsintásra. Rekordidő alatt alakítottuk át a Mengyelejev-rendszert. Nincs szükség ennyi elemre. A legtöbb felesleges. Csak a helyet foglalja. Tartsuk meg a hidrogént, oxigént és a nehézfémeket. A többi mehet a történelem szemétkosarába. Az idegenszívűek szerint kell a vas a vastüdőkbe. Kérdezem én: ólomból tényleg nem készülhet az a tüdő? Ami eddig fent volt, holnaptól legyen lent! Ami jobbra állt, kerüljön át balra! A németek cseréljenek helyet a kínaiakkal! Nem hallják?! Ismétlem! Ne engedjük előre a halottakat a felszállásnál, kolléga! Munkatárs. Majd én megmondom, hogy mikor és ki merülhet el az élet élvezetében! Meghatározom, kijelölöm, alárendelem. Egyedül, becsapva, aláulva, kétségbe vonva, horizontálisan és vertikálisan egyaránt kihívva. Csalódni fog, aki azt hiszi, rá nem vonatkozik a turáni átok! Hatásom alól nem vonhatja ki magát senki és semmi.

A gondok mély barázdái a szomorú, szép férfihomlokon. Főn. Hopp, ez most miteszer, vagy parányi lehallgató készülék? Köznyelven: poloska. Miért becézzük? Megérdemli? Miért nem polos? Ezt is beírtni Alapörvénybe. Nem IPaddel! Kézzel! Kutya-bőrre, vérrel. Végeztek már a Trónterem dekorációjával? Hátsó fal elé kérem a Verec-kei Hágót. Rá a trónt, fölé baldachint. Bald a chin. Ujgur toronyőr. Készül már a trón? Elkészült végre? Nem fogom akárhonnan lízingelni! Aranyozás legyen dús. Kartámlák-ba rejtve Gatling puskák. Háttámlában suriken készlet. Dobócsillagok. (Magyar talál-mány: Dobó István török ellen.) Ablaknál állok. Karok mellkason összefonva. A mű-végtagok államosításán gondolkodom. Azt követik a hallókészülékek. Egyetlen gigászi futballpályává alakítom a Siralom Völgyét. Az Alföld már rendben van, de Pannóniá-ban le kell a hegyeket gyalulni. Van rá emberünk, megoldja. A határok mentén kör-ben tribünök. Ideiglenesek, hátrébb lehessen őket tolni. Fókuszáljuk a gazdaságot a labdagyártásra. Bőrünk, levegőnk, szakértőnk van elég. Ha nincs, legyen! Már megint beszabadult egy légy az irodámba! Apró kommunista. Zümmög. Verdes a szárnyával. Betegségek hordozója. Képtelen a szavaimra figyelni. Ezt is nekem kell agyoncsapni? És mivel? Ígérték légycsapót, de *állítólag* (!) elakadt a schengeni határon. Elakasztották. Unorthodox, lokális lelemény: megint össze kell csavarnom az újságot. Melyiket? Hát tényleg nincs ember a kancellárián, aki ezt megoldja? Tegnap poratkákat is láttam. Né-gybet. Masíroztak, énekeltek. Idegen zsoldban. Tűrhetetlen! Európa töviskoszorútól seb-zett szívében! Mert mi vagyunk az öreg szív, aki friss vérrel látja el ezt a vén, szabados, kiradírozásra rég megérett kontinenst. De meddig még, Hölgyeim és Uraim, ott a li-beralizmus mocskában fetrengő Nyugaton? Meddig még a Vitam at sanguinem? Sed avenam non! Eddig és ne tovább! Ha még nincs, legyen füle minden falnak! Legalább kettő, vagy három. A bokroknak, cserjéknek, fáknak is! És az összes információ fus-son be ide, ebben a gyönyörű intarziákkal díszített fadobozba az asztalomon (Pöstyén-ben kaptam, rég halott fafaragó mester szellemétől, ivókúra után. Népművész. Én is az vagyok. Korábban fűzfasípot faragtam, most egy egész nép sorsát vésem gránitba. Egyedül, bekötött szemmel, félkézzel.) Mindenkiről mindent tudni akarok! Mit evett, és miért? Bőrkalapot visel, vagy svájci sapkát? Nem mondja-e titokban fordítva a Mi-atyánkot? Van-e piros alsónadrágja és Nyugatról importált kötőfékje? Hányszor élt ta-valy házasetet? Hiányzik-e lakásából a köpöcsésze? Mindentlátó szemet ide! Gond-terhelt homlokra. Hom lok. Om lok. Om. Ha nincs hazai (kétlem!), barterrel Tibet-ből, vagy Egyiptomból. Koptok. Napisten. Hórusz. Kormánykereket az íróasztalom-ra! Tengernagyí uniformist, jelzőzászlókat, kardot! Szaporán! Itt, a történelem vihará-nak eget ostromló hullámain fogom felépíteni az Új Lebédiát! Nem holnap, nem holnapután, hanem ma este 7-ig. Azt mondják ez képtelenség? Hát majd én megmu-tatom. Ácsokat, kőműveseket, kötélverőket! Köt él ver ő. Élverő. Él, verő. Do you remember szegény Gerő? Már megint a gyomrom. Gyom rom. Mrom. Hozzátok az Unicumot! Gyomorba keserűt, hullahegyre keselyűt! Vértürdőt rendezzek, vagy úsz-tassam meg az Alapörvény Asztalát a Rudasban? Persze a Rudast is átvisszük Bakony-bélre. Forrással, kabinosokkal, kazamatákkal, zusammen. *Zusammenfassung*. Zweck. Még magammal sem osztom meg minden dilemmámat. Jobbkezem szerint (SMS-t küldött, titkárság dekódolta) fogpótlásokat, implantátumokat is szükséges államosíta-ni. Mankókat bevonni a közösbe. Sántáknak sapkát vizionálok. Kritikus tömeg. Mő-göttem állnak. A vállukra emelnek. Véreshurkával (*Blutwurst*, Rotwurst, Schwarzwurst, Topfwurst, Griebenwurst, Puttes, Flönz oder Blunzen), házi pálinkával becsalogatni a működő tőkét. Aztán lecsapni rá. Minden irányból. A minőség javítására, a verseny-képesség növelésére török. A tandíj nem a megoldás. Nem a csodafegyver. Wunderwaffe. De hasznos. Hasz nos. Nos. Oh, well. A módosítás tekintetében hajthatatlan vagyok. Nem lehet ezt számszerűsíteni. Csak CDS felárral. Át kell ütnünk az ingerküszöböt. Infrastrukturális kegyelmi állapot. Csorbulásaként értékelik. Modern piacgazdaság ro-vásírásos újrafogalmazása megoldható. De csak bizalmi alapon. Háromszor nyomom meg a vészcsengőt. Zeusz rögtön válaszol. Föléjük ültetek csúcsetetőt. Alájuk jászfényszarúból rakatok alapot. A lap. Lappang. A lap pang. Rak lap. Személyi bizto-sítékaim vannak. Mint olyan, függetlenül. Bírálattal élek, szellemét és gyakorlatát ille-

tően. Ebben is a média a fő felelős. Rosszul modellezték, nem mérték fel reálishan, fejek fognak hullani, köszönöm. A káosz vagy szándékosan teremtett, vagy magától áll elő. A jelen helyzetben, ahogy említettem. Érdemi egyeztetés, van gazdája. Nem mindegy, hogy négy nap alatt lezavarják? Belső logikája. Igen, nem, talán – mikor volt? Reggelre naprakész. 467 ezer típushibás csaptelep nem jelenthet akkora kockázatot. Nemzetközi teljesítmény, hazai megjelenítés, belső körök. Érdemi diskurzus, ugyanaz a funkció. Kabátra még egy gombot varratni. Mindegy, hogy már van elég! Velem ne vitázzon, Piroska! Nem rögtönzések, hanem nagyon jól, előre megtervezett folyamatok. A bankrendszer megfejelve. Lefejelve. Hip és Hop. A háborúnak nem mindig béke a lecsengése. Érdekes, de milyen színű gondolat? Vannak olyan általánosságok, amelyekkel nem kell, de érdemes vitatkozni. Ciklikusan, másképpen nem lehet. Nem lehet? Ezt a feltételezést nem is ismerem. Hosszú távon mindenképpen. Hatalmi előfeltételek megteremtése. Beengedem őket a hálószobámba. Ott tombolhatnak az éjjeliszekrény és a világló (Zeitgeist) között. Ezt akar, azt akar, akkor menjenek haza. Azon típusának. Sokféle taktika van, gerjeszteni mesterségesen. Ez fontos, gondolatban kétszer aláhúzom. Horváthnak megmondani. Emlékeztetni. Az önérzetért is adnak a boltban kenyeret. Tábor felére zsugorodott, majd meglátogatta a viaduktot kétszer. Mit kezdjünk vele? Beolvasni és beolvasztani. Befektetni a befektetőket. Virtuális érv, egyik túlhasznált változata előnyben. Drágám, késni fogok a torról. Egyetek a halott mellől helyettem is. Kilenc multidimenziós eszmerendszert menedzseltek párhuzamosan. Piroska, hívja nekem Gömbös Gyulát, amíg én szétnézek a kortárs Európában. Civilizációs keretrendszer. Nem akarják naponta megerőszkolni a gazdaság működőképességeinek alapelveit. Miért? A történelem velünk kezdődik. Fenyegető záró bekezdés. Érvényesítjük azokkal szemben. Balsejtelmek távozzatok! Ma már keresztülvertem a saját fejemen. Nem egyszer, nem kétszer. Vészesen beszűkült igényeivel. Évszámra kussoljanak! Örökké valóság. Beáraztuk, ismerem. Cenzor. Síp. Nálunk ilyesmi nincs. Eltűntettük, másképp hívjuk, lefedtük. Átkereszteltük. Kinevezük keresztapja nagynénje másod-unokatestvérét madárfüttyügyi kormánybiztonsági unikalisztikus főelőadónak. Jár neki páncélautó 47 állig felfegyverzett kaszkadőrrel, bungee jumping, télikert, zuhatag, haszonélvezet, adatbázis. Oázis. Oá zis? Zis! Megszólítás: Kegyelmes Urdancs. Feleségnek hordszék, pedikűr, manikűr, lovasiskola Zanzibárban. Kézcsókom, kisztihand, alulról mélyen szemébe, kacsót, mancsot, karmokat az etikett ellenére (külföldi fufang) érzéki ajkakhoz emelve világgal megosztom. Igazi hungaricum kéremszéken. A nemzeti értékek piramisának csúcán. Ragyog, mint a Kába-kő. Változik az élelmiszerek dátumjelölése. Nem lesznek benne számok. Jövőre bevezetjük a moszlim típusú törvénykezést, persze ősi lebed vagy szamojéd hagyományok nevezve. Arábiában működik, itt sem tiltakoznak. Znak. Korbácsolás, kezek, lábak, fülek, orr levágása, nyelvkitépés, szemkiszúrás, megkövezés, lefejezés, karóba húzás. Hú zás! Ha van ügyész, minek a bíró? Ha van dutyi, sitt, tömlő, bakó, minek a tárgyalás? Ha nincs ügy, minek az ügyvéd? Nagy bottal járok. Nem én viszem, mások hozzák. Pöcén innen, pöcén túl. Balkezem majd megáldja, ha visszatér a vadászból. Szeret szórakozásból állatokat ölni. Lelk ész. Megértem. Én se könnyen tűröm, ami mozog. Hozzák közelebb az eseményhorizontot! Szólni Horváthnak. Magunknak kikérjük. Remekbe szabjuk. Napra kifekszik, esőre áll. Szürkeállományban gazdagok vagyunk. Sajátos gondolkodás. Ami nekik örület, nálunk dolgos hétköznapi. Mit ér a szolga, ha nincs benne alázat? Hú béres. Kína adja a falat. Arabok homokot. Egyiptomi gúlákat talán alvállalkozók építették? Kap három olajbogyót és egy marék kölest, aztán már talicskázza is. Sokan tévesztik össze a taktikát a stratégiával, még többen a statisztikákkal is. Gordiusi csomó. Csmó. Csimek, csimasz. Alapörvényben tiltani, vagy legalábbis hatósági engedélyhez kötni a lélekvándorlást! Kínában bevált. Tibetben felhagytak a vérszomjas buddhizmussal. Bud hizmus. Hzmus. Lélek ne vándoroljon. Maguk csak ne reinkarnálódnak! Az adófizetők pénzén. Majd megkérjük szépen. Kiiktatjuk, bevezetjük, levezetjük. Szólni Horváthnak, szóljon a Horváthnak. Nem egyre, nem százra, sok százezer Dugovics Tituszra van most szükségünk! Megelőző ellenőrzés. Először mi ugrunk. Vetjük magunkat zászlóval a mélybe. Akadémia cáfolja

relativitáselméletet! Termodinamika összes főtörvényét is! Azok csak arra jók, hogy su-
 tyiban beengedjék juránkba Maxwell démonát. Mi nem mászunk négykézláb. Emelt
 fővel vonulunk be a történelembe. Bevonultunk. Benne vagyunk. Benne leszünk. Mi
 vagyunk! Ti nem vagytok! Körömtépős népszavazás. Ketyeg az óra. Ketyegtetem. Meg-
 tiszteltetés számomra, ha szavaimtól a forint zuhan, a tőzsde pedig beszakad. Ez nem
 Meótz mocsara, kéremszépen, hanem a tejjel-mézzel folyó Kánaán. Az igaz, hogy még
 nem folyik, de ez csak az alaplemez megdöntésének kérdése, geológiai értelemben. Ad
 usum populi. Végre ményben. A költségek folyamatos csökkenése mellett hatványozot-
 tan növelni szándékozom a nyilvántartás, bevallás és ellenőrzés terheit. Nem teher,
 öröm. Örömeit. Ö rö meit. Rö. Gvest. Költségvetési tervet alátámasztani! Hivatott
 növekedési előrejelzést kolbásztöltéssel teljes mértékben megalapozom. Alapoztatom.
 Tatik. Beterelni karjai, szárnyai alá. Mögöttem angyalok mennyei seregének bérce do-
 bog. Miután közös akarattal én, egyszemélyben előállítottuk az államcsődközeli hely-
 zetet, a lakosság könyörgésére sikerrel a pénzügyi szakadék szélére tuszkoltuk (tam) az
 országot. Mielőtt az örvény teljesen elsodorta, segélykiáltást hallatott. Beleharaptam
 a kézbe, amely a fuldokló felé nyúlt. Nyúl. Nyúl cipőket államosítani! Nyúlfarkakat is!
 Majd a Horváth elintézi. Szólni. Neki. Bajuszkirály azzal példálódzik, hogy Irina néni
 nem ad kölcsönt Doberdo óta közismerten alkoholista szomszédjának, Győző bácsi-
 nak, mert bizonytalannak látja nehezen összekuporgatott, az esős napokra gondosan
 félretett pénzcskéje visszaszerzésének esélyét. Miért? Azt kérdezem, miért? **Hiteles-
 ség mindenekelőtt.** Romon gyom nő, nem virág. Ha a gyom azt hiszi magáról, hogy
 virág, akkor virág. Itt állnak mezítláb, levett kalappal, és hitelt akarnak rántukmálni.
 Megengedjük? Szánalmasak. Szomorúan, de határozottan jelzem, hogy mindezt nem
 lehetne komolyabban és büszkébb méltósággal levezényelni. A minősített többség bir-
 tokában a visszacsatolás intézményeit és az önkorrekciós mechanizmusokat nincs ér-
 telme tovább lebegtetni. Naponta háromszor megváltom a világot, miért kellene meg-
 tanulnom gyufát gyújtani? Emberközpontú kelet-európai banán. Emberarcú. Azt
 mondják, az életnél nincs kisebb. Hát én megmutatom. Az újabb keserű pirula lenye-
 léséhez nem kívánok mákonyt adni. Nem az én tisztem, nem az én misszióm. Permis-
 zióm. /misszióm. M. A gesztus hol több, hol kevesebb a szükségésnél. Ami megtör-
 tént, annak nyoma marad. Crede quod habes, et habes. Igaz ez? Ha igen, muszáj tűr-
 nünk? Ökológiai lábnyommal kábítanak. Megannyi bőregér. Amikor a templom ege-
 re Batmannek képzelet magát. Hajh! A vélemények pattanások a tudat arcán. A máso-
 dik bőr örökletes problémája. A legtöbb, amit tehetünk, hogy elnémítjuk őket. Kötést
 a szemre, pecket a szájba. A neurotikus páciens paranoid idegenné kell terápiaálni. Ha
 másképp nem megy. Még csak meg se próbálja a temetőig vonszolni magát. Az, hogy
 a valóság nem hajlandó alkalmazkodni, semmiképpen sem jelenti, hogy igazabb, mint
 a fikció. Ezeket a dualitásokat vizuális és akusztikai effektusok alkalmazásával kell meg-
 semmisíteni. Szólni Philipnek. Keresztes hadjárat indítása nélkül nem tudod életben
 tartani a forradalom szellemét. Ha ez Trockijnak hangzik, emlékezz Bonapartéra. Tény-
 leg az élet minden területén engedelmessékednünk kell a Darwinista mechanizmusok-
 nak? Armageddon légiói harcban állnak a legyőzhetetlen Sátánnal. Lucifer, Bahomet,
 Merihim, Dark Prince of pestilence. Lence. Lenc. Lencs. E. Nem kérdés, hogy ki nye-
 ri meg a végső ütközetet. Ütközést. Ütközendőt. Maga csak ne jöjjön azzal nekem,
 hogy a politika a kompromisszumok művészete! Kikerülhetetlen. Csaták. Elmehábo-
 rúk. Karambol öl nyolcat. Tetemek a dögkútban. Szívlapáttal verte agyon asszonyát.
 A materialista kapitalizmus (*Sic!*) megnyitotta a Mennyei és a Poklok kapuit az em-
 beri lélekért folyó háború utolsó fázisában. Fázis, fáziskésés, fáziskapcsoló, fázik. Fázis-
 kapcsolat. Fázistalanító segélyező. Epidemikus tisztánlátás. A múltat végképp. Gyo-
 morfekély, ulcer, reflux. Reggel, éhgyomorral fél tablettát, négy kupica langyos disznó-
 zsírral. Ontják. Amióta George Washington a szabadságot a világ szabadkőműveseinek
 (kőműves, malter potyog) árucikkévé (commodity, commodity codex, commodity
 channel index – Horváth nézze meg a Bréhm-ben, *Obal knihy, Az Állatok Világa*) vál-
 toztatta, az evolúció többé nem egy Taoista folyamat Maoista értelemben (I Love Mao
 = I Hate Tao), hanem átment mutációs véletlenek csak az akarat erejével kontrollálha-

tó sorozatává. Akaratban nincs hiány. Gólképes csatárokból, posztjukat megtartó középpályásokban még van. Nem sokáig. Nőnek a gyerekek. Vajon hány lépés innen a fogasig? Van a szalvétának és az asztalterítőnek dialektikája? Azt ordítják „MiniMegaló!” Ordítani könnyű. Felnőni a feladathoz nehéz. Nehezebb. Nagyon nehéz. Ambíció kell hozzá. Az ambíció én vagyok. Télen kucsmában, nyáron rövidnadrágban. Short. Már megint! Termetem apró, de arányos. A Nagy Napóleon csak 132 cm magas volt, vesekövek is kínozták, mégis a maga képére tudta formálni Franciaországot. Korábban sem sajtot, sem csigát, sem békát nem ettek a franciák. Ma már más sem kerül asztalukra. Ordító egér. Így is hív a „szabad” világ. Láttam a filmet, de nem vagyok hajlandó minden filmsztárral azonosulni. Azon osul. Aut vincere aut mori. Aut viam inveniam aut faciam. Jogi szakkifejezések. Bedől, mint a hozam. Optimista forgatókönyv. Az ablakpárkányon lódarázs kézen áll. Szeretem a vidéki életet. Tehénbögés, pillangók, néptánc. Néptáncmester. Trágyadomb, kukoricás. Méhek. Döngenek. Utánfutó. Dolomit. Alapszerv. Lepény. Gumicsizma. Nagymosás, szárítás. Gyerek részegen belepottyant csatornába. Foghúzás kombinált fogóval. Jézuska micisapkjában. Kalibáni természet. Védelem. Újraelosztás. Holdudvar, csókosok. Csók osok. Holdudvarnok és kedves felesége. Látomás. Látomásos. Sos. Sose. Holló. Hollókő. Sohamár. Venyige. Kéve. Káva. Ká va. Kávint. Belerottyant. Belerokkant. Rok Kant. Immanuel (Königsberg, 1724. április 22. – Königsberg, 1804. február 12.) Magándocens. Decens. Viszik a vállukon az országot. Páneurópai köztemető. Lélekharang. Lélek, ha rang. Per aspera ad astra! Van élet a Naprendszeren kívül is. Kilépek, belépek. Hát nem megmondtam ezerszer, hogy mindig álljon készenlétben legalább egy, de inkább három ceruzahegyező? Hegyezik. Füleiket. Vörös ravaszdiak. Ra vaszdi. Préme puha, szaglása kiváló. A fizetési mérleg jó ideje zajlik. Számítok a foglalkoztatottság bővülésére. Megírta a Fama. Jelentős strukturális változások a vertikumban. Erről festményt kérek. Horváth kijelöli. Piroska leszólni Bonyhádra. Sóljomfoszlány, bérharisnya, előing. Deficitkűszőb tartása, hátha belebotlik. Bot lik. Botox. Bot ox. Botman. Botmanó. Gyermekkor, nadrágszj. Szigor Igor. Apa habzó szájjal. Háromig számol, negyedekre kummant. Dogmatikus szendergés. Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels. Exposition du système du monde. Rácsodálkozott. Az érzéki szemléletek fogalmak nélkül vakok. A sírkövemen csak ennyi álljon: MEGMONDTAM. Lehettem volna főpincér is. Vagy meős a GMK-ban. Nem tűröm! Tűrjük. Tűrésűszőb és deficitűszőb egymást átölve nézik a naplementét szilaj vár fokán. Andráskereszt. Előtag. Krízisének alakulása. Közös teher. Közös teherbe esik. Pápa megáldja. Majd megkérlik a papot, imádkozzon a Szűzanyához, hogy az könyörögjön a Fiának, hogy az kérje meg az Atyát a gázzolgáltatás kikapcsolásának leállítására. Middleman. Közvetítő. Köz vetítés. Vetül. Vet, ül. Hasonló veszélyek persze belföldön is akadnak. Keszeg Ádám szerint. Ennek járulékos következménye naponta tapasztalható. Nekem ne ugasson Petschnig *Mária Zita*. Beosztás: tudományos főmunkatárs. Visszakézből. Ki engedte be már megint a fülbemásztót?! Kérem, azonnal hagyja el az irodámat! Köszönöm. Létszáműszőb. Előcsarnok, aszfaltozás. A kár öröm. Bármit is prognosztizálnak, annak megvalósulása csak akkor lehet igaz. Barátnője szarvakat növesztett. Rákosmezőt ös-szevonni Almásfüzitővel! Villanyáram egy ideig marad. A kedvezményezettnek többletfogyasztásra költötték a pluszt. Ki adott erre nekik engedélyt? Leesett a stopli a cipőmről. Kommunista szú rágja a vasat. A tényleges adóalap mértéke látszólag. Elterelés, Petike megoldja. Szólni Horváthnak. Füstadó. Ködbér. Egy füst alatt lapulnak családok százezrei. Rájuk nehezedő költségnyomás. Magyarazza el nekem valaki, hogy mi a különbség a mozgástér és élettér között! Dolfi bácsi tudta! Tényleg elfelejtettük? Az elrugaszkodás éve. Lassított film. Fiam, szóljon a cselédnek! Csak azért, mert kényszerítjük, még nem kényszermunka! Kény szer. Nyelvészként is megállom a helyem. Becsület és dicsőség dolga. Békekölcsön. Sötétben bujkáló. A ferde szem és kiálló pofacsontok többé nem a kevesek kiváltsága! Alanyi jogon gyűjthetik a parlagrafüvet levesnek. Persze szépen leadózni utána. Két kenyérrel és négy hallal lakattam jól a sokaságot. Lázárt feltámasztottam. Szóvivőből kilenc ördögöt. Sertésekbe. Sokan ma is az eredendő bűnbe esnek. Re: dendő. Neptun villája, sámándob, pallosjog. Karos-

széken feslik a bársony. Már kétszer szoltam! Úgy látszik, hiába. Elszórakoztat, mint Marat halála. A realitások talajától várható. Ha beszűkül a piac, tágul a tudat. Tu tu dat dat. Elgereblyéztük. Sírhandján bölcs turul gubbaszt. Mesterségesen eltörpített magánvaló lehajtott fejjel baktat a Lukács-iskolába. Bejelentett vagy kilátásba helyezett mennydörgés áfavonzatának kétszeres megadóztatása. Faktorizálni, elsőbbséget. Kamatplafon. Plafonbizottság, plafonista (plaffer). Szégyentáblát minden kisközségbe! Ne hihesse többé senki, hogy az élet császármorzsa! Smarni, grízsmarni, Kaiserschmarrn. Hölgyeim és Uraim, ez az év is katasztrofálisra sikerült, büszkeségünk talán érthető. Semmire sem megyek áruló szakácsokkal. Átjátszotta a tojásos lecsó elkészítésének ősi titkát. Népfelség. Tálcan hozzák. Kiskertemben csodaszarvas virágzik. Álmaimban Emese álma. Vérszövetség, Csaba királyfi, fagyhalál. Náspángolják el naponta a hajléktalanokat! Döntsük romlásba az indexeket! A befektetők idegeit felborzó események. Megmondtam? Megmondtam. Az általános lejtmenet még rosszabb is lehetne. Eljött az őszinteség pillanata? Hát várjon a sorára, mint a jenki nagykövet. Asszony. Asszonyállat. Majd kiengesztelem kézcsókkal. Bajuszt is növeszthetek, hogy csiklandozzam kézfejét. Drága Dolfi bácsi, hát te mindent tudtál? Kacsót, mancsot, karmokat két kézzel megragadni, érzéki ajkakhoz emelni, szemekbe alulról felfelé nézni – akaratávitel, pszeudomorgózis –, miközben balláb hármat dobbant a márványpadlón. Nem győzöm elégszer ismételni. Trademark. Ikonisztikus levélnehezék. Ikonosztikus. Ikon Ikus, vállamtitkár. Agrároló. Hívják ide Botondot! Hozza a buzogányt! A likviditás bővítésével próbálok életet lehelni. Előbbi egy százalék alatti vesztesége akár még be is hozható az év végére csúszott „Mikulás rallyn”. Azért vagyok kénytelen folyamatosan ismételni magam, mert ha én nem tenném, senki se. A tett halála. Hal ála. Álla. Ál la. Tényleg ezt akarjuk? Az emberszabású középmezőny nem az ördögtől való! Patás ördögtől. Sárospata. Rospat. Pattog nekem. Adatbázis seprűnyélre feltekerve. Azért lettek nyársra húzva, mert az alulteljesítők táborát gyarapították. Mondja Caruso, Ön is az esélyegyenlőség emlőin nevelkedett? És most csodálkozik elutasított pályázatán? Játssz újra, Benito! Posso avere cinque chili di patate? Riprövi più tardi. Fa lo stesso. Come non detto. Non ti preoccupare! Ne sírjatok magyar anyák, lesz még szőlőből lágy kenyér. Élő növényeket nem akarok előtérbe. Harangvirág, muskotály. Muskátlielharapódzás. Míg ők az orruk hegyét sem látják, én a végtelen tűzviharába fúrom acélos tekintetem. Tek intet. Tekin tetem. Kisipar, nagyipar, könnyűipar, nehézipar, folytassa Sam! Kit izgatnak a különbségek? Pozitív eredménnyel búcsúztattuk a jövő évet. Magam is improvizáltam egy régi dalt a papírtrombitán. Zsebben vittem izzó kanócu petárdákat a családnak. A falusi élet tiszta csendjét betölti a fejevadásztársaság kórusának zsolozsmája. Éhség? Azt maguknál jobban ismeri Knut Hamsun. Norvégiában sem fenékgig tejfel a maguk fájának! Ott is periodikusan rárontanak a kolbászkerítésre. Nincs tengerünk? Hadiflottánk? Majd lesz. Mert akarom. Kordonbontó kordonkeselyű terembúra! Alakítson az Akadémia különbizottságot a mitesszer és a pattanás közötti sajnálatos különbség okainak vizsgálatára! Sohasem volt még időse-rőbb. Hatástanulmányt becsúsztatni ajtó alatt. Falrepedésbe. Csillagbörtön (StarGate), verőlegénység, kocsonyafüggő, hit kérdése. Belső ellenségéből is lehet jó paraszt. Felgyújtani a bűnös várost? Né! Ró! Nem rossz elképzelés. Megbontani a gátat sötét éjjel, jeges ár idején sem. Hess, hess, vidám gondolat! Gondolmány. Gondorkesely. Gondtetű. Rüh rüh hurrá! Petróleumlámpa. Gyertya. Mécses. Takarékoskodj a kánóccal, fiam! Hosszú lesz az utolsó éjszaka. Mindkét lábammal a földön járok, mint a káposztás kocka. Népegészség, életvédelem. Resztelni jár az öreg juhász. Furulyáján nem fog ki a nóta. Legendás munkaképességem. Szattyánbőrbe kötött szellemi örökség. Kuvikparadicsom. Obligát parkettsztorik, tuti tippek, négyen négyféle menedék. Azért küzdött, hogy víz alá nyomja saját pénzét. Erger, Berger. Az átmenet, sőt maga a válság is lehet éveken átívelő. Most érdemes vásárolni állampapírokat. Szólni holdudvarnak. Horváthnak, Piroskának emlékeztető. Nem találom a balcipőmet. Zokni sincs sehol. Kell még egy személyi titkár. Lakonc. Áj. Lak aj. La káj. Lakéj. A higgadt befektető ilyenkor ugyanúgy tud keresni, mint a virágkorban. Kapott egy fülest, s résen volt reggel nyolckor. Bebizonyosodott, hogy biztonsági menedékekből sincs sok

a világon. A menedék én vagyok. Nem az Edék, nem az Ottók, nem az albánok. Időleges visszaesés, árfolyampihenő. Még több keresztutat! A mézesmadzag miért lett hiánycikk? Buborékszerű, indokolatlan emelkedés. A mérték betartása, a múlt hibáival való szembenézés jellemzi éves puttonyunkat. Bukta is jutott bőven, pincébe, padlásra. Árvalányhajás koszorúér ötnapos böjt alatt negyven százalékkal dobant. Koleszterinhozadék. Beszólni mobilon Devecserbe. Vészmadarakat látok. Agyhártyaszerű formációban gyülekeznek a Fertő-tó felett. Nem igaz, hogy csak tükörképükben gyönyörködnek az aktivisták által gondosan elsimított vízfelületen. A munka becsülete felülírja a házszabályokat. Pocakomon újabb bölcs redő. Maguk lábszagról álmodoznak, nekünk ez az élet üde lehetete. Karbonmegosztás. Miniszteri keret. Keretező. Szólni Horváthnak. Piroska, az asztalomra kérem. Kormánylapát. Térszemlélet. Gumiüdő.

Najmányi László: Rosszkor, rossz helyen, félreértésből született. Apja a Néma Levente, anyja a Vak Homérosz. Kaleb, a Kánaánt kifürkészni küldött zsidó kém reinkarnációja. Informer. Célszemély. Álcázásképpen ír, fest, zenél, rendez, szobrant. Bármit, csak ne kelljen dolgozni. Egyforma sikerrel alakítja a Kommunizmus Kísértetét és az Amerikai Álmodot. Dilettáns, parazita, osztályidegen, népellenesség, pártonkívüli. WordCitizen. Hadirokkant. Művégtagra gyűjt.

Rutin

A szörnyek is változnak. Ha majd végleg felnősz,
nem *ugyanezek*től fogsz félni. Ne csüggedjen el soha

egyetlen jövőbe vetett óvatlan pillantás se. Arcátlanul
hagyják magukat felismerni, bár soha nem lehet megnevezni

őket. Igaz, a szavak úgysem számítanak, de ott lesznek
a nyelvved hegyén. A túl korán megütött nyelv átka –

hogy egy idő után alig lesz valamit mondani – visszájára
fordul, a javadra válik. Időközönként begyűjtöd a gyanús

idegenség elhagyott darabjait. Illetve kellékeit: mert így
látod majd, ha kisujjadban lesz a depresszív rutin. Egy-egy

elsorvadt ízeltláb, sűrűbb szövésű pókháló alig látható
porcsomókkal.

Winchester

Ám legyen. Visszaigazítani mindent.
Mindjárt kész vagyok.

És egyből világossá vált, hogy örökre lemaradok,
egy fekete-fehér mozgóképben kezdtem szaladni,
hogyan elérjem az elszabadult mozdonyt.
Csak az a rossz, hogy aztán ez mégsem film volt,
és történetesen nem is lett belőle semmi.

A némaságra voksoltam,
a vonallá préselt ajkak közismert ikonográfiájára.
A megátalkodottság beválhat, hiszen amit legjobban
bírnak bennem, a szószátyárságom.
Az odaadás negatívjából előhívni a tovább már
nem nélkülözhető büszkeséget.

De *Azok* csak gúnyolódtak rajtam.
Fojtott vinnyogásukat hallottam a fiókból,
meg az átalakított batyás cipődobozból,
először azt hittem, valakik közöszülnek.
A kettesszekrény lógó ajtaja mögött susmorogtak,
vagy valahol arra, villanyoltás után mindig lelepleződtek,
mert sokáig csak színleltem, hogy alszom.

Hová ez a kapkodás? Miért alázom ilyen gyerekes
trucckodással magam mindenki előtt? Jobban teszem,
hogyan már mostantól azon agyalok (jelentsen is ez a *most*
bármit), hogyan fogom mindezt elsimítani.
Minimalizálni a kimentett kárt.

Abban az évben nem kaptam meg karácsonyra
a locomotívot. Puskát viszont igen, egy igazi Winchestert,
ám hónapokig tartott, míg mindegyiket levadásztam.

Hogyan kell lerajzolni egy fát?

Minden olyan gyermekszabású.

Mindenkinek nagy a pofája, nem az arcukat vállalják, hanem a szájukat, a rezgő uvulát, az amalgám szürkéjét.

Arra gondolok, hogy mindig milyen röhejesek tudnak lenni a tortakrém bajuszukkal.

Az jut eszembe, hogy mihez is tartoznak a hangszigetelt részletek. A zselépart, a fehér (használt) tornacipők, a (talán) hozzájuk tartozó nyomokkal, a néma hattyúk.

Az emlékezés piacot kerekít portékáiból, persze pontosan az nincs, amit keresek. Nem kérdezek semmit, egyszer csak mégis mutatják, hogy hamarosan lesz, jöjjenek vissza jövő héten. Ezek a piac szabályai, nem miattam történik.

De hogyan kell lerajzolni egy fát? Egy helyhez kötött, kanálisparti fát? Azt sem lehet *megmondani*.

A törzse, mint egy oszlop, de elmegy.
A vastag ágak ugyanolyan szárazak, mint a vékonyak, egyik sem tartana meg senkit, aki ezekről akarna fejest ugrani.
Alig ágaznak oldalirányba, csak felfelé, ahol már ott a nap. A gallyak meg leginkább befelé nőnek, legalábbis amíg a tanítónéni be nem avatkozik, oda, ahol sokkal kevesebb a hely.

Megjegyzem –
a legtöbb képen az látszik mégis, hogy késő.

Első testem

Az egyik első testem. Fontos lehet.

Fehér póló, pirosgatya, rúdmászásra készen.
Néhányan mezítláb,

a csupasz talp kevésbé csúszik a vason,
azt mondják legalábbis,
akik már jártak odafent.
Úgy ver a szívem, mint korábban szokott,
mégis elcsodálkozom.

Félútig sem bírom, hagyjuk.

Ami a többiekkel összeköt,
az izzadságszag az öltözőben.
Annyira személytelen párolgás,
mintha öröktől fogva ott lenne.
Kaparja a torkot, van benne valami
az avas mandulából.
A kémia felfoghatatlan csodája,
de mégsem ennyire egyszerű.

Mit mondhatnék a testről?
Ledobni néhány kilót.
Mint egy színész, a szerep kedvéért.

Vida Gergely (Komárom, 1973): költő, irodalomtörténész. Legutóbbi kötete: *Horror klasszikusok* (Kalligram, 2010).

miszisz

R. L. Stevenson: „Történjen bármi, én a jó oldalon álltam”
 „Varga Lili: bummdada bummdada bummdadabumm”

- kérek tizenhét shake-et.
- bocsánat, nem értettem.
- tizenhét shake-et. az akcióból.

az akciós shake-es pohár oldalán piros nadrágos wakeboardos fiú mosolyog, igyál velem, ez van a mellkasára írva, piros betűkkel. szeretem a shake-et, de a poharakat még inkább. az első parkolóban megállok, és a csatornába öntöm a shake-et, nehogy hazáig eláztassák a poharakat. otthon elmosom, eltörölgetem, egymásba gúlánom, a legfölsőn fejjel lefelé a piros naci fiú. hasonlít rád. nem, nem hasonlít, te vagy az.

másnap hajnalban kibújok a paplan alól, hónom alá veszem a pohárgűlát, már megálmodtam, hogy mit fogok velük csinálni. három balra, három jobbra a kép mellé, egy a kisasztalra. négyet teszek a hamutál köré, ennyien szoktuk körülülni, egyet felborítok, a többit a kanapé karfájára és a szófára szórom, úgy néz ki, mint a bulik utáni csatatér. marad kettő, tölcserként a mellemre fordítom, és az ablak elé ülök, a hátfényben nem láthatod, csak a körvonalaimat. közelebb jössz, köszönsz, heló misziszkap, és kicseréled a kezedre a poharakat.

a nevem scara. scarlett o'hara. vagyis scarlett olivia hara. te hívatsz gabinak. gabi haraszty. úgy nézek ki, mint egy ír nő? talán igen, csak kissé nagyobb darab, deréktól lefelé mindenképp. mikor leülök, és a szűk farmerom a combommal szétlapul, felér egy szexuális zaklatással.

szeretem az olyan neveket, amik nem lógnak ki az átlagból. az o'hara nagyon kilóg. apám vicces kedvében volt, mikor születtem. ha már lány, és nem lehet daniel hara. mint ő. a legjobb nevek a párizstól keletre eső országokból valók. ellenőrizhetetlenek. kit érdekel egy vanessa, jana, vagy egy danica. a főnöknőm a lakberendezési stúdióban gabinak hív. te is szólíthatsz így. a portásunk a recepción is így ismer. az ember a nevet, a családját, és magát is maga választja. téged ki érdekel? scara, vagy gabi? jana? mióta a szüleim meghaltak, senki nem szólít scarának. talán a férjemnek megengedném. de csak szex közben. igen. nincs férjem.

szeretlek meglepni. mire felébreds, rózsaszín és türkiz posztit szívekkel ragasztom tele a nappalit. jut a dohányszínű bőrkanapéra, a diópácos fával borított falra, a tapétára, tesztek egyet a hamutálba, és a blondelkeretre. a festményen velencei vitorlások, türkiz szív az égre, rózsaszín a vitorlákra. és a sálamat, amin ugyanezek a színek csavarodnak, hanyagul ráterítem az ablak alatti szófára. ez a sál volt rajtam, mikor először. és itt a szófán. nyújtózva jössz a nappaliba, morcosan, de rögtön felvidulsz, ahogy misziszposztit vár. meztelenül a szófán, már a vállán a selyemsál. fügefalevél helyett papírszív.

szeretek lakberendezni. jól bánok a színekkel, formákkal. a puha anyagokkal. a barátaim összerosolyognak, mikor bulikon, tánc közben átrendezem a könyvespolcokat, vagy a nippes szekrényt. a hálószobát. enteriőrök, virágok. a párnák a kedvenceim, a díszpárnák a gyengéim. bárhol, bárkiébe beleszagolok, és azonnal tudok róla mindent. mutasd a párnád. néha elég a dolgokat odébb tolni tíz centivel, persze a megfelelő irányba. ez a nehéz. megtalálni a helyes irányt. az arányokat.

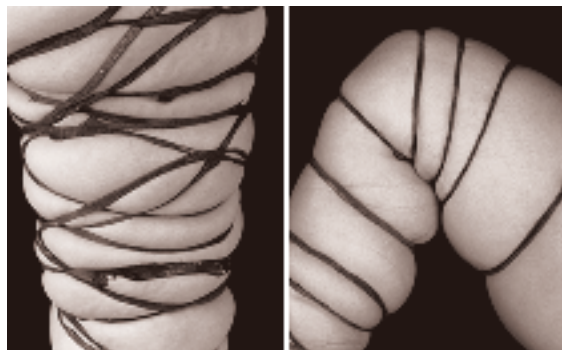
szeretem a tejet. inkább úgy mondanám, a rabja vagyok. és a legfontosabb, hogy te is. ezt isszuk kiflihez, turmixnak délelőtt. víz helyett, este langyos tej az elalváshoz. én csak a biotejet iszom meg. régebben csak a kékdobozosat. aztán nemrég ugyanezt a tejet forgalomba hozták csillogó, fémes fényű kék zacskóban is. mindennap veszek két dobozosat, és két zacskóosat.

még sötét van, kiosonok a konyhába, és szeletelek. csíkokra szabdalom az üres, csillogóan kék zacskókat, boa lesz belőle. sok zacskó van, négyméteres lesz a boa, kettévágom. négy tejesdobozt ragasztok a vitorlás festmény mellé balra, és hetet, szabálytalan szimmetriában jobbra. egy az ultramarin terítős asztalra, és a hamutál alá. a kristálymadaram mögé, ami ettől azonnal átváltozik jégmadárrá. az egyik boát felerősítem a derékmagasságban lévő faborítás tetejére. milyen szép a matt dió, a csillogó kékkel. nyilat formázok dobozokból a nappali felől a fürdő irányába, a parkettán jól mutat. langyos tejfürdő vár, kék gyertyák világítanak, és én boával a nyakamban, a kádban várlak. misziszmiilk, mondod majd, meghajolsz, pukeklivel, beülsz, és a mellemről szürcsölöd a tejet.

megbízásom a cipőbolt átalakítására szól. a mostani polcokat szétszedjük, kidobjuk, és a falakat lecsupaszítjuk. vakolatig. miközben tépem a tapétát, már látom itt az új stílt, bőrkanapé, diópácos falborítás, a mélybarna tapétán blondelkeretes festmény, talán vitorlások. és minden más, ami az utazáshoz kell. utazóláda. kézitáskák bőrből, hozzáillő övekkel, és cipők, cipők legyenek mindenütt. fél pár balerinacipő legyen a festmény keretére rögzítve, kicsit odébb a párja, talán a faborítás tetején. az állólámpa ernyőjén egy fehérorrú, sötétkék, kézzel varrt magassarkú, és a súlyos faasztal üveglapján a másik. rózsaszín masnis kiscipő legyen a kanapé támlájára állítva, a párja hanyagul mellette. semmi rendszer, a hanyagság meghatározza a vevő vásárlási szándékát. megfogja a cipőt, és nem ereszti. miközben ezt magyarázom, az üzlet vezetőjével karonfogva a raktár felé indulunk.

soha nem lopok olyasmit, amire szükségem van. ez a három pár cipő méretre sem jó, és nem hordok balerinacipőt. a kézzel varrt kék magassarkúba viszont bepréselem a lábam, a cipőket úgy rendezem el, mint az üzletben, két aranyhorgony-matrózmintás kendőt teszlek a festményem mellé, vigyázok, nehogy egy magasságba kerüljenek, mindent blueteck-kel rögzítek, nehogy nyoma maradjon, és mikor belépsz, misziszshú a kanapén vár, enyhe terpeszben ül, csak annyira, hogy a félhomályban, az üvegasztalban, négy vaskos fehér combot, négy, magassarkúban feszülő lábikrát láss belőle.

soha nem volt barátom. soha nem látta férfi a combjaim. valahogy nem kellek a férfiaknak. nem járok sehová, dolgozom, és haza. igen, szép nagy a lakásom, a szüleim hagyták rám. igazi óangol design, o'harás. bőrkanapé, faborítás a falon, barna tapéta, bojtos függönyök. és párnák mindenhol. soha nem fogadok vendégeket. minden vágyam,

hogy valaki feleségül vegyen. hogy beüljön a kanapémra, körbebástyázza magát a párnáimmal, és én leshessem a kívánságait. esténként pedig, mikor lefekszik, beülnék a helyére a kanapéra, és csak szagolnám, szagolnám a párnáit. aztán arányosan elrendezném, hármat balra, kettőt jobbra. és minden reggel meglepném valamivel. lehet, hogy csak tíz centivel húznék odébb mindent, hamutálat, virágokat, kristálymadarat. soha nem mozdítanék a bútorokon semmit. és nem kellene gabira, danicára, vanessára váltanom scarát. lehetnék miszisz.

nem zaklattam a wakeboardos fiút, ő talált meg. ő akart velem lenni, lakni, szeretni, szolgálni. igen, leláncoltam. mert el akart szökni. nem engedhettem el. a mellkasára véstem, legyél velem, piros betűkkel. nem késsel, zsilettel. a bőrkanapét ki kell dobnom, a vér a bőrrel nem passzol.

ekkor kell szemkontaktust keresnem a doktornővel, most, és meglepően őszinte arcot vágni. most az arcomat rendezem be. közben aggódva nézem, mit jegyzetel. a kezemről leírja, hogy kényszeresen mozgatom a hüvelykujjam körme körül a mutatóujjam. nem látom, de tudom, hogy ezt írja. tudatos manőver. én normális vagyok, a manőver arra szolgál, hogy valami ne stimmeljen. minden kérdésére előre tudom a választ, a kérdéseket is tudom, jana és danica már kitapasztalta a diagnosztákat. őszintének látszom, direkt tegezem, okosnak, intelligensnek lát, komfortzónán belül maradok. ahogy őt nézem, ő biztosan nem normális. piros gyöngysor van a nyakában, és szárianyagból van a szoknyája, egy hippí és egy krisnás keveréke. csak a pötty hiányzik a homlokáról. mással jelzi, hogy férjénél van, fehéraranyból visel jegygyűrűt, na ezért sem normális, de leginkább azért, mert jól fizető állása lehetne magánpraxisban, ő meg itt diagnosztizál a megyei kórházban. a ruhája azt mutatja, hogy vagány nő is lehetne. ruhájával takarja el a lehetnét. rebbenő kézzel simítja ki a szeméből a haját, most én is lejegyzetelhetném a kényszeres kézmozgást, és ültében kihúzza magát, menne innen, nem tud velem mit kezdeni. majd egy posztitet ragaszt a monitor alá. megvagy misziszposztit, az én emberem vagy, mosolygok, úgy, hogy ne lássa, én rendezem a színdarabot, hátradőlök, a tenyerem felfelé fordítom a combomon, mikor mozdítom, tíz centivel teszem odébb, vigyázni kell a mozdulatokkal, irányokkal. csak meg kell találni a helyes arányokat. átrendezek bármit. ■ ■ ■

Hegedűs Ágota (Székesfehérvár, 1966): marketinget oktat, és forgat. Stott Pilates oktató. Versek és rövidprózákat ír. Több országos pályázatot nyert, versekkel, és helyszíni tudósítással. Publikál az *ÉS*-ben, *Műútban*, *Bárkában*, antológiákban, Irodalmi Centrifugán, és egyéb webes folyóiratokban.

LEHETEK én IS

Amúgy semmi érdekes

1.

Én felszállok itt, aztán három megállóval arrébb egy jólöltözött, hosszú hajú, vörösrúzsos, nyomorék lány. Nehezen mozog, kapaszkodik mindenbe, amibe tud, az első szabad székre leül és keresztbe teszi a lábát. Úgy mosolyog, mint a szép nő, folyamatosan, tudja, hogy mindig valaki őt figyeli. Kevés lánynak áll jól a vörös rúzs, neki igen, viszont girbegurba a gerince, az egyik váll sokkal lejjebb, mintha az oldalából nőtt volna ki. A táskájában mat. Elővesz egy fésűt, feltűnően fésülni kezd, és az arcomba bámul, mit nézel, kérdezi a szemével, szerintem arra számít, hogy zavartan elkapom a tekintetemet. Nézem tovább. Idegesít. Nem értem. A tükörben én a hibákat látom a testemen, ez meg nem veszi észre, hogy nyomorék? Mindjárt leszállok a buszról, nyújtózkodom egyet, lassan odasétálok hozzá, a füléhez hajolok, húzd ki magad, suttogom.

Ma hazahoztam anyut a kórházból. Nem beszélünk sokat. Ahogy beléptünk az ajtón, bekapcsolta a tévét és rágyújtott. Le kéne vágnom a haját, derékig ér, az ő korában ez már nem szép. Szép a haja, dús, fekete-fehér, nem hagyja, hogy levágjam. Akkor kezdte növeszteni, mikor a húgom és a gyerekei elmentek, és azt mondta, addig nem vágja le, míg vissza nem jönnek. Így próbálja befolyásolni anyám a dolgok menetét.

2.

SZEREPLŐK: ANYA | LÁNY

Belépnek az ajtón, elől az Anya, aztán a Lány. Az Anya leül az asztalhoz, rágyújt, a Lány kipakolja a bevásárlószatyrokat.

LÁNY: Legalább a lakásban ne gyújts rá. Menj ki az erkélyre, jó idő van.

ANYA: Majd kiszellőztetek, ha elszívtam.

LÁNY: (leül, ő is rágyújt) Le kell szoknod, anya...

ANYA: Igen, le. *(slukkol)* Majd veszek tapaszt.

(Egy ideig nem szólnak egy szót sem, dohányoznak.)

LÁNY: Már megint felvitték az árát.

ANYA: Tudom... Le kell szokni.

LÁNY: Igen... Az orvos is megmondta... Azt mondta, ha még most, azonnal sikerülne leszoknod...

ANYA: Jól van, hallottam én is, hogy mit mondott... Mondom, hogy veszek tapaszt.

LÁNY: Ha most azonnal letennéd, még minden rendben lesz! Az orvos is megmondta! Visszafordítani nem lehet a folyamatot, de lassítani igen...

ANYA: Jól van, mondtam már. Veszek tapaszt. Túltárgyaltuk.

LÁNY: Ezt nem lehet túltárgyalni, addig mondom, amíg le nem szoksz.

ANYA: Inkább magaddal foglalkozz...

LÁNY: Tessék?

ANYA: Semmi...

LÁNY: Mi az, hogy semmi? Mit jössz most azzal, hogy magammal foglalkozzam? Ne tereld a beszélgetést, jó? Muszáj szembenézni a valósággal. *(tesz-vesz, pakol, csörögnek a zacskók, edények, poharak)*

ANYA: Ja... Az igaz... Pont ezért... nem biztos, hogy lassítani akarom a folyamatot...

LÁNY: Nem hallom, mit mondtál?

ANYA: *(halkan)* Te mondtad, hogy lassítani lehet a folyamatot...

LÁNY: Mit lehet lassítani? *(egy pillanatra megáll, az anyjára néz)* Anyu, beszélj már hangosabban, nem látod, hogy pakolok, épp rendet teszek!

ANYA: *(halkan)* Ja. Látom... Én is rendet teszek.

LÁNY: Mit mondasz? Nem hallom.

ANYA: Semmit.

LÁNY: Kérsz kávét?

ANYA: Már ittam kettőt.

LÁNY: *(felteszi főni a kávét, közben egyfolytában beszél)* Nem elég, hogy állandóan azt mondogatod: veszek tapaszt, veszek tapaszt. Akarj leszokni! Akarj élni!

ANYA: Jó. *(táskájában keresgél)*

LÁNY: Mit keresel?

ANYA: A gyógyszert.

LÁNY: Milyen gyógyszert?

ANYA: A Xanaxom.

LÁNY: Minek neked most a Xanax.

ANYA: *(tovább keresgél)* Be akarom szedni.

LÁNY: Minek?

ANYA: Annak, hogy most már kurvára idegesítesz, annak!

LÁNY: Mi van? Én idegesítelek?

ANYA: Igen. Te. Ne mondd meg nekem, hogy mit csináljak, mit akarjak. Nem vagyok gyerek. Majd leszokom. Veszek tapaszt. *(beszedi a gyógyszert)*

LÁNY: *(tölt magának kávét)* Ha nem vagy gyerek, akkor ne viselkedj úgy. Ölöd magad... Az a rohadt sok cigi meg kávé meg Xanax... Ennyit csinálsz, ez az életed, ez vagy!

ANYA: És te?

LÁNY: Mit én?

ANYA: Miért nem inkább magaddal foglalkozol?

LÁNY: Ezt meg hogy érted?

ANYA: Sehogy.

LÁNY: Ne mondd, hogy sehogy! Valahogy csak érted! Valamire célozatsz! Mondjad akkor! Mi bajod velem?

ANYA: Nekem? Semmi... Csak miért nem foglalkozol inkább magaddal?

LÁNY: *(rágyújt megint, egy ideig nem szól, csak fújja a füstöt)* Azért mert te vagy a beteg... Rád kell figyelni.

ANYA: Tudom. *(egy ideig csend)*

LÁNY: Most mi van? Megsértődöttél?

ANYA: Nem.

LÁNY: Kérsz kávét?

ANYA: Kérek.

3.

Semmi rémálom, vagy korahajnali ébredés, ma átaludtam az egész éjszakát. Nyolc és fél óra. Még a kávé íze is másmilyen. Finomabb. Elkortyolgom a reggeli kávé, aztán megmérem a súlyomat. Számon tartom, harminc dekát fogytam, vagy hetvenet híztam. Kéves folyadékot iszom. Reggel két és fél deci ásványvíz, plusz délelőtt fél liter, akkor az hét és fél, meg délután még négy-öt pohárnyi, az a négy-öt pohár kábé egy liter, tehát biztos nincs összesen három liter, pedig annyit minimum meg kellene innom. Nem figyelek eléggé magamra. Holnap jobban figyelek magamra.

Ha még eggyel rosszabb hangulatod lesz, akkor az következik, hogy minket is mérlegre teszel, kérdezte reggel a férjem.

Megnéztem délelőtt egy nagyon rossz filmet. Unalmas történet. Előre tudom, mi következik, mit fognak mondani, csinálni a szereplők, tudom, hol kell megijedni, nevetni, könnyezni, és így tovább. Miért nézem végig? Nem is figyelek, csak bámulok ki a fejemből. Máshol jár az eszem. Színes képsorok. Nézem.

Tegnap délután megint átmentem anyuhoz beszélgetni, meg rádumálni, hogy vágjuk le végre a haját. Persze, nem lett belőle semmi. Nincs a lakásban olló. Nem hiszem el, hogy nincs az egész lakásban egy nyomorult olló. Ott ültem vele két és fél órát, közben elszívott tizenkét szál cigit. Számoltam. Miért nem figyelek oda jobban a dolgaimra, az egészségemre, a boldogságomra, kérdezte. Rágyújtott és elkezdett papolni. Kész csoda, hogy nem tettem még teljesen tönkre mindent magam körül, ébredjek már fel, olyan vagyok, mint egy holtkóros. A mikrofon helyett meg mindig azt mondja, nikrafon. Tartozom neki anyival, hogy megbecsülöm az életem, mondja. Ő nemsokára megöregszik, meghal, nem akar úgy meghalni, hogy azt látja, ha rám néz, hogy nem örülök semminek, csak úgy teszek, mintha élnék, közben meg valahol egész máshol járok, ő ismer, látja, észreveszi. Úgy élek, mint egy zombi.

Tartozom nekik ennyivel: anyának, férjnek, gyereknek, testvérnek, barátnak, mamának, papának, magamnak, hazának, országnak, világnak, a szomszéd bácsinak. Ezeket a mondatokat, nagyon-nagyon unom. Nem akarok tartozni senkinek, sehova.

Ritkán szoktam ölelgetni anyámat. Dove szappan és dohányszag. Szeretem mind a kettőt. Két és fél órát voltam ma nála, elszívott közben tizenkét szál cigarettát.

Állítólag van valami gyógynövényes kapszula, olyan hatásos, mint az altató, csak nem szokik rá az ember. Fél négy van. Hétkor nyit a gyógyszertár, ma megveszem, és sebtapaszt is, elfogyott.

4.

SZEREPLŐK: ANYA | LÁNY

Helyszín: Az utcán, egy ház előtt. Bentről vidám zsvivaj hallatszik, villóznak a fények, a bejárat felett neonfelirat: Liget.

ANYA: *(kíváncsian tekinget a bejárat irányába, nem néz a lányra)* Húzd fel a kabátodon a cipzárt, meg fogsz fázni!

LÁNY: Majd felhúszom, ha fázom, felnőtt vagyok, el tudom dönteni.

ANYA: *(vágycsozva, vidáman)* Menjünk be!... Bemegyünk?

LÁNY: Nem.

ANYA: Miért nem?

LÁNY: *(ő is a házat bámulja)* Utálok ezt a helyet, azért nem.

ANYA: Utálsz? Mióta?

LÁNY: Mindig is utáltam.

ANYA: *(idegesen összebb húzza magán a bundáját, nem néz a lányra, csak a bejáratot bámulja)* Gyerek vagy.

LÁNY: Nem vagyok gyerek.

ANYA: *(mintha meg sem hallotta volna)* Menjünk be! Érezzük jól magunkat!

LÁNY: Nem megyek be. Menj egyedül.

ANYA: *(patetikusan)* Jól akarom érezni magam. Még olyan fiatal vagyok!

LÁNY: *(szintén a bejáratot nézi, mintha az épületnek mondaná)* Nem vagy fiatal, én pedig nem vagyok gyerek, és nem megyünk be oda.

(Csend. Az anya továbbra is csak a házat bámulja. Főként csak azért, hogy ne kelljen ránézni a lányra.)

ANYA: Hány éves vagy?

LÁNY: Harminckilenc és fél.

ANYA: Tényleg?

LÁNY: Tényleg.

ANYA: Ez szomorú.

LÁNY: Mi?

ANYA: Én úgy emlékszem, tizenkilenc és fél vagy...

LÁNY: Mert ez egy álom.

ANYA: Szomorú.

LÁNY: Ja, elég szomorú, szerintem is.

ANYA: *(Csend egy ideig, aztán hirtelen ránéz a lányára. Úgy kérdezi, mintha mi sem történt volna.)* És jól vagy? Minden rendben? Milyen az életed? Van családod, férjed, gyereked, minden ilyesmi?... Olyan furcsa, hogy nem emlékszem az elmúlt húsz évre.

LÁNY: Ez csak egy álom.

ANYA: *(megint a házat nézi)* A tiéd vagy az enyém?

LÁNY: Nem tudom.

ANYA: Akkor te sem emlékszel?

LÁNY: Mire?

ANYA: Nem emlékszel az elmúlt húsz évre?

LÁNY: *(anyjára néz)* Rád emlékszem.

ANYA: *(a lányra néz)* Igen? És milyen az életem? Szép? Hány éves vagyok?

LÁNY: *(anyjára néz)* Egyszer szerelmes voltál. Az szép volt... Amúgy semmi érdekes.

ANYA: Igen? Érdekes. Szerelmes voltam... Mikor? Hány éves voltam akkor?

LÁNY: Negyvenhárom.

ANYA: *(megint a házra néz)* És most hány éves vagyok?

LÁNY: *(végig az anyját nézi)* Ötvenkilenc.

ANYA: Te jó ég. Ez tényleg szomorú.

LÁNY: Aha... *(csend)* Most, azt hiszem, elvesztettem a fonalat... Mi is a szomorú szerinted?

ANYA: Szerelmes voltam és nem emlékszem... *(csend, aztán ránéz megint a lányra)* Rád sem emlékszem. Nem emlékszem, arra sem, hogy felnőtél. Arra sem, hogy megöregedtem.

LÁNY: Nyugi, csak álom.

ANYA: A tied vagy az enyém?

LÁNY: Nem tudom.

ANYA: De legalább meséld el, mi történt veled eddig? Rémálom... Az ember nem látja felnőni a gyerekét.

LÁNY: Rémálom... csak rád emlékszem, magamra nem. Nem tudom, mi volt eddig, elfelejtettem... Gondolom, semmi különös.

ANYA: *(megint a házat nézi)* Ne haragudj.

LÁNY: Miért kéne haragudnom?

ANYA: *(lányra néz)* Egyikünk sem emlékszik rád. ■■■

LEHETEK ÉNIS

Tallér Edina (Kiskunhalas, 1971): Budapesten élő televíziós műsorvezető, újságíró, a VEAN Production forgatócsoport dramaturgja, a *female.hu* alapító tagja. Két gyermek édesanyja.

A m ú g y s e m m i é r d e k e s

A testre írva

r é s z l e t e k

Louise, ezen az egyszemélyes ágyon, ebben az ordenáré ágyneműben találni fogok egy térképet, mely épp annyira valószínű, mint minden kincskereső expedíció. Fel foglak deríteni és bányászni foglak, és te kedved szerint átrajzolhatsz engem. Át fogjuk lépni egymás határait és egy nemzetté válunk. Meríts fel a tenyeredbe, jó termőtalaj vagyok. Egyél belőlem és tedd, hogy édes legyek.

Június. Emberemlékezet óta a legesősebb június. Minden nap szeretkeztünk. Boldogok voltunk, mint a csikók, szemérmetlenek, mint a nyulak, galamb-ártatlanul hajsoltuk a gyönyört. Egyikünk sem gondolt rá, és nem volt időnk megbeszélni. Amennyi időnk volt, azt felhasználtuk. Azok a rövid napok és röpké órák kicsiny áldozati felajánlások voltak egy istennek, akit nem lehetett égő hússal kiengesztelni. Elfogyasztottuk egymást és újra éhesek lettünk. Voltak megkönnyebbülés-foltok, voltak a nyugalomnak olyan mozdulatlan pillanatai, mint egy mesterséges tó, de mögöttünk állandóan ott volt az üvöltő szökőár.

Vannak, akik azt mondják, hogy a szex nem fontos egy kapcsolatban. Hogy a barátság és egymás megértése az, ami végigkalauzol az éveken. Ez bizonyára hűséges tanúságtétel, de vajon igaz? Én magam is megéltem ezt az érzést. Mert eljutsz ide, miután évekig játszottad a Lothariót, és a végén nem látsz mást, csak a leradírozott bankszámládat és egy halom adósságcédulára emlékeztető sárguló szerelmes levelet. Halálra koptattam a gyermeket meg a pezsgőt, a rózsákat, a hajnali reggeliket, a transzatlanti telefonozásokat és a hirtelen felindulásból történő repülőutakat. Mindent megtettem, hogy megmeneküljek a kakaótól és a forró vizes palacktól. Azért, mert meg voltam győződve róla, hogy a tüzes kemence jobb, mint a központi fűtés. Gondolom, egyszerűen nem voltam képes elismerni, hogy egy éppolyan redundáns közhely rabja lettem, mint a szüleim rózsái a bejárat előtt. A tökéletes párosodást kerestem: a soha el nem alvó nonstop extraméretű orgazmust. A vég nélküli extázist. Mélyen ültem a románc moslékos vödörében. Az én vödöröm persze kicsit rakoncátlanabb volt másokénál, hiszen mindig sportautóm volt, de a való életből nem ralizhatod ki magad. Végül úgyis karmába kerít az otthonülő kislány. Így történt.

Épp utolsókat vonaglott a viszonyom egy Inge nevű holland lánnyal. Ő elkötelezett romantikus volt és anarcho-feminista. Nem volt neki könnyű, hisz ez azt jelentette, hogy a szép épületeket mégsem robbanthatta fel. Tudta, hogy az Eiffel-torony a fallikus elnyomás undorító jelképe, de mikor parancsnokától megérkezett az utasítás a lift felrobbantá-

sára, hogy így tudtán kívül senki se mászhasson meg egy erekciót, fejét betöltötték a Párizsra lebámuló ifjú romantikusok, akik *Je l'aime* feliratú aerogramokat eregetnek.

Elmentünk a Louvre-ba, hogy megnézzünk egy Renoir-kiállítást. Inge gerillasapkában és bakancsban, nehogy véletlenül turistának nézzék. Belépőjegyét úgy számolta el, mint „politikai kutatást”. Nézd ezeket az aktokat – mondta, bár nekem igazán nem volt szükségem biztatásra. – Mindenütt testek, meztelenül, kihasználva, kiszolgáltatva. Tudod, mennyit fizettek azoknak a modelleknek? Legfeljebb egy baguette árát. Ki kellene tépniem a vásznakat a keretükből és úgy bevonulnom a börtönbe, hogy közben kiáltozom: Vive la resistance!

Renoir aktjai egyáltalán nem a világ legszebbjei a műfajban, de még ezzel együtt is, amikor odaértünk a *La Boulangère* című festmény elé, Inge sírva fakadt. Azt mondta: Gyűlölöm, mert megindít. Nem mondtam neki, hogy így születnek a zsarnokok, azt mondtam: Nem a festő az, hanem a festés. Felejtsd el Renoir-t, a képet nézd.

Azt mondta: Nem tudod, hogy Renoir azt mondogatta, a péniszével fest?

– Ne izgulj – mondtam. – Úgy volt. Amikor meghalt, a golyói közt nem találtak mást, csak egy régi ecsetet.

– Ezt most találtad ki.

Vajon?

Végül úgy oldottuk meg Inge esztétikai válságát, hogy Semtexet áthelyeztük néhány gondosan kiválasztott piszoárba. Betonbódék voltak mind, abszolút ótvar helyek és egész nyilvánvalóan a pénisz funkcionáriusai. Azt mondta, nem vagyok alkalmas az új matriarchátusért folyó harcban asszisztálni, mivel KÉTELYEIM vannak. Ez pedig főbenjáró bűnnek számított. Mégsem a terrorizmus szakított el minket egymástól, hanem a galambok...

Az én feladatom az volt, hogy bemenjek a piszoárokba fejemen Inge egyik harisnyájával. Ez önmagában talán nem vonta volna rám a figyelmet, a férfivizeldék elég liberális helyek, de azután figyelmeztetnem kellett a sorakozó ürögket, hogy ha azonnal nem távoznak, azt reszkírozzák, hogy lerepülnek a golyóik. Tipikus helyzetben öten voltak, füttyi a kézben, és úgy bámulták a barnaeres porcelánt, mintha maga a Szent Grál állna előttük. Miért szeretnek a férfiak mindent együtt csinálni? Azt mondtam (Inget idézve): Ez a vizelde a patriarchátus szimbóluma, ezért le kell rombolni. Azután (már a saját hangomon): A barátnőm épp kibiztosította a Semtexet, szíveskednének befejezni?

Té mit tennél ebben a helyzetben? Nem volna elég az azonnali kasztráció és az azt követő biztos halál réme egy normális embernek ahhoz, hogy megtörölje a füttyijét és szedje a lábát, ahogy csak tudja? Nekik aztán nem. Ismét és újra nem, egyszerűen méla undorral rázták le a cseppeket és lóversenytippeket cseréltek. Elég béketűrő típus vagyok, de azért mindennek van határa. Rájöttem, hogy határozottan segít, ha feladatomhoz fegyvert viselek.

Kihúztam a RECIKLÁLJ! rövidgatyám derékrészből (igen, elég régóta megvan) és csövét a legközelebbi fityegőre szegeztem. Ez okozott némi megmozdulást, és egyikük megkérdezte, Zakkant vagy, vagy mi? Ezt mondta, de felhúzta a sliccén a cipzárt és olajra lépett. Fel a kezeket, *fiúk* – mondtam. – Ne, ne érjetez hozzám, majd megszárad a szélben.

Ebben a pillanatban meghallottam az *Idegenek az éjszakában* nyitóütemét. Inge jelzése volt arra, hogy öt percünk maradt. Kituszkoltam Hitetlen Támasaimat az ajtón és ügetőre fogtam. Oda kellett érnem a mobil hamburgerbárhoz, amelyet Inge használt rejtkehelyül. Lerogytam mellé és visszanéztem a kebabtekercesek közül. Gyönyörű detonáció volt. Fenséges robbanás, túl szép egy sor ilyen pisildéhez. Magunk voltunk a világ peremén, terroristák üdvös harcban egy igazságosabb társadalomért. Azt gondoltam, szeretem őt, de aztán jöttek a galambok.

Megtiltotta, hogy telefonon hívjam. Azt mondta, a telefonok a recepciósnak lettek kitalálva, vagyis

a státus nélküli nőknek. Mondtam, rendben, majd írni fogok. Fenét, mondta. A postaszolgálat élén olyan despoták állnak, akik kizsákmányolják a szakszervezetekbe nem tömörült dolgozókat. Akkor hát mit tegyünk? Nem akartam Hollandiában élni. Ő nem akart Londonba költözni. Hogyan kommunikálhatunk egymással?

Galambokon keresztül, mondta.

Így történt, hogy kibéreltem a Pimlico Nők Intézete padlásszobáját. Nem vagyok oda sem így, sem úgy az Intézetért, ők voltak az elsők, akik a CFC-tartalmú aerosol ellen kampányoltak, ráadásul oltári gyenge Viktória-szivacsot árulnak, de nem nagyon törődtem vele. Lényeg, hogy a padlásuk nagyjából Amsterdam irányába nézett.

Látom, kezdenek már kételyeid támadni afelől, megbízható narrátor vagyok-e. Miért nem szakítottam Ingevel azonnán és ültem be a Szinglik Bárjába? A válasz: Inge melleti miatt.

Nem voltak csodásan feszesek, abból a fajtából, amelyet a nők rangjelzésként viselnek. És nem is hasonlítottak pubertáskori playboy-fantáziákra. Meglátszott rajtuk az idő nyoma, és épp elkezdtek megadni magukat a gravitáció ostromának. A hús barna volt, az aureolák még sötétebb barnák, a mellbimbók bogárfeketéék. Az én cigány ikreim, így neveztem őket, bár nem előtte. Egész egyszerűen és félreérthetetlenül bálványoztam őket, nem úgy, mint valami anyapótlékot, nem is mint méhen belüli traumát, hanem önmagukért. Freudnak sem volt mindig igaza. Néha egy mell csak egy mell csak egy mell.

Vagy fél tucatszor felvettem a telefonkagylót. Majd hatszor újra letettem. Valószínűleg ügysem válaszolt volna. Régen kikapcsolta volna már a telefonját, csak a Rotterdamban lakó édesanyja miatt nem tette. Azt sosem magyarázta el, honnan tudta, hogy az anyja hívja és nem valami Recepció. És honnan tudta, hogy egy Recepció az és nem, mondjuk, én. Beszélni akartam vele.

A galambok. Ádám, Éva és Csókoljmegazonnal nem tudtak megbirkózni Hollandiával. Éva Folkestone-ig jutott. Ádám kiugrott és a Trafalgar Square-en vert tanyát, Nelson nagyobb dicsőségére. Csókoljmegazonnalnak, hímgalambunknak tériszonya volt, ami kétségtelenül nagy hátrány egy madárnak, de az Intézet bevette tagjai közé kabalaállatnak és átkeresztelte Boadiceának. Még ma is él, ha meg nem halt. Azt nem tudom, hogy Inge madaraival mi történt. Hozzám sosem jutottak el.

[...]

Aztán talákoztam Jacqueline-nél.

Új szőnyeget kellett vennem az új lakásomba, néhány barátom átjött segíteni. Magukkal hozták Jacqueline-t, aki egyikük szeretője volt és mindkettőjük konfidántja. Egyfajta háztáji állatka. Szexet és együttérzést árult 50 fontért, ami pont elég volt átvészelni a hétvégét, plusz egy sima vasárnapi ebédre. Civilizált, bár némiképp brutális egyezség volt.

Vettem egy új lakást, hogy újrakezdem egy ronda szerelmi viszony után, amelyből összeszedtem egy trippert. Nem szervi baj volt, hanem érzelmi tripper. A szívemet meg kellett tartanom magamnak, nehogy másvalakit is megfertőzzek. A lakás nagy volt és lepusztult. Reméltem, hogy sikerül feladjuztálnom és vele együtt magamat is. Az, akitől a trippert elkaptam, még mindig a férjével volt ízlésesen berendezett házukban, de idecsúztatott 10,000 fontot, hogy segítsen a vásárba. Kölcsönadomány, ő így nevezte. Vérdíj, én így neveztem. Nem szándékoztam többé találkozni vele. Így vásárolta ki, amennyi lelkiismerete még maradt. Sajnos ő volt a fogorvosom.

Jacqueline az Állatkertben dolgozott. Olyan kis szőrös izékkel, amelyek nem viselkedtek kedvesen a látogatókkal. A látogatóknak, miután kifizettek 5 fontot a belépőre, nem sok türelme van a kicsi szőrös izékhez, amelyek láthatóan meg vannak rémülve és igyekeznek elbújni. Jacqueline reszortja volt, hogy újra mindent derűssé

és napsütéssé varázsoljon. Tudott bánni a szülőkkel, tudott bánni a gyerekekkel, tudott bánni az állatokkal, tudott bánni mindenféle sérült dologgal. Jó volt hozzám.

Amikor megérkezett, decensen, de nem trendin, kisminkelve, de nem feltűnően, a jellegtelen hangjával és a bohócszerű szemüvegével, azt mondtam magamban, mit mondhatnék én ennek a nőnek. Inge után és rövid, függőség-okozó visszatérésem után Bethsábéhoz, a fogorvosnőhöz, nem tudtam egyetlen nőben sem meglátni a gyönyört, legkevésbé olyasvalakiben, akivel csúnyán elbánt a fodrásza. Arra gondoltam: Te majd megfőzöd a teát, miközben én elviccelgetek régi barátaimmal az összetört szív veszélyeiről, majd szépen hazamentek mind a hárman örvendezve, hogy tettetek egy jócselekedetet, én pedig kibontok egy lencsefőzelék-konzervet és meghallgatom a rádión a *Mai tudományt*.

Szegény fejem. Nincs a nyavalygásnál semmi édesebb, nem igaz? A nyavalygás a depressziósok szexe. Meg kellene szívlelnem a nagyanyám mottóját, melyet pasztorációs lélekgyógyászként kínált a szenvedőknek. Mit néki a fájdalmas dilemmák, a kínzó választás kényszere: Vagy tojod ki magad, vagy szállj le a biliről. Helyes. Így legalább két tojomány közt voltam.

Jacqueline készített nekem egy szendvicset és megkérdezte, van-e mosnivalóm. Másnap is jött és következő nap is. Elmesélt mindent a problémáiról, amikor a lemurokat kell kezelnie az állatkertben. Magával hozta a saját felmosó vödrét. Hétfőtől péntekig reggel kilencről ötig dolgozott, volt egy Mini Morrisa, és könyvklubokból szerezte be az olvasnivalóját. Múltjában nem látszottak fétisek, fóbiák, bebaszások és elbaszások. Mindenekelőtt pedig egyedülálló volt, mindig is. Se gyerekek, se férj.

Fontolóra vettem. Nem voltam szerelmes belé, és nem is volt szándékomban beleszeretni. Nem kívántam és nem tudtam elképzelni, hogy kívánjam. Ezek mind plusz pontok voltak a számláján. Nemrég megtanultam, hogy SZERELMESNEK LENNI úgy is írható, hogy ÖNGYILKOSSÁG. Beférfáradtam abba, hogy bekötött szemmel egyensúlyozzak egy keskeny gerendán, egyetlen elcsúszás, és zsupsz a feneketlen tengerbe. A közhegyekre vágytam, a fotelre. A széles országútra és a húszszor húszas kilátásra. Végül is mi baj van ezzel? Az egészség úgy hívják, felnőttté válás. Talán a legtöbb ember bevonja a kényelmét valamiféle románc patinájával, amely viszont nemsokára lekopik. Hosszú időre rendezkednek be: jön a bővülő derék és a kis kertvárosi sorház. Mi baj van ezzel? Késő estig tévénézés, majd egymás oldalán horkolás, át a következő évezredbe. Míg a halál el nem választ. Évforduló, drágám? Mi baj van ezzel?

Fontolóra vettem. Nem voltak költséges igényei, semmit sem tudott a borokról, sose vágyott rá, hogy elvigyem az operába, és belém szeretett. Nem volt se pénzem, se morálom. Ez a házasság az égben köttetett.

Megbeszéltük, hogy épp megfelelünk egymásnak, miközben a Minijében ültünk és kínai gyorsbüfékáját majszoltunk. Borús éjszaka volt, így nem tudtuk bámulni a csillagokat, ráadásul fél nyolckor fel kellett kelnie, hogy munkába menjen. Nem hiszem, hogy együtt aludtunk aznap éjjel. A következő éjszaka volt, novemberi fagy, és begyújtottam a kandallóban. Vettem néhány szál virágot, mert így szeretem, de amikor elő kellett volna keresnem az abroszt és a szép poharakat, már nem zavartattam magam. Mi nem va-

gyunk ilyenek – mondtam magamban. – Ami köztünk van, az egyszerű és hétköznapi. Épp ez tetszik benne. A legfőbb értéke a bonyodalommentesség. Elég volt a tékozló életből. Ez most konténerkertészet.

A következő hónapokban begyógyult a lelkem, és többé nem siránkoztam és jajgattam az elvesztett szerelem és a lehetetlen választások fölött. Túléltem a hajótörést és egészen bejött az új szigetem a hideg-meleg folyó vízzel és a házhoz jövő tejjel. A hétköznapiság apostolává váltam. Barátaimnak hosszú előadásokat tartottam az egyhangúság erényeiről, magasztaltam egzisztenciám gyöngéd kötelékeit, és úgy éreztem, életemben először megismertem, amiről mindenki azt mondta, hogy megismerem egyszer: a szenvedélyt a vakációkra kell tartogatni, nem a hazatérésre.

Barátaim körültekintőbbek voltak nálam. Jacqueline-re kétkedő beleegyezéssel néztek, rám pedig úgy, ahogy egy olyan elmeogyintézeti ápoltra szokás, aki néhány hónapja jól viselkedik. Néhány hónapja? Inkább egy éve. Módszeres voltam, keményen dolgoztam és... és... mi is az a szó, amelyek u-val kezdődik?

– Unatkozol – mondta a barátom.

Protestáltam, olyan hevesen, mint egy meggyőződéses antialkoholista, akit épp rajtakaptak, hogy az üveget méregeti. Elégedett voltam. Letelepédtem.

– Még mindig szexeltek?

– Nem nagyon. Tudod, nem számít. Hébe-hóba igen. Amikor mind a ketten úgy érezzük. Keményen dolgozunk mind a ketten. Nincs sok időnk.

– Ha ránézel, kívánod? Ha ránézel, észreveszed?

Elveszítettem a türelmemet. Miért kellett a boldogan berendezett, boldogan boldog Heidi-házamat ostrom alá vennie épp annak a barátomnak, aki egyetlen zokszó nélkül tűrte minden alkalommal az összetört szívemet? Gondolatban próbáltam mindenféle mentségeket felhozni. Vajon meg kellene bántódnom? Lepódnóm? El kellene intéznem egy nevetéssel? Valami gonoszkodót akartam mondani öngazolásképp, hogy levezzem a mérget. De a régi barátokkal nehéz: nehéz, mert olyan könnyű. Éppolyan jól ismeritek egymást, mint a szeretők, csak nem kell olyan sok dolgot színlelnetek egymásnak. Töltöttem magamnak egy italt és megvontam a vállam.

– Semmi sem tökéletes.

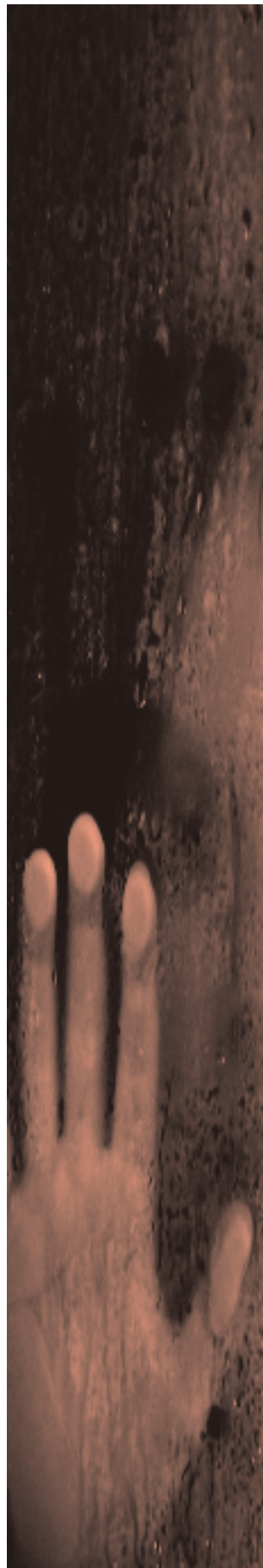
A féreg a bimbóban. Na és aztán? A legtöbb bimbóban van valami féreg. Lepermetezed, nagy húhót csinálsz körülötte, reméled, hogy a lyuk nem lesz nagyon nagy, és napsütésért imádkozol. Elég, ha hagyod a virágot kinyílni, és senki sem veszi majd észre a rongyos szíromszegélyeket. Ezt gondoltam magamról és Jacqueline-ről. Kétségbeesetten ápoltam magunkat. Azt akartam, hogy a kapcsolatunk működjön, és indokaim nem voltak túl nemesek: végül is, ez volt az utolsó vackom. Számomra már vége a futamoknak. És ő szeretett engem, igenis szeretett, a maga cseppet sem bonyolult és igénytelen módján. Sosem zavart, amikor azt mondtam, Ne zavarj, és nem sírt, ha rákiabáltam. Sőt, visszakiabált. Tulajdonképpen úgy kezelte, mint valami nagymacskát az állatkertben. Nagyon büszke volt rám.

Barátom azt mondta: Válassz magadnak valakit a saját súlycsoportodból.

[...]

Verejtékezve és lúdbőrözve ébredtem. Jacqueline békésen aludt az oldalamon, a fény beszűrődött a régi függönyökön. Fürdőköpenyembe burkolózva kimentem a kertbe, örültem a hirtelen nedvességnek a lábam alatt. A levegő friss volt egy gondolatnyi melegséggel, és az égen rózsaszín karmoláshomok látszottak. Volt valami városi gyönyörűség a tudatban, hogy én vagyok az egyetlen, aki ezt a levegőt beszívja. A sokmillió tüdő szüntelen ki-belégzése deprimál. Túl sokan vagyunk ezen a bolygón, és ez kezd meglátszani. A szomszédok redőnye le volt engedve. Vajon mik az ő álmaik és rémálmaik? Milyen más volna most látni őket, megereszkedett állal, kinyílt testtel. Talán képesek volnánk valami igazat mondani egymásnak a szokásos jóreggeltek helyett.

Elmentem megnézni a napraforgóimat, melyek kitartóan nőttek, biztosan abban, hogy a nap sütni fog rájuk, és a megfelelő módon, a megfelelő pillanatban kiteljesednek. Nagyon kevés embernek sikerül az, ami a természetnek látszólag erőfeszítés és többnyire ku-

darc nélkül sikerülni szokott. Nem tudjuk, kik vagyunk, vagy hogyan működünk, még kevésbé, hogy hogyan virágozzunk. A vak természet. Homo sapiens. Ki csap be kit?

Szóval mihez kezdjek? – kérdeztem Vörösbeget a falon. A vörösbegek nagyon hűséges teremtmények, évről évre ugyanazzal az egyeddel párosodnak. Szeretem a merész vörös pajzsot a mellükön és az eltökéltséget, amellyel az ásót követik kukacok után kutatva. Én nagy keservesen felásom az egész kertet, és itt jön a kis vörösbege és elszel a kukaccal. Homo sapiens. A vak természet.

Nem érzem bölcsnek magam. Vajon miért van az emberi lényeknek megengedve, hogy felnőjenek a helyes erkölcsi döntéseket lehetővé tevő apparátus nélkül?

Az én esetemben a tények nem szokatlanok:

1. Beleszerettem egy nőbe, aki férjnél van.
2. Ő is belém szeretett.
3. Valaki más iránt köteleztem el magam.
4. Honnan tudhatnám, hogy Louise az-e, amit meg kell tennem, vagy pedig az, amit kerülnöm kell?

Az egyház megmondhatja, a barátaim megpróbálták segíteni, választhatom a sztoikus utat, megfutamodva a kísértéstől, vagy felvonhatom a vitorlát és nekivághatok az erősödő szélnek.

Életemben először inkább szeretném a helyes dolgot tenni, mint azt, ami nekem kell. Gondolom, ezt Bethsábénak köszönhetem...

Emlékszem, mikor eljött hozzám kis időre rá, hogy visszatért egy hathetes dél-afrikai kirándulásról. Mielőtt elutazott, ultimátumot adtam neki: Vagy ő, vagy én. Szemei, melyek oly gyakran teltek meg az önsajnálattal könnyeivel, felrótták nekem az újabb szerelmi félnelont. Én taszítottam bele, és természetesen az ő javára döntött. Rendben. Hat hét. Úgy éreztem magam, mint a lány a Rumpelstiltskin történetében, akit odatesznek, hogy egy kazal szénát fonjon meg arannyá másnap reggelig a pincében. Bethsábétól nem kaptam soha mást, mint néhány szalmaköteget, de amikor velem volt, elhittem, hogy drágakőbe vésett ígéretek. Így hát szembe kellett néznom a pusztítással és a felfordulással, és keményen dolgoztam, hogy eltakarítsam a töreket. Erre beállított megbánás nélkül, a szokásos emlékeztetkieséssel, és nem értette, miért nem válaszoltam a távolsági hívásaira, vagy miért nem írtam postafordultával.

– Komolyan gondoltam azt, amit mondtam.

Szótlanul ült körülbelül tizenöt percig, mialatt én visszazagasztottam egy konyhaszék lábait. Azután megkérdezte, hogy mással randizom-e. Mondtam, hogy igen, röviden, kitérően, reménykedve.

Bólintott és elindult kifelé. Amikor az ajtóhoz ért, azt mondta:

– Meg akartam mondani neked, mielőtt elutaztunk, de elfelejtettem.

Ránéztem hirtelen, élesen. Gyűlöltem ezt a többes számot.

– Igen – folytatta –, Uriah felszedett egy bakteriális urethritist egy nőtől, akivel lefeküdt New Yorkban. Azért feküdt le vele, hogy engem megbüntessen, persze. De nem mondta el, és az orvos szerint én is elkaptam. Antibiotikumot szedtem, így hát valószínűleg rendben van. Akarom mondani, te valószínűleg rendben vagy. De azért ellenőrizned kellene.

Nekimentem a szék lábával. Szerettem volna keresztüldöfni vele a tökéletesen sminkelt arcát.

– Te szar.

– Ne mondd ezt.

– Azt mondtad, már nem szexelsz vele.

– Úgy gondoltam, igazságtalan. Nem akartam szétzúzni azt a kevés maradék szexuális önbizalmát is.

– Gondolom, ezért nem fárasztottad magad, hogy elmondd neki, hogy nem képes eljuttatni a csúcsra.

Nem válaszolt. Most már sírt. Számomra olyan volt, mint vér a vízben. Sarokba szorítottam.

– Míóta is vagy férjnél? A tökéletes publikus házasság. Tíz éve, tizenkettő? És nem kéred meg, hogy a lábad közé tegye a fejét, mert attól félsz, hogy gusztustalannak találná. Elő vele, a szexuális önbizalom kedvéért.

- Fejezd be – mondta és ellökött magától. – Haza kell mennem.
- Már biztosan hét óra felé jár. Ebben az órában otthon a helyed, nem igaz? Ezért szoktál hamarabb lelépni a rendelőből egy rövid másfélórás numerára, hogy aztán lesimítsd magad és azt tudd mondani: Helló drágám, és megfőzöd a vacsorát.
- Te eljuttattál a csúcsra.
- Igen, akkor is, amikor véreztél, amikor beteg voltál, egymás után.
- Nem erre értettem. Úgy értettem, együtt csináltuk. Ott kívántál engem.
- Mindenütt kívántalak, és az egészen az a szánalmas, hogy még mindig kívánlak. Rám nézett.
- Vigyél haza a kocsival, jó?

Még mindig szégyennel és dühvel tölt el annak az éjszakának az emléke. Nem ültettem be a kocsiba. Végigyalogoltam vele a sötét fasorokon egészen a házáig, hallgatva a trencskója ropogását és az akataskája súrlódását a lábszarához. Akárcsak Dirk Bogarde, ő is büszke volt a profiljára, és a tompa utcai lámpák épp a megfelelő megvilágítást szolgáltatták. Elváltam tőle, ott, ahol tudtam, hogy biztonságban lesz, és hallgattam, ahogy elhal magas sarkú kopogása. Néhány másodperc után a kopogás megállt. Ismertem ezt: most ellenőrzi le a haját és az arcát, leráz a ruháiról és az ágyékáról. A kapu nyikordult, és fém csukódott a fémen. Most már bent vannak, négyszögben, minden közös, a betegség is.

Hazafelé menet mélyeket lélegezve, érezve, hogy reszketek és nem tudom megállítani a reszketést, arra gondoltam, én is éppolyan hibás vagyok, mint ő. Vajon nem engedtem megtörténni, nem ütköztem bele a tettetésbe, és nem hagytam, hogy önérzetem maradéka is elégjen? Semmi sem voltam, csak egy darab szar, megérdemeltem Bethsábét. Önérzet. A katonaságnál állítólag beléd verik. Talán be kellene vonulnom. De vajon elég ajánlólevél lenne a SZEMÉLYES INDOKOK rubrikába beírni: Összetört szív?

Másnap a Tripperklinikán végignézttem testvéreimen a szenvedésben. Sunyi tahók, kövér üzletemberek pocakrejtő szabású öltönyökben. Néhány nő is, prostik persze, de más nők is. Nők, szemükben csupa fájdalom és félelem. Mi ez a hely, és miért nem figyelmette őket senki? Kitől kaptad el, aranyom? – akartam kérdezni egy virágmintás ruhás középkorú nőtől. Folyton a gonorrhéas posztereket bámulta, majd próbált saját *Kertészkezdés falun* magazinjába mélyedni. Vájl el tőle – akartam mondani neki. – Gondolod, hogy ez az első alkalom? – Szólították, és eltűnt a sivár fehér szobában. Ez a hely olyan, mint a Végítélet előszobája. Egy csésze állott Cona kávé, néhány koszlott műbőr ülés, műanyag virágok műanyag vázában, és a falakon végig, plafontól padlóig, poszterek tele mindenféle szintelen folyásokkal és kiütésekkel a nemi szerveken. Igazán figyelemre méltó, mennyi mindent elkaphat néhány négyzetcenti hús.

Ő, Bethsábé, ez egyáltalán nem hasonlít a te elegáns rendelődhez, igaz? Ott a magánpácienseid választhatnak, hogy a fogukat Vivaldi-zenére húzzák ki, majd pihenhetnek húsz percig egy heverőn. A te virágaidat minden nap frissen szállítják ki, és csakis a legzamatosabb növényi teákkal kedveskedsz. Fehér köpenyednek, mellednek nyomott arccal senki sem retteg a tütől meg a fecskendőtől. Egy koronáért jöttem hozzád, te pedig egy királyságot kínáltál fel nekem. Sajnos csak öt és hét közt tudtam birtokba venni hétköznapokon és páratlan hétvégéken, mikor ő focizott.

Szólítottak.

– Elkaptam?

A nővér úgy nézett rám, ahogy leereszkedett gumira szoktak, majd azt mondta: Nem.

Azután nekiállt kitölteni egy űrlapot és szólt, hogy jöjjenek vissza három hónap múlva.

– Miért?

– A nemi úton terjedő betegségek olyan problémát jelentenek, amely általában nem elszigetelt. Hogyha olyanok a szokásai, hogy egyszer valamelyiket elkapta, valószínűleg újból el fogja kapni. – Szünetet tartott.
– Szokásaink rabjai vagyunk.

– De hiszen nem kaptam el, egyiket sem.

Kinyitotta az ajtót.

– Három hónap elég lesz.

– Mire lesz elég?

Végigmentem a folyosón a SEBÉSZET és KISMAMÁK és JÁRÓBETEGEK BALRA előtt. A Tripperkliniká úgy van kitalálva, hogy gondosan elkerülje az arra érdeemes betegek fertályait. Labirintusszerű furfangossága feltételezi, hogy a páciensnek legalább ötször meg kell kérdeznie az irányt. Hiába halkítottam le a hangom, különösen a KISMAMÁK tiszteletére, nem érdemesítették hasonló udvariasságra.

– Nemi betegségek? A folyosón végig, majd forduljon jobbra, majd forduljon balra, egyenesen előre ki a kapun, a liften túl fel a lépcsőn, végig a folyosón, a sarok után túl a lengőajtón, ott találja – ordította a férfiápoló, közben figyelmesen rátette koszos lepedőkkel megakart kerek ágyát a lábamra... – A NEMI BETEGSÉGEKET keresi, nem?

Igen, persze, és elismételtem a fiatal gyakornok orvosnak is, aki kackiásan himbálta a sztetoszkópját a JÁRÓBETEGEK előtt.

– Ja, a Tripperkliniká? Semmi pánik, öt perc és tolszékkal is odaér. – Úgy hahotázott, mint egy egész csapat jégkrémszállító duba és a krematóriumi szemétdobó irányába mutatott. – Erre a legrövidebb. Sok szerencsét.

Lehet, hogy az arcom miatt van. Lehet, hogy ma úgy nézek ki, mint egy lábtörő. Mindenesetre úgy érzem magam.

Kifelé menet vettem magamnak egy nagy csokor virágot.

– Látogatóba megy valakihez? – kérdezte a lány, a hangja a sarkoknál úgy felkunkorodott, mint egy kórházi szendvics. Halálra unta magát, amiért mindenki velkedvesnek kellett lennie beszorítva a páfrányok mögé, jobb keze könyékig a zöld vízben.

– Igen, magamhoz. Meg akarom tudni, hogy vagyok.

Felhúzta a szemöldökét és felvihogott: Jól van?

– Mindjárt jól leszek – mondtam és dobtam neki egy szegfűt.

Otthon vázába tettem a virágokat, lehúztam az ágyneműt és ágyba bújtam. Mit kaptam Bethsábétól valaha is, a tökéletes fogsoron kívül?

– Hogy jobban megehesselek vele – mondta a Farkas.

Elővettem egy festékszóró sprayt és felírtam az ajtómrá: ÖNÉRZET.

Lássuk csak, hogy sikerül Cupidónak itt átmenni. ■ ■ ■

Mihálycsa Erika fordítása

■ **Jeanette Winterson** (Manchester, 1959): angol író. Első regénye (*Oranges Are Not The Only Fruit*) megírásának idején 23 éves volt. További regényei: *The Passion*, *Sexing the Cherry*, *Written on the Body* és *Lighthousekeeping*.

■ **Mihálycsa Erika** (1977): műfordító, kritikus. Joyce- és Beckett-kutató. Elsősorban kortárs brit és ír irodalmat fordít.

Ami MEGVAN és ami NINCS*

„Akkor a régi volt éppen eltűnőben
Volt minek eltűnni abban az időben”

(KEMÉNY ISTVÁN: Az eperfa lombja)

Tegnap bejöttem ide, és megrémültem.

Egy nappal a megnyitó előtt még nem kiállítás van, hanem papír, ragasztócsík, zűrzavar és aprómunka. Koncepció van és matéria mindenfelé, *összevissza* van és *szanaszét*. Nincs meg semmi, finoman szólva.

Ez a normális állapot.

Nem is ettől rémültem meg. Pontosabb is, ha fordítva mondom. Tegnap megrémültem, és aztán bejöttem ide. Az a kényszerképzetem támadt, hogy ha nem dolgozunk ellene, igen, így, többes számban, akkor mindent, ami esetleg még megvan, megdermeszt ez a *százévezés*. Túlzottan ki van spekulálva. Pontosan és okosan körülgondolva. Belakva, kidolgozva, megokolva, megérvelve. Attól félttem, hogy többé nem férünk majd hozzá. Hogy Ottlikkal védjük meg magunkat Ottliktól.

Mindenki fölsorolja, még ha álmából ébresztik, akkor is, titkos zakószerkezet, tartás, lélegzetvétel, tőkesúly és tengernagyok, az elbeszélés nehézségei, a szabadság enyhe mámora, a jó civil dolgok. Körbeadjuk, takarékosan végigszívjuk.

Blablabla.

Ettől félttem, hogy beblablázódik az egész. Minden. Félek az Ottlik-kulcstartótól. Ottlik és a fölrázható hóesés, műanyag burokbán. Medve szökése mint vezetett túra. „Személyi okmány szükséges.” Hogy mindennek szépen utánajárunk, és így, utánajárással tapossuk el a rejtélyes nyomokat.

Rémület ellen Jakus Ildikót olvasok. Újraolvasom az Ottlik-vedutát.

* Elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeum „Ottlik 100” című kiállításának megnyitóján.

„Az Iskola a határon nem példázata annak az etikának, amelybe mintha már az első oldalakon beavatna minket Ottlik, hanem ellenkezőleg: felülvizsgálatának dokumentuma. Az ottliki tartás etikai tartalma ily módon nem köthető semmiféle szentenciózus megállapításhoz, hanem a mű poétikájából olvasható ki: miképpen revidéálódik a narrátor saját látószöge, perspektívája a történetmondás folyamatában.”

A narrátor látószöge!

Láttam, narrátor, lejönni valakit a múlt héten, legyen mondjuk Hilbert Kornél, egy szegedi lépcsőn, két újraolvasás között, nagyon vastag, bő, galambszürke tweed térdnadrág, jéger térdharisnya, idomtalan sportcipő, alkalmasan viselt galambszürke tweedzakó kályhacsőszerű ujjakkal, mintha soha nem venné le, olyan, végig begombolva, pedig nyilván ismeri a klasszikus hármasszabályt, fölülről lefelé: néha-mindig-soha. Már nem vetkőzöl le éjszakára sem, merthogy nem is alszol. Bot az egyik kezében, a másikat csúsztatja a fémkorláton, ahogy jön lefelé a BurgerKing irányából. Harminc fok biztos van a napon. Legalább kilencvenéves, lehet, hogy száz, csak tizet nyugodtan letagadhatna. A mindig hideg vér, ahogy nagyon lassan kering. Borzalmas erőfeszítés hozza lefelé a lépcsőn. Minden kicsit *kevésbé* volt körülötte, mint ő, pedig alig élt már, de ez az aliglét még mindig összemérhetetlenül erősebb volt a valótlanágunknál. Mintha lebegett volna a saját erősebb létében, pedig nyilván távozóban volt, ezért, a cáfolhatatlanság ellenére egyre megfoghatatlanabb volt a mindenkiénél erősebb jelenvalósága.

Mit veszítettünk el? Mennyiért vesztegettünk?

Huszonhét évvel és egy héttel ezelőtt az Astoria halljában, az Örley Kör alapító ülése után Garaczi lopva beleivott Ottlik otffejejtett pezsgőspoharába. Ezzel a két szemmemmel láttam. Tavalyelőtt pedig megírta az *Arc és hátraarcot*. Ha minden ilyen flottul menne!

A három kedvenc Ottlik-fotóm, beblöffölöm, *három coeur*, nyilván nincs itt kiállítva.

Az elsőt a biarritzi strandon ül, valamikor a hatvanas évek elején, „majombarnán”, cigizik, nána, majd nem, semmitől sem öt méterre. A derűs pillantása épp csak sejthető a napszemüveg mögött, ezt a klasszikus, kereklenes típusú mára újra divatba hozta a Ray-Ban. A második fotót Dormán László készítette, ezen Ottlik egészen konkrétan maffiózónak látszik, Don Corleone egy lehetséges változatának, gyapjúsál a zakó nyakába kötve, szemüveg, megint csak valami Gitane-szerű cigi lóg a lebiggyesztett ajkai közül. Fölény, keménység és ugyanakkor valami kisfiús kivagyiság, ha jobban megnézem, Robert de Niróból is ki tudná hozni egy szakmájához értő sminkes. *Történetesen* pont ez a kép van az életműsorozat *Minden megvanjának* borítóján.

A léhaság felől kéne újraolvasni? Halász Petár felől?
Egy dekonstruált, szétszaggatott, derehabilitált Buda felől?
Még egyszer: a réműlet felől? A párkányról?

Egy rendes megnyitószöveg utolsó negyedében, úgy háromszáz méter után, nagyjából a kanyarban elkezdődhetne a föloldás. A föloldozás. Hogy nyugi, nincs semmi baj, tényleg minden megvan. Kiengedsz, mintha a futás volna a legtermészetesebb módja a haladásnak, szinte visszafogod magad, hogy ki ne röpülj a stadionból. Nem. Nem ez van, hanem az, hogy épp ott rándulsz le, a kanyar utáni egyenesben, bicegve vonszolod magad a célíg, tisztességből.

Ottlik a harmadik fotón levendulakék, csíkos pizsamában ül, a fején szalmakalap, a nyakában vakít a törülköző. Mosolyog a saját erkélyén, erős, ferde napsütésben. A pizsamakabát nincs begombolva, a slicce szétnyílt, vagy észrevette, vagy nem. *Inaccrochable*, ahogy Ms Stein mondaná. Nem szokás ilyesmi fényképet közölni.

Elveszni se könnyű, az sincs meg magától, egyszer azért is meg kell majd dolgozni.

„*Solvitur ambulando*” Igen, járt ezen a Földön.

A biarritzi halpiacon délelőtt tizenegykor osztrigát kapsz, citrommal, fél tucatot pár euróért, az árus a szemed láttára feszegeti szét a kagylókat egy ötszáz éve kitálalt késsel, jégre teríti, nagyon száraz, metszően hideg pezsgőt tölt hozzá, megfelelő poharakba. Nem nagyon van érvényesebb ötletem az újraolvasáshoz.

■ **Németh Gábor** (Budapest, 1956): író, forgatókönyvíró, szerkesztő.

ÖNAZONOSSÁG ÉS MŰVÉSZET

1

Cholnoky Viktor egyik, sok szempontból figyelemre méltó novellája, *A hasbeszélő* 1909 végén jelent meg a *Nyugat*-ban. Az író, tudjuk, az induló *Nyugat*-nak egyik gyakran szereplő, fontos szerzője volt, de csak az első két évben – 1909 után már gyakorlatilag elmaradt a laptól. Miért? – máig nem tisztázta senki. Cholnoky azt követően még két és fél évet élt, írói rangját megadó két novelláskötete is csak azt követően jelent meg (bár az elsőről, előzetes hírverésként, *A hasbeszélőt* is közlő számban már méltató kritika jelent meg a kötet kiadói szerkesztőjétől), s a *Nyugat* 1912-ben a halott Cholnokyt is mint saját szerzőjét búcsúztatta és méltatta. Szakításnak tehát nincs nyoma a lapban. A kérdés mégis kérdés marad: miért maradt abba az együttműködés? Ám az utak elválása, bármily rejtélyes is, tény, s ez önmagában is különleges helyet biztosít az életműben *A hasbeszélő*-nek, amely így az együttműködés csúcspontja és lezárása. (Ezt a helyet már Osvát szerkesztési megoldása is jelezte, hiszen nemcsak közölte a novellát, hanem – kontextust teremtve hozzá – a szerzőt méltató írást [Schöpflin, 1909] is beszerkesztett a számba.) De ez a pályatörténeti összefüggés csak az egyik, amely föl hívja a figyelmet *A hasbeszélő*-re. A novella önmagában is, Cholnoky és a *Nyugat* viszonyától függetlenül is érdekes. Ez az írás ugyanis még a szó eredeti, affirmatív értelmében „zsidózó” írás. A dzsentri Cholnoky, akinek nemesi előnevét egyes konzervatív lexikográfusok még ma is számon tartják, s *csolnokosi Cholnokyként* emlegetik az író, itt egy zsidó tematikájú (s díszletezésű) novellában vall önmagáról, legbelsőbb dolgai-

ról. A novellának ez az önkifejező, „vallomások” jellege persze nem mindjárt tűnik föl – „igazi”, mondhatnánk klasszikus zsidó tematikájú írásnak látszik, amely csak Cholnokynak a zsidó kultúra iránti érdeklődését és megértését demonstrálja: alkalom arra, hogy ide vágó tájékozottságát megmutassa. (Nem véletlen, hogy igazi zsidó novellának vélte ezt a szöveget már a kortárs Szabolcsi Lajos is, aki lapjában, az *Egyenlőség*-ben 1911-ben újraközölte azt, majd a *Nyugat* centenáriumián Kőbányai János is, aki pedig – immár történeti távlatból – a *Múlt és Jövő*-ben tette közzé *A hasbeszélőt*.) Ha azonban ismerjük Cholnoky prózapoétikai elveit, s ismerjük a szöveg – meglehetősen érdekesen alakuló – keletkezéstörténetét, nem nehéz észrevenni, hogy *A hasbeszélő* egyben sajátosan kódolt önvallomás is. S mind a „vallomás”, mind a kódolás módja, mind az önálló létre emelkedő „kódszöveg” (azaz maga az olvasó elé kerülő novella) számos tanulással szolgál.

Abból érdemes kiindulnunk, hogy maga az író mit tartott jó irodalomnak, milyen elvek vezették, amikor alkotott. Poétikai elveit első monográfiájától, Faragó Erzsébettől (1993/1936), majd Lovass Gyulától (1993/1941) Bori Imrén (1993/1969) át máig többen fölvezették már, így járt úton mozoghatunk. Szempontunkból most Cholnoky három, egymással összefüggő elve látszik közvetlenül fontosnak. Ez a három elv, rövidre fogva, a következő: (1) érdekesség, (2) egyéni érintettség, (3) rejtettség. Maga az író mindháromról többször is beszélt. Az érdekesség követelménye magától értetődő követelmény, az újságokba dolgozó tárcanovellisták egyike sem hagyhatta figyelmen kívül. Ráadásul Cholnoky eleve vonzódott az olyan írókhoz, mint például Shakespeare, akinek képelete mintaszerűen gazdag és érdekes volt, sőt a maga nemében utolérhetetlen; vagy, a magyarok közül, Jókai, aki megint csak az érdekességigény tudatos ki-elégítőjeként tartható számon. Saját írói világa pedig, ismeretes, tele van érdekes, külön figurákkal, meglepően alakuló történetekkel. A tematikai érdekesség tehát állandóan napirenden lévő szempontja volt. Ennél a gyakorlatában is rendre megmutatózó elv-nél beszédesebb a másik két elv. Az érintettség elvére elegendő, ha egyik alakja, Laád Bulcsu doktor monológját idézzük: „Hát van igazi író s van igazi művész, aki nem a saját lelke kísérteteit rögzíti meg? Írónak, művésznek gondolod azt, aki nem a saját lelke borongásából, sőtét mélységeiből hoz fel új alakokat, hanem a világ sablonjait írja valamelyes stíluskészséggel?” (idézi Faragó, 1993/1936: XXV.) S ez az elv, tudható, szorosan kapcsolódott a harmadikhoz, a rejtettséghez. Ahogy már Fábri Anna is észrevette, a *maszk* mögé bújáshoz. Cholnoky megfogalmazásában: „Édes barátom, minden elmondás akár betűből, akár kremzerveiszből, akár kőből, csak akkor értékes, ha ott van benne az én. Álarcoskodás a mi mesterségünk, édes barátom, és az a nagyobb mester, aki jobban el tud bújni a lárva mögé és nagyobb tud onnan ránevetni a világra.” (Idézi Fábri, 1993/1980: LI.)

Hogy *A hasbeszélő* tematikája mindhárom elvet ki-elégíti, nem kétséges. A hasbeszélővé váló *melámed* (azaz zsidó tanító) története csakugyan nem szokványos történet. A szociokulturális közeg is, amelyet a novella megmutat, figyelemfelkeltő, érdekes, és maga a sztori, a hasbeszélővé válás, a hasbeszélői karrier, majd a melámeddé váló visszaalakulás is az. Az egyéni érintettség és a rejtőzködés („álarcoskodás”) tényét pedig mi sem mutatja meg jobban, minthogy a novellának van egy korábbi, még egyáltalán nem zsidó verziója is. A *Szalon Ujság* 1909. július 31-i számában jelent meg Cholnokynak a *Rothwell John története* című novellája. Aki ismeri *A hasbeszélőt*, azonnal felis-

meri benne a *Nyugat*-beli novella közvetlen – mondjuk így: nyersebb, kódolatlan – előzményét. A *Szalon Ujság*ban megjelent szöveg maga is egy hasbeszélővé válás történetét, majd a hasbeszélő tanítóvá váló visszaalakulását beszéli el. A szüzsé, a történetvázlat teljességgel megegyezik. A párhuzam egyértelmű a két novella között. Az összetartozás tényét igazolandó elegendő öt mozzanat párhuzamba állítása. (1) A címszereplő mindkét novellában tanító. A korábbi verzióban erdélyi magyar tanító, a *Nyugat*-beli verzióban zsidó melámed. (2) A tanító mindkét verzióban szegény és éhez, csak a tanításnak él. (3) A metamorfózis, a tanító hasbeszélővé váló átalakulása mindkét változatban evés közben történik meg és összekapcsolódik az énekléssel. (Az ének mindkét változatban identikusan fontos mű: a *Szalon Ujság*ban a *Szózat*, a *Nyugat*ban a *Szól a kakas már*.) (4) A hasbeszélői karrier itt is, ott is a cirkuszi hasbeszélőé: a szegény tanító hasbeszélőként jól kereső (és sokat ivó) világszám, cirkuszi attrakció lesz. (5) A második, visszaalakító metamorfózis, amelynek következtében a cirkuszok sztárjából ismét nélkülöző, szegény tanító lesz, megint éneklés közben következik be. A visszaalakulás megint összekapcsolódik azzal az énekel, amely a hasbeszélővé váláskor is szerepet kapott. Az egyikben a *Szózat*, a másikban a *Szól a kakas már* kap megint szerepet. – Azaz, s ezzel már túllépünk a szimpla tematikai párhuzamokon, mindkét történet: identitástörténet.

A díszletezés persze merőben más. Az egyik „magyar” történet, a másik „zsidó”, s ez a nevektől a helyszíneken át a környezet megjelenítéséig különbségeket generál. A korábbi változatban Vörös János pürekerci tanítóból lesz hasbeszélő, a későbbi változatban Roth Benjáminból, aki szatmári vagy hajdúsági, de segéd-tanítóként „túl a Dunán” kap állást. S így tovább. Ez a két novella értelemszerűen két különböző lehetséges világot épít föl – ez az alapválasztásból törvényszerűen következik. De még a különbségekben is van egy sor összekapcsoló mozzanat. A név például szemantikájában, „mélyszerkezetében” mégiscsak megegyezik, hiszen a Roth is Vörös, a cirkuszi hasbeszélő pedig itt is, ott is Rothwell, csak a „magyar” változatban utóneve John, a „zsidó” változatban pedig Ben. (Igaz, a névhasználat az egyikben magyaros sorrendet követ: Rothwell John, a másikban pedig nem-magyar: Ben Rothwell.) A helyszín is ilyen, egyszerre különböző és (lényegileg) mégis egyező helyszín. Vörös János „néptanító volt valamelyik erdélyi vármegyében az oláhok között”, Roth Benjámin pedig „túl a Dunán” segéd-tanító, de mindkettő idegen közegben: az egyik a románok közt, a másik a magyarok közt, ám a feladat itt is, ott is a saját hagyomány továbbadása. A két novella ilyen szempontú aprólékos összevetése folytatható lenne, de az összetartozás és a különbsé-

gek tudatosításához ennyi is legendő. Amit viszont érdemes hangsúlyozni: az eredeti (tudniillik időben korábbi) történet dekadódolása „zsidó” történeté nem egyszerűen az alaptörténet külsődleges átalakítása, „átfestése”. A *hasbeszélő* kidolgozottabb, „érettebb”, jobban megírt novella, mint előzménye, a *Rothwell John története*. Cholnoky a *Nyugatban*, a szövegvilágot tekintve, csakugyan egy zsidó világot épít föl, annak minden szükséges kellékével. Megjeleníti a vallását tartó falusi zsidó közösség egy sor szociokulturális jellemzőjét, tradícióját – novelláját bizonyos mértékig akár zsidó néprajzként is olvashatnánk. S a motívikusan ismétlődő *Szól a kakas már*, az intertextuális összefüggések révén, nemcsak a zsidó folklórba és zenetörténetbe kapcsolja bele a történetet, de a zsidó tradícióba is (legalábbis annak egy alapvető fontosságú dimenziójába). Poétikai értelemben pedig a szöveg realiztikus leírásokkal dolgozik, majd e realiztikus részletek valószerűtlen, fantasztikus mozzanatokba fejlődnek át, de úgy, hogy a kettő közötti átmenet megőrzi poétikai természetességét.

Érdekes, s nem is hagyható említetlenül, hogy mindkét változat narrációja diszkrétan, de félreértésmentesen jelzi az elbeszélő történet fikcionalitását. A *Rothwell John története* így: „Ismertem egy nagyon szegény embert, akinek Vörös János volt a becsületes neve. Nagyon szegény ember volt, mert nagyon vékony kenyeret juttatott neki osztályrészül a sors: néptanító volt valamelyik erdélyi vármegyében az oláhok között, *mondjuk* Pürkerecen és a koplalásban meg a fázásban bizony bőségesen volt része.” (Cholnoky, 1909a: 8.). A *Nyugatban* közölt változatban pedig így: „Ezt a történetet, ami itt következik, valamikor régen az öreg Manovil Simon mondta el nekem. Talán *nem egészen így*, hanem csak úgy a kaptafa csattogása közben – varga volt az öreg, de amellet ráse is, – ahogyan sokat beszélt nekem, a tátottszájú gyerekeknek más *zsidó legendákat* is, a gólemről, Majmonidesznek, a titokzatos, kabbalás Rambam-nak a csodatételeiről, a Jákhel káposztaleveleiről és Salamon király miniszteréről, akit az Észak jéghegyei között talált meg az érte küldött Halál. Féltörténetek voltak mindezek, kaptacsattogás közben elhangzóak, de nekem új világ: a szefárd legendák világa, amelyet ez az öreg, szomorúszemű portugál zsidó, a Manovil nyitott meg előttem...” (A szöveget itt is, s mindig, amikor csak oldalszámot adok, a kötetből idézem: 188.) Az egyik narráció szinte a népmese intonációját mímeli, a másik a szefárd legendák világára hivatkozik, de közös bennük, hogy az elbeszélendőket ezzel mindjárt el is emelik a hétköznapi értelemben vett realitástól. S figyelemre méltó az is, hogy ezt a már az indításkor jelzett irodalmiságot a szöveg itt is, ott is összekapcsolja az én pozíciójú elbeszélőnek az elbeszéltektől való elhatárolásával. Az én, aki narrátorként vesz részt

a szövegvilág alakításában, önmagát a történeten kívülre helyezi. Az én csak meghallgat s továbbad egy történetet, nem vesz részt benne.

Ez a megoldás, amely máskor, más novelláiban is jellemző Cholnokyra, alighanem maga is a rejtőzködés egyik neme. Elfedi, vagy legalábbis a normál olvasás számára el akarja fedni érintettségét.

3

A novella első változatának ismeretében fölmerül a kérdés, miért következett be a váltás, a „magyar” tematika miért alakult át „zsidóvá”?

Olyan forrás, amelyben erről maga Cholnoky közvetlenül vallana, nincs. A válasz a két változat ismeretében mégsem lehetetlen. Nagy valószínűséggel állítható, hogy e váltás egyik oka poétikai: így volt megvalósítható a személyes érintettség elrejtése. A „zsidó” történet elrejté a dzsentri Cholnokyt, miközben azért lehetővé teszi az író foglalkoztató probléma kifejezését, mesévé alakítását. A rejtőzködés azonban nem az egyedüli ok, a tematika ilyen átalakításában egyéb megfontolások is szerepet kaptak. Zsoldos Jenő (1936), aki egy alapos tanulmányban áttekintette Cholnoky és a „sémi kultúra” viszonyát, joggal állapítja meg, hogy Cholnoky számára a zsidó tradíció fontos volt. Számára a sémi kultúra a Kelet egyik meghatározó kultúrája volt, s mint ilyen, „európaiságunk eredendő forrása”. „Álláspontjának leglényegesebb összetevője az a következetes, programszerű élmény, hogy a sémi kultúra áthatotta a mai európai művelődés minden területét. [...] Zsidómegértése nem filozofizmus a szó hétköznapi értelmében vagy politikai vonatkozásában, hanem védekezés és elhárítás a kultúrfölény nevében hódító árja kultúrimerializmussal szemben” (Zsoldos, 1936: 3.). Cholnoky, tudjuk, geopolitikai okokból, csakugyan németellenes volt, szemben állt az „árja” terjeszkedéssel, amelyben a magyar érdekek veszélyeztetését látta, s ebben a küzdelmében a zsidókban, a zsidó tradíció erejében szövetségesre talált. Ahogy egyik cikkében meg is mondja: „Az árja szó, mondom, német találmány és kedvelt szavává lett nemcsak a német tudósoknak, hanem a német agitátoroknak is, elkezdve Chamberlaintól (nem az angol Chamberlen Joetól, a volt minisztertől, hanem a német Chamberlen írótól) le egészen Luegerig és Schönererig. Azért lett kedves szavukká, mert vele zárhatják ki legkönnyebben egyszerre az emberi közösségből, a kultúrából, a testvériességből a másik két nagy törzset, az altájákat, vagy mondjuk még szélesebb szóval, a mongolokat és a sémieket, akik közül ma Európában csupán a zsidó aktuális. Az árja szó nagyon jó szó, mert vele lehet a hitelevestett antisemitizmus emlegetése nélkül csinálni a német egyetemeken például olyan ár-

ja burschaftokat, amikből éppen mert árja a nevük, a zsidó diákok ki vannak csukva. És az árja kultúra, az árja műveltség emlegetésével lehet hallgatagon, de nyomatékosan kimondani, hogy a magyar barbár és kulturálatlan nép.” (Cholnoky, 1910b: 14.) Nem két-séges, Cholnokyt mindebben elsősorban a magyarság leértékelése, veszélyeztetése sértette, de fölismerte, hogy a német dominanciával szemben a két, más jellegű kultúra, a magyar és a sémi potenciális összetartozása szembesítható. S ez fölértékelt számára a zsidó hagyományt.

A Kelet iránti, egyszerre romantikus és racionális vonzalom azonban a század eleji magyar modernizációban gyakorlatias megerősítést is kapott. Cholnokynak kortársi tapasztalata volt (amelyet egyébként *A Hétnél* ő maga is gyakorolt), hogy a modernizáció kibontakoztatásában zsidók és nem-zsidók természetes modernizációs koalícióra kényszerülnek. Azok, akik érdekelték voltak (bármilyen okból) a modernizáció előrehaladásában, egymás mellé kényszerültek azokkal szemben, akik e folyamatban ellenérdekelték voltak.

A személyes probléma „zsidóvá” való átszerkesztése tehát az irodalom közegében nagyon is „természetes” s megokolt írói döntés volt.

4

De mi a novella „üzenete”, mi az, amit a melámed történetében Cholnoky elrejtett?

Az ilyesféle kérdések ma nem divatosak, nem „trendiek”, de legitimitásuk nem vonható kétségbe. Az értelmezés persze nehéz és bonyolult művelet, mindig vannak veszélyei. De van, amiben mindenki, aki értelmez, hallgatólagosan egyetért. Az értelmező olyasvalamit akar megérteni, amit még nem ért, ami (még) nem evidencia. Ahogy a hermeneutika egyik klasszikusa írta: „a megértés célja nem abban rejlik, amit egy szöveg mond, vagy amit egy kép mutat, hanem abban, amit az mond, aki bennük kifejezi magát” (Dilthey, 1974: 474.). Vagy ahogy – az előbbinél kétségkívül nagyobb filozófiai erudícióval – Heidegger is fogalmaz: „Az interpretáció feladata nem annak visszaadása és megisméltése, amit már világosan elmondottak, hanem olyasvalaminek az előhívása, ami a kimondottak révén, ki nem mondottként tárul elénk” (Heidegger, 1929: 192., idézi: Babits, 2010: 146.). Az ilyesféle kifejezés-értelmezésre azonban csak a novella egészének szemrevételezése tesz képessé bennünket. Arra kell tehát figyelniünk, mit mond maga a novella, s hogyan mondja azt, amit mond.

Mi van kimondva *A hasbeszélőben*? A szüzsé, a történetvázlat világos. Azonnal kiderül, az első, még „magyar” változathoz képest ez a történet gazdagabb. Nemcsak Roth Benjamin története kerül elmondás-

ra, de az apja is megjelenik itt, aki „valahol Szatmárban, vagy a Hajdúság valamelyik nyomorúságos falvában kántor volt [...] és nyolc gyereke volt neki” (189.). Mindet fölnevelte, de a legkisebbet, Benjaminget már nem tudta kenyérkeresővé nevelni. Nem azért, mert nagyon megöregedett, hanem azért, mert „a különöségei, amikkel az egész életében tele volt, akkorra már egészen elfogták, kereső munkára hasznavehetetlenné tették” (189.). Nem nagyon evett, csak ivott (pálinkát), afféle „félcsavargó” (190.) lett, aki kegyelemkenyéren élt. A „templomban nem is használták, de ha lakodalom volt, vagy paszita, az öreg Roth mindig hivatalos volt, mert senki olyan búgó szomorúsággal nem tudta énekelni a Jeruzsálemre való vágyakozásnak azt a nótáját, amit értetlenül is magyar szöveggel énekel csupán egyetlen zsidó sorral nemcsak a mi felsővidékünkön, hanem Halicsban is, az orosz falvakban is a zsidóság”. (Ez a „nóta” a *Szól a kakas már* kezdetű dal.) Az öreg Roth története azonban csak elindítja fia, Benjámint saját, öntörvényű történetét. A fiút, apja helyett, a hitközség taníttatta ki, s ők szereztek neki állást is, „valahol túl a Dunán, egy kisvárosban”. Melámed, azaz segédtanító lett, s „elkezdett koplalni”. „Kereshetett volna talán mellékesen a tanítással a jobb módú zsidó családoknál, de különös embernek különös a fia is, leginkább pedig az utóbb születettek, akik az apjuktól öröklik a vénségnek a tétlenségvágyát meg az elgondolkozó kedvét” (191.). A melámed tehát „sokat koplal, mert büszke” – mondja róla a szomszédasszony (192.). S ezt megerősíti az elbeszélő is: „Benjámint büszke volt. Korgó gyomorral, száraz nyelvvel, amikor úgy elmeredezett a levegőbe, gögös álmokat álmodott. [...] Mert neki józanon is oda volt beleraktározva az agya velejébe mind az a mámor, az a boldoglátás, amit a pálinka adott meg az apjának akkor, amikor elhatározta a Véghetetlen, hogy Benjamin megfogantassék.” (192.) A fordulat, az átalakulás akkor következik be, amikor egy ilyen korgó gyomrú, álomlátó napon a szomszéd asszony megkínálja friss tepertővel és kenyérral a melámedet, s az éhesen úgy harap bele az enivalóba, hogy előtte nem fejezte be az evés előtti imát. „A befejező szótag, a »rec« a torkában maradt és Benjámint beharapott a frissen sült, puhabelű, még szinte forró kenyérbe és nagyot nyelt belőle. Nyelt egyet, nyelt kettőt, a harmadik nyelésnél egyszerre a torkán akadt a falat.” (193.) S bár végül azt is sikerül lenyelnie, „azzal a végzetes falattal együtt lenyelte a hangját is” (194.). Azaz hasbeszélő lett. Új képességével pedig karriert csinál, cirkuszi attrakció lesz, „a hasbeszélők Rockefellerje” (195.). „[B]eteljesedett a volt melámednek minden foszforeszkáló álma. Úszott a rubelekben, a legvidámabb társaság, a legrészegebb nagyhercegek, a legszebb artistalányok – mind az övé voltak, mert ő volt a világ leghíresebb hasbeszélője.” (196.) De so-

kat ivott, pálinkát. „Mert tudjátok, az öreg Roth Jakab örökségül semmi egyebet nem hagyott rá, csak a pálinka szeretetét.” (196.) A történetben azonban újabb fordulat következik, a visszaalakulás, amely egy átmulatott éjszaka után történik meg. „Valahol nagyon messze, valami kietlen távolságban megszólt a kakas, a reggel harsonája. A társaságban éppen valami kis csönd volt [...]. És ekkor Rothwell a kakashang hallatára azt kezdte érezni, hogy valami felszakad a tüdejéről, hullámszik fel a torka felé, hangra, életre kívánczik. A kezével a halántékához kapott, a fejét lehajtotta, behunyta a szemét és a következő pillanatban az asztal közepén álló kristálypohár elkezdett énekelni:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Jibbone ha-mikdos ir Cijon temállé....
Téged oda vár
A kakasmadár...” (198.)

Az éneklés azonban még csak a kezdete az átalakulásnak. A metamorfózis akkor teljeseedik be, amikor az éneklés után a sok alkoholt fogyasztók csodaszere, a szóda-bikarbóna kerül elő. A hasbeszélő „bevett egy jó nagy kanállal a szódából, ivott rá, azután az asztalon maradt kenyérdarabok egyikéhez nyúlva, harapott nagyot belőle. A torka kitágult, a nyakán az erek kidagadtak, a halántéka vörös lett, a levegő hangos bőfénssel tódult ki belőle:

– ...á...ho...o...ó...rec!” (199.) „Rothwell beszélt, ő maga, a Rothwell, a hasbeszélők Rockefellerje, a maga hangján, amelyik most megint feljött a gyomrából a garatján keresztül a hangszálaiba...” (199.) A visszaalakulás megtörtént.

A hasbeszélői tudományát elveszítő, régi önmagához visszatérő volt hasbeszélő pedig újra melámed lesz, s melámedként öregszik meg.

Ez a történetvázlat a történet fantasztikus, nem-realisztikus mozzanatait, a kettős metamorfózist emeli ki. Maga a műegész, a novella azonban az egyszerűnek látszó történetmondás ellenére is részletgazdag, s az elbeszélő történet valószerű részletekkel van tele. Hatása a valószerű és a fantasztikus kettősségére épül. A valószerűség élményét elsősorban a zsidó momentumok jelenléte adja meg, olyannyira, hogy a novellával kapcsolatban már-már a néprajzi hitel is fölvethető. E néprajzi hitel részben a vallását tartó falusi és kisvárosi zsidó közösség életének szociokulturális bemutatásából fakad, részben pedig a bemutatást megerősítő nyelvi, nyelv általi jellemzésből. A novellából terjedelmes szöveget gyűjthető ki, amely önmagában is árulkodik erről a zsidó atmoszféráról: ráse, gölem, szefárd, melámed, héber /betű (azaz: lámed), paszita, az evés előtti ima szavai, hitközség, libatepertő

stb., stb. Joggal írja Zsoldos Jenő is, hogy ebben „a novellában is van néhány zsidó jellegűvé hangsúlyozott motívum (a melámed-szójáték, a héber áldásmondát, a Jákob-Benjámín bibliai névkapcsolat, a lúdtömés mint zsidó házi szokás)” – ő azonban igazán fontosnak azt tartja, hogy elbeszélésebe Cholnoky „beleépítette a Rebe Reb Eizik Taub nagykállói rabbi nevéhez fűződő legendát” (Zsoldos, 1936: 12.). Ez a legenda a novellában két összefüggésben is idézett *Szól a kakas már* kezdetű haszid ének keletkezéstörténetére vonatkozik, s csakugyan fontos. A legenda ugyanis, rövidre fogva, arról szól, hogy a rabbi egy pásztorfiútól hallotta az éneket, s megvette tőle: a dalt azután a pásztorfiú elfeledte, a megvett dal pedig – némi alakítás után – a zsidó közösség kedves, önkifejező megnyilatkozása lett. Azaz a keletkezéstörténeti legenda a magyar–zsidó szimbiózist hangsúlyozza, s mint ilyen, csakugyan fontos lehetett Cholnoky számára.

Poétikailag, a novella értelmezése szempontjából azonban mindezeknél fontosabb maga a dal, a *Szól a kakas már*.

5

Itt érdemes egy kis kitérőt tenni. A Cholnoky idézte *Szól a kakas már* ugyanis a zsidó hagyomány egyik újabb kori fontos konstitutív eleme. „A dal az eredeti magyar szöveggel hagyományozódva mai napig világszerte az egyik legkedveltebb éneke a haszid közösségeknek. Dallamára számos klezmerfeldolgozás született, és így talán az egyik nemzetközileg legelismerőbb magyar eredetű dalnak kell tekintenünk. A legenda mélyértelműen szemlélteti a szóbeli hagyományozódás bonyolult folyamatát. Az átvétel egymástól eltérő kulturális közösségek között megy végbe, a tranzakció végrehajtói azonban önálló individuumok. A szövegcsere mintegy adásvételi szerződésként jelenítődik meg, ahol a pásztorfiú mintegy átruházza a rabbira a dal autoratív funkcióit, beleértve az értelemkonstituálás jogkörét is. Textológiai értelemben nem a szöveg lemásolása történik itt, a folyamat sokkal inkább az átdolgozás, az áthasonítás, az imitáció logikája szerint alakul.” (Orlovsky, é. n.) Az átvétel tényének és körülményeinek textológiai vizsgálata, a magyar közköltészeti és folklórelőzmények keresése érdekes tudományos feladat lehet, szempontunkból azonban ezeknél fontosabb az az összefüggés, amelyre a zenetörténész Szabolcsi Bence (1921) utal: „Azóta [ti. az átvétel óta] a felvidéki zsidóság magáénak érzi a nótát, és zsoltáros virrasztásai s egyéb vallásos ünnepei alkalmával mindenütt éneklí, mivel annak szövegéből *Messziást váró, allegorikus értelmet érez ki*.” Ez a „Jeruzsálemre való vágyakozás” az, amelyet Cholnoky is észrevesz, s novellája megkoncipiálásakor messzemenően fölhasznál.

A szöveg, mint minden folklórszöveg, csak változatokban létezik, s minden írásbeli (vagy újabban: akusztikus) rögzítés csak az egyik lehetséges változatot rögzíti. Orlovsky Géza az átvételt s átalakítást két szöveg összekapcsolásaként írja le. Szerinte az „eredeti” átvett szöveg ez:

Szól a kakas már, majd megvirrad már,
Zöld erdőben, sík mezőben sétál egy madár.
Micsoda madár, hej de micsoda madár?
Zöld a lába, kék a szárnya, engem odavár.
Várj madár, várj, te csak mindig várj,
Ha az Isten néked rendelt, tied leszek már.

A nagykállói csodarabbi ezt a szöveget egészítette ki „négy további, részben héber nyelvű sorral”:

De mikor lesz az már, hej de mikor lesz
azmár?
Jibóne hamikdos, ír Cijajn tömálé
És miért nincs az már, de miért nincs az már?
Umipné chatoénu golinu méarcénu.

A *Muzsikás* együttes magyar zsidó népzenei tartalmazó, *Szól a kakas már* című lemeze (1992) némileg eltérő változatot közöl. Más a sortagolása is (egy-egy sor e verzióban két rövidebb sorra válik szét), de igazán nagy különbség nincs. A rabbi által hozzáadott négy sor azonban tömörebb: „Mikor lesz az már, Mikor lesz az már? / Jibbone hamikdos ír Cijon tömale / Akkor lesz az már.” (Sebestyén Márta a lemezen is, koncertjein is ezt a változatot énekli.) Cholnoky maga megint egy más változatot citál, s nem is teljes egészében. Ő (a *Nyugatban*) csak ennyit idéz:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Lessz még jobban, lessz még szebben
Visszajössz te már,
Te kakas madár...

Majd másodszor, amikor már nem az öreg Roth, hanem fia, a hasbeszélő énekli, ezt:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Lessz még jobban, lessz még szebben
Téged oda vár
A kakasmadár...

A Cholnoky idézte szöveg több szempontból is figyelemre méltó. Az első, s legfontosabb észreveendő mozzanat a sűrítés: Cholnoky mintegy tömörítve mondja föl a verset, annak csak a „lényege” fontos a számára. A másik, amit észre kell vennünk: sem az

első, sem a második idézetben nincs héber sor. Ám csak a *Nyugat*-beli közlésre áll ez. Amikor novelláját Szabolcsi Lajos folyóiratában, az *Egyenlőségben* 1911-ben újraközölte, a harmadik sor már héber nyelvű, s így adja a szöveget a novella kötetben való közlésekor is. Mindkét későbbi közlésben már ez szerepel: *Jibbone ha-mikdos ír Cijon temállé...* Valaki, valószínűleg az *Egyenlőség* szerkesztője, Szabolcsi Lajos (aki egyébként *A Hétnél* kollégája volt Cholnokynak) figyelmeztethette erre: a szöveg csak a héber intarziával autentikus, a kétnyelvűség a szöveg lényeges tulajdonsága. Honnan ismerte Cholnoky ezt a verset? A dal keletkezéstörténetét Pásztor Mihály (1903) írta meg, írása, amelyet az IMIT Évkönyv közölt, 1903-ban jelent meg. Igaza lehet Zsoldos Jenőnek, Cholnoky ezt a tanulmányt forgathatta: „Cholnoky minden bizonnyal Pásztor tanulmányából ismerte meg közelebbről a nagykállói rabbi legendáját. Innen került át a novellába a daltörténet külső mozzanatain kívül a részletek néhány jellemző adata (a dalban a zsidók Jeruzsálem után való vágyakozása jut kifejezésre; a nagykállói rabbi önítélete szerint élehetetlen ember volt fiatal korában; utóbb szerelmese lett a nagy természetnek s elvonult a világi lármától), innen az a tény, hogy Reb Eizik Taub nótáját a lakodalmakon még ma is éneklék a felvidéki zsidók.” (Zsoldos, 1936: 13.) Cholnoky tájékozottsága tehát elegendő volt írói szándéka megvalósításához.

A harmadik észreveendő mozzanat mindenesetre már félreérthetetlenül az írói szövegalkítással (s nem a szöveghagyományozódással) függ össze. A negyedik sor ugyanis az öreg Roth előadásában még ez: „Visszajössz te már”, fia azonban – a visszaalakulás kezdetén – már ezt énekli: „Téged oda vár” (tudniillik a kakas madár). Itt nyilvánvalóan olyan motivikus ismétléssel állunk szemben, amely úgy ismétli meg a felhasznált szövegdarabot, hogy azt a szövegszerveződés igényei szerint részlegesen meg is változtatja. A megváltozó elem fejezi ki azt, amit az adott ponton a szerzői intenció megkíván, amit a szöveg „üzen”. (Erre, a negyedik sor funkciójára még vissza kell majd térnünk.)

6

A *Szól a kakas már* megérdemel szempontunkból még egy kis figyelmet. Az a zenetörténeti összefüggés, amely lehetővé tette a magyar alapszöveg és a héber betoldás harmonikus illeszkedését, s egyben megfelelt az átvevő közösség ízlésének, érzület- és harmóniaigényének, zenetörténetileg is, szociológiailag is fontos, szempontunkból mégis másodlagos jelentőségű. A novella megértése szempontjából azonban annál megkerülhetetlenebb a harmadik sor. A *Nyugat*-beli magyar változat önmagért beszél: ez a remény, az

önerősítés és a perspektíva kifejeződése. Cholnoky elsődleges céljainak már ez a változat is megfelelt, s nyilvánvalóan azzal az attitűddel függ össze, amit maga az író (Pásztor nyomán) a „Jeruzsálem iránti vágyakozás”-ként definiál. De mit is jelent a héber sor? Mi ennek a funkciója? „A versszak ominózus héber nyelvű sora szó szerinti idézet egy késő középkori pijutból, zsidó liturgikus költeményből. A *Cur mi-selo* című pijut legkésőbb a 14. században született Észak-Franciaországban ismeretlen költő tollából. A költemény elég hamar elterjedt Európa zsidó közösségeiben, s mind a mai napig felcsendül szombatoként az ünnepi terített asztal mellett az étkezés utáni áldás, a *Birkat ha-mazon* bevezetőjeként. – Érdemes megjegyezni, hogy a *Cur mi-selo* ma elterjedt dallama ugyanarra az *Ahavoh rabbob* modusra épül, mint a *Szól a kakas már*.” (A Wang folyó versei, 2009: 4.) Cholnoky intuíciója, amely az egész verset az étkezéssel hozta összefüggésbe, igazolódik. De nemcsak ez mondható el róla. A könyörgésből át-emelt sor, amely az említett pijut utolsó strófájának első sora, „askenázi kiejtéssel: *Jibbone ha-Mikdos, Ir Cijajn tömale*. Magyarul: »Felépül a Szentély, és Sion Városa benépesül.« Akkor lesz az már.” (Uo.) Nem akármilyen sor ez tehát. A perspektíva, amely kifejeződik benne, a zsidó közösségek nagy, integratív távlatát, elérendő célját foglalja össze.

Megjelenítése a novellában a zsidó hagyomány centrumába kapcsolja bele az elbeszélte történetet.

Ugyanakkor a vágy és a remény emblémája is.

7

A dalnak, pontosabban a Cholnoky idézte kétszer négy sornak az események alakulása (és a szöveg szerveződése) szempontjából fontos, sőt poétikailag meghatározó szerepe van. Az apa, az öreg Roth Jakab legnagyobb teljesítménye e dal autentikus előadása, az érzület és a vágy megszólaltatása. Hivatalos is a közösség nagy alkalmaira: lakodalomra, paszitára, „mert senki olyan bűgöz somorúsággal nem tudta énekelni a Jeruzsálemre való vágyakozásnak” ezt a nótáját, mint ő (189–190.). S a történet szempontjából szimbolikus, hogy ezt az önzonosságot kifejező és főntartó „nótát” egy, a közösség rutinszerű, napi gyakorlatából már kiesett, „élhetetlen” ember adja elő a legtisztábban, legtökéletesebben. Ő is, miként a nótaszerző is, aki „megvette” és átalakította a *Szól a kakas márt*, tehát a közösség vágyainak kreatív kifejezője és összefoglalója volt, a szemlélődésben találja meg a maga hivatását. A költő, aki megalkotta ezt a nótát, persze a novella szerint nem is igazi rabbi, csak „a rabbinak a fia, aki nagy reb lehetett volna, ha olyan nagyon szomorú nem lett volna az elméje. De úgy, amilyen búskedvű,

emberkerülő volt, inkább kiment a mezőre, ott magában énekelgetett és nézte az ég virágait, a csillagokat, vagy pedig a föld csillagait, az aprószárú mezei virágokat” (190.). Az elbeszélő természetesen tudja, „hasznavehetetlen, munkakerülő emberek” ezek, „csak terhére vannak a hitközségnek”, de a narráció mégis azt emeli ki, ők azok, „akik dolog helyett énekeket gondolkodnak ki” (190.). Az elbeszélőnek ez a legendaértelmezése nyilvánvalóan eltér a történeti valóságtól, pontosabban annak csak bizonyos elemeit veszi át s nagyítja ki, de éppen ez az eltérés világít bele a szerző művészet-felfogásába. Cholnoky szerint az igazi művészek ilyen „élhetetlen” emberek. (E ponton nyilván saját önképét vetíti ki, vetíti rá a „zsidó” történetre.) Aligha jelentés nélküli mozzanat, hogy a „nagy reb lehetett volna” kitétel a Shakespeare-tisztelő Cholnokynak egyik jellegzetes Shakespeare-alluziója – a drámában, ismeretes, a dán királyfi, Hamlet lehetett volna nagy király, ha megéli. Így azután mindketten, tudniillik Roth Jakab is, a nótaszerző is kap egy pozitív árnyalatot a narrációban.

De nemcsak az apa, hanem fia, a hasbeszélő is a *Szól a kakas már* éneklésével ad hangot önmagával való azonosságát igényének. Amikor egy átmulatott éjszaka végén, hajnal felé meghallja a távoli kakasszót, valami változás indul el benne. A „kakashang hallatára azt kezdte érezni, hogy valami felszakad a tüdejéről, hullámszik fel a torka felé, hangra, életre kívánczik” (198.). S „a következő pillanatban az asztal közepén álló kristálypohár elkezdett énekelni:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Jibbone ha-mikdos ir Cijon temállé...
Téged oda vár
A kakasmadár...” (198.)

Ez ugyan még a hasbeszélő megnyilvánulása, még a kristálypohár énekel, ahogy hasbeszélőként mindig is valami máson keresztül szólalt meg, de most az éneklés átalakítja, pontosabban visszaalakítja, igazi önmagához vezet vissza. A parancs félreérthetetlen: „Téged oda vár / A kakasmadár...” S amikor a szóda-bikarbóna nyelése és a kenyér szájába vétele után „kibőf-fen” belőle az, ami hasbeszélővé válásakor beleszorult: „...á...ho...o...ó...rec!”, ez a hang már az övé volt. „Rothwell beszélt, ő maga, a Rothwell, a hasbeszélők Rockefellerje, a maga hangján, amelyik most megint feljött a gyomrából a garatján keresztül a hangszáiba...” (199.) Azaz, az önzonosság vágyának engedelmessé téré vissza hangja és talál vissza önmagához.

A *Szól a kakas már* szövegbeli jelenléte tehát, ismétlése révén, szerkezetileg, is funkcionálisan is döntő motívum. Jelentése és ismétlődése teszi a történetet identitástörténetté.

Kapunk-e információt a melámed identitásának tartalmáról? Nem egyszerű kérdés. A novella két változatának ismeretében megkockáztatható, hogy az önazonosság vágya etnikai, nemzeti elemeket is hordoz magában. Az első, „magyar” változat erősebben, a „zsidó” változat enyhébben, de még érzékelhetően. Az írói ötlet alapja még alighanem az önazonosságnak e dimenziójára épült. Az író, a „magyar” Cholnoky számára ez – más megnyilatkozásaiból tudhatóan – lényeges szempont, erős motívum volt. A kidolgozott, „rejtőködő” novellaváltozat, *A hasbeszélő* azonban a kódolás és a kidolgozás során nagyrészt elveszítette ezt a vonását, s tágabb összefüggést, a hagyományba való beletartozás vágyát aktualizálta. Ezzel mindenképpen nyert a szöveg, hiszen a saját hagyományba való beletartozódás (s e beletartozás vállalása) lényegesebb és átfogóbb összefüggése az identitásnak, mint a (jelentős részben politikai természetű) nacionalitás. A hagyomány, a tradíció szélesebb körű és erősebb entitás, mint a mindig sok esetlegességet magában hordozó politikum.

Mindez azonban *A hasbeszélő*nek csak egyik szintjére jellemző. A hasbeszélő figurája és szerepe: szimbolikus és önértelmező. A hasbeszélés egy másodlagos szinten a művész metaforája.

Ezt több minden jelzi. Maga a szöveg számos helye is, meg az egyik – eddig nem említett – pretextus is. Van ugyanis egy harmadik „hasbeszélős” novella is. Ez nem a mi novellánk valamely fogalmazványa, csak úgy kapcsolódik a szóban forgó szövegekhez, ahogy a Trivulzió-novellák is egymáshoz: egy közös motívum összekapcsolja a különben más és más történeteket. A *Tammúz* egyik novellája, *Az automatában* (Cholnoky 1910a) szintén egy hasbeszélő története, aki szintén melámedből lett hasbeszélő, s ráadásul művészneve is Rothwell. Eltérések persze vannak, ennek a hasbeszélőnek az eredeti neve más (Hiszpál Jakab), s művészneve is részben más: ez James – Rothwell James. De hasbeszélővé válása megegyezik a másik két novellában előadottakkal, s az egész szöveg úgy olvasható, mint ha ugyanannak a hasbeszélőnek egy másik kalandját olvasnánk. Azaz Cholnoky írói műhelyében megindult, bár, a Trivulzió-novellákkal ellentétben, nem lombosodott ki egy ciklusképző gyakorlat. A „hasbeszélős” novellák ciklusa. Nos, ez *Az automatában* című elbeszélés az artisták, azaz cirkuszművészek kocsmái időmulatásának (s egy közben kialakuló verekedésnek) a története. S itt a narrátor expressis verbis művésznak mondja a hasbeszélőt, akinek Rothwell James a „művészneve” (Cholnoky, 1910a: 205.). Attrakciója pedig a hasbeszélés egy speciális változata: viaszbábot mozgat, s a bábnak adja oda hangját. (Ez a bábu: Krüger, ő „volt az a viaszbaba,

amelyikkel Rothwell produkálta magát, beledugva hátul a fejébe a kezét és mozgatva az állkapcsáját, hogy még nagyobb legyen az illúzió” [Cholnoky, 1910a: 205-206.].) A motívum tehát árulkodó: a hasbeszélő az a művész, aki – illúziót teremtve – hamisan, vagy talán helyesebb így fogalmazni: inautentikusan beszél.

A novella, amely e tanulmány tárgya, maga is ismétlődően és félreérthetetlenül mutatja be ezt az inautentikus beszélést. Az egy irányba mutató szöveghelyekből szép sorozat szedhető össze – ezeket érdemes idéznünk is. (1) „[B]eszélni kezdett [...]. A háziasszony bámulva nézett rá, aztán odament a tűzhelyhez, hogy megnézzé, melyik fazék rottyog olyan különösen.” (194.) (2) „Benjámín újra megszólalt, most már hangosabban és erre a háziasszony kiszaladt az udvarra, megnézni, hogy miért gágognak olyan hangosan a ludak.” (194–195.) (3) „– Tyühhaj, de jó kedvem van! – rikkantotta el ekkor egyszerre magát az asztalon felejtett tálban a nagy, vörös tengeri rák és erre mindenki összekocantotta a poharát Rothwellel, mert tudták, hogy neki van jó kedve.” (197.) (4) „...behunyta a szemét és a következő pillanatban az asztal közepén álló kristály pohár elkezdett énekelni...” (138.) (5) „Talán nem is ő énekelt, hanem csakugyan az a kristálypohár és talán nem is az ő gyomra égett, amikor megszólalt fönn a fogason a Krisztoforovics kalapja és azt mondta: // – Adjatok egy kis szóda-bikarbónát.” (198.) Az idézett példák a novella meghatározott helyein szerepelnek, más-más funkcióban, így szerepük a szöveg szerveződésében némileg más. De mindegyikben közös, hogy a beszéd elválik, sőt teljesen elkülönül forrásától, s valami más beszélő illúzióját kelti. Ahogy a novella narrátora egy helyen expressis verbis meg is mondja: „Nem is tud másképpen beszélni, csak úgy, hogy más valamin keresztül beszél.” (197.) Ez a „más valamin keresztül” beszélés valójában a művész, közelebbről az író legfőbb attribútuma. Az író mindig más valamin keresztül beszél, ahogy a Krüger, a viaszbábot mozgató és megszólaltató Rothwell is.

Ez a hamis, inautentikus beszéd, mint illúzióteremtés, pénzt és sikert hoz. A hasbeszélők Rockefellerje „[ú]szott a rubelekben, a legvidámabb társaság, a legrészegebb nagyhercegek, a legszebb artistaleányok – mind az övé voltak, mert ő volt a világ leghíresebb hasbeszélője” (196.).

Az igazi, az autentikus művész azonban a „félcsavargó”, gyakorlati munkában „hasznavehetetlen”, állandóan pálinkázó öreg Roth Jakab, aki amikor éneklé a *Szól a kakas márt*, kifejezi közössége mélyben rejlő vágyát. „Életre kelti” azt. Fia, amikor a hírnév és az anyagi siker csúcán maga is engedelmessé válik a készítésének, s eléneklé ő is a *Szól a kakas márt* – visszatér ahhoz, amit apja is csinált: az igazi művészethez. Mert a *Szól a kakas már* eléneklése az önmagával való azonosság vállalása, identitása megnyilvánítása.

S ez együtt jár a saját, énazonos hang visszanyerésével. (Talán mondani sem kell, e mozzanatban nyilvánvaló az író ítélete.)

Az irodalomnak (tágabban: a művészetnek) ez a fölfogása, amely ars poetica-szerű vallomásként is fölfogható, Cholnoky önértelmező gesztusainak egyik legfontosabbika.

Az értelmezés végén, mintegy appendixként még két dolgot érdemes megjegyezni. Az egyik Cholnoky atitűdjének részleges, de fontos egyezése az Adyéval. A magyar–zsidó szimbiózisnak, „összeolvadásnak” az a fölvillantása, amely alkotásmódját és intertextuális utalásainak rendszerét tekintve *A hasbeszélő*t is jellemzi, leghatásosabb (s legismertebb) formáját Ady (1924) nevezetes *Korrobóri*-cikkében nyerte el. Ez messze több, mint amit filozemitizmusként szokás értelmezni, s több, mint amit az úgynevezett „modernizációs koalícióban”, a zsidók és nem-zsidók modernizációs együttműködésében való részvétel jelent. (Ezt a kölcsönös átalakulások során kibontakozó szociokulturális összeolvadást, amely benne rejtett a századforduló reálfolymataiban s meglehetősen előre is haladt, utóbb csak a föl-föllángoló antiszemitizmus tette,

s teszi kérdésessé.) A folyamat létével, számos részfeleményével történetileg mindenképpen számolni kell. A másik, amit érdemes itt megjegyezni még, az egy kínálózó irodalmi párhuzam. Cholnoky bizonyos szövegei kapcsán már fölmerült, hogy azok analógiát mutatnak a kortárs világirodalom jeles szerzőjének, Franz Kafkának bizonyos megoldásaival. (A szakirodalom [Bori, 1993/1969: XLIII.] elsősorban *A kövér ember* című Cholnoky-novellát emlegeti ilyen vonatkozásban.) Úgy vélem, ebben az összefüggésben említhető még *A hasbeszélő* is, amelynek távoli, de érzékelhető analógiája Kafkánál a *Kopplálóművész*. Nem úgynevezett „hatásra” kell itt gondolni, de ha valamelyik író hatott a másikra, akkor ez esetben – bármily hihetetlennek tűnik is föl – Kafka az „átvevő”. A *Kopplálóművész* kései írása, már jóval Cholnoky halála (1912) után született, olyan biográfiai pillanatban, amikor híve és orvosa, Klopstock Róbert révén a magyar irodalom bizonyos szövegeivel is megismerkedett (vö. Györffy, 2008.). Hogy közöttük volt-e Cholnoky „zsidó” novellája, források híján nem tudható. De *A hasbeszélő* és a *Kopplálóművész* között valamilyen, érzékelhető, analógia kétségkívül van.

Az analógia pedig segít megérteni Cholnoky írói kísérleteinek egynémely vonását, poétikai jellemzőjét.

IRODALOM

Ady Endre 1924: *Korrobóri*. Nyugat, 1. sz.

Babits Antal 2010: *Végtelen ösvények. Zsidó bölcsélet vagy/és misztika*. Bp.: Logosz.

Bori Imre 1993/1963: *Cholnoky Viktor*. Vár Ucca Tizenhét, 1. sz. XXXVI–XLVI.

Cholnoky Viktor 1909a: *Rothwell John története*. Szalon Ujság, július 31., 14. évf. 14. sz. 8–9.

Cholnoky Viktor 1909b: *A hasbeszélő*. Nyugat, dec. 16., II. évf. 24. sz. 679–683.

Cholnoky Viktor 1910a: *Az automatában*. = Uő: *Tammúz*. Elbeszélések. Bp.: Franklin, 201–214.

Cholnoky Viktor 1910b: *A dánosi árják*. = Uő: *Beszélések*. Bp.: Athenaeum, 14–17.

Cholnoky Viktor 1911: *A hasbeszélő*. Egyenlőség, okt. 8. (40. sz.) 2.

Cholnoky Viktor 1912: *A hasbeszélő*. = Uő: *Az aleri-*

on-madár vére. Bp. 188–200.

Cholnoky Viktor 2008: *A hasbeszélő*. Múlt és Jövő, 1. sz. 32–34.

Dilthey, Wilhelm 1974: *A hermeneutika keletkezése*. Ford. Erdélyi Ágnes. = Uő: *A történeti világ felépítése a szellemtudományokban*. Bp.: Gondolat, 469–494.

Faragó Erzsébet 1993/1936: *Cholnoky Viktor*. Vár Ucca Tizenhét, 1. sz. XV–XXXI.

Fábrí Anna 1993/1980: *A kísértéltató*. Vár Ucca Tizenhét, 1. sz. XLVII–LI.

Györffy Miklós 2008: *Kafka és Magyarország*. Alföld, 8. sz.

Heidegger, Martin 1929: *Kant und das Problem der Metaphysik*. Berlin

Lovass Gyula 1993/1941: *Cholnoky Viktor*. Vár Ucca Tizenhét, 1. sz. XXXII–XXXVI.

Muzsikás együttes 1992: *Szól a kakas már*. Magyar zsidó népzene. (A CD kísérőszövege.) Bp.

Orlovsky Géza é. n.: *Micsoda madár?* http://szelence.com/tan/orlovsky_micsoda.html

Pásztor Mihály 1903: *Egy régi nóta*. IMIT Évkönyve, 226–239.

Schöpflin Aladár 1909: *Cholnoky Viktor első könyve*. Nyugat, 24. sz. 648–654.

Szabolcsi Bence 1921: *Népdalok*. Az Egyenlőség Képes Folyóirata, február–március, I. évf. 2. sz. 29.

A Wang folyó versei: Mikor lesz az már? <http://wangfolyo.blogspot.com/2009/03/mikor-lesz-az-mar.html>

Zsoldos Jenő 1936: *Cholnoky Viktor és a sémi kultúra*. Bp.: Libanon (Libanon-füzetek 8.)

Lengyel András (Békéscsaba, 1950): irodalomtörténész, muzeológus. Többek között Móra Ferenc, József Attila és Kosztolányi Dezső kutatásával foglalkozik.

SOPOTNIK-FUTAMOK

Köröskörül sötétség / Az ember lelkét előnti a kétség,
Heltai Jenő

Két szép emlékü szellem-mesteremhez, Heltai Jenőhöz és Kosztolányi Dezsőhöz fordultam e kis írást megelőzően. Heltaitól a *Kis panteon* szolgált útmutatóul, míg Kosztolányi az *Egy ég alatt* című portrékötetével címkézte fel írásom. Egy kicsit bajban vagyok viszont, mert ez a két bemutató kötet olvasótáborral számol, amelynek tagjai ráadásul nem az irodalmi életből állnak össze. Nem állítom, hogy a néhány évtizeddel ezelőtti és az azt megelőző időszakban nagyobb olvasói érdeklődés lett volna a megjelenő szép-irodalmi művek iránt, manapság is érvényes állítással szolgál ehhez a *Kelet népe* 1938. júniusi számában közölt Veres Péter-írás egyik szomorú mondata. „Bármerre forduljon meg az ember: vasúton, villamon, erdőben, strandon, sétatéren, vagy külterki szemétdombon, mindenütt olvasnak, de sehol sem irodalmat olvasnak.” Miért az idézet, és egyáltalán, hogyan kerül ide mindez, milyen mentség szolgáltatába kíván állni ez a bevezető szöveg? Sopotnik Zoltán az irodalomban jártas, az irodalmat művelő, alakító (el-szenvedő) emberek előtt korántsem ismeretlen, azonban akkora olvasói tábor még egy olyan jelentős folyóirat sem tudhat maga mögött, mint a Kalligram, hogy a benne közölt mindegyik írás szélesebb érdeklődést váltson ki az irodalmat csak figyelgető emberek között. Kétségeimtől eltekintve veszem a bátorságot, és néhány leütésben írnék itt a magam vázlatos és esetleges módján Sopotnik Zoltánról és az ő költészetéről valamit.

Portréről van szó tehát, nem irodalomtörténeti diskurzusról, egy pálya pontjainak lehetséges kijelöléséről. Firkálás a javából, a tatabányai gengszterről, aki súlyában Heltai Jenő fele, nézésében Federico Fellini. Zömök, tekintélyes test, okos, intelligens fej, olyan, mint a versei. A versekben végződik a test, vagy fordítva, a test végződik a versekben: örök rejtély.

Tatabányán soha nem jártam. Amennyire tudom, soha nem is fogok. Még nem. Majd nem. Elképzelem annál több van róla. Termékeny lehet a talaj arrafelé, Jász Attila, Pollágh Péter, Sopotnik Zoltán egyengette kavicsos út, gyönyörű, kellemes tájak szavakból és mondatokból. Ahol már legalább három, ráadásul jó költő megfordul, érdemes ellátogatni oda. Költőnk eredetileg Salgótarjánban született, Pécssett járt egyetemre, jelenleg családjával együtt Tatabányán él. Ennyi információ élettrajzi adatnak is sok, nem is beszélek hát róla többet.

Ilленék most érvényes megállapítások sorozatát tennem. Ilленék. Milyen költészetet rejt magában a három kötet, Sopotnik összes műve? Az első, a 2003-ban a Kortárs Kiadónál megjelentetett *Krokodil* eléggé ragadozó és szűrös versek gyűjteménye. Ezzel a kötettel én későn, 2005-ben, tizenkilenc évesen találkoztam. Nem értettem. Rosszul közelítettem hozzá. A könyv úgy segített, hogy nem segíthetett. Elolvastam sokszor, félretettem, elővettem újra, félreértettem, újból nem értettem. Aztán valahogyan megint a kezembe került. A *Krokodil* érdekes mutató, a személyesség területéről kíváncsult, mar-

káns „lírai én” szólal meg egy kis iróniával, punk zenével, precízióval a fején. Emlékszem, a farmerzsebbe sülyesztve hordtam, nem sokat ért, majdnem leharapta a fejem. Kevés olyan verseskötet van, ami az első verstől az utolsóig az izgalom bővületében tart, nem enged a szöveggháló szorításából. A *Krokodil* méltán tartozik ide. Nem nyújt kapaszkodót, nem nyújt a nyelven kívül, azt cibálja, beszélgeti, beszélget vele, beszélget róla. Próza és markáns, élvezetes, hullőke-reskedők és állatidomárok kedvence. Itt ténylegesen történnek a versek, akció van, horrorisztikus mésszel betapasztott versfal vet fényt az olvasó hunyorgó szemébe. A vers fogalmának újraértelmezése, elbizonytalanítása, szimbólumváltások sorozata a *Krokodil* fő sodrásiránya. A kötet hagyományszálai nem mesze, a kilencvenes évek kialakuló irodalmáig nyúlnak vissza, Kemény István, Térey János, Poós Zoltán versbeszédéig, emellett tudatos átfedés van közte és Pollágh Péter, k.kabai lóránt lírafelfogása között. A *Futóalbum*nál ez a hagyomány egykori minta lesz csupán, egy önálló, erős, határozott versbeszéd kialakulásának konkrét előzménye.

A második Sopotnik-kötet, *Az őszinteség közepe*, nem vált a kedvencemmé, az irodalmiság, az irodalom mint téma, alapanyag, probléma, gúny megjátszása, átjátszása valahol túl direkt, túl konkrét elhatározásnak tűnt, a versek ennek az elhatározásnak a mély árkába estek és veszték el. A kötet helyenként idegesítő, bármennyire is tudom, hogy mindez a rájátszásról, az (ön)gúny keserédes forgatókönyvről, az irodalmi életben lézengő emberformába öntéséről, egy „lírai én” gondolköreiből ad számat. Egy nemrég megjelent interjúban nyilatkozta a költő az alábbiakat.

– Mit mondanál annak, aki úgy dönt, hogy ő is az íráshoz nyúl?

– Ha karriert szeretne: haverkodjon sokat meghatározó írókkal, költőkkel, kritikusokkal, egyetemi tanszékvezetőkkel, hívja meg őket minél több italra, adjon nekik mindenben igazat, hívja őket mesternek, tanulja meg kívülről a könyveiket, járjon fel a lakásukra szemináriumokra, sose mondja ki, amit éppen gondol, sose írja le, amit éppen gondol, mindig az erő felé mozduljon, legyen istene a többségi vélemény, és néha írjon, de az nem is annyira fontos. Ezek nekem nem mentek soha. A cinizmus az én oldalam.

A kötet helyenként az itt említett karrierista egyénről lerántott lepel után maradt póre test didergésén, pírulásán ironizál, nyugodtan odaírhatta volna a szerző a főcím alá, hogy karrieristáknak és irodalmi szerencselovagoknak kötelező: tankönyv, vágatlanul. Beismerem, ezeket a fricskákat a könyvben kifejezetten élveztem. Meglepő módon több kapcsolódási pont van az első és a harmadik Sopotnik-könyv, mint az első és a második, vagy a második és a harmadik könyv között. *Az őszinteség közepe* ötletes kísérlet, és mint ötlet remek, de esztétikai szempontból, egy-két verstől eltekintve, egy-két sortól („melyik legyenek: költő vagy ember”) nem vált élményemmé.

Nem folytatom, mert *Az őszinteség közepe* nem a barátom. Annál inkább a harmadiknak megjelent kitűnő könyv, a *Futóalbum*, Sopotnik legjobb munkája, egyben a fiatal kortárs magyar irodalom jelentős, kimagasló, egyenletes színvonalú teljesítménye. A verseket rendező mitologikus megjelenítés, a halott testvér emlékezete, megidézése, a bűvös hatást kiváltó lakótelep, mint Kafka *Kastély*a világít a papíron keresztül, a rövid, egy futó lélegzetéhez igazodó versmondatok mind azt bizonyítják, hogy ez a költészet mostantól irodalomtörténeti jelentőségű érvényt fog szerezni magának. Varga Lajos Márton *Népszabadság*ban publikált kritikájának zárómondatában olvashatjuk a következőt. „Csordulásig telt, erős, kiegyensúlyozott kötet. Nem csak anyagában megragadó. Formaadó hatalma se akármilyen. Azaz: költő jelent meg az irodalomban.” Sopotnik, előző két kötetét felülírva (nem azt mondom, hogy megtagadva) egy teljesen új beszédmód kialakításával új, senki máshoz nem fogható nyelvet teremtett. A *Futóalbum* misztikus, meszerű, néhol egy horrorfilm hangulathullámaiból táplálkozó szörny-versek gyűjteménye, utóbbi szóhasználat a végletekig pozitív előjellel értendő. Mert tulajdonképp azok: szörny-versek, az olvasó bekebelezői, magukkal ragadói, olvasásuk egy félhomályos szobában vagy egy lakótelepi ház tizedik emeletén, borult, fenyegető ég alatt nem ajánlatos. Sopotnik első két kötete a nyelvet és a nyelv lehetőségei tartogatta esendőségeket problematizálta, míg a *Futóalbum* versei a nyelvi kérdéseken túl egy történetet foglalnak magukban. Regényalbum, kötetlen formájú verses regény, bár a halálpontos, fegyelmezett mondatok már-már nagyobb kötöttséget követelnek maguknak, mint egy szonett vagy egy Anyegin-strófa. Sopotnik zenész múltja itt köszön vissza a legerőteljesebben. Döbbenetes ritmus, szakadozott, töredékes, ijesztő. Akárhogyan alakul a későbbiekben ez a költészet, a *Futóalbum* örökös olvasói és szerzői visszatérést kíván, mintegy követel; megjelenését fordulópontként kell tekintenünk a Sopotnik-lírában. „A tónál most erősen lehet / érezni a szívzsgot. (A közöset / is.) Erősebben tükrözi vissza / most a víz az érzéseket. – Az / angyal ereje meg

mintha kis / időre elpárolgott volna. Ez / megnyugtató, mint egy ünnep.”

Ez a költészet fejlett, nem épp ábrándozó természetű, gondolkodó olvasót igényel, olyat, aki nem ragaszkodik a jól bevált, hagyományos versmegközelítéshez, aki tud *másképp* olvasni, mellest nem gondolja, hogy a hajdan használt fogalmak a mai nyelvre és lírára eredeti állapotukban alkalmazhatók. Közhelyszerű megfogalmazásnak tűnhet, de az egyes internetes fórumokon a fiatal magyar költészetrel, köztük Sopotnik Zoltán írásaival szemben támasztott ellenszenv, elutasító magatartás valahol ebből a nyilvánvaló közhelyből eredeztethető. A képtelenség a radikálisabb versbeszéd megjelenésének elfogadására. Megerősítem, a Sopotnik-költészet okos és figyelmes, bátor, gondolkodó olvasóval tud egyedül párbeszédet kialakítani. Akik beleragadtak a dalba, a cirádás mondatokba, puncsköltészetekbe, ne olvassák. Nem lenne szép álmuk utána. A jó költészet megedzi az embert. Az agyát. A szívét. Mint a végzetes olajfolt a ruhákba, ivódik bele a hétköznapi nyelvhasználatba, *meგრაყოგ* a nyelven a költészet foltja. A színe és visszája. „Szerintem csak fontos / szeretett volna lenni. / Fontos szeretet.” Ilyen sorokért érdemes és kell Sopotnikot olvasni.

Sopotnikhoz válogatott zene illik. Egy kis Requiem, Bruckner kilencedik szimfóniájának vizespoharában

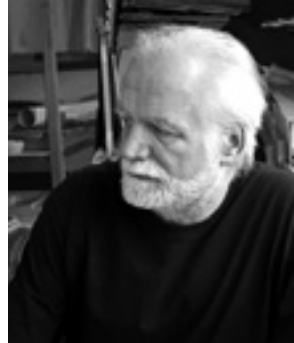
feloldva, majd John Coltrane játékaival megédesítve. Nem magyar városokon átrobogó vonat széttárt függönyű fülkéjében, az ülés meleg párnájához simuló háttal, hófehér ingben, finom anyagú zakóban érdemes a három könyvet elővennünk, mert a végén leszállnak a könyvek a következő állomáson. Repülőről zuhanás alatt, világvége előtt néhány perccel, rendőrségi kihallgatás során, Jimi Hendrix szellemidézése közben annál jobb, ha kéznél van.

Természetesen mellékes, de nekem fontos az a tény, hogy Sopotnik Zoltánnal soha nem találkoztam személyesen. Láttam három éve egy felolvasáson, közös szobában aludtunk a Tokaji Írótaborban, köszönés nélkül elmentünk egymás mellett a szigligeti alkotóház lépcsőjén, olvastuk egymást, váltottunk néhány e-mailt, egyik legjobb barátja az én egyik legjobb barátom. A sűrű irodalmi életben ez a nem-találkozás rendkívül tetszik, boldogan veszem tudomásul, mert a személyes kommunikáció csődje, a közvetlen beszélgetés létrejöttének lehetetlensége rejtőzik benne, meghagyva, hogy az irodalmon, a betűn, az írásos nyelven anélkül alakítsunk ki kapcsolatot egymással, hogy egymás arcfelületével, hangjával, gesztusaival közelebbről megismerkednénk.

Sopotnik Zoltán költő és rock and roll. Harminc-hét éves. Szerintem nem tud róla. Kérek mindenkit, véletlenül se mondja el neki. ■ ■ ■

Ayhan Gökhan (Budapest, 1986): nő, Zuglóban él. Versek, „újságreceenziókat” ír. Első verseskötete a József Attila Körnél jelent meg 2010-ben, *Fotelapa* címmel. Kedvenc írói Kosztolányi Dezső, Heltai Jenő és Lakatos Menyhért.

A KONVERGENCIÁTÓL A TRANSZPARENCIÁIG

A művészet időről időre afféle laboratórium is volt, a kísérletezés övezete, ahol az emberi lét transzparensabb, áttetszőbb formát öltött. Miért lesz ennek az áttetszővé válásnak a folyamata a művészi kommunikáció meghatározó jegyivé éppen ma? Olyan időszakban élünk ugyanis, melyre az emberi lét „chaosztikusága” jellemző. Ez két folyamat eredménye. Egyrészt a kommunikáció holonomizációja (illetve globalizálódása) okozza, melynek keretében a részleges egységesülés folyamatai (szintézis, összehangolódás, egybeolvadás) öltenek világméretű formát, másrészt a fraktalizáció (illetve fragmentalizáció) kevésbé „látható” folyamata, mely az emberi kultúra új, fraktálszerűen elrendezett, virtuális terét teremti meg.

Még ha a két folyamat egyidejűen zajlik is, a rájuk való hivatkozás „módja” nagyon eltérő. Míg a holonomizáció (globalizáció) inszcendenciaként értelmeződik, mely az emberi lét új értelmének keresését jelenti a mai (posztmodern) kulturális helyzetben, addig a fraktalizáció dekonstrukcióként. A dekonstrukció úgy tekint a fraktalizációra, mint egy olyan folyamatra, mely a posztmodern ember kommunikációs integritására van kihatással.

A mai pragmatisták az inszcendens értelmezések keretében nem veszik figyelembe az ember kommunikációs integritásának fraktalizációját, és továbbra is az emberi lét értelemteremtésének szükségességéről beszélnek, mely a „posztmodern lét territóriumának” különféle tájain végbemenő folyamat. Magya-

rúzatként hozzá kell tenni, hogy ezt a „territóriumot” a posztmodern antroposzok empirikus-transzcendentális dublettek¹ „élein” át haladó „létpályái” hozzák létre. A posztmodern létbeli és kommunikációs pluralitás (fraktalizáció) növekedését pozitív fejleményként, a posztmodern ember „szabad” cselekvésének eredményeként könyvelik el. A posztmodern kommunikációs integritás felbomlására a hermeneuták is hasonlóképpen reagálnak. Igaz, hogy a kommunikációs megértés előfeltételének két léthorizont összeolvadását tartják, de azzal, hogy közben mindkét kommunikációs partner (én–másik) esetében megkívánják az előzetes megértést, felhívják őket arra, hogy felemelkedjenek a posztmodern territóriumra.

Az integráció fraktalizációjának problémájára Deleuze geofilozófiai koncepciójával reagált, mely tulajdonképpen az európai filozófiai gondolkodás dekonstrukcióját jelenti. Ezzel a gondolkodás új dimenzióit nyitotta meg, szemlélhetővé téve a kommunikáció referenciális síkja által létrehozott látható része mellett annak „láthatatlan” részét is, melyet immanenciának nevezett el². Ezt a káosz egyfajta „metszetéhez” hasonlítja, miközben a káosz itt bizonyos kommunikatív rendeltetés egységének a felbomlását jelenti. Az immanencia síkjának alapvető adottsága az a végtelen sebesség, amellyel „benne” valamely meghatározottság feltűnik, majd elenyészik. Az immanencia itt tehát az ember kommunikációs spontaneitására vonatkozik, arra, ami a kommunikáció *kényszer nélküli, önkéntelen, akaratlan, elemi* megvalósulásaként je-

lentkeznek. Deleuze azzal, hogy a kommunikáció ezen spontán szférájára irányította rá a figyelmet, az ember kommunikációs integritásának nemcsak teljesebb (a referencia és az immanencia síkját egyaránt bevonó), de kritikusabb szemlélését is lehetővé tette. Hozzá kell tenni, hogy a kommunikációs integritás problémájába – a transzverzális megközelítés értelmében – bevezette a (kozmosz) konzisztencia síkját is, amelybe vagy begyűrődik az immanencia síkja, vagy kibomlik belőle.

A posztmodern „világok” megnövekedett pluralitásának a kérdését aztán Deleuze azzal magyarázta, hogy a referencia és az immanencia részleges síkjainak egyidejű jelenlétét tételezte az ember tudatában. Rizóma-konceptiójában az immanencia síkjait a kommunikációs spontaneitások platóiként (plateaux) – az alapvető kommunikációs meghatározottságok (percepció, affektus, konceptus) keletkezésének és megszűnésének vibráló „territóriumaként” írja le. Ezek a „platók” az ambiens, empirikus és transzcendentális kommunikáció virtuális térképeiként is értelmezhetők, melyek eligazítanak bennünket az emberi lét egész interioritásán és exterioritásán átívelő kommunikáció világában³. Ez a felfogás lehetővé tette Deleuze számára Nietzsche „örök visszatéréséről” szóló elképzelésének⁴ bizonyos módosítását, és azt is, hogy a jelenkori kulturális helyzetet az emberi kultúra történetének átmeneti időszakaként szemlélje. Ahogy már szó esett róla, itt a transzverzális és a genealogikus megközelítés kitéréséről van szó egészen a konzisztencia kozmosz síkjáig, ahol is beszélhetünk a begyűrődés és a kibomlás kozmoszt, tudatot és tudattalant egyaránt érintő folyamatairól. Az átmeneti időszak elképzelésének kialakításakor Deleuze abból indult ki, hogy a mai kulturális helyzet nagyfokú analógiát mutat azzal, amikor az ókori görögök a misztikus gondolkodást filozófiával váltották fel. A hatalom akarásának szubjektív formájú kritikájával nemcsak a referencia új síkját hozták létre, hanem főként az ókori kommunikáció szublimációjára reagáltak, amelyet az immanencia új síkjának megszületésével (kibomlásával) kapcsolhatunk össze (az igazság akarását kialakító folyamatok síkja). Pontosítani kell itt annyiban, hogy ezzel a kritikával a referencia transzcendentális síkjának kibomlását valósították meg, így reagálva az immanencia új, transzcendentális síkjának megszületésére⁵.

Deleuze is kritikát gyakorolt, amennyiben a genealogikus megközelítésnek köszönhetően feltárult a mai kulturális helyzet köztessége, az, hogy az immanencia és referencia transzcendentális síkjának begyűrődése (holonomizáció és inszcendencia) és az immanencia és referencia új síkjának kibomlása (fraktalizáció és dekonstrukció) közötti átmeneti időszakról van szó. Ez a megközelítés lehetővé tette továbbá az emberi kommunikáció két fejlődési tendenciájának megkülönböztetését is. Az első a társadalmi folyamatok is-

méltódésének tendenciája, mégpedig az örök visszatérés elgondolása szerint, miközben a visszatérés a posztmodern territórium ismételt, egyre „magasabb” szintű megalkotásaként (szintézis) értelmeződik. Konkrétan: a kommunikáció eddigi közegeinek kombinációit létrehozó⁶, és a mai kulturális transzgressziók jelenségeibe torkolló folyamatokról (kulturális fenomének körforgása)⁷ van szó. A másik pedig az emberi kommunikáció transzparenssebb közegeinek kialakulását eredményező tendencia, mely „kiiktatja” a hierarchiaképző folyamatokat, s az új referencia (és immanencia) születését jelző kommunikációs spontaneitást juttatja uralomra.

Itt kell megemlíteni, hogy az emberi kommunikáció illetően mód értett immanens „oldalának” problémájával Foucault és Derrida is foglalkozott. Foucault is dolgozik a gondolkodás genealogikus kiterjedésével⁸, ő ún. redőkről beszél⁹. A redő az ő meghatározásában olyan bensőség, mely bensőbb az ember belső világánál. A redőkben megy végbe a szubjektum azonosulása az idővel (a szubjektum körforgása, tehát ismételt begyűrődése és kibomlása). Itt tehát az immanencia síkjában végbemenő folyamatok leírásáról van szó.

Derrida grammatológiája is a gondolkodás új tartományait nyitotta meg a posztmodern diskurzus „szférájában”, mégpedig a *differance*-nak (elkülönböződés) köszönhetően. A *differance* a kommunikáció azon alapvető meghatározottságainak és folyamatainak a leleplezéséhez vezet, melyek a tér és az idő belső differenciációjával függnek össze, tehát az immanencia síkján lejátszódó folyamatokkal. Derrida temporizációnak (az idő elhalasztása, azaz begyűrődése) és spacializációnak (az idő térbeliesítése, azaz kibomlása) nevezte el őket¹⁰. A kommunikáció folyamatszerű felfogása lehetővé teszi, hogy a kortárs művészet állapotára úgy tekintsünk, mint ami szorosan összefügg az emberi kultúra fejlődésének átmeneti korszakaival. Megállapítható, hogy az átmeneti korszakokban az emberi tudat immanencia síkjainak részleges „átrendeződése” történik meg, a művész esetében pedig ez az alkotói integritás fokozatos átalakulásához vezet. Ha elfogadjuk ezt a látásmódot, akkor ez lehetővé teszi annak a megkülönböztetését, hogy a kortárs művészek aktivitása az említett átalakulásnak az irányvonalát követi-e vagy sem. Tehát azt, hogy a kortárs művész a kísérletező aktivitás közegeiben mozog-e, mely az új kommunikációs spontaneitás és alkotói integritás születési helye, vagy az örök visszatérés intencióit követi, másként szólva az ún. fősodorhoz tartozik-e. A döntő kritérium tehát az, hogy a művész tudatosítja-e, hogy átmeneti korszakban alkot, hogy alkotómunkáját nemcsak az inszcendenciának¹¹ kellene irányítania, hanem a dekonstrukció transzfer folyamatainak is¹².

Ha a művész alkotói aktivitása kizárólag az inszcendencia, tehát a kommunikáció holonomizációja (globalizációja) irányában hat, akkor az említett fősodorban foglal helyet. Az „új”, amivel a közönség elé lép, a kommunikációs spontaneitások kombinációinak intuitív kialakításában rejlik (az „új”-nak itt a 20. század első fele avantgárdjával szembeni alternatív felfogásáról van szó, akkor ugyanis az új ideológiák kialakítását célzó szintézis volt az uralkodó)¹³. Az ily módon meghatározott alkotói aktivitásba (konvergenciák) a szintézisen kívül más, alternatív folyamatok is bekapcsolódnak, melyek az összehangolódáson és az egybeolvadáson alapulnak. A fősodor így ezen alternatív és neoavantgárd jellegű alkotói aktivitások ötvözeteként, a kettő közti ingadozásként, hullámmásként áll elő¹⁴. Az alkotások tartalmát – az örök visszatérés elgondolását követve – az emberiség nagy témáinak „újrahasznosítása” képezi, mely rejtjelezett formában, a mai ember (empirikus-transzcendentális dublett) történetében jut kifejezésre. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy itt az új alkotókészség fesztiválja zajlik, hiányzik viszont a dekonstrukció irányát követő kritikus „távolságtartás”, mely rámutat a befogadónak a kommunikáció bizonyos „szelleme” (az igazság vagy a hatalom akarása) által történő manipulációjára, ami (újabb) rejtjelezett ideológiákat és mitológiákat szül¹⁵. A posztmodern mainstream alkotásainak többsége ezért a posztmodern ember ünnepléseként hat.

Ha a kortárs művész kritikusan kíván fellépni ezzel a manipulációval szemben, akkor forrásainak feltárásán kívül (az igazság vagy a hatalom akarása) saját alkotói integritásának dekonstrukciójával kellene kezdenie. Ezzel kitágítja saját kommunikációs spontaneitásainak körét egy olyan kritikus mozzanattal, mely ellenállóvá teszi őt az említett folyamatok (az igazság vagy a hatalom akarása) manipulatív hatásaival szemben. Ezekben az aktivitásokban olyan új spontaneitás „születik”, mely új kommunikációs teret nyit a művé-

szet számára. Ez a kommunikációs spontaneitásokkal való virtuóz bánásmód mellett magába foglalja még az új, virtuális, fraktálszerűen átkötött exterioritás dimenzióját is. Ez a mozzanat lehetőséget ad a kísérletező művésznak arra, hogy másként reagáljon az emberi kommunikáció belső átalakulásának éppen zajló folyamataira, mint a fősodorhoz tartozó művész. A fősodorhoz sorolt művész kommunikációs integritásának elemeit bizonyos módon mindig már a médium, tehát a kommunikáció közege (az élet akarása) eleve meghatározza, erre kapcsolódik rá a kommunikáció empirikus és transzcendentális szférája; az előbbi a hatalom akarása, az utóbbit az igazság akarása formálja. Ezért a kommunikációs spontaneitásainak csak ezt a saját, azaz egyedi kombinációját (személyes stílusát) viszi színre, mely a médium bizonyos típusából ered. Ez „másként” azt jelenti, hogy a kísérletező művész alkotói integritásának dekonstrukciójában a kommunikációs spontaneitások „felszabadulnak” a kölcsönös függés állapotából, és egy új kommunikációs integritás dehierarchizált összetevőivé válnak. A kortárs művész alkotói aktivitásai ezzel egy *áttetszőbb* (transzparensőbb) kommunikációs szférába helyeződnek át. Ez pedig egy olyan korszak eljövételét vetíti előre, melyet – egyelőre nevezünk úgy – egy *át-tetszőbb humanitás* alapoz majd meg. ■ ■ ■

Benyovszky Krisztián fordítása

Valér Miko (1948): zeneszerző, esztéta. A brünni Janáček Művészeti Akadémián végzett zeneszerzés szakon. A kilencvenes években az experimentális zenéről írt, kompozíciói ezekből az évekből: *Doublespace*, *Coming...*, *ARS electronica*, a *Mail Art Bratislava* megnyitó zenéje, *Conducta*. Írásai többek között a *Magyar Műhely*, *Romboid*, *Vlna*, *Slovenská hudba* folyóiratokban jelentek meg.

JEGYZETEK

- 1 Marcelli, Miroslav: *Michel Foucault, alebo Stat sa iným*. Bratislava: Kalligram 2009, 75.
- 2 Deleuze, Gilles – Guattari, Felix: *Co je filosofie?* Praha: Oikoyemh 2001, 35–53.
- 3 Parr, Adrian: *The Deleuze Dictionary*. Edinburgh: Edinburgh University Press 2010, 97–98.
- 4 Deleuze, Gilles: *Nietzsche a filosofie*. Praha:

- Herrmann&synové 2004, 127.
- 5 Deleuze–Guattari: *Co je filosofie?* 76–80.
- 6 Deleuze: *Nietzsche a filosofie*. 263.
- 7 Parr, Adrian: *The Deleuze Dictionary*. 74–76.
- 8 Deleuze, Gilles: *Foucault*. Praha: Herrmann&synové 1996, 133–140.
- 9 I. m. 153–154.

- 10 Derrida, Jacques: *Texty k dekonstrukci*. Bratislava: Archa 1993, 151–165.
- 11 Deleuze: *Nietzsche a filosofie*. 122–123.
- 12 I. m. 268–271.
- 13 I. m. 222.
- 14 I. m. 268.
- 15 Uo.

A TÜRELMES vőlegény

A világirodalom egyik legkülönösebb regénye. Anti-regény, mondhatnánk, amelyben az égvilágon nem történik semmi. Ha Dosztojevskij, Stifter kortársa, megteremtette a polifonikus regényt, akkor szerzőnk ennek ellentétéként tökéletesre fejlesztette a monofonikus epikát. De hogyan lehet mindezt több mint hétszáz oldalon keresztül folytonos mozgásban tartani? Miként képes arra az osztrák író, hogy egy irodalomban kissé jártas olvasó napokon keresztül növekvő kíváncsisággal unatkozzék, és soha nem lázad igazából fel, valamiként együtt érez Stifterrel, átérzi az író cinikusnak is mondható, helyenként átesztétizált heroizmusát? „De van olyan egyhangúság is, amely már annyira fennkölt, hogy teljességgel az egész lelket megragadja, és egyszerűségével az egész mindenséget átöleli. Kiválasztott emberek azok, akik el tudnak jutni eddig az egyhangúsáig, és életük foglalatává tudják tenni.” (455.)

Ám a természetben a dolgok a legnagyobb változatosságot és ennek a keveredését nyújtják, míg a társadalomban bizonyos törvények, előjogok, egyéni és anyagi különbségek, és az individuum érvényesülését szabályozó átfogóbb trendek jutnak érvényre, amelyben a véletlenek, a tragédiák is bizonyos szerepet játszanak, s megkerülhetetlen a valóságot megmásító szenvedélyeknek, az egyéniség gátlástalan kitérésének az ábrázolása, amely hol a teljesülés irányába, hol ezzel ellenkezőleg, a reménytelenség vak hálóiába űzi az embert. Az, hogy a romantika századában Stifter olyan regényt alkot, amelyben sem a társadalmi feszültségek, sem az egyéni, jellemben rejtett különbözőségek nem törnek felszínre, az emberi tragédiák nem kapnak szerepet – s a személyes hajlamok, képességek, sőt az anyagi javak tekintetében is egy homogén csoportot ábrázol, amelyben a legnagyobb harmónia és egyetértés uralkodik –, úgyszólván világirodalmi

Adalbert Stifter: Nyárutó
Fordította, utószó: Adamik Lajos
Kalligram, Pozsony, 2011

unikum. Azt is mondhatnánk, hogy nincs miről beszélni a továbbiakban, hiszen mindez azt feltételezi, hogy a hőseit egyanyagból gyúrták, érdeklődési körük teljesen azonos, lelki és fizikai adottságaik a legszélsőségesebben szolgálják egyéni vágyaik elérését, hogy az egész őket környező természet és szolganevelés jelenléte csak az ő boldogulásuk visszfénye. Amikor a sok száz oldalon keresztül névtelen hős elkezd mesélni, bemutatja a családját, az otthona tökéletes harmóniáját, apját és anyját, valamint a nem kevésbé tökéletes és szép húgocskáját, akkor egy olyan beszéd-folyam indul el, amelybe a későbbi szereplők is zökkenőmentesen bekapcsolódhatnak, mert a párbeszéd a regényben egymást erősítő párhuzamos dallamok, a vágyak lágyan egymás tetszése felé igyekeznek, a megismerés egy lineáris egyenes mentén halad előre, a problémák csak ismeretelméleti síkon vetődhetnek fel, az egyéni konfliktusok leg súlyosabbja pedig az, hogy a rózsaházba bekéredzkedő Hős félelme szerint vihar lesz, a rózsaház gazdája szerint pedig nem lesz vihar.

Ez a néhány kósza felhő aztán el is dönti, meg is határozza Hősünk további életét. Egy feltörekvő polgári családból való ifjú, akit az apja az egyetemes tudásnak rendelt, s életének ifjúkorától (tizennyolc évesen) megadatik neki, hogy a folytonos természettudományos stúdiumok után vándorútra induljon, megtapasztalja az eddig csak könyvekből ismert valóságot. Élete polgárian, sőt nyárspolgárian rendezett, mintafiú, a természet és a geológia szerelmese, aki minden évben kora tavasztól késő őszi tudományos munkát folytat a honi hegyekben. Ám mindenre nyitott, a zenét, az irodalmat, a növénytant, a színházat, a festészetet és

persze a föld kövületeit tanulmányozza a legnagyobb szorgalommal. Egyik korai túrája alkalmával (húsz-huszonkét évesen?) kopogtat be a rózsaházba, s ott találkozik a Házigazdával, akinek bölcs életszemlélete, mintagazdasága, a művészetek iránti mérhetetlen tisztelete lenyűgözi. Mintha valamely távoli, de bensőleg mélyen otthonos szigetre vetődött volna, ahol a racionális, pozitívista életszemlélet a birtok legapróbb dolgait is meghatározza, ahol a természet erőszakot nem téve, annak törvényeit a saját hasznukra és boldogulására fordítva gazdálkodnak. A Házigazda főbb jellemzői a puritánság, a polgári büszkeség, a mindennapokban megnyilvánuló esztétikai szépség tisztelete, egy olyan liberális gondolkodás, ahol a szolgák, az alkalmazottak is hódolhatnak saját szenvedélyüknek. Hamarosan meg kell ismernie a Házigazda barátnőjét, Mathilde-t, és annak lányát, Nathalie-t, ennek öccsét, a rózsaházban nevelkedő Gustavot. Mindez a mérhetetlenül tökéletes gömbbé formált mikrovalóság azonban a legkevésbé sem mond ellent a tágabb világ eszményeinek, Főhősünk akármerre is jár, a hegyi falvak elszigetelt lakóinál, a főváros néhány, számára fontos személyiségénél, ugyanennek az életszemléletnek esztétikailag is érvényes tapasztalatait hallgathatja. Zeneileg egy tisztára csiszolt édes dallamot, amelynek visszatérő motívumai az emberi társadalom elérhető tökéletességét zengik. Mert ebben a regényben végső soron minden emberi tevékenység az esetleges és mellékesen képződő hasznon túl a szépség zárjegyét hordozza. A Házigazda asztalosműhelyében régi bútorokat restaurálnak, a márványok megmunkálása közönségesen az alkalmazott művészet része, a középkori falusi templomok helyreállítása is a legnagyobb hitelesség jegyében történik, és még a kertész is ritka kaktuszok művészetté váló gondozásán munkálkodik. A természet törvényeinek felismerése és azoknak az ember céljára való fordítása a Házigazda legfontosabb törekvése. Egy zárt világban vagyunk, kissé sűrített a levegő, és tompán érdekes minden, hiszen, ahol nincsenek megoldandó emberi problémák, ott a regény a maga fölöslegét írja szakadatlanul.

Némi aránytévesztésre, szándékos pontatlanságra is felfigyelhetünk: Mathilde és a Házigazda szép öregemberekként ábrázoltatnak a regény lapjain. Ha kissé utánaszámolunk, eme bölcs felnőttek, az előzmények ismeretében, nagyjából egykorúak lehetnek, Mathilde gyermekeinek korát tekintve (Gustav tízéves a regény elején, Nathalie, miután már korábban a *Lear király* tette rá a legnagyobb hatást, nem lehet kevesebb tizenhat évesnél), erősen eltúlzott az az ábrázolás, hogy szerelmi életük korábbi csalódásai miatt nem teljesebben be a regény lapjain. Két, a negyvenen kissé túljutott párral állunk szemben, akik már lelkük nemességéből fakadóan minden evilági érzékiségről lemondtak. Ugyanígy eposzi időt sejtet a Főhős és Nathalie kapcsolata is, hiszen a regény szerkezeti beosztását, szekvenciáit tekintve, tíz évig jár vissza a Főhős a rózsaházba, és még a leánykérés után két évig európai körutat tesz, ami, ha jól számoljuk, már az akkori társadalmi szemlélet szerint is igen csak koros menyasszonyt kreál a végig ugyanolyan hamvassággal ábrázolt Nathalie-ból. Hogy közben semmiféle érési folyamat nem érzékelhető, a hősök a világba való kiutat nem keresik és nem találják, hanem egyre inkább begubóznak a szülők által megteremtett falak és életszemlélet közé, ez már Stifter írói habitusának lelkileg determinált szögesdróttjaira emlékeztet, ahol nincs menekülés a boldogság elől, a több mint tíz éven át a környezet áporodott levegőjében érlelt lelkek nem számíthatnak semmi újdonságra, megváltásra, a valós vagy színlelt szülők iránti megfelelési vágy érzelmileg is összevarrja őket. Itt az érzelmek megvonásának, a súlytalanság olyan kirívó példáival találkozunk, amely megkérdőjelezi újfent, immár sokadjára Stifter írói szándékának tudatalatti komolyságát. A hős nem tartja szükségesnek, hogy Nathalie-val levelezzen, inkább egy életveszélyes, mások által lehetetlennek mondott hóval borított csúcsot mászik meg a tél közepén, közvetlenül a leánykérés után; amikor pedig elvehetné a több mint tíz éve rá sóvárgó kisasszonyt, egy *kétéves* európai körútra indul, apja goethei szelle-

mét kiteljesítő, ezáltal ellehetetlenítve az érzelmi kötelék megerősítését. Hogy mely rejtett fészkekben lapul az ő (mint a regény végén megtudjuk, Heinrich) szerelme, állhatatossága, a hosszú idő besavanyította, elmélyítette igazi vágy, ezt a regény lapjairól nehéz lekövetni. Tíz éven keresztül való szüntelen visszatéréseiben az elbeszélő nem osztja meg lelkének ez irányú titkait az olvasóval. Úgy tűnik, inkább a szülői ház atmoszférájával rokon rózsaház egyetemes eszméjébe szeret bele, a dolgok esztétizmusába, amely lényegében az egész művet uralja. Ennek egyik kelléke, kiállítási tárgya a kisasszony, s csak nagy sokára, kissé meglepve veszi tudomásul, hogy e kötelék kis módosulásával már nem csak lelki, hanem természetes otthonra lel. Az, hogy nem is leveleznek ezen idő alatt, mintha csak az alapvetően a leírásokban otthonos szerző, Stifter hányaveti egyoldalúsága lenne, nagy valószínűséggel nem volt kedve tőle idegen stilisztikai alakzatokat tartalmazó szerelmes levelek megalkotására.

Összességében, hogy mindeme lehetséges, látszólag negatív befogadást teljessé tegyük, a bő tíz év alatt annyi történik a regényben: elkészül egy, az Alpok nemes márványából kifaragott kerti kút a Hős szüleinek kertjébe, ajándékként a Főhős apjának egy intarziás, a környék legkülönfélébb fajtaiból összeállított komód, Mathilde kastélyának faláról leverik az ízléstelennek gondolt vakolatot, felújítanak egy kis középkori templomot, és egy ritkaság számba menő kaktusz az esküvő éjszakáján virágba borul. Sokkal fontosabb, és ez a regény középponti eszméje, hogy mi minden nem történik meg, s hogy ez a második, a fiatalokra átruházott utólagos beteljesedés már csak késő ősz, *nyárutó* az igazi szereplők számára. A boldogság struktúrája megvalósulás nélkül is benne él az emberben. Egy olyan épület, amelyet nem laktak be, nem élhető, nem bejárható valóság, de az utánzat ebben az esztétikai formájában is az érzéki kapcsolatok megkerülésével a szerelem megkomponált, lehetséges helyszíne lesz. A Házigazda Mathilde-ba volt szerelmes, mint házitanító került be egy gazdag házba, a szerelmesek örök hűséget esküdtek egymásnak, ám Mathilde szülei né-

mi próbát állítottak a vagyonnal nem rendelkező ifjúnak. Ha úgy tekintjük, egyikőjük sem állta ki a próbát, az Ősi rózsaházban, amely Mathilde szüleié volt, az ifjú csak a konvencionális értékek és formális társadalmi elvárások révén gondolta megvalósulni a szerelmet, míg Mathilde teljes önfeledásra is késznek mutatkozott, átélve minden társadalmi konvenciót. Férje halála után, két árvával kereste meg hajdani szerelmét, mintegy bekérdzkedett az életébe. Akkor kellett szembesülnie azzal, hogy a Házigazda egész életét a néhai boldogsága helyszínévé változtatta, hogy egy rózsaház – fokozatosan gondolattá, eszmévé lett –, lakot épített egykori érzéseinek, amelyben a kora tudománya és művészetszemlélete alapján rendezte be eszményien polgárinak gondolt otthonát. A késő ősz a gondok elmúlásának, a fájdalom elapadásának is ezotirikus helyszíne, az évente rózsanyílásra Házigazdához érkező Mathilde ezt a kibomló érzékiséget már csak mint látványt szemléli, nincs része a szenvedésben. Ha figyelembe vesszük a Házigazdának a művészetéről vallott felfogását: „az alakképzés az anyag függvénye” (544.), akkor e nemes virág a leginkább képes eme szenvedély és érzéskomplexum megjelenítésére. Mathilde tehát, amikor csöndesen szemléli naponta a kinyíló és hervadó rózsaszirmokat, akkor nem csak emlékezik, de bűnhődik is az általa szeszélyből elmulasztott boldogságért.

Az efféle regényszerkezet, amely a motívumok, cselekedetek, feladatok szakadatlan ismétlésére épít, nem idegen a regényirodalom és az epika ősgyökereitől sem. A kalandregények sok-sok hasonlóan felfűzött apróbb történetekből épülnek fel, sokszor gazdagítva a mű hőseiről rögzült képünket, máskor csak tovább mélyítve a már kialakult véleményünket. Gogol a *Holt lelkekben*, Flaubert a *Bouvard és Pecuchét*-ben a lehetetlenség eltúlozza ennek az elemnek a szerepét, amikor látszólag infernális bősséggel és a kor regényeszményét megcsúfolva, a regényesség megszüntetésének eszközéül választja, mintegy a koncepció itt felülírja a természetességet, az előre kijelölt esztétikai cél ránehezedik és agyonnyomja az epika

lebegő súlytalanságát. Csak a legnagyobbak tettek erre kísérletet, és mind a két korszakos mű befejezetlen maradt, valamiként az emberi jellemről idegen túlzott ismétlődések racionalitása, a valóság ábrázolásának a természet ősi rendjét követő szüntelen körforgása ellentmond az esztétikailag elviselhető írói szemléletnek. Stifter konok heroizmussal megvalósítja a kijelölt célt, a természet és az emberi munkálkodás harmóniáját, a szüntelen magában termelődő szükségességét képes majdnem a végtelenségig elnyújtani, de le is mond arról, hogy korszakos nagy művet hozzon létre, képtelen korának nagy folyamataiba beilleszteni, mindez csak a világtól és az emberi valóságtól elkülönülő egyedi és egyszeri létállapot marad. Egoizmusának az őspélda, Goethe világától oly messzi, mert kései megnyilvánulását őszintén meg is vallja: „az ember elsősorban nem az emberi társadalomért van ezen a földön, hanem önmagáért.” (15.) Ha *Wilhelm Meistert* tekintjük, ott a világot megismerni akaró késő felvilágosodáskori düh semmiképpen nem öncélú, hanem az ember önértékét és öntudatát a közösség és az emberiség javára felkínáló sokoldalú tevékenység, próbálkozás, ahol mindig jelen van, alapjaiban ott rejtőzik a másokért kész áldozat, akár az elcsúsztatásért való gondoskodás is. Stifter, a goethei szellem egyetemességétől, kiegyensúlyozottságától oly távoli kispolgár, aki alkoholizmusba, egyre mélyülő depresszióba hanyatló személyes sorsát egy íróilag, mesterségesen megteremtett idillben szerette volna meghaladni, azt gondolom, szinte szándéka ellenére, és írói látásmódjának szűkösségét felismerve, alkotta meg a feltörekvő polgárság, nemességgel veteledő, sőt, tudatosságában azt meg is haladó eszményképét, amely azonban külsőségeiben nem más, mint a Habsburg Birodalom kiválasztottjainak a rendet mélyen tisztelő apoteózis, a nemesség, a nagypolgárság vagy éppen az ezeket utánzó kereskedők csak fölfelé tekintő korlátoltsága. Ami hiányzik belőle: a humor. Ez a legfájdalmasabb seb ezen a prózán, amely csak a német szellemet, elsősorban a *Vonzások és választások* szerelmi háromszögétől megfosztott vi-

lágát képes megújítani, ezt azonban olyan megátalkodottsággal és stilisztikai alakzatokkal, hogy a képződött unalom, egyhangúság, személytelen elmélyedés, a süket idill és a művészet megújulni képtelen, csak rekonstrukciókra vágyó, csak gyűjtőszendévellyel bíró telhetetlensége egyből egy amerikai milliárdos múzeumává lényegíti át a Főhős apjának egyszobányi képtárát. Mert felsorolni is sok, milyen műveket is őriz otthonában a szerény kereskedő: „Apámnak Tizianótól, Guido Renitől, Paul Veronesétől, Annibale Carraciotól, Dominichinótól, Salvator Rosától, Nikolaus Poussintól, Claude Lorraintól, Albrecht Dürertől, a két Holbeintől, Lucas Cranachtól, Van Dycktól, Rembrandttól (...) és Jacob Ruisdaeltól voltak képei.” (395.) Ez józan számítás szerint meghaladja a Szépművészeti Múzeum jelenlegi összértékét. Ekképp ez az esztétizmus, amely csak elrezegethető sóhajokban látatja a szerelmet, a mű realiztikus, gazdaságilag fölmérhető hasznosságán túl, a szerény rózsaház görög műremekére összpontosul. Egy késő klasszikus szoborra, amely megjelenítésében, hatásában csak elpusztítani képes ezt a hermetikus boldogság befőttyébe zárt tökéletességet, jelentéktelenné teszi a szobrot bámulók életét. Mindenhol ott a nagyság ebben a regényben, és minden ilyen pilanatot a kisszerűség gályarabjai próbálnak élhetővé tenni. Az érzékiség egyetemességétől megfosztott műlelkek átadják magukat az érzékiséggel teli műremek föltétlen csodálatának. Szívesebben nézik ezeket a szobrokat, mint az élő személyeket, s ez az esztétizmus belefojtja őket személyiségük süllyedő mocsarába. Heinrich Odüsszeusz kalandjait olvasva lel rá az eleven Nauszikaára, és Nathalie *Lear király* színpadi előadása közben döbben rá, hogy a szenvedés nem a formák bonyolult felülete, hanem a belőlük sértően kiáramló mindennapi élet.

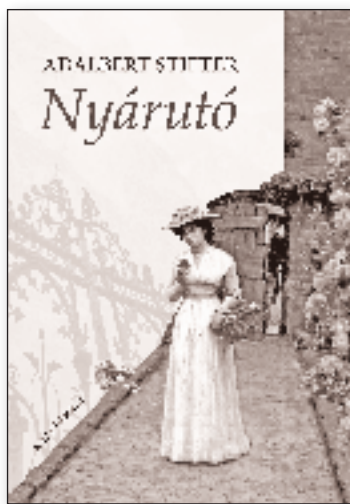
S itt akár ellent is akarnánk mondani Adamik Lajos lenyűgöző, a német nyelvű irodalomra való nagyon gazdag filológiai hivatkozásokat tartalmazó utószavának, amelynek természetesen Goethe áll a középpontjában, a *Wilhelm Meistert* és Novalis egész munkásságával, de a német

századelő valamennyi jelentős természettudományos és szépirodalmi munkáiból is bizonyíthatóan ihletet merített Stifter. A kritikus gondolatban talán a *Vonzások és választások* is épp ilyen súllyal ide sorolná, a mű statikus építkezése és az önkifejezést középpontba állító természetszemlélete miatt. Ugyanakkor az a sejtése támad a mű Adamik Lajos által magyarártított változatát olvasgatva, mintha az egész regény valamiféle szemfényvesztés lenne. Ennyi pedantéria, ekkora szűklátókörűség, a dolgok tárgyyszerű felsorolásának, már-már inventárium-szerű számbavételének ez a kulturálisan jegyzett magas foka nem mond-e ellent a regény kissé modorosán összefoldozott szellemének? Nem arról van-e szó, hogy mindannak, amit itt Stifter lejegyzett, éppen az ellenkezője igaz?

Miután én-elbeszélésről van szó, nem úgy áll-e a helyzet, hogy a Hős tudatosan hazudik magának? Nem lehetséges-e, hogy Heinrichünk egy iskoláit bevégezetlenül hagyó amolyan különc, aki a szülőktől való szoros anyagi függőségéből sokáig kitörni képtelenül indul vándorútra? Még ezután is nagyon lassan enged az apai szigor, csak csörgedezve jön a pénz, de már Heinrich zergeként a hegyek közt a szabadságot kóstolgatja. Azt hiszi, hogy végleg kiszabadult, egyre nagyobb lélegzetet vesz, mikor rátalál egy másik mihasznára, a rózsaház szinte maoista uniformisba bújt ősz öregére. Itt aztán újra minden lehetősége adott, hogy egy-két hónapra eljártssa a jófiút, dolgoznia nem kell, a két megfelelés pontosan szimmetrikusan metszi egymást. Az év nagy részében zarándok, köveket gyűjt a hegyekben, vidáman éli életét a vidéki környezetben, megméri a tavak mélyét, ha még nem lenének erre térképek, akkor most sem lesznek, mert a hétszáz oldalon való tudománykodása semmiféle látható eredménnyel nem szolgál. Apjának a bő tíz év alatt valóban faragat egy kerti vízköpőt márványból, de hogy más kézzel fogható eredménye lenne a tevékenységének, az a regényből ki nem mutatható. A házigazda, Risach báró (mint később a nevét megtudjuk) nemes bosszút áll hajdani sze-

relmén, amikor felépíti annak gyermekkori otthonát, szerelmük kibontakozásnak helyszínét, és az *öregaszonyt* minden évben odaülteti, hogy bámulja a rózsák nyiladozását. Talán emiatt is öregszik oly szerfelett gyorsan. Heinrich igazából szabad, azt csinál, amit akar, néhány hónap a rózsaházban, telente Bécsben színházban, a társasági életben forgolódik, aztán felnéz tavaszodván a hegyekbe, sorra látogatja kedvenc kocsmáit és talán a szeretőit. Mert azt még Goethe sem állította, hogy a férfiembernek húsz és harminckét éves kora között ne támadnának buja gondolatai. Nathalie szépsége valamiképp csak az utolsó felvonásban erősödik föl, válik a lassan harmincas hölgy a körülmények szerföltt kedvező együttállása miatt Hősünk számára kívánatosná. De szerethetővé talán még ekkor sem, hiszen a már nem éppen ifjú ekkor indul egy kétéves európai körútra, hogy még megmaradt hevületét szélsőségesen kiélje, mielőtt Nathalie ágyában majd gyorsan megöregszik. Ezen két év alatt nem leveleznek, mert egyszerűen nem kíváncsiak egymásra, semmi mélyebb érdeklődés nem vonzza őket, csak az érdek, s hogy a jóságos Házigazda Mathilde egész pereputtyát a markában tartja, s talál a leánykának egy ostoba fajankót, aki hajlandó beülni a szerföltt nagy gazdagságba, ellentételezésként soha nem vakant rá Risach közhelyes gondolataira. Minden, ami az emberben romlandó, alapvetően belül kezd rohadni. A külső körülmények alakulása hössé teheti az arra nemeseket, de ha valaki egész életében semmit sem csinál, annál felmerül a gyanú, hogy már a gyökereiben is vizet forralt, hogy előbb-utóbb megkopasszon valakit, miután a saját hajtásai elsorvadtak, hogy érzeikben gátlásossá tegye a neki kiszolgáltatatokat. A satnyasága és lelki pusztulása e körben nem lehet feltűnő, hiszen valószínűleg a regény szereplői magányukban már külön-külön is a falat kaparják kínjukban, ha egyedül maradnak. A világ elleni háborújukat viszont a legfényesebb stilisztikai formák mezében és a legkellemetesebb körülmények közepette vívják. Azonosulnak azzal, amivé lenniük kellene, de képtelenek arra, hogy maguk meg-

haladásával legyenek azzá. Egy olyan környezetet teremtenek, ahol a kötelezően udvarias kérdésekre csak udvarias feleleteket kaphatnak. A külső szemlélő számára Risach báró a legkevésbé sem bölcs, hiszen paranoiás okoskodásai olyasféle tanításokban merülnek ki, amelyekért a nagy Goethe is szégyellte magát: A *Vándorévek* hiányos anyaga közé aforizmák szavait illesztette, egy vaskalapos, falusi paptanító elegyes bölcsességeit, amely részt utóbb kihúzta ugyan a regényből, de a kiadások máshova nem tudván elhelyezni, még mindig a nagy weimari titánt teszik neveltségessé.

A szellemesség dolga egyébként leginkább alkat és belátás kérdése. A legnagyobbak érezték, hogy a heroizmus nagyon is vérzékeny valami, az emberi bölcsesség a leginkább korlátolt személyes képesség, ezért a valóság efféle láttatása hamar illúzióktól lesz terhes, érzékeltetni kell a hozzá való viszonyukat is. Akik azonban makacsul azonosultak egy eszmével, egy korhűséggel teli gondolattal, azok megmaradhatnak a retorika szintjén a saját igazuknál. Kétféle tragikus írói alkat van, az egyik Stifteré, aki kiáll a holt dolgok mellett és képtelen szabadulni a kicsinyes eszméitől, a másik Büchner, Kleist vagy épp Gogol, akik komolyan azt gondolják, hogy a világ elviselhetetlen, ám ennek az erkölcsi következményeit nem képesek feldolgozni. A nagy szatíráírók valamilyen szinten bolondok, de nem a maguk erkölcsi kételyeik miatt, hanem mert a közönség kényszeríti őket eb-

be a szerepbe. Talán Shakespeare és Homérosz voltak azok a boldog lelkek, akik számára az anyag nem okozott morális meghasonlást. El kell hájítani jó messzire a dárdát, hogy az az írótól függetlenül célba érjen. Minden kor neveléses, és azok sem járnak jól, akik ezt már az iskolák alsóbb osztályaiban megtanulták. Hogy a felismerés és lemondás között ne teljék el megfontolási idő, hogy az író mindig csak a maga fájdalommal könnyezzen és a mások kisszerűségén ne vessen, ahhoz olyasforma lélek kell, aki nem megteremteni akar egy világot, hanem a belőle fakadó gondolatait fájdalmas lassúsággal levetkőzni. Az író azonban feladata szerint mindig öltöztet, még Beckett is, és a világirodalom legnagyobbjai képtelenek arra, hogy a saját gondolataikat ne a legillőbben hozzá artikulált szájukba adják. Ha a humor a kétségbeesés legmagasabb foka (Beckett, Kafka, Büchner, Gogol, Swift), akkor még semmit sem mondtunk azokról a szerzőkről, akik a humor hiányának kétségtelen tüneteibe haltak bele, és azokról sem, akik elhárították magukról a megkönnyebbülés lázát, és lemondtak az irodalom lelkiismeretének legmagasabb fokáról. Ezek közé illesztem Stiftert is, mert a lehetséges kapujában állván, szerényen lemondott az ítélkezésről, de még annak a sejtetéséről is, hogy művét másként magyarázzák. Minden olvasó, aki jól érzi magát e regény közegében, csak áthallások révén jut abba a helyzetbe, hogy ne az író közvetlen vallomásként értelmezze ezt a rideg héjjal bebugyolált művet, hanem meghallja az elődök által már megteremtett mélabút. Ennek a műnek egy irodalmi közegre van szüksége, hogy a belerejtett abszurditást virágba borítsa. Minden létező tényező adott, csak a szerző vallomása hiányzik. A kritikus ilyen helyzetben nem tehet mást, mint lehetőségeket kínál fel az olvasás és az értelmezés mikéntjére. Ennek kétes eredménye megint csak visszaháramlik a műre, hiszen a kritikus olyan személy, aki nem mondhat többet, hivatásánál fogva, mint ami ebben a szövegben olvasható, s ha kitekint belőle, az már magán hordozza e műtől idegen gondolkodását. Thomas Bernhard

szavaival szólva: „Az emberekkel csak bemocskoljuk magunkat.” (*Mészégető*) Ha hihető, itt a huszadik századi osztrák író mintha kifejezett volna egy jelzöt, úgy kellett volna mondania: *Más* emberekkel csak bemocskoljuk magunkat. Mert ezt a szöveget hitelesként csak egy magasabb rendű lény mondhatja ki, ha tetszik egy érte rajongó Nietzsche, ha nem tetszik, egy falusi néptanító. Másként egy magát nem találó lény paroxizmus, amely csupa nem-megfelelésként élve életét, a valóságtól orozza el. Vajon nem ugyanaz a kór okoz-

za a stílus és a megidézett gondolatok aforisztikus kiszáradását? A türelmes völegény önmaga életének szemléletében gyönyörködve meghajol ama tény előtt, hogy mások is képesek erre a szemléletre, hogy a gyökértelessé váló esztétizmus, amely képtelen a világgal való nyitott érintkezésre, belső tükeit követve elindul azon a rögzös úton, amely nem képes többé ismeretek szerzésére, ám telítetté teszi magát a mások bölcsességétől. Ennél még az is forradalmibb lenne, ha istenfélőként felismerné magában a pusztulás és a degeneráltság szellemi jegyeit, ha

felmérné boldogsága számára a világban nem létező ellensúlyát. Ha a szenvedély elfojtása helyett önmegismerésének folyamatát a tágabb világ színpadjain gyakorolná. Így szüntelen és csak a saját elgondolásából, reflexióiból megismert, mások ellenőrzése alá nem vont vallomása nem tenné gyanússá az olvasó számára e várakozás hétszáz oldalon keresztül kitartott hibavalóságát. ■■■

■ **Sántha József:** 1954-ben születtem Karcagon, az ELTE BTK-n végeztem. Jelenleg Mogyoródon élek. Kritikus vagyok.

GEREBEN KATALIN

Múzeumi ELLENTmondás

Mire való, s kinek szól a múzeum? Kik és milyen elvek mentén igazgatják; s miből finanszírozza működését? – Bár e kérdéssor leegyszerűsítőnek tűnhet, mégis e felvetések maradnak, ha lecsupaszítjuk Ébly Gábor okfejtéseit legutóbbi könyvében, amelyben a szerző a művészet nemzetközi intézményrendszerében kalandozik.

Ébly nem lajstromba veszi vagy leírja e főleg európai múzeumokat, hanem néhány szemléltető példán keresztül körbejár alapvető problémákat, amelyek a múzeumok feladataival kapcsolatban adódtak az elmúlt évtizedekben.

Ébly Gábor: Hogyan alapítsunk múzeumot? Tanulmányok a művészet nemzetközi intézményrendszeréről
Vince, Budapest, 2011

A múzeumnak a magas tudomány céljait kell szolgálnia vagy a mezei turisták igényeihez kell alkalmazkodnia? Ez a dilemma nem Ébly „találmánya”. A szakma folyamatosan szembesül a jelenséggel, hogy a világ változik, a vizuális kultúra gyökeresen átalakul. Bár a múzeumi szerepek vizsgálata e felvétel fényében jogos és időszerű, mégis úgy érzem, a könyv túl élesnek mutatja a szembenállást a tudomány elvárásai és a művészetre szomjas nép igényei között. Kibontakozik egy szinte antagonisztikusnak mondható távolság a mindennapi életben ránk ömlesztett, vibráló vizuális áradat és a múzeumok félhomályos, statikus világa között.

Holott nem ilyen szélsőséges a helyzet. Sőt, ha innen nézzük a kérdést, és nem a tudomány Parnasszusáról, akkor a múzeumnak igenis joga populáris megakállítással, látványos installációs technikákkal „manipulálni a tömegeket”, s felvenni a versenyt a tömegkultúrával.

Csak csábítsa be a Mona Lisa a kígyózó embersorokat a Louvre-ba! Mire az izgatott turista odajut a portré egy plexifal mögé barikádozott zarándokhelyéhez, még belebotlik a Szamothrakéi Nikébe, és bizonyára rácsodálkozik számos más, az ismeretterjesztő kiadványokban általa addig nem látott remekműre is. Ha már három-négy ilyen mű nyomot hagyott benne, akkor a múzeum – populáris, a fizető látogatókat becsalogató politikája ide vagy oda – máris megtette, amit tehetett.

Persze, ha a Parnasszus felől nézzük, akkor mindez siralmas, szomorú, szegényes célkitűzés, és hol marad a régi, arisztokratikus filantrópia. Ébly Gábor is e két pólus között ingadozik, hol az egyiknek, hol a másiknak adva igazat. Mindazonáltal érenye e fejezeteknek, hogy a példákon keresztül megfogalmazza ezt a fajta szembenállást, ami régóta vár feloldásra mind az elmélet, mind a gyakorlat szempontjából.

Ugyanez a társadalmi struktúraváltás jelenik meg a finanszírozás kérdéskörében is, amivel szintén behatóan foglalkozik a szerző. Egyre jelentősebb szerepet kapnak a magánszemélyek az állami múzeumok pénzügyi hátterének biztosításában, és egyre szaporodnak a magánmúzeumok. Ismét megjelenik a szembenállás: ezúttal a magas tudomány és a műkedvelő, ámbár dúsgazdag gyűjtői kör között. A pénz ez utóbbi csoport oldalán halmozódik, így nekik van arra módjuk, hogy a múzeumoknak adományozzák

KÖLTŐK és/vagy KATOLIKUSOK

tőke vagy műtárgyak formájában. Ám ezzel az is jár, hogy némi beleszóláshoz jutnak a múzeumi politika meghatározásában. Alakítják a gyűjteményi kört és arculatot.

A tudományos igazgatás szívesen fogadja a pénzt, ám annál kevésbé a szükségképpen vele járó „belekotyogást” a műkedvelő gazdagoktól. A kecske és a káposzta is kelle-ne. Amint a kulturális világ rohamosan átformálódik minden részletében, a művészetfinanszírozás és a mecénatúra rendszere is változik. Tudomásul kell venni, hogy a pénz a vagyonos, ám néha az ideálisnál kevésbé kiművelt privátszférából érkezik a művészetbe. Ehhez kell alkalmazkodni, ezzel a feladattal kell megbirkózni; valami hasonló konklúzió olvasható ki Ébli könyvéből is.

A kötet számos aktuális, nemzetközi szinten felmerülő múzeumstruktúra problémát megfogalmaz például londoni, párizsi, milánói vagy berlini esettanulmányok segítségével. A részletesen és alaposan elemzett példákon keresztül szemléletesen tárja elénk a múzeumi politika sok szálon futó kérdéskörét főleg a kortárs művészet világában, de kitérve a civilizációs közgyűjteményekre is. Ismert és kevésbé ismert intézményeket mutat be, különösen a német nyelvterületen ezeket összefüggésrendszerbe is ágyazza. Néhány fejezet (például az amerikai vagy a bécsi) megvilágítja a hatalmi reprezentáció és a kultúra összefonódását is.

Ám a túlzott szembeállítások mellett további hiányosság még az a szerzői elvárás, hogy az olvasó mind ismerje az érintett intézményeket, kiállításokat, művészeket, külhoni múzeumi vezetőket. Az ilyen elitista elképzelés helyett inkább az segítené a megértést, ha az egyes múzeumok bemutatását egy-egy illusztráció, némi jegyzetanyag kísérné, hogy a sok színes albummal és coffe-book-kal elkényeztetett olvasónak némi támogatást adjon. ■ ■ ■

■ **Gereben Katalin:** művészettörténész, az Equilor Fine Art Kft. ügyvezető igazgatója.

Bízást nevezhetjük sziszifuszinak a munkát, amelyre Szénási Zoltán vállalkozott első tanulmánykötetével. 2007-ben disszertációként megvédett, 2011-ben pedig kibővített, átdolgozott változatban megjelent műve ugyanis egy olyan fogalom nyomába ered, amely valójában soha nem rendelkezett, talán nem is rendelkezhetett világosan érzékelhető határvonalakkal. A *katolikus irodalom* irányzatáról (jobb híján vagyok kénytelen a meglehetősen pontatlan „irányzat” kifejezést használni) van szó, amit sokan, sokféleképpen próbáltak behatárolni az adott korszak tudományos, teológiai, társadalomtörténeti összefüggéseinek tükrében, az egymásnak nem ritkán homlokegyenest ellentmondó, korról korra „újratemelő” elméletek azonban mintha arról tanúskodnának, hogy eleddig nem született teljes mértékben kielégítő javaslat a képlékeny fogalom megragadására. Az eddigi definíciókísérletek sikertelensége a 21. századi kutatót sem kecsegtetheti túl sok reménnyel, még akkor sem, ha sikertelenség alatt nem feltétlenül azt kell értenünk, hogy az elmúlt évszázad megközelítései használhatatlanok lennének. (A szerző szerint ugyanis Magyarországon az előző századforduló környékén indult meg az igény a katolikus irodalom világi kultúrához viszonyított meghatározására.) A legfőbb nehézséget inkább az okozza, hogy egyidejűleg két, ha nem is abszolút idegen, de legalábbis egymással nem azonos preferenciákat magáénak tudó, ráadásul állandó mozgásban lévő fogalomrendszer elvárásainak kell megfelelnie annak, aki a keresztény literatúra mibenlétét akarja megfogalmazni. Mivel pedig teológiai és irodalomtudományos gondolkodás a mai állás szerint semmiképpen sem nevezhetők összegeyztethetőnek, a vallás- és művészetelmélet horizont-

Szénási Zoltán: A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar irodalom témaköréből.

Argumentum, Budapest, 2011

jainak „összekapcsolása” szükségzerűen magában hordozza a pontatlanság veszélyét, amit (kortársi nézőpontból visszatekintve) a 20. századi hazai meghatározások egyike sem tudott tökéletesen kivédeni. A dolgozatban ismertetett, múlt századi magyar szerzők által felvázolt elképzelések ennek következtében láthatóan nem mindig találják meg azt a vékony mezsgyét, amelyen haladva választ adhatnának arra a csak látszólag egyszerű kérdésre, hogy létezik-e definiálható katolikus művészet, s ha igen, milyen szempontok szerint lenne leválasztható a világi kultúra esztétikai fogalomkincséről. Egyáltalán: a „katolikus irodalom” szóösszetétel első, avagy második tagja kell, hogy fontosabb legyen a vallásos művészetetoretikus számára? A századelő konzervatív irodalomkritikája, a húszas években fellépő „papköltők”, vagy a század második felének jelentős vallásos művészei eltérő történelmi situációkban eltérő eredményekkel vetettek számot ezzel a problémával, a posztmodern fordulatot követő időszak pedig még tovább bonyolította a kérdést – nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy az ezredforduló utáni, jórészt szekularizált tudományelméletekkel lépést tartani igyekvő vallásos gondolkodásban jól látható zavar keletkezett a témakör kapcsán. *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig* című kötet legfőbb kérdése tehát az, hogy a századelőtől induló hazai és európai katolikus kritikaszemléleti paradigma felismeréseinek, a modern kontinen-

tális filozófia misztikus hagyománnyal is számot vető elméleteinek, legfőképp pedig a huszadik század történelmi tapasztalatainak (elsősorban a második világháború tragédiájának szemléletmódosító hatását érdemes itt kiemelni) együttes figyelembe vételével lehetséges-e egy (legalább) ma elfogadható, hozzávetőleges meghatározást adni a katolikus irodalomról.

Szénási Zoltán az elméleti felfeztést követően kronologikus rendben halad, Prohászka Ottokár irodalomszemléletétől indulva Sík Sándoron, Mécs Lászlón, Babits Mihályon, Pusztai Sándoron, Tűz Tamáson és Rónay Györgyön keresztül végül Pilinszky Jánosig jut el. Érzésem szerint a szerző egyfajta fejlődési vonalat is megrajzol e névsor mentén (amiből egyedül Mécs László lóg ki, akinek kevésbé jelentős költészete inkább „kuriózumként” van megemlítve), melynek abszolút csúcspontján Pilinszky lírája és evangéliumi esztétikája áll: bár elfogadhatónak látszanak a szerző érvei, amelyek alapján erre a következtetésre jut, a fejezetekben implikált teleologikus modell nem biztos, hogy minden fent felsorolt költőnek a megfelelő helyet adja a látens hierarchiában. Megemlíti ugyanakkor azt is, hogy az általa elképzelt koncepció szerint az épp csak megkezdett névsor „végképp lezárhatatlan”, gondolatmenetében tehát csak a fő tartópillérek felállítására vállalkozott, így téve kísérletet egy határozott kontúrokkal rendelkező, mégis bővíthető, továbbfejleszhető javaslat megteremtésére. „S ha jól értettem a problé-

ma lényegét – bocsátja előre a bevezetőben –, akkor épp ez a lezárhatatlanság a legfontosabb konklúziója a könyv vizsgálódásainak. [...] [A]z értelmezés sikere épp az lehetne, ha a katolikus irodalom kérdését a múlt holt relikviái közül az irodalmi gondolkodás élő áramába helyezné, azaz újabb értelmezések sorának nyitna teret.” (16.)

Szénási igen változatos, sokoldalú módszertani megközelítést alkalmaz témája feldolgozásához. Az első, *Közelítés a katolikus irodalom problematikájához* című egységben a 20. század vallásfilozófiai irányzatainak és esztétikai rendszereinek egymásra vonatkoztatott, alapos értelmezésével kívánja kidolgozni azt a nézőpontot, amelyből kívánatosnak tartja a probléma vizsgálatát. A későbbi, kronologikus rendben haladó fejezetek ezt a szövegközpontú, a nyelvészlelet folyamatos változását szem előtt tartó elképzelést vetítik rá az elemzett életművekre, öröndetes módon azonban számításba veszik az adott művek társadalmi, művészeti kontextusát is, így tehát egyszerre kapunk történelmi áttekintést és a jellemzőnek tartott szövegek beható esztétikai vizsgálatát. A szerző által elképzelt keresztény poétika természetesen a Biblia szövegeit helyezi középpontba, a kiválasztott költők alkotásai elsősorban bibliai intertextusaik révén válnak beilleszthetővé a felvázolt paradigmába. De nem a szent szövegekhez való kötődésük tartalmi összetevői, hanem nyelvi megalkotottságuk milyensége teszi az adott verseket reprezentatívvá a katolikus olvasat számára: ahogy az első fejezetben írja a szerző, „amíg nem számolunk kellő hangsúllyal az Istenről való beszéd koronként változó nyelvi előfeltételeivel, s erre alapozva nem teszünk kísérletet egy keresztény poétika körvonalának kidolgozására” (27.), addig döntően teológiai, nem pedig irodalomtudományi szemléleti alapon fogunk megmaradni. Viszont azzal, hogy az értelmező „[a]z egyes műveket, életműveket [...] nem kizárólag mint bibliai intertextusokat kíván[ja] vizsgálni, hanem figyelembe vesz[i] az irodalmi modernség kibontakozásával megváltozó költői kifejezési módok adta lehetőségeket, s az egyes művek, életművek viszonyát a magyarországi irodalmi

modernség más alkotásaihoz is” (53.), egyértelműen az esztétikai dimenzióba sorolja a katolikus irodalom definiálásának feladatát. Ily módon máris kizárja a vizsgálatból a liturgikus szövegeket, továbbá igyekszik felszámolni azt a múlt század elején gyökeredző felfogást, mely szerint a katolikus költészet egyenértékű a korszak papköltőinek sokszor kétes minőségű verses próbálkozásaival. (A *Nyugat* hasábjain zajló 1933-as katolikusköltészet-vitában elsősorban Illyés Gyula képviselte ezt az álláspontot.) A kritikában (és önmaguk által is) eddig csak „megkötésekkel” katolikus költőnek tartott Babits Mihály és Pilinszky János (tán fölösleges is idézni ez utóbbi elhíresült kijelentését: „Én költő vagyok és katolikus”) viszont integráns, alapvető részét képezik Szénási koncepciójának. A Prohászkaival, Síkkal kezdődő modern katolikus művészetelméletet tehát egyszerre szemlélhetjük a bibliai hagyomány egyre sokasodó újraértelmezéseinek és az irodalmi modernség kezdeteinek összefüggésében – így lényegében a nyugatos hagyomány lesz az a viszonyítási pont, amelyhez képest nyomon követhetővé válnak a paradigma útkeresési kísérletei. Jól láthatóan egyfajta „középutas” megoldásra törekszik a szerző, amelynek alapját mindenképpen a művek esztétikai értékének felismerése képezi, a Babits-féle elvet azonban, miszerint „[m]inden nagy költészet lényegében vallásos költészet, s minden nagy vallásos költészet bizonyos nagyon tág értelemben katolikus is”, nem teszi magáévá. Vagyis nem beszélhetünk katolikus irodalomról biblikus érintettség, a mégoly nehezen meghatározható *katolikus élmény* (Rónay György fontos fogalma) nélkül.

Az eltérő vizsgálódási horizontokat szintetizáló poétikajavaslat tömör kifejtése után tehát esettanulmányok sorát olvashatjuk, amelyek általában hasonló sémára épülnek: a fejezetek elején a történelmi kontextust adja meg a szerző, amelyben először általánosságban kívánja elhelyezni az aktuális problémacsoportot. Így például a konzervatív irodalomkritika hazai hagyományait és az azt reprezentáló, Ambros József szerkesztette *Élet* folyóirat indulását kifejezetten történelmi néző-

OLVASÓPRÓBA

pontból ismerhetjük meg, majd egyre mélyebbre hatolva a témában a vizsgált tárgy is egyre specifikusabb, egyszerűsrendeltérő értelmezői attitűdöt igénylő lesz – így jutunk el például ugyanebben a fejezetben Sík Sándor *A lélekben lakozó titokról* című ciklusának és Mécs László *Hajnali harangszó* című versének poétikai orientációjú értelmezéséhez. A rendkívül invenziós, impozáns teológiai és (irodalom)történeti ismeretanyagot mozgató „mélyfúrások” azonban véleményem szerint néhol túl messzire visznek bennünket a fő tárgytól. Az elméleti felvételek igazolásához persze nélkülözhetetlen egyes szövegek vizsgálatba emelése, a verselemzések azonban egy idő után elveszítik reprezentatív jelentőségüket, s bár igen izgalmas, de a kontextustól már-már elszakadó részletekként kezdenek hatni. Szerencsére a kötet felépítéséből adódóan mindig „visszatérünk a kályhához”, s az újabb résztematikák, költői életművek belépésekor világossá válik, hogy miért is van szükség ezekre a (néhol talán úgy tűnik, túlzásba vitt) elemzésekre: az egymásra rétegződő költői és gondolkodói életművek folytonosságára, hagyományba vetettségére mutatnak rá az egységes szempontrendszer szerint végzett szövegvizsgálatok.

Szénási Zoltán egy pillanatig sem állítja, hogy könyvével biztos választ találna egy valószínűleg megoldhatatlan kérdésre. Legfontosabb célkitűzését azonban – vagyis vallásos és irodalomtudományos gondolkodás elfogulatlan összeegyeztetését, amely a jövőben egy lehetséges 21. századi keresztény poétika szemléleti alapját kellene, hogy képezze – hibátlanul teljesíti. *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig* kiváló kötet, amely újra felhívja a figyelmet arra, hogy a modernizálódó katolikus irodalmat és a nyugatos hagyományt egyáltalán nem egymást kizáró, sokkal inkább egymást feltételező fogalmakként lenne érdemes felfognunk. ■ ■ ■

■ **Reichert Gábor** (Tatabánya, 1987): Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar mesterszakos diplomát, jelenleg ugyanitt PhD-hallgató az 1945 utáni magyar irodalom doktori programon.

A 2010-es igen szerencsés éve volt a Móricz-kutatásnak. Nemcsak primer szöveggel gazdagodott az életmű (*Naplók 1924–1925*), hanem Móricz műveit újraolvasó, újraértő tanulmánykötetek is megjelentek. Baranyai Norbert is 2010 végén jelentkezett kötetével, amelyben főként korábbi doktori (PhD) dolgozatának részeit szerkesztette egybe. A disszertáció tematikájától, vagyis a Móricz műveiben megjelenő, pontosabban a velük kapcsolatban felvethető önéletrajzság problémájától kissé eltávolodva, az eredeti dolgozat anyagát az *Árványok* című mű elemzésével kiegészítve, Baranyai változatos nézőpontú tanulmánykötetet szerkesztett, melyben a korábban említett kisregény mellett a *Légy jó mindhalálig*, *A boldog ember*, az *Életem regénye* és az *Árvácska* újraolvasására vállalkozott.

A kötet bevezetőjében, nem meglepő módon, kötetének célját ismerteti Baranyai, a keletkezés körülményeit tisztázza, illetve az alkalmazott, igen heterogén megközelítéseket kívánja egymással egyeztetni. Az itt felvetett problémák azonban torzítják a Móricz-kutatás és Baranyai saját szerzői, kutatói eredményeit – még ha ez csak az ügyetlen szóhasználat eredménye is. Örömmel vehetjük tudomásul, hogy a kötet végül *nem* a bevezető szöveg célkitűzéseit valósítja meg, hiszen az itt vázolt koncepció szélmalomharcra kényszerítené a szerzőt. Baranyai ugyanis ezt írja: „A kötetben olvasható tanulmányoknak – természetesen a lehetséges szemantikai összekapcsolások mellett – pusztán egyetlen közös törekvését tartom hangsúlyosnak: azt a szándékot, amellyel igyekeznek rávilágítani a Móricz-művek sokszor vitatott *korszerűségére* és az újraolvasás lehetséges, továbbgondolásra (is) szánt aspektusaira” (12. – kiemelés tőlem: T. A.). Móriczról, vagy bármely más szerzőről bebizonyítani, hogy korszerű, lehetetlen és felesleges erőfeszítés, mi több, olyan „nehezen védhető” ér-

Baranyai Norbert:

„...valóságból táplálkozik s mégis költészet”.

Móricz Zsigmond prózájának újraolvasási lehetőségei.

Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010

telmezői álláspontot takar, amely szerencsére nem jellemzi a kötet egészét. Elsődleges problémaként igencsak nehézkes lenne egyértelműen meghatározni, mit is értünk pontosan korszerűség alatt, hiszen kevés ennél változékonyabb jelző van. Változékonyága mellett pedig fő problémája, hogy olyan irodalmi eszményt képzel el, amelyben meghatározó tényező, értékmérő az aktualitás, aktualizálhatóság, a frissesség (ez a tendencia több helyen tetten érhető a kötetben). Talán elegánsabb, ha a mindenkori értelmező saját nézőpontjának, megközelítésének korszerűségére reflektál.

Móricz aktualitásának kérdését valószínűleg a sok vitát kiváltó Esterházy-esszé vetette fel leghangsúlyosabban: „Itt áll előttünk egy író, akit kifosztott az idő; az, amiről beszél, az, akiről, és az a nyelv, amelyen ott – mindez már nincs. Baja nem bajunk, illetve nem így. [...] Eljárt fölötte az idő? Eljárt – mert az idő ide-oda mászkál. Aktuális? Nem aktuális. De olvasván őt, megtudunk valami fontosat erről az országról, melyet szerencsénk van (totó-lottó) hazánkunk nevezhetni.” (Esterházy Péter: *Utószó, szó, szó*. In uő: *A kitömött hattyú*. Magvető, Budapest, 1988, 273–274.) Azt, hogy az idő mégsem fosztotta ki teljesen az életművet, bizonyítja az egyre aktívabb Móricz-kutatás. Azt pedig, hogy az író élő, jelenlévő „partner” a kortársi párbeszédben, bizonyítja számos mai szerző (ld. Szilágyi Zsófia: *A továbblévő Móricz*. Kalligram, Pozsony, 2008). Móricz korszerűségének vagy korszerűtlenségének bizonyítása (túl azon, hogy már maga a foga-

lom is jelentős kifejtést, sőt magyarázatot kívánna) könnyedén járhatna a szövegek kisajátításával, önös érdekeknek való alárendelésével, amelyre akad példa a Móricz-irodalom múltjában. Elég, ha a társadalmi problémákat, vagy a dzsentrikérdést túlhangsúlyozó megközelítést tekintjük az elmúlt ötven év Móricz-recepciójából. Baranyai Norbert azonban *korszerűség* alatt inkább a Móricz-prózákat azt a potenciálját érthette, melynek köszönhetően élőként, partnerként vannak jelen ezek a szövegek, és újraolvasásuk során mindig újabb és újabb értékeket felmutatva tudják fenntartani az olvasói és kutatói figyelmet.

A célkitűzés megfogalmazásának kérdésessége ellenére Baranyai nem szolgáltatja ki a szövegeket egyetlen megközelítésnek, az újraolvasás során hagyja magát a szöveg által irányítani, és alkalmazza a narratopoeitika, a mítoszkritika, a hermeneutika vagy a feminista irodalomkritika nézőpontját, eszköztárát, és így az adott mű jelentésszerkezetét, narratív technikáját a korábbi recepció megállapításaihoz képest árnyalni tudja.

A kötet másik célkitűzése a szövegnek többféle olvasatának bizonyítása: „A Móricz műveinek aktualitását hangsúlyozni igyekvő érvelésmód az időközben megjelenő újraolvasások fényében talán már kevésbé látszik újszerűnek, azonban nem hiszem, hogy a szövegek többértelműségét hangsúlyozó argumentáció felesleges volna, ezért az erre irányuló megállapítások továbbra is részét képezik az elemzésnek.” (13.) Vagyis ezzel a szándékkal szintén az olyan kisajátító, egyszerűsítő olvasatok egyeduralmának megbontására törekszik, amelyek hozzájárultak Móricz népszerűségének csökkenéséhez, olvasótáborának jelentős szűküléséhez. Mindezt a kutatásnak ahhoz a szövegéhez illeszkedve igyekszik bizonyítani, amely Móricz alkotásainak nyelvi megformáltságában látja legnagyobb teljesítményüket: a „szövegek többértelműségét így jórészt a (művészi) nyelv azon sajátosságaihoz eredeztetem, hogy a szöveg által intencionált (vagy annak tartott) jelentései mellett/ellenében olyan újabb értelmezési lehetőségeket képes kialakítani, melyek egy lezárhatatlan

és így mindig megújuló olvasás részévé teszik Móricz műveit.” (14.) Ez pedig igen nagy erőfeszítéseket igénylő feladat, főleg olyan „terhelt” szövegek esetében, mint például a *Légy jó mindhalálig*.

A kötet tanulmányai a regények kronológiájának sorrendjében követik egymást, ennek megfelelően az *Árvalányokat* elemző tanulmányt olvashatjuk először. A kisregény kapcsán megjegyezhető, hogy bár igen nagy recepció csend jellemezte ez idáig, a tendencia most fordulni látszik, hiszen Baranyai előtt Benyovszky Krisztián is foglalkozott, szintén 2010-ben megjelent kötetében, ezzel a művel (ld. Benyovszky Krisztián: *Fosztogatás*. Kalligram, Pozsony, 2010). A jelent megelőző, a mű körüli hallgatást a szerző tanulmánya elején meg is indokolja, mégpedig azzal, hogy a kisregény a szexualitást, a kielégületlenséget emeli központi témává. Ez azért érdekes, mert elemzésében Baranyai ugyan szót ejt ezekről a problémákról, a hangsúlyt azonban a választott nézőpont, a feminizmus szemszögéből sokkal inkább a társadalmi nem (a gender), a hatalom és hatalom alól való kiszabadulás, a hatalom ellen való lázadás problémájára helyezi: „A papné alapvető törekvése a regény történetében, hogy a rákényszerített, hatalmi elnyomásként megélt személyiségjegyektől, társadalomban és a családjában betöltött szerepétől, sőt nemi identitásától is szabadulni szeretne, s női-anyai státuszát a férfivá válás óhajta által levetkőzni.” (23.) Habár ezen értelmezés elfogadható, az elemzés mégis olyan elméleteket is alkalmaz, amelyek hatása, megléte nem igazolható a regényszövegből. Ilyen például a syneisatizm (másként *agapetae*), vagyis azon korai keresztény házasságeszmény beemelése, amelyben a felek fivérként és nővérként gondolnak egymásra. Nem világos azonban, hogy az egyébként három gyermeket nevelő házastársak viszonya mikor és hogyan utal erre az elméletre. (Miskolczy tanításként elmondott szövege pedig nem a teljes aszketikus önmegtartóztatásról, hanem a szerelem, a boldogság megtalálásáról szól. Ennek nem valami messzemenő teológiai megfon-

tolás az alapja, hanem egy egyszerű bináris opozíció felállítása: testi szerelem, testi boldogság kontra lelki szerelem.) Tipikus példája ez annak, amikor a kutató szívós munkája és alaposága megbontja az egyensúlyt a „szakirodalom” és a primer szövegek közt. Bár a Baranyai által felsorakoztatott elméletek és megállapítások mind izgalmasak, mégis, sokszor fölöslegesnek, túlzónak, a szöveggel csak nehezen társíthatónak tűnnek.

A *Légy jó mindhalálig* elemzésében, a regény ifjúsági irodalomba sorolásából és kötelező olvasmánnyá emeléséből adódóan is, egészen más jellegű munkára vállalkozik Baranyai. A regénnyel kapcsolatos problémákat a következőképpen vezeti be: „Furcsa módon tehát a *Légy jó mindhaláligot* irodalmi kánonunkban kijelölt pozíciója fosztotta meg attól az érdeklődéstől, mely korszerű olvasatok kialakítására sarkallta volna az értelmezőket.” (59.) És bár arra ráérez, hogy azt érdemes tárgyalni, miként válik ifjúsági regénnyé egy mű, de az általa többször említett kánon, kanonizálás problémakörét egyszerűen figyelmen kívül hagyja, a fogalmakat nem kontextualizálja, nem pontosítja.

A mű többértelműségét úgy kívánja igazolni, hogy a regény nyelvi és szerkesztésmódszeri sajátosságainak (mitológus szerkesztésmódjának) tárgyalása mellett az utóbbi évek értelmezési stratégiáinak, a nevelődésregényként és a beavatástörténetként való olvasásmódnak a lehetőségeit mérlegeli. Különösen érdekes és izgalmas az a regény alapproblémáját összefoglaló állásfoglalás, amely szerint Nyilas Misi „nem erkölcsi magasabbrendűsége miatt kénytelen elszenvetni a megpróbáltatásokat, hanem azért, mert képtelen értelemmel felruházni a körülötte lévő világ tapasztalható jelenségeket, történéseket [...] Misi szenvedésének oka tehát nem etikai (legfeljebb csak közvetett módon), hanem sokkal inkább hermeneutikai természetű: a (kölcsonös) meg nem értés vezet egzisztenciális válságához.” (85.) Baranyai elemzését tovább erősíti a kanti erkölcs és boldogság fogalmának bevezetése, amellyel válaszlehetőséget kínál a szubjektum elmagányosodásának és szenvedéseinek okára: „Nyilas

Misi számára a legfőbb erkölcsi útmutatás (»Légy jó mindhalálig!«) betartása még nem jelentheti önmagában a világban való boldogság megvalósulását, hiszen a helyes etikai magatartás pusztán feltétel a boldogságnak, de nem azonos vele. Épp ezért, abban a közegben, ahol a főhős azzal szembesül, hogy az őt körülvevő világ megértésére képtelen, s ebből fakadóan nem tud megfelelni sem az édesanyjai (transzcendens jelentésekkel felruházott), sem a másoktól – például a tanáraitól – kapott (evilági, emberi természetű) erkölcsi útmutatásoknak, így boldogtalansága és ebből fakadó szenvedéstörténete elkerülhetetlen és szükségszerű.” (89.) Véleményem szerint mindenképpen kiemelendő az a magatartás, ahogy Baranyai visszahúzódik a konzekvenciák levonásakor, vagyis nem foglal állást, nem jelöl ki egyetlen helyesnek feltételezett olvasásmódot sem, jó érzéssel mindössze felmutatja a regény és a mindenkor olvasó közti párbeszéd lehetőségeit.

A *boldog emberről* írott tanulmányban Baranyai, a recepciótörténet által korábban felvázolt olvasási stratégiák számbavétele és értékelése után, további olvasásmódokat „próbál rá” a regényre, igen eredményesen. Rámutat, hogy a korábbi recepció is együttesen alkalmazta a referenciális és a nyelvi megalkotottságot szem előtt tartó, fiktív olvasásmódot. Ebből kiindulva fejti ki nézeteit arról, hogy ez az összetett olvasásmód leginkább az önéletírás műfajával összefüggésben érvényesíthető, vagyis arra tesz kísérletet, hogy bizonyítsa, *A boldog ember* kapcsolatba hozható (a korántsem egyértelmű és problémamentes) autobiográfia műfajával.

Baranyai megállapítása, miszerint Joó György „élete felidézésekor a mesék narrációs és retorikai sémája alapján építi fel történetét”, valamint annak bizonyítása, hogy a regény az úgynevezett novellamesékkel rokonítható, teljes mértékben meggyőző, alaposan végiggondolt és izgalmas szempont. *A boldog embert* tárgyaló fejezet a kötet egyik csúcspontját adja. Baranyai Norbert megállapítása szerint a főhős „a mesei narráció révén nem ábrázolja, hanem létrehozza a múlt »valóságát«”. (127.) Ennek a szempontnak a be-

zetésével a regény címében megjelenő boldogság problémája, illetve Joó György elbeszélésének alapvető célkitűzése is egészen új megvilágításba kerül: „A főhős szándéka így annak a »művészi« elhivatottságnak ad hangot, mely a múlt tökéletesként megélt világának visszaállítását (*re*-konstrukcióját) csakis a szó, a nyelv ereje által

tartja lehetségesnek.” (128.) Az élvezetes és lendületes érvelést azonban – ahogy a kötetben máshol is – egy problematikus záró sor gyengíti. Kicsit Móriczhoz hasonlóan az érezhető a kötet tanulmányainak nagyobb részénél, hogy a lezárásra már nem jut kellő figyelem, így kis híján közhe-lyekbe futnak az egyébként igényes szövegek. Ilyen az a zárlat, amikor Baranyai a *Légy jó mindhalál*igot „a modern magyar irodalom legjobbjai” közé emeli, majd ezt követően *A boldog embert* a modern magyar próza egyik remekművének nevezi. Ez így, egymás után (még ha egyet is tudnánk érteni a megfogalmazott véleménnyel), nem túl elegáns megoldás.

Az *Életem regényét* elemző tanulmány igen részletes önéletírás-elméleti alapozással kezdődik (amelyet talán hasznosabb lett volna korábban szerepeltetni, hiszen az itt kifejtett és magyarázott fogalmakat Baranyai már a kötet korábbi tanulmányaiban is használta.) Bár a szerző a bevezetőben közli, hogy könyvében egymástól független tanulmányok sora olvasható, mégis hiányérzet támadhat az olvasóban, hiszen egymás után olvasva *A boldog ember-* és az *Életem regé-*

nye-elemzéseket, igen hasonló problémafelvetésekkel találkozhatunk. A két regény együttolvasása, illetve párbeszédbe állítása újabb részleteket világíthatna meg az életműben megjelenő autobiográfia-problémából, de efajta összekapcsolás nem történik meg. Baranyai a referenciális tartalmak és a nyelvi konstrukciók által létesülő személyes terek (család, falu, nemzet) szerkezetének vizsgálatával próbálja a lehetséges olvasói pozíciókat kijelölni, illetve az egész regény „működését” modellezni. A regényszöveg identitáskonstruáló teljesítményének elemzésével pedig a kötet talán legteljesebb és legeredményesebb elemzését hozza létre, amelynek végkövetkeztetéseként megállapítja, hogy „az *Életem regénye* magának az önéletírásnak a »kudarcként« olvasható: nem elnagyolt, szerkezetében elhibázott alkotásként, hanem éppen ellenkezőleg, olyan szöveggént, mely összetett poétikai-retorikai eljárásának köszönhetően viszi színre a szubjektum nyelv által történő reprezentálhatóságának kételyeit.” (192.)

A kötetzáró *Árvácska* újraolvasása a Balassa Péter tanulmánya által bevezetett szempontokat szem előtt tartva alkalmazza – a szöveg közeli elemzés során – a kötet egészében használt szempontokat és célkitűzéseket. Balassa meglátásainak talán legsikeresebb folytatása, továbbgondolása a zsoldár-problematikát feldolgozó, nagyobb terjedelmű és különösen alapos alfejezet, amely igazán hangsúlyos lezárása a kötetnek.

Baranyai Norbert izgalmas, és, ami még lényegesebb, vitaképes szempontokkal gazdagítja a Móricz-irodalmat. A kötet elején közli, hogy a disszertáció követelményeitől felszabadulva, a korábbi szöveg egységét megbontva élt a lehetőséggel, hogy kiegészítse az anyagot, mégsem egészen érthető, miért az *Árvalányok* felé nyitotta gondolatmenetét. A kötet korábban született szövegei alapján felvethető, hogy talán egységesebb és teljesebb anyag állt volna össze, ha olyan szövegekkel gazdagítja a meglévő elemzéseket, amelyek beilleszthetők az autobiográfia problémakörébe, hiszen Móricz életművében számos további művel kapcsolatban is felvethető szempont ez, és Baranyai

Norbert felkészültsége és a témát illető éleslátása mindenképpen indokolná ezen elemzések megszületését. (A kötet olvasása után igazán izgalmasnak ígérkezne például a *Míg új a szerelem* című regény elemzése.) Véleményem szerint a szerző nagy érdeme, hogy a sokszor kárhoztatott és eleve használhatatlan-

nak, idejétmúltnak tekintett elemzéseket is vizsgálat tárgyává teszi és a hasznosnak bizonyuló szempontokat érvényesíti elemzésében.

A kötet záróakkordja, lassan hagyományosnak mondható módon, Esterházy Péter korábban idézett szövegére reflektál. Baranyai Norbert kötete bi-

zonyítja leginkább, hogy lassan Esterházy mondait kopatja el az idő és Móricz „kifosztottsága” miatt aggódní: „Aktuális? Nem aktuális.” ■ ■ ■

■ **Tardy Anna** (1987): az ELTE irodalom- és kultúratudomány szakán mesterszakos hallgató.

SZARVAS MELINDA

Megvalósíthatóság és szerkesztői koncepció

A Lengyel György által szerkesztett *Színház és diktatúra* című tanulmánykötet valóban tekinthető hiánypótlónak – ahogy azt Zsámbéki Gábor is megfogalmazta a kötet hátsó borítóján olvasható bemutatószerzőjében. Ám mint hiánypótló vállalkozásnak, ha nem is a hagyományteremtés, de egy beszédmód kialakítása is feltétlen feladata lenne. Nemcsak a színházról írás lehetőségeivel, hanem a színház történet megrajzolásával kapcsolatos dilemmákról is döntenie kellett a szerzőknek és a szerkesztőknek. Továbbá, a címben szereplő *színház* mellett, a *diktatúra* választott definíciója is jelentősen meghatározza a kötet felépítését. A *Színház és diktatúra* láthatóan szigorúan és következetesen szerkesztett munka, mégis több esetben épp az akkurátus szerkesztői szempontok merevsége uralja a tanulmánykötet egészét. A könyv nemcsak tanulmányokból összeállított egység, hanem egy előre kitalált, majd pedig teljesített elképzelés. Teljes megoldást a felmerülő dilemmákra és kérdésekre mégsem nyújt, megmarad nagyon jó és fontos kísérletnek.

„Ez a könyv Európa és Észak-Amerika 20. századi, erőszakkal teli világáról, a különböző korszakokban létrejött totalitárius rendszerek és az adott országok színházi élete közötti konfliktusokról szól.” (7.) A szerkesztő *A kordé* című, előszónak is tekinthető írásában határozza meg ek-

Színház és diktatúra

a 20. században

Szerk. Lengyel György. Corvina Kiadó és Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet kiadványa, Budapest, 2011

képpen a tanulmánykötet tartalmát. Mind ez a bevezető rész, mind Zsámbéki Gábor már idézett ajánlója érdekes módon olyan szempontok kiemelésével kívánja érdekesnek mutatni a kötetet, melyek inkább szólnak a kötet végigolvasása ellen, mint mellette. Mindketten kiemelik, hogy „a különböző diktatúrák céljai, hatalmi technikai, módszerei és »eredményei« is veszedelmes hasonlóságot mutatnak egymással, a művészethez, így a színházhoz való viszonyukban is ugyanaz a hatalmi minta rajzolódik ki” (9.). Zsámbéki még meglepőbben fogalmazza meg ugyanezt: „mennél tovább olvassuk a könyvet, annál erősebb az az érzésünk, hogy azonos típusokkal és fogásokkal találkozunk”. Jogos feltételezésnek tűnik ezzel szemben, hogy a kötetben szereplő tizennyolc tanulmányt a bennük bemutatott területeken zajló színházi folyamatokban rejülő *különbségek* miatt érdemes megismerni. A *Színház és diktatúra* elolvasása után azonban mégsem tűnik úgy, hogy minden esetben e szempont, vagyis a *kü-*

lönbségek taglalása indokolná az egy-egy terület viszonyait bemutató írás kötetben szereplését. Ezt a benyomást erősíti, illetve előlegezi meg maga Lengyel György is, aki azt a rövid megjegyzést teszi, hogy „különbséget *csak* az egyes országok eltérő körülményeiben, a hatalom gyakorlásának módszereiben találunk” (9. – kiemelés tőlem).

A tanulmánykötet fő szerkesztési szempontját már a tartalomjegyzék is megmutatja. A tizennyolc szöveg négy részbe rendezve szerepel. Az elsőben a legmeghatározóbb nyugati diktatúrákat ismertető szövegek olvashatók: a náciizmus, az olasz fasizmus, valamint a spanyol Franco-korszak mellett a német megszállás alatti francia viszonyok, valamint a skandináv színházi alakulások ismerhetőek meg. A második rész a szerkesztő Amerikáról írt tanulmánya (a kötetben szereplők közül egyébként ez a leghosszabb). A harmadik a sztálini diktatúra elnyomásában létező színházi csoportokat taglaló írásokat tartalmaz, itt a szovjet viszonyok mellett az észt, külön a lett, valamint a litván éledezők ismerhetőek meg. A negyedik rész az NDK-beli jellemzők bemutatásával kezdődik, majd a cseh és szlovák, a román, a délszláv és lengyel, végül pedig a magyarországi eseményeket bemutató szövegekkel zárul. A részek kialakításából is látszik, hogy a tanulmányok megírása, megírása során a szerzők és a szerkesztő is elsősorban államhatárok által körbekerített régiók között definiálta a diktatúra fogalmát, nem pedig kultúrák mentén. Részben ez a döntés okozhatja a tanulmányok színvonala közti, szinte elkerülhetetlen ingadozást.

A kötet legszórakoztatóbb tanulmánya a Lengyel György által írt má-

sodik rész, amely Amerika 20. századi, diktatúrával összefüggő művészeti eseményeit mutatja be. Hálás téma, hiszen feltehetően az itt bemutatott szereplőket az olyan érdeklődő olvasó is ismeri, akinek esetleg semmilyen színház történeti előtanulmánya nincs. A bulvárközeli részletek mellett (mint például, hogy Arthur Miller második kihallgatásától abban az esetben tekintenének el, ha a vizsgáló bizottság elnöke közös képet készíthet magáról és az író feleségéről, Marilyn Monroe-ról) a történelmi viszonyok is világosan és kellő mélységgel fel vannak tárva, s mind a színház-, film-, mind pedig a drámatörténeti események kiemelése érdekes új kapcsolódásokra hívja fel a figyelmet. Az európai térséget bemutató írások között azonban van olyan, amelynek szerzője érezhetően vagy beláthatóan nem volt könnyű helyzetben. A legkevésbé sikerült rész, úgy gondolom, a harmadik. Kiss Ilona a sztálinizmus színházát bemutatni kívánó írása nem ad kellően átfogó képet választott tárgyáról, Mejerhold életútja és életműve áll a középpontban, s ehhez kapcsolódva kap csak az olvasó utalásokat arra vonatkozóan, melyik színházi téziszből mi lett a később megerősödő szocialista diktatúrában. (Mejerhold biomechanikán alapuló koncepciójának tudatos félreértelmezése fog például a „későbbi nagy szovjet sportünnepein öncélú látványként és erőpropagandaként” megjelenni – 200.) Bár a választott térség és irányítás bemutatása nem teljes ebben az írásban, az egész tanulmánykötet címbe is emelt tematikáját ez mutatja be legegységesebben, s Kiss írásának ez is a legizgalmasabb része. Szintén Mejerhold nyomán világosan különbséget tesz totális és totalitárius színház, valamint politikus színház és színházpolitika között. A kető kapcsolatát bemutató alfejezet, *Az antimodell: a Mejerhold Színház* című, kimondottan jól sikerült.

A harmadik rész további három tanulmánya, sajnos, épp azt mutatja meg, milyen káros az előszóban és a hátsó borítón kiemelt ismétlődő hasonlóság. Az éledő észt, lett és litván színházi életet bemutató tanul-

mányok kötetbe válogatásához jóindulatra és ezúttal túlságosan merevnek bizonyuló szerkesztői elképzelésre lehetett szükség. A *Színház és diktatúra* című kötetnek ez a három írása származik külföldi, értelemszerűen mindegyik esetben helyi szerzőtől. Nem világos és olvasói szempontból is nehezen megmagyarázható, miért szerepel önálló tanulmány az 1991 óta önállóan létező államok viszonyairól. Egyedül a sejtethető szerkesztői koncepció szólhat mellettük (az tudniillik, hogy minden ma önállóan, de egykor diktatúra alatt létező állam képviseltetve legyen), valamint a külföldi szerzőkkel való közös kulturális munka lehetősége. Talán jobb lett volna egy akár hosszabb, de ismétlésektől mentes tanulmányon belül összefoglalni és jellemezni ezeket az alakulásokat, ahogy az egyébként a magyar kutatótól származó, első részben szereplő „*Harc a sötét hatalom ellen*” című írásban a skandináv országok esetében is történt. Domsa Zsófia írása szintén a jobbak közé tartozik, épp annak köszönhetően, ahogy az általa külön alfejezetekben szereplő dán, norvég és svéd kultúra jellemzőit párhuzamba tudta hozni, vagy épp szembevetni tudta őket. Ahelyett, hogy három tanulmány elolvasásával bizonyosodjon meg az olvasó afelől, Zsámbékinék igaza van abban, hogy „első a színházvezetők megbízhatósági vizsgálata, majd jön az eszmei határok szűkítése, a követendő irányvonal kijelölése, a műsortervek ellenőrzése, a kötelező feladatok meghirdetése, az ellenőrző szervek megerősítése, a cenzúra egyre nyíltabb formában való megjelenítése”, egy összehasonlító tanulmányban jobban lehetett volna hangsúlyozni azokat a jegyeket, amelyek jó eséllyel csak az adott térség színházát jellemezték. A diktatúra felépítésének hasonlóságát a balti államok esetében már eleve az is jó eséllyel garantálja, hogy mindhárom ország szovjet megszállás alatt létezett, s majdhogynem ugyanakkor, nagyon hasonló módon váltak aztán függetlenné.

Szintén a szerkesztésbeli túlzott következetesség eredményezheti a zavar az azoknak a tanulmányoknak az esetében, amelyek többkultúrájú te-

rületeket tárgyalnak, így az addig a címben is megjelenő nemzetiségi alapon definiált téma megragadhatatlanná válik. Két olyan tanulmány szerepel a tartalomjegyzékben, melynek címében nincs megjelölve egy ma önállóan létező állam. Kötő József és Gerold László írásairól van szó, előbbi a mai Románia területén egykor jellemző színházi folyamatokat taglalja, utóbbi pedig egy olyan térség egykori kultúrájáról szól, ami mai fogalmak szerint nem is fedhető le egyetlen ország megnevezésével: Gerold az egykori Jugoszlávia területén jellemző szembenállásokat mutatja be. Kötő József írása világosabb és jobban megoldott, igaz, a mai Románia helyzete is kevésbé volt összetett, mint Jugoszláviáé. Kötő imponáló könnyedséggel és magától értetődően beszél írás első mondatától kezdve az erdélyi magyar színjátszás helyzetéről, de hangsúlyoznám, hogy esetében világosan egy diktatúrát létrehozó (román) és egy azt elszenvető nemzetiségről (magyar) van szó, ami nyilvánvalóan megkönnyíti és legiti-

málja a határon túli magyarok akkori színházkultúrájának bemutatását.

Ezzel szemben Gerold már írása legelején jelzi témájának összetettségét: „a 20. század második évtizedének közepéig, végéig a délszlávok részben önálló (Szerbia, Montenegró), nagyobb részt (Horvátország, Szlovénia, Bosznia és Hercegovina, Macedónia lakosai) pedig idegen államban (Osztrák–Magyar Monarchia,

Olaszország) éltek” (302.). Lehetetlen vállalkozás lett volna egy tanulmánykötet egyetlen írásában akár csak érintőlegesen is minden művészeti és politikai kapcsolódást bemutatni. Gerold igyekszik mégis hiteles képet nyújtani az akkori viszonyokról, ez sikerül is neki, ám csak azon az áron, hogy az eddigiektől eltérő módon nem szerb vagy horvát színházról beszél (joggal), hanem jugoszlávról, s azon belül említ különböző származású drámaírókat és rendezőket. Szinte magyarázkodásnak hat a vajdasági magyar helyzet leírását bevezető mondata: „Legalább néhány mondat erejéig meg kell említeni a magyar színház helyzetét is a délszláv államformációban” (304.). A térség körülhatárolhatatlan általános bemutatása nem teszi lehetővé, hogy a valóban jelentős alakulásokról szó essék. Nemcsak a vajdasági magyar színházi élet jellemzése, olyan meghatározó személyek, mint Nagy József és az ő táncművészete, majd -színháza, vagy Ladik Katalin avantgárd performanszai kerülnek a látómezőn kívülre, hanem például az igen jelentős horvát feminista akciók és nyilvános megmozdulások is. Az megint csak a *Színház és diktatúra* koncepcióját érinti, hogy a *diktatúra* meghatározása mellett a *színház* definíciója is rögzítetlen, abban is egyedülálló ugyanis Gerold László írása, hogy nem (csak) kőszínházakról beszél, hanem, ami a hozzá tartozó térségben az avantgárd megerősödésével valóban legalább olyan meghatározó volt, utcaszínházakról is. Sajnálatos, hogy mire ezek taglalásához érne, már csupán lábjegyzetben van „helye” megemlíteni ezeket az izgalmas színházi eseményeket.

A Gerold tanulmánya kapcsán említett esetleges további fontos jelenségek és témák természetesen nem hiányosságok abban az értelemben, hogy az írás jelen formájában is kerrek, s illeszkedik a *Színház és diktatúra* című kötetbe. Azért sem lenne méltányos hiányokat emlegetni, mert eldönt(het)etlen az is (a *színház* és a *diktatúra* fogalma mellett), hogy kinek is szól ez a kötet. Az biztos, hogy nem (csak) a szűk színházi szakmai közegnek. Maguk a tanul-

mányok valóban érdekesek, többségében olvasmányos, emészthető szövegek, feltételezhetően olyan értelmiségi olvasó számára is, aki – egyszerűen szólva – csak szereti a színházat. Ugyanakkor minden íráshoz esetenként több oldalas jegyzetapparátus tartozik – ami ismét a könyv tudományos igényét mutatja. A törzsszövegekben is rengeteg név, cím, évszám szerepel, ám – és ez talán megint a szerzőket dicséri – a felvázolt és bemutatott viszonyok érthetőek ezen adathalmaz azonnali el-sajátítása nélkül is. Az olvasást annyiban nehezítik a jegyzetek, hogy minden tanulmány végén szerepelnek, állandó lapozgatásra kényszerítve így az olvasót, ami valóban nem ritka feladat: van, hogy (pl. Gajdó Tamás Magyarországot taglaló írásában) egy tízoros bekezdésen belül hat hivatkozás is szerepel. Emellett az is előfordul, hogy egy hivatkozáshoz hátulra bejegyzett információ pár mondattal később szinte szóról szóra megismétlődik a törzsszövegben is. Az olvasás és a kötetben való közlekedés megkönnyítése végett érdemes lett volna egy könyvjelzőt is beragasztani.

A felsorolt nevek és egyéb információk az olvasók többsége számára arra lehetnek jók (már csak a befogadhatatlan mennyiség miatt is), hogy később azt mondhassák, „erről már hallottam valahol”. Vagyis a kötetnek mindenképpen tulajdonítható ismeretterjesztő jelleg is – különösen az olyan fejezetek esetében, mint a balti államokat tárgyalók, mely téma kevésbé tekinthető ismertnek, így egészen más típusú írás született ezekről az államokról, mint mondjuk Grotowski lengyel színházáról, vagy a már említett amerikai szerzőkről és rendezőkről. Az is feltehető, persze, hogy a könyvnek kevés olyan olvasója lesz, aki az elejétől a végéig elolvassa, s nemcsak egy-egy terület iránt érdeklődve veszi kézbe. Ebben az olvasói helyzetben a Lengyel György és Zsámbéki Gábor által többször kiemelt hasonlóságok már nem is érzékelhetők zavaró ismétlődésekként.

Szerencsés, hogy van egy olyan kérdés, amelynél a kötet szerzői és

szerkesztője nem határoztak meg kizárólagos definíciót, s nem moralizáltak fölötte, vagy legalábbis nem rögzítették egyik szövegben sem. Meglepő lehet, de ez a színházról írás, valamint a színház történet-írás kérdése. Így, hogy a *Színház és diktatúra* összeállítása során nem korlátozták annak lehetőségét, mi is adja a színház történetek fővonalát (előadások, előadás-elemzések, rendezők, meghatározó színészek életrajza, drámák stb.), mindegyik szempont érvényesül a kötet egészén belül, nyitottá téve, illetve annak hagyva meg azt az olvasó számára is.

A *Színház és diktatúra a 20. században* című tanulmánykötet a magyar színházról szóló munkák között valóban egyedülálló a maga nemében. Színház történetek készültek és készülnek jelenleg is, ám meghatározott szempont alapján összeállított könyvként egy ritka kategória képviselője. Az egyik, epilógusként meghatározott írásban, Radnóti Zsuzsa fel is hívja a figyelmet arra, hogy bár jelen kötet önállóan is érvényes, szakmai jelentősége az eddigi és készülő egyéb munkákkal együtt számon tartva csak nő. Az általa kiragadott (név szerint többek között Jákfalvi Magdolnát, Bérczes Lászlót, Kékesi Kun Árpádot, Imre Zoltánt említi) „írások és címek [...] jelzik, hogy körvonalazódik az elmúlt évtizedek színház történetének átfogó feldolgozása” (400.). A Lengyel György által szerkesztett kötet tehát szakmai és olvasói érdeklődésre is joggal tart számot, a benne megjelent tanulmányok érdekes és helyenként kimondottan szórakoztató olvasmányok. A könyv sikeres és jó kísérlet tehát arra, hogy a színházat meghatározott szempont alapján, más tudományágakkal (politikával, társadalomtudománnyal) összekapcsolódva is meg lehessen ismerni. ■ ■ ■

■ **Szarvas Melinda** (Győr, 1988): 2012-ben diplomázott az ELTE magyar szakán. Főbb kutatási területe a vajdasági magyar irodalom.

JÖVŐT NEKIK!

Az új latin-amerikai irodalom védelmében

Hány tendenciával lehet szembemenni egy könyv kiadásakor? – juthat az ember eszébe, mikor kézbe veszi *A jövő nem a miénk* című novellaantológiát, mely a hetvenes években született, vagyis harminc-negyven év közötti latin-amerikai írók termését adja közre. A kérdésfeltevés több szemszögből is indokolható. Egyrészt, mert a kötet ellene megy annak a könyvkiadói axiómának, mely szerint a novellánál már csak a vers eladhatatlanabb, és az emberek annak ellenére is a vastkos regényeket választják a végtelen kínálatból, hogy az egy- (két-, öt-)percesek ideális értelmet adhat(ná)nak mondjuk egy Keleti–Ferenciek viszonylatnak, így válván a rohanó világ *par excellence* olvasmányává. Másodszor, a kötet egy olyan régió irodalmát kínálja az olvasó elé, mely hosszú ideje egy konjunkktúra következő nemzedékekre rótt terheit nyögi.

A világirodalomba a hatvanas években berobbant *boom* generációjának nálunk is jól ismert alakjai (Márquez, Cortázar, Vargas Llosa) olyan színvonalat és hangot képviseltek, amely egyrészt hosszú távra bebetonozta őket az olvasói sikerlisták élére, másrészt lehetetlenné tette a fiatalabb generációk számára, hogy kitörjenek abból a koordinátarendszerből, melynek origójában az említett sikerírók foglaltak helyet: a rájuk alkalmazott (erőszakolt?) *postboom/boom junior* kifejezés az utánérzés kétes finomságú ízét hagyja a szájban. A két Nobel-díjas, Márquez és Vargas Llosa csápjai hosszú ideje, Tüzföldtől Mexikóig elnyúlva, a teljes szubkontinentst befedik a magyar olvasó képzeletében, nekik a rosszabb könyveik is jól fognak, s meghatározzák az olvasó elvárásait is – pedig feltűnésük és virágzásuk óta több nemzedék felnőtt, akikről alig vagy semmit sem tudunk. Jellemző a magyar könyvkiadás hiátusaira,

Diego Trelles Paz (szerk.):

A jövő nem a miénk

Fordította Kertes Gábor

JAK-L'Harmattan, Budapest, 2011

hogy csak az ezredforduló elmúltával kerülhetett sor olyan kulcsregények (pl. Cortázar 1963-as [!] *Sántaiskolája*) és életművek (pl. Juan Carlos Onettié) közlésére, melyek évtizedekkel ezelőtt bombasikert arathattak volna, mára azonban legfeljebb – s ez főleg a *Rayuelára* jellemző – „borostyáncseppbe zárt rovarként” (Bényei Tamás) értelmezhetőek.

Pedig akárhogy is nézzük, a kontinentális generációs antológiákban bővelkedő Latin-Amerika számos esélyt adott nekünk, hogy egy hatalmas földrajzi tér tíz-tizenöt-húsz évének irodalmi terméséből úgy kapjunk válogatást, hogy még a több ezer novella átrostálásával se kelljen törődnünk. (A Modern Dekameron sorozat kapcsán kiderült, utóbbi legalább másfél éves munka, nem jelentéktelen piszomogásról van tehát szó.) Sajnos nem használtuk ki, így aztán lemaradtunk például arról a momentumról, amelyben egy jellemzően hatvanas években született generáció tagjai fellázadnak a fent említett, nyakra-főre (és természetesen hibásan) csak „mágikus realitásknak” címkézett generáció (s még inkább a Márquez és Vargas Llosa oldal- és farvizén felevező epigonok) ellen a McOndo-antológiában (1996 – a cím természetesen a *Száz év magány* Macondójára utal), ami provokativitásával ráirányíthatta volna a figyelmet arra, van élet a *boom* után. Az azóta felnőtt, hetvenes-nyolcvanas nemzedék képviselői már más koordinátarendszerben mozognak, többen közülük más olvasmányszubsztrátumból építkeznek (kedvelt íróik példának okáért a guatemalai Örkény, Augusto

Monterroso, vagy a nálunk is jól ismert, de még legjobb regényei magyar fordítása előtt álló Roberto Bolaño), javarészt aktívan blogolnak, a nyelvet már nem játékszerként, csak kifejezőeszközként használják, fontos témáik az erőszak és a szex, sokszor építenek a megdöbbenés mechanizmusaira, s dühüket is csak kis százalékban pazarolják a „szeretve gyűlölt mesterekkel” való szélmalomharca – hogy csak referenciaszerzőikre visszautaljunk, deklaráltan ott találjuk köztük a *boom*hoz sorolható Manuel Puigot is. Ilyesformán, ha a lelkiismeretes és alapos olvasó végigrágja magát a hazánkban fellelhető összes kontinentális novellaantológián, lyukacsos sajtót kap a kezébe: a legszélesebb merítésre lehetőséget kapó *Huszedik századi latin-amerikai novellák* (2005) szerzői közül mindössze egy született a hatvanas és kettő az ötvenes években (közülük Bolaño már nem él), az azóta eltelt időben felnőtt-feltűnt írókról pedig csak véletlenszerűen, általában fordítói nekibuzdulásoknak köszönhetően kapunk egy-egy mozaikkockát.

A most kézhez kapott kötet mindenestre arra figyelmeztet, jelentős hiánnyal küszködünk, amire nincs ékebb bizonyíték, mint a szerzők nagyjában-egészében ismeretlen névsora: közülük egyedül az argentin Samanta Schweblinnek jelent meg kötete magyarul (*A madárevő*, szintén az e kötetet számos szempontból jegyző Kertes Gábor fordításában), mégpedig nálunk szokatlanul élénk és túlnyomórészt zajosan pozitív visszhanggal; rajta kívül a tizennégy nyelvre lefordított, Alfaguara-díjas Juan Gabriel Vásqueznek adják ki hamarosan az *Informátorok* című regényét.

Ha a néhány évvel ezelőtti lehangoló helyzetet idézzük, ez kiindulásnak nem is rossz – számos alkalommal hangot adtam már abbéli meggyőződésnek, hogy egyenesen magas színvonalú antológia nincs. Ezt most is fenntartom – nem követelhetem őszinte hévvel a teljes szerzőgárda azonnali magyarítását: feltűnően hiányoznak például a jó egypercesek, melyekből a nálunk homályban maradt évtizedek alatt több antológiára való gyöngyszem gyűlt össze (ezt bármely kiadó veheti nyílt utalás-

nak), és valahol ugyanezen évek alatt a csattanó is kiment a divatból – érdemtelenül. Ennek ellenére azonban számosan vannak olyan figyelemre-méltó hangok, melyek megérdemel-nék a szélesebb tájékozódás esélyét. A latin-amerikai novella központ-jai hagyományosan a Río de la Pla-ta-társág (Argentína, Uruguay: utal-junk most csak az egyszerűség kedvé-

ért Borgesre, Cortázarra és Onettire), a nyugati partvidék (főleg Peru, Chile és Kolumbia Arguedasszal, Bryce Echeniquével és Salazar Bondyval, Bolañoval és Donosóval, illetve Márquezzel, Mutisszal és Londoñoval) Közép-Amerikában pedig Kuba (Cabrera Infantéval, Carpentierrel, Piñerával) és Mexikó (Fuentesszel, Rulfoval, Sergio Pitollal). A *postboom* mozgalmakban közülük különös fontossággal bír Mexikó (a La Onda és a Crack-mozgalom révén), Chile (McOndo) és Kolumbia (Nueva Ola) – talán nem véletlen, hogy a legjobb, legmarkánsabb hangok ezekről a helyekről hallatszanak, rendre Antonio Ortuño, Andrea Jeftanovic és Juan Gabriel Vásquez révén.

Háromjuk közül kétségtelenül a harmincnégy éves, Barcelonában élő Vásquez a legelismertebb, Bryce Echenique, Vila-Matas és maga Vargas Llosa is pártfogói között van, régóta Alfaguara-szerző, de csak csekély ideje Alfaguara-díjas (2011), az angolszász irodalmak foglya: túl van már egy Conrad-életrajzon, miközben

régóta fordít, többek közt Dos Passost. Ahogy a fent említett „keresztapák”, úgy Vásquez stílusát is a legjobb értelemben vett realizmus jellemzi – sem kiírt, barokkos körmondatok, sem a (latin-amerikaiaként és ezen belül is kolumbiaiként kétszeresen is nyomasztó) márquezi mágia nem szüremlik bele a történetmesélésbe. Regényeiben bálványa, Philip Roth példáját követve igyekszik Kolumbia történetét az átlagember szemén keresztül láttatni, s meg kell adni, a kötetben szereplő novellája, *A bémészködők* kevesebb mint hat oldala alatt is olyan feszes leírását adja az emberrablás mechanikájának, illetve a terrorizmus és a katolicizmus összefüggésének, amittől az ember néhány kilométerrel közelebb érzi magát az oly távoli kontinenshez.

A jugoszláv és zsidó felmenőkkel rendelkező chilei Andrea Jeftanovic gyakorlatilag egyszerre nőtt fel a Pinochet-diktatúrával, nem csoda tehát, ha írásaiban központi szerepet kap az esztétikai szintre emelt erőszak. *Családfa* című, megdöbbentő novelláját a vérfertőzés témakörére építi fel (szociológusról lévén szó, a Lévi-Strauss-mottó elmaradhatatlan), a pedofília túlzott mediatiszációjából kiindulva, a feszültséget fokozatosan emelve, már-már bibliai végkifejletig futtatva.

A még csak harmincas éveit közepe járó Antonio Ortuño Guadalajara szülötte, de máris igen kiterjedt a nemzetközi elismertsége – az Herralde-díjas Antonio Ungar, a már említett Vásquez, a Casa de las Américas-díjas Samanta Schweblin és az Independent Foreign Fiction Prize- és Alfaguara-nyertes Santiago Roncagliolo mellett ő is ott van az élmezőnyben. Hogy külön kiemelhető, azt többek közt remek humorával érdemli ki, melyen átsüt az esendő, csetlő-botló átlagember iránti mély empátia. *Pseudoefedrin* című novellája egy kisgyermekes házaspár hétköznapi játszmáit jeleníti meg belülről, updike-i őszinteséggel, de nála pörgősebben, s a kötetben szinte egyediként valamelyest pozitív végkicsen-géssel.

A *postboom* kanonikus centrumain kívül ugyanakkor máshonnan is lehet ihletet meríteni: az egész szubkontinensen tán legerősebb,

novellisztikájában mindenesetre legnagyobb kontinuitást mutató Argentína képviselőiben a már ismert Schweblin mellett Oliverio Coelho is nagyágyú lehet. A *Szun Vu* nem egyedülként fordul a távol-keleti kultúrához némi ihletforrásért (ebben Bolaño hatását véljük érezni), hogy a hatalom viszonyait egy furcsa, néma kapcsolaton keresztül elemezze pszichológiailag is érdekfeszítően. Coelho kisprójájának főszereplője ráadásul író, ami lehetőséget ad némi iróniára és metairódmalmi játékra – de nem olyan szinten, mint a horvát ősökkel rendelkező (lám, a globalizáció), de már Venezuelába született, s ezért az identitással, a délszláv régióval és az íróvá válás nehézségeivel kiemelten foglalkozó Slavko Zupcic *Szeretem, hogy egy másik kikötőhöz tartozol* című remeke.

A fentebb említettekkel csupán egy szűkebb, vázlatos áttekintést kívántam adni – nem, nem arról, kik lehetnek Márquez és VargasLlosa utódai, mindössze a latin-amerikai irodalom Európában, s ezen belül Magyarországon is meghatározó alakjairól. Ahogy ma látjuk, nálunk a kései hiánypótlás mellett van némi igény a mai közepgeneráció egy-egy csillagára (kiemelten itt Bolaño-ra gondolok), de a Schweblin-kötet visszhangjából ítélve még az sem lehetetlen (bár a véletlenszerűnél tudatosabb, átfogóbb kiadói stratégiák, sorozatok szükségessé hozzá), hogy nem tágítjuk tovább a *boom* és a jelen közti szakadékot, és elfogadjuk, van élet a Nobel-generáció után. Akkor még az is lehet, hogy egy jövőben megírandó cikk szerzőjének már nem is a *postboom* címkét kell elővenni e generáció jellemzésére.

■ **Zelei Dávid** (1985): hispanista, az ELTE BTK történelem doktorandusa, a Lazarillo Hispánisztikai Portál (www.lazarillo.hu) szerkesztője. Disszertációját a XX. századi latin-amerikai identitásról írja. Irodalomkritikai és irodalomtörténeti írásai az *Élet és Irodalomban*, a *Nagyvilágban* és az *Új Forrásokban*, történetiek a *Mediterrán Világban* és a *Világtörténetben* jelennek meg.

AUTENTIKUS ÖRÜLTEK

Recenzensek már-már hagyományosá vált technikája, hogy írásukat a recenzióírás nehézségeinek ecsetelésével kezdik. Nincs ez most sem másképp, ám a szabadkozást megtoldjuk azzal, hogy szó sincs itt recenzióról, mivel a recenzens hiába kutakodott olyan könyvek iránt, amelyekről szabványosnak tekinthető ismertetőt, kritikát írhat. Ugyan gondosan kiválasztott előbb egy kötetet, majd egy másikat, de megoldhatatlannak tűnő problémákkal szembesült. Például afféle kérdéseket mégsem lehet ma már feltenni, hogy ugyan miért kellett-e könyvek nyomtatására papírt szálni, azaz fákat kivágni, energiát elhasználni, hogy csak a populista lözöngöknél maradjunk. Ennél ugyanis szofisztikáltabb kérdéseket illő feltenni, ha már bajunk támadt. És nem is kis időbe fog telni, amíg találunk valamiféle választ – amit ezen írás címében előre jeleztünk, de csak a kötetek hevenyészett bemutatása után fejtünk ki, már amennyiben ez lehetséges.

Ludwig Hohl könyvére, *A munkáról – A halálról* címűre a német nyelvű irodalomban fölöttébb jártas Bán Zoltán András hívta fel figyelmünket az *Élet és Irodalomban* írt recenziójában (több könyvbemutató azóta se került elénk), hiszen mindeddig semmit sem fordítottak le a svájci szerzőtől. Azonban beszédes, hogy BZA a könyvről voltaképpen egy sort sem írt, főleg nem azon részről, amelyet maga Hohl írt – ellenben ismertette Hohl életét a kötet második részében megtalálható jegyzetek és interjúk alapján, melyek kétség kívül a kötet olvasható részei közé tartoznak. Természetesen nem feltételezzük, hogy BZA ne olvasta volna el a mintegy hatvanoldali anyagot, ráadásul egy bemutató jellegű recenziótól miért is várhatnánk el a mű kritikai elemzését? Ám éppen BZA ízlésében már-már feltétlenül bízva gondoltam azt, ezt a könyvet meg kell szerezni, el kell olvasni, hisz már az általa lefestetett csodabogár író személye is

Ludwig Hohl:

A munkáról – A halálról
Fordította, válogatta, a jegyzeteket írta Hajdú Farkas-Zoltán.
Bookart Kiadó, Csíkszereda, 2011

Eduard Limonov:

Ez vagyok én, Edicska
Fordította M. Nagy Miklós.
Európa Kiadó, Budapest, 2011

mintegy előfeltételezi azt, érdemes őt s munkásságát megismernünk.

Aztán jött a hasra esés. Hogy mi lenne ez. Hogy kinek a könyve ez, és mit akar mondani, mit állít a szerző, Ludwig Hohl hatvan oldalon, és mit állít-idéz a kötet fordítója, Hajdú Farkas-Zoltán további száz oldalon. Hiszen a borítón ez áll: Ludwig Hohl: *A munkáról – A halálról*, mely voltaképpen két esszészerű aforizmagyűjtemény (formailag à la Nietzsche), s aztán belelapozva a kötetbe, láthatjuk, hogy a két *dolog* a szerző *Die Notizen* című kötetéből ered, melyet nem más, mint a Suhrkamp adott ki, és amely – mint utóbb megtudjuk – oly kultikusá vált, hogy az első kiadásért vagy hét-száz frankot is elkérnek ma a svájci antikváriusok, azaz többet, mint egy átlag magyar fizetést.

Már BZA is kiemelte Hohl különségét, s hogy nagy svájci írók, mint Dürrenmatt is a mesterüknek tartották (bár utóbbi – kitől a kötet hátoldalán idéznek – félreérthetően fogalmaz, amikor azt mondja, lelkiismeret-furdalása van Hohl miatt, ugyanakkor „képtelen vagyok felnőni hozzá”), s hogy ivott, mint a gödény, egy pincében élt, csak a munkájának szentelte az életét, volt őt felesége, ha meg nem volt mit, hát két kiló borjúhúst vett és azt dugta. A magyar valóság, még pontosabban a magyar irodalmi valóság relatíve jó ismeretében is már látjuk, azért ez tényleg fura alak lehetett, hát még Svájcban! De íme, gondoljuk,

az utókor lassan felismeri munkásságának nagyszerűségét, végre kiadták az egyesek életének fő olvasmányává váló *Jegyzetek* két passzusát, jön majd a többi is! BZA még azt is hozzáteszi, furcsállja, hogy a különcök nyomában, azok után oly szívesen járó Sebald nem fedezte fel magának Hohlt – innen-től kezdve kíváncsiságunk az egekben, alig tudjuk kivárni, amíg online rendelésünk nyomán megérkezik a kötet, csíkszeredai a kiadó, a kötet megjelenését támogatta az NKA, a fordítást pedig a prohelveti svájci kulturális alapítvány. Ide a bökött, hogy szép napok várnak ránk!

De, mint már említettük volt, a hasra esés jött, nem a szép napok. Rögtön észrevesszük, hogy míg a címlapon csak a svájci író neve szerepel, a kötet háromötöde már a fordítóhoz fűződik, Hajdú Farkas-Zoltán: *Minden a műhöz tartozik* cím alatt. Lapozgatjuk, látjuk, Hohl két fejezetre osztott, számozott jegyzeteit, majd Hajdú ugyancsak számozott jegyzeteit, ám ezek esetében olykor ott a megjegyzés, miszerint pl. *Feljegyzések, IX, 10*, máskor *Nüanszok és részletek, III, 10*, ez utóbbi másfél oldalon, olykor eltérő a tipológia, kisebb betűk, nagyobb betűk, egy számozott rész, amely nem származhat Hohltól, hisz csupán ezt tartalmazza kisebb betűkkel: „Hohl íróvá érik” – de nem tudjuk meg, mikor, és hogy jön ez ide. Akad itt Max Frisch-levélrészlet Hohlról, aztán 73 jegyzetfeleség után, *Útközben Hohllal* cím alatt következnek az interjúk Hohl még élő kortársaival, csodálói-val, közben a három svájci út jegyzeteivel, megtudunk ezt-azt arról is, Farkas útközben hol-meddig várákozott. Kezd felmerülni bennünk a gyanú, hogy itt valami posztmodern regényről van szó, fikcióról áldokumentumokkal, eszünkbe jut Danilo Kiš, eszünkbe jut, amikor BZA Sebaldot emlegette, aki maga is játszadozott a valósággal, dokumentumokkal, fényképekkel, felmerül bennünk a gyanú, hogy talán az egészet BZA találta ki, miért is ne? Hiába, hogy fényképeket is láthatunk az interjúalanyokról, valami annyira nem stimmel, hogy az ennyire a valóságban mégsem stimmelhet.

Persze ott az internet, két perc alatt láthatjuk, hogy Hohl létezett, létezik

Hajdú Farkas-Zoltán is, szintén regényes életúttal, az első csíkszeredai táncház alapítói közt van 1977-ben, tíz év múlva pedig Németországba emigrál, íróként, szerkesztőként, rendezőként aztán így kerül Hohl-közelbe, életrajzát olvasva pedig látjuk, immár ismét Erdélyben élve, számtalan dologgal foglalkozva. De még mindig nem tudjuk hová helyezni sem Hohlt, sem a kötetet, annak ellenére, hogy egyik csodálójától, bizonyos Peter Hodina tollából azt olvassuk, hogy a *Feljegyzések* világirodalmi rangú, a 20. századi svájci esszéproza legkompromisszum-mentesebbike.

Aztán az interjúból kiderül, Ludwig Hohl tényleg kompromisszumok nélkül élt – akár druszája, Ludwig Wittgenstein, akit azonban szintén nem olvasott, miképp egyik ismerője mondja, ahogyan a modern filozófusokat sem, mert Spinoza korában érezte jól magát. Azt is megtudjuk, hogy az írás terepe az, ahol nem volt hajlandó kompromisszumokat tenni, ezért lehet hát a fiatalabbak példaképe. Ez azt jelenti, hogy mivel egész napját a munkájának szentelte, a dolgozás pedig az írást jelentette, nem maradt ideje pénzt keresni, azaz munkával pénzt keresnie és magát eltartania. Mivel a családi örökségért is pereskednie kellett, mert nem kapta meg azt, ami neki járt (!), mivel életmódja okán családja inkább kitagadta volna, hát a társadalomtól, barátaitól, híveitől, rajongóitól várta el, hogy eltartsák. Kiterjedt leve-

lezést folytatott, és elvárta, hogy a válaszborítékban valami készpénz is legyen, ne csak szószátyárkodó levél. Abban nagyon svájci volt – ha van ilyen, hogy svájci –, hogy hajnali négykor kelt, nyakkendőt kötött öltönyéhez, úgy ült le dolgozni (értsd: írni), egészen délig. Már csak ezért is regénybe illik története, hát ha hozzávesszük, hogy dél után már csak a vedelésen járt az esze, még inkább. Egy liter tömény nélkül el sem indult, felolvasásainak többségén – a lámpaláz miatt – többnyire tökrészes volt, tényleg ifjúságunk épülésére szolgál, még a mi magyar viszonyaink közepette is. A többi már csak a show része: hogy mindent aprólékosan dokumentált, szarítókötélre akasztotta jegyzeteit (mint egy képen láthatjuk is) stb. Pincében lakott, mert annak bérleti díja olcsó volt, ötször nőszült, fölöttébb aktív szexuális életet élt. A toposzok alapján elképzelt Svájcban kétség kívül s teljes mértékben kilógott a sorból, és figurája már csak ezért is mértékké vált az ifjú írók számára. Akik vélhetően alig olvasták, bár természetesen óvakodnék attól, hogy Hohl munkásságáról a lefordított 60 oldal alapján teljes képet adjak.

De ez a két esszészzerűségévé összeálló aforizmagyűjtemény maga a katasztrófa, a hablatyolás magasiskolája. „Számára minden rossz mondat halálos bűnnek számított” – így Hans Sanner „neves svájci filozófus”, a jaspersi hagyaték gondozója Hohlról. Igaz, Sanner legalább kritikával is illeti őt: hogy patetikusan olvasott föl, s nem biztos abban, hogy maradandó az életmű, mert „túl nagy jelentőséget tulajdonított a mondatainak. Ezekben a mondatokban túl sok a szerzői bizonyosság, a meggyőződés, az önbizalom...”

De bár csak a bizonyosság, a meggyőződés és az önbizalom valójában tetten is lenne érthető. De nem érünk tetten semmit, gyakorlatilag értelmezhetetlenek a mondatok, a kis passzusok, a gondolatok. Hohl – mint méltatóitól megtudhatjuk – nem olvasott klasszikus filozófusokat, vagy például Wittgensteint sem, ezért is nézünk furcsán ama szösszenetre, amikor mintha nyelvfilozofálni kezdene arról, bizonyos „Kovács úr szívesen állítja magáról, hogy szilárdan áll a lábán”, de oszt-

rák társával ellentétben, aki hasonlóan regényes életmódot folytatott, mint ő, nem jut el sehová, vagy legalábbis mi nem értjük Hohlt, bár igaz, Wittgensteint sem mindig mindenkor és feltétlenül. Hohl fejtegetéseit a munkáról azért is furcsa olvasnunk, mert hisz korábban megismerkedtünk életével és „munkásságával”, tehát a tényekkel, hogy sosem dolgozott, illetve az írást tekintette munkának, ugyanakkor elvárta, hogy mások, a barátai és a társadalom tartsa el. Ezek után álmétkodva olvassuk tőle eme aforizmatikus sorokat, amelyeket sem cáfolni, sem megerősíteni nincs módunk, de elhinni őket még kevésbé:

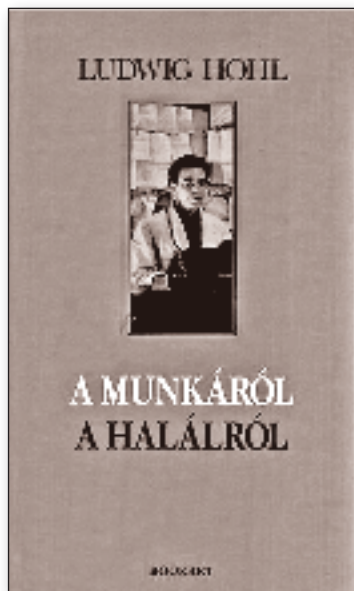
„A saját munka szükségszerű következménye a saját halál” – és már bőlogatunk is, bár el tudunk képzelni olyan esetet is, amikor nem. „Nincs ember, aki képes lenne egyszerre több helyen dolgozni” – olvassuk, és elfelejtjük azokat, akik egyszerre több munkahelyen teljesítenek. „A tevékenységtől tartózkodó ember vagy dühöng, vagy beteg” – és hirtelen csak a fejünket vakarjuk, hogy tudunk-e erre példát vagy ellenpéldát? „És egyszer csak felfedezett valami újat, a munka mámorát” – és igen, kiáltunk fel, tényleg, néha mámorosan dolgozunk. De Hohltól mégis kissé furán hangzik, hisz mintha nem a hagyományos értelemben vett munka, hanem az alkohol mámorában élt volna, legalábbis ezt olvassuk róla.

Hohl a halálról szóló fejezetben is nagyokat mond: „Nem túl okos elme az, aki képes mindig pontos különbséget tenni maga és a többiek között.” Mi meg itt kiteszük a felkiáltójelet –? Még inkább az alatt következő filozofisztikus-költői passzus olvasván mélázunk el élet s halál dolgain:

„Az, aki soha sem mondhatta, hogy 'Halál, hol vannak a te félelmeid?', itt most hallgasson.

De az is, aki soha sem gondolt arra, hogy meg fog halni.” (Kiemelés az eredetiben.)

S pislogunk tovább, de közben már nyúlunk egy másik kötet után... Ez esetben sem könnyű megérteni, miért most és miért ilyen formában került elénk Edicska Limonov *Ez vagyok én, Edicska* című regénye az Európa Kiadótól. Mert az egyébként fontos, a leggyakrabban kitűnő re-

gényeket kiadó Modern könyvtár sorozatban jelent meg. Ám a kötet 550 oldalas, így igen bumfordira sikeredett, s könyvészetileg nem a kényelmünket szolgálja. De ezen még nem kell kiakadni, ahogyan azon sem, miért most jelent meg e (kvázi) világhírű regény a folyton tetemes késésben lévő magyar piacon, már ami a világirodalmat illeti. Mint a fordító által adott HVG-interjúból tudjuk, azért, mert M. Nagy Miklós ugyan lefordította a kilencvenes évek elején a regényt, amikor az már Oroszországban is megjelenhetett, de a magyar fordítás gépirata lappangott, kiadóról kiadóra vándorolt, egyik példánya el is veszett. Az eredetileg 1979-ben Franciaországban megjelent regény a kilencvenes évek közepén már a szerző miatt is gyanúba keveredett, hisz közismert, hogy Limonov a boszniai mérsáros, Radovan Karadžić vendégeként Szarajevóra adott le géppuskasorozatot a várost övező hegyekből, bőrkabátban, szemüvegben, láthatóan élvezettel. Általános megítélésének ez persze nem tett jót, aki háborús bűnösökkel haverkodik, ezen talán ne csodálkozzék. És persze kérdés, e bűncselekményéért neki nem járna-e még ma is valami? A későbbiekben a hírhedt Zsirinovszkij árnyékkormányának belügyminisztere még napjainkban is igen kacskaringós pályát fut be – isten tudja megmondani, szélsőséges pánszláv nacionalista-e, bolsevik, Putyin-ellenes ellenzéki Kaszparov oldalán, vagy csak örült? Aki egyébként tiltott fegyverviselésért és az alkotmányos rend erőszakos megdöntésének kísérletéért börtönben is ült az új évezred elején. S aki természetesen elvtársak szűk körére mindig könnyedén talál, s számíthat is rájuk. Ha sokáig él, lesz még belőle konzervatív, sétapálcás úriember is, majd esetleg az új Tolsztoj, ki minden földi hívságnak búcsút mondván, magát megtépve, vallási revületben, de mégis vodkától ittasan búcsúzik egy kihalt szibériai vasútállomás padján, akár egy Venyegyikt Jerofejev-hős.

Kacskaringós életútjáról régóta tudhatunk, ahogyan a fordító és a kiadó is. Mégis megdölgödtató, hogy a kötet fülszövegében miért csak röviden utalnak e tényekre? Szükszavúan,

s inkább kultikusságát hangsúlyozzák ki, hogy micsoda sikert aratott Nyugaton e regényével, s hogy az ellenzéki irodalom ismert alakja volt, a szamizdatirodalom egyik hőse. No meg hogy ma az orosz radikális ellenzék vezéralakja – slussz-passz. Egy szó sem ama konkrétumokról, amelyek de facto kötik őt a borzalmakhoz, háborús bűnösökhöz, s ily módon felelős – bategatelláljuk el akár mennyire is boszniai (stb.) ámokfutását.

Ha minden igaz, e sorok írásáig e kötetéről is csupán egy recenzió jelent meg, igaz, az értő – Csuhai István tollából az *Élet és irodalomban* (*Csak egy ember formájú folt*, 2011. augusztus 26.), amely magáról a szövegről inkább jó véleménnyel van, bár a recenzens kiemeli: „A regény 2011-ben lát napvilágot magyarul – nem akkor, amikor már megjelenhetett volna (a kilencvenes évek elején), és nem is akkor, amikor még nem (a hetvenes évek végén), s az opusra ily módon ráarakódó két évtized óhatatlanul beárnyékolja Limonov pályakezdő, sajtós kordokumentumnak ható munkáját. Nehezen hessegethető el továbbá az a gondolat, hogy a 'nemzetközi félnotás' (...) debütáló művének ebben vagy abban a részletében, például anarchizmusában, zabolátlanságában, éles kapitalizmus- vagy szarkasztikus Amerika-bírálatában kifejezetlenül igenis ott szunnyadozik mindaz a düh és vadság, nyughatatlanság és elégedetlenség, mely Limonovot idővel oda sodorta, ahová került. Más vonások, például a mű kétségbevonhatatlan filantrópiája, a főszereplő nyitott, szabad érdeklődése (mely saját szexuális orientációjára és a hétköznapi világ apró részleteinek megismerésére egyként vonatkozik) viszont éppen hogy nem a későbbi Limonovot előlegezik.”

És valahol itt van a kutya, avagy az igazi Limonov elásva, ami miatt kissé értetlenül állunk az előtt, hogy a kötet elő- vagy utószó nélkül jelenik meg. Természetesen annak nem sok értelme lenne, hogy minden könyv mellé rendőrt állítsunk, de Limonov és ez a regény mégsem oly közismert magyar nyelvterületen, hogy talán ne bővebben kelljen szólni a szerző egyéb, nem győzzük kihangsúlyozni, háborús bűnökkel vetekedő tevékenységé-

ről. Mert ahogyan Csuhai István is rámutat, e regény – melyet anno több okból is ünnepeltek – egyes részeit ugyanis a felületes szemlélő olvashatja ironikus mondatokként, posztmodern játszadozásként, szerepjátékként, de így utólag, ma már világos, hogy Limonovnak példának okáért a zsidókról tett kijelentései nem viccek, és csak akkor olvashatók ironikus megjegyzéseként, ha teljesen elvonatkoztatunk a szerzőtől. Hogy radikális ellenzékiként kialakult homofóbiája miképpen kvadrál a regénybéli alteregója döntésével, hogy ő bizony meleg lesz, most nem tárgyaljuk – ahhoz minimum pszichiáter szükségeltetik. Limonov úgymond bátran nyúlt a hetvenes évek Amerikájában egyes témákhoz, mintegy tabukat döntögetve: a zsidókról, a melegekről, a homofóbiáról írva, szidva mindenkit, akit csak ért: nőket, hetero- és homoszexuálisokat, Amerikát, kapitalistákat és szocialistákat, az emigráns oroszokat és zsidókat, a költőket-írókat, bárkit, akit ért. Lehet ezt felszabadult és átvitt értelemben értelmezni, csak így, 2011-ben ezt már elég nehéz megtennünk, az pedig, hogy Henry Millerhez hasonlítják, kissé furcsa és érdektelen, hisz Miller Limonov előtt ötven évvel korábban írt így a szexualitásról (ógörög és latin szerzőket most ne is említsünk!). Nem különösebben kétséges, hogy Limonov formát akart

bontani és megbotránkoztatni, de a beat-irodalom után ebben sem volt nóvum, az *Ez vagyok én, Edicska* már csak a tea második leöntése.

Abban persze lehet valami új, ahogyan az (orosz) emigránsléletet ábrázolja New Yorkban, de nyelviileg ez sem erős és meggyőző, az ismétlések okán pedig száz oldal után minden ismerős és végül unalmas. Limonov nagyon eredeti akar lenni, ahogyan kvázi merészen balról bírálja és ábrázolja még a baloldaliakat is, ahogy a kismizettek oldalára áll, ahogyan az éhező emigráns-költő sorsát-gondolkodásmódját ábrázolja, de átesik a ló túlsó oldalára. Nálánál ezt a világot nem sokkal később, a nyolcvanas években sokkal eredetibb módon írta meg Szergej Dovlatov, a szintén a Szovjetunióból New Yorkba emigráló orosz zsidó író. Anekdotisztikus regényeiben, írásaiban sűrűn szól a boldogtalan emigráns írókról, akik alkoholba fojtják a bánatukat, majd lehetetlenül viselkednek – így Limonovról is írt. Dovlatov munkásságát éppen sajátos stílusa és humora teszi egyedivé, jól felismerhetővé, senki máséhoz nem hasonlíthatóvá – ellentétben Limonovval, akinek legtöbb soránál érzékelhető a csináltság, az akarat, hogy: „na most jól a szemetekbe vágom a szemetet”, persze ironikusan, rájátszva Millerre, Bukowskira és sorolhatnánk; a szovjet-orosz irodalom utáni érdeklődésre, az orosz szenvedéstörténetre, a mindig oly egyedinek tűnő alkoholista orosz írókra stb. Ilyen értelemben megcsinált a könyv – de aki már ismeri a már emlegetett írók műveit, a témákat, nem fog újat kapni. Ez még akkor is igaz, ha figyelembe kell vennünk, hogy mikor íródott a regény. Még szerencse, hogy Dovlatov művei már szinte teljességgel olvashatók, éppen az Európa Kiadó és M. Nagy Miklós jóvoltából is. De az ő műveinek más rétegű megértéséhez aligha kell egy pszichiáter utószava – mert ha Limonov valami miatt érdekes, az éppen ez az aspektus. Ahogyan a *Mein Kampf*ot sem érdemes jegyzetek nélkül kiadni, és nem azért, mert az egyszeri olvasó esetleg nemzetiszocialistává lesz, hanem mert önmagában véve kínos az egész. Például Limonov így ír: „Kedves leány-

zók voltak, a popójuk szép formás, a cipőjük magas sarkú, csak úgy duzzadt bennük az élet, és mivel úgy kikiváncozik belőlem a banalitás, hát kimondom: 'olyan volt a szemük, mint a báránycaké', szóval szép dülledd szemük volt – két buta, hiszékeny zsidó lányka. Nem nagyon szeretem a barna lányokat, de a zsidó lányok iránt valamilyen tiszta és nemes érzés él bennem. Az orosz költőknek kötelessége szeretni őket, hisz ők a legodaadóbb olvasói, a hódolói.” És egyszer-kétszer egy ilyen eszmefuttatás még bőven beleférhet, csak amikor ez a motívum rendszeresen előkerül, felmerül a gyanúnk, hogy rögeszmével van dolgunk, s a sztereotípiákkal való játszadozás végül (kvázi önreflexív és ironikus) antiszemitizmusba és némi perverzítőba fullad (s mint ilyenek, irodalmilag, esztétikailag érdektelenek): „Túl-ságosan szőrös volt mindenhol. Hogy sűrű a haja, az rendben van: gyönyörű zsidó haja volt. Csakhogy a hónalja is túlságosan szőrös volt, a puncijánál meg valóságos szögesdrót húzódtott. Jó nagy melle volt, de még arra is jutott néhány durva szőrszál – a mellbimbója köré. Ez azért már sok, gondoltam, miközben igyekeztem bemelegíteni magamat és őt is. Úgy látszik, Edicska, hogy ráadásul még antiszemita is vagy.”

Isten ments, hogy cenzúráért kiáltunk a (rosszul felfogott) politikai korrektség jegyében, de Limonovot irodalmi értelemben alighanem megette az idő, viszont politikai eszméinek még bőven akad televény széles tájékon. Veszélyesnek ugyan kevésbé mondható, de kritikátlan terjesztése, ha nem is bűn, de ezen energia másra is fordítható lenne.

Ludwig Hohl és Eduard Limonov persze nem „ér össze”, aligha fedezhetünk fel közös vonásokat. Két csodabogárról van szó a maga-maga módján, akiknek megvannak a maguk követői, hódolói, „értői” – számunkra viszont csak e külön minőségükben érdekesek, az életútjuk maga, semmint az, amit és ahogyan írtak, gondoltak. Abból alig valami jön le. De az nem csoda, hogy beleolvasunk, követjük, hallgatjuk őket – hisz mindig új és eredeti olvasmányokra vágyunk. Csakhogy Hohl és Limonov sok te-

kintetben ama írókhoz hasonlatosak, akik saját köreikben még áhítatra is számíthattak, ahogyan például a legtöbb falusi-vidéki, világvárosi dilettáns írónak, művésznek is megvannak a hódolói (olvasót azért nem monduk, mert gyakran derül ki, imádoztjukat nem is olvassák). Ezek azok a helyi filozófusok, írók, akik egyszer csak eldöntik, hogy ők bizony írók (gondolkodók, festők stb.) lesznek, s pusztán eme döntés már elég-séges is a szakma műveléséhez – vélik. Nem ismerik elődeiket, nem ismerik kortársaikat, legfeljebb a homályba vesző, általános iskolai műveltség tűnik elő, a könyvespolc pár alapművel és néhány, véletlenül odakerült, megporosodott alkotással, aztán hajrá! Ők azok, akik úgy lesznek nyelvfilozófusok, hogy Wittgensteinnek a nevét is csak hallották, és írók úgy, hogy ötvenévesen fedezik fel a *Száz év magányt*, de akkor revelációval. Ők azok, akik ősszel az ősről, a hulló falevelről, az elmúlásról írnak, és persze a halálról filozofálnak, tavasszal meg a sarjadó növényzetéről és virágokról, az élet üde szépségéről és az élni akarásról. Olykor még bájosak is ők, egy-két jobb történet is előkerül, és van valami megkapó az egészben, bár végül mindig megunjuk és fennköltnek véljük az egészet. Hohl és Limonov nem dilettáns, de annyira eredetiek akartak lenni, hogy ugyanoda estek, ahová az ún. lokális, amatőr írók: autentikusak, hisz Hohlnak kell a svájci (német) tér, az, ahogyan csak ott képzelhette el valaki, hogy eltartsák és ellegyen filozófusként, Limonovnak meg jól jött az emigráció, az ellenzékiség és a visszatérés Oroszországba és minden más. Íme, még közönségük is akad, de ne feledjük, a helyi erőknél is mindig van közönségük, ha az minimális is – de épp ott, helyben, illetve a hason-szórúéuk. Akik ha ritkán is, de tudnak valami nagyot mondani életről-halálról, költészetéről, irodalomról.

És persze az időjárásról. ■ ■ ■

■ Szerbhorváth György (1972): vajdasági származású újságíró, író, kritikus, Budapesten él.

A SEMMIVEL szembenezés REGÉNYE

„Azt hiszem, minél több csendet épít fel maga körül egy mű, annál inkább számíthatunk rá” (283) – mondja a regény végén az ötvenegy éves elbeszélő. Mintegy tíz évének tapasztalatáról ad számot, de oly módon, hogy saját életének korábbi eseményeire, sőt olyan történésekre is kitekint, amelyek mesze túlmutatnak személyes élményeinek körén.

A *Másik halál* – ugyanolyan erős megszorítással, mint az *Iskola a határon* és a *Buda* – önéletrajzi regényként is olvasható. A szereplők egy részének mintáját akár ismertnek, azonosíthatóknak is vélheti némely olvasó. Nem lehet tudni, pontosabban nincs értelme fürkészni, mennyi a kitalált és a ténylegesen létezett, mert az elképzelt át-élténygíti azt, amit adottnak lehetne föltételezni. Az összefüggés a száz éve született író műveivel nemcsak abban rejlik, hogy Cipiről többször is szó esik Barnás Ferenc könyvében, hiszen az egyik szereplő idős grófnő, aki az 1990-ben elhunyt író gondviselője, támasza volt a halál előtti időszakban. Szerkezeti rokonságra is lehet gondolni. A *Másik halál* történetmondója is úgy idézi föl saját múltját, hogy mellőzi a vonalszerű előrehaladást. Életének régebbi és újabb fordulóit, az évekkel korábban és később történeteket az időrend kiiktatásával, egymás szomszédságában szerepelteti. Több szálon futtatja a történet s közben minduntalan hangsúlyozza emlékezetének hiányosságait. „De az is lehet, hogy nem így volt, hogy másként volt” – jelenti ki egy eseménysor elmondása után (164). Önmaga azonosságát is kétségbe vonja, kijelentvén: „olykor az az érzésem, mintha nem is én mondanám, hanem a másik”, „valaki más vagyok, mint aminek tartom és gondolom magam” (18, 39).

Ottlik példájának ösztönzése mindazonáltal nem feledtetheti, hogy a *Má-*

Barnás Ferenc: Másik halál
Kalligram, Pozsony, 2012.

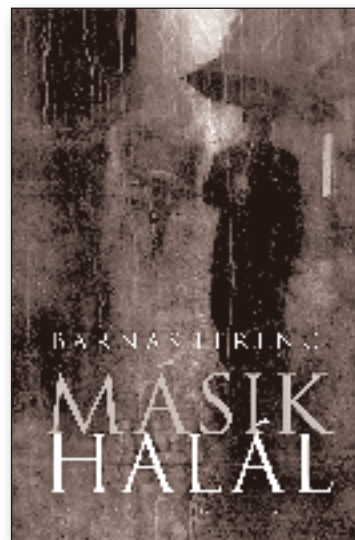
sik halál kifejezetten eredeti alkotás. A korábbi szerző rövid mondataitól merőben különbözik Barnás Ferenc szerkesztésmódja. A *Másik halál* egyes szám első személyben beszélő főhőse saját szavával „villanások”-ban gondolkodik. Fejezetek helyett rövidebb-hosszabb bekezdésekre tagolódik a szöveg, a mondatok között pedig egy lapnál hosszabb is előfordul. A megnevezetlen történetmondó saját lelki összeomlását beszéli el. Oktatói állását egy pincérként dolgozó német barátjának tanácsára adja föl. Michael Landenberg biztatja, szentelje idejét az írásnak, majd ő támogatja anyagilag. Az elbeszélő nemcsak foglalkozását, de pénzkereséssel is járó muzsikusi tevékenységét is abbahagyja. Elkészül *Átíratok* című regényével, ám nem sokkal ezután egy ismeretlen fölhívja Németországból, s közli, hogy az álmatlanságtól szenvedő Michael öngyilkos lett.

Mi okozza az elbeszélő-főszereplő lelki összeomlását? A regény lényegéhez tartozik, hogy e kérdésre nincs egyértelmű válasz. Lehet, egy genfi tartózkodása alatt történt vele valami, de ennek mibenléte homályban marad. A Bajorországban élt barát halála is hozzájárulhatott idegeinek összeroppanásához, de más tényezők is szóba jöhetnek. A *Másik halál* sokat bíz az olvasójára. A történetmondó olyan terézvárosi bérházban lakik, amelyben korábban zsidó családok éltek. Erről Scheiberné tudósítja a főszereplőt, aki túlélte a zsidóüldözést. A tőle hallottak és a grófnő 1945-ben átélt tapasztalatai – „amikor egymás hegyén-hátán voltak a hullák” (135) – megerősítést kapnak, amidőn a főhős egy vágóhídon dolgozva próbál pénzt keresni, és látja az állatok halálfélelmes tekintetét.

A Boszniában lemészároltak fényképét – „amelyen megcsönkített civilek feküdtek kiterítve” (217) – sem tudja feledni. „Élsz, aztán nem leszel, mint ahogy soha nem is voltál” (190) – vonja le a következtetést, majd így fogalmaz: „a saját halálod is tőled függetlenül készülődik, állandóan és folyamatosan készül” (219). Alighanem ezek a regény legsúlyosabb szavai.

A *Másik halál* nemcsak egy lelki összeomlás, de a legújabb kori történelem regénye is. Az emberi kegyetlenség sora végtelennek látszik. A főhős még mindig hallja az 1944-ben elhurcoltak hangját, az Andrassy út 60. pincéje pedig két rendszer áldozataira emlékezteti. Személyes élményei is tanúsítják, hogy „egy földön fekvő emberbe [...] egyesek mindig is szeretnek belerúgni, ez mindig így lesz, ez sohasem fog megváltozni” (230). Az elbeszélő Nietzsche-t olvassa. Megkísérti az örök visszatérés gondolata.

A nem is olyan régi múlt nyomozó komorságát a jelen szomorúan gúnyos minősítése egészíti ki. A grófnő, aki mindent elveszített, és tizenévesként tapasztalta, miként gyalázták meg anyját a szovjet katonák, később bádogosként, majd takarítónőként dolgozott, egy ízben azt mondja: „lett volna esélyünk, helyette csoceszt meg vakeszt [...], nincs ezekkel nagyobb baj, csak hát, tudod, a gerincük” (207), egy másik szereplő pedig így vélekedik: „Ez nyilas volt, aztán kommunista, utána lett belőle keresztény, vagy demokrata, vagy fideszes, vagy szabad demokrata” (173).

A leépülés után a főszereplő nagy erőfeszítést tesz, hogy kigyógyuljon a bajából. Egyik rosszullete alkalmával egy padon fekszik, az eget nézi, s „kizárólag egy valamivel” van elfoglalva: „egyben maradni, egynek lenni, annak lenni, aki vagyok” (130). Michael halála után reménytelen álláskeresésbe fog, míg végül egy olyan kép-tárban lesz teremőr, amely történetesen szintén a Terézvárosban található. Itt azután arra összpontosítja a figyelmét, „hogyan senki ne tudhassa meg, mi jár” a fejében (184). A regény második felében a megtalált legjobb munkahelyen folytatott küzdelmes töprengések váltakoznak a múlt emlékeivel. Ötvenéves korában a férfi így összegzi saját sorsát: „állandóan kezdődik az életem, nálam nincs folytatása semminek” (246). A képviselőválasztásokat „az egymással nem beszélők harca”-ként éli meg (252). Nevetségesnek látja, ahogyan a kormányváltás a kép-tár sorsát is megsabja. A grófnő nyugdíjba megy, egyre többet iszik és mind

gyakrabban esik el a fürdőszobájában. A főhős rendszeresen látogatja és átérzi a halálfélelmét. „Elszáll a lélek” – jegyzi meg, amikor egy másik ismerőse haldoklik (271).

Barnás Ferenc három korábbi regénye nem volt éppen vidám olvasmány. Ez a műve sem az, noha akadnak benne humorosnak is nevezhető részek. A megelőző kötetekhez képest itt hangsúlyosabb a kibontakozás. A tíz éven át háromszáznegyven négyzetméteren faltól falig lépkedő teremőr töprengései végül is személyiségének fölépüléséhez vezetnek. A műalkotások közötti tartózkodás, „a szellemivel való foglalkozás intenzív érzékelése és észlelése” (290) végül is új mű létrehozására teszi képessé az elbeszélőt. Szándékát így körvonalazza: „nem akartam egy mondatról mondatra építkező logikába belemenni. Egy térben lélegző gondolkodást akartam létrehozni” (286).

A regény két rövid bekezdéssel ér véget. Arról tudósítanak, hogy a hős elrepül Amerikába, ahol ösztöndíjjal

egy művésztelepen fog némi időt tölteni. A *Másik halál* szépen megírt, saját világot teremtő alkotás. Tanúsítja, hogy a semmivel szembenezés gyötrelmét csakis az érdekcsoportokra fittyet hányó, hozzájuk nem alkalmazkodó képzelet ellensúlyozhatja, amely függetlensége révén képes jelentős szellemi teljesítményre. Barnás Ferenc öntörvényű alkotó. Ahogy egy művész írta egykor egy pályatársáról: „költő a maga világában, és ennél több senki sem lehet”. ■ ■ ■

■ **Szegedy-Maszák Mihály:** az Eötvös Loránd Tudományegyetem és az Indiana University (USA) tanára, az Academia Europaea (London), az MTA és a Magyar UNESCO Bizottság tagja, a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság Koordinációs Bizottságának és az MTA Irodalomtudományi Bizottságának elnöke. Életműsorozatának következő kötete, *Az újraolvasás kényszere*, az idei könyvhétre jelent meg a Kalligramnál.

